

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETLERİN
İÇİŞLERİNE KARIŞMAMA İLKESİNİN İNCELENMESİ:
BANGLADEŞ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

ABU SALEH MD MAHMUDUL HASAN

Bursa, 2021.

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HUKUK ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLETLERİN İÇİŞLERİNE
KARIŞMAMA İLKESİNİN İNCELENMESİ:
BANGLADEŞ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

ABU SALEH MD MAHMUDUL HASAN

ORCID ID: 0000-0001-8833-5101

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ SERCAN REÇBER

Bursa, 2021.

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Uluslararası Hukukta Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesinin İncelenmesi: Bangladeş Örneği**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Abu Saleh MD Mahmudul Hasan

Öğrenci No: 711580008

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Doktora

Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Abu Saleh MD Mahmudul Hasan
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı	: Kamu Hukuku
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: XIV+240
Mezuniyet Tarihi	:/...../20....
Tez Danışmanı	: DR. ÖĞR. ÜYESİ SERCAN REÇBER

TÜRKÇE TEZ BAŞLIĞI

Uluslararası Hukukta Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesinin İncelenmesi: Bangladeş Örneği

Devlet egemenliği teorisi, uluslararası hukukun ana ilkelerinden biridir. Ayrıca, uluslararası hukuk çerçevesinde devletler arası ilişkiler ve benzeri platformlarda en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Günümüzde egemenliğin klasik anlayışı hakkında birçok tartışma bulunmaktadır. Küreselleşme sürecinin etkisi, uluslararası hukukun gelişimi ve benzeri sebepler, klasik egemenlik anlayışında değişikliğe yol açmıştır. Ancak, doktrinde tartışılan bu değişikliklere rağmen ilkenin bazı esas prensiplerinin korunduğu ileri sürülmektedir. Devlet egemenliği teorisinin bu esas prensiplerinden, devletlerin egemen eşitliği ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesi önemli bir yer teşkil etmektedir.

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesi, kapsayıcı nitelikte olup “müdahale yasağı” ve “karışmama” kavramlarını içermektedir. Müdahale yasağı, doğrudan silahlı çatışma ve savaş gibi unsurları içerirken karışmama daha hafif bir niteliği taşıyan, savaşa varmayan veya dolaylı karışma unsurlarını kapsamaktadır. Modern çağdaki karışma olaylarında çeşitlilik görülmektedir. Buradan kaynaklanan nedenlerle, hangi eylemlerin yasaklanmış karışmayı oluşturacağı konusunda kesin çizgiler bulunmamaktadır. Bu tür sebeplerden, karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliği hususunda farklı problemler yaşanmaktadır.

Bunları göz önünde bulundurarak, karışmama ilkesinin hukuki olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. İlkenin hukuki dayanakları çerçevesinde yapılan

analizler neticesinde karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliği konusunda bir sınır belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, egemen devlet olarak Bangladeş'teki karışma olayları incelenmiştir. Bu incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda, Bangladeş'te yaşanan olayların yasaklanmış karışma niteliğine sahip olup olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Bangladeş örneği, karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesine katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Egemenliği, Egemen Eşitlik, Müdahale Yasağı, Karışmama İlkesi, Bangladeş.

ABSTRACT

Name and Surname	: Abu Saleh MD Mahmudul Hasan
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Public Law
Degree Awarded	: Doctorate
Page Number	: XIV+240
Degree Date	:/...../20....
Supervisor	: ASSIST. PROF. DR. SERCAN REÇBER

İNGİLİZCE TEZ BAŞLIĞI

Analysis of the Principle of Non-Interference in the Internal Affairs of States in International Law: The Case Study of Bangladesh

The theory of state sovereignty is one of the main principles of international law. It is also among the most controversial issues within the framework of international law and inter-state relations. Nowadays, there are many debates over the classical understanding of sovereignty. The impacts of the globalization process, the development of international law and similar causes have led to a change in the classical sense of sovereignty. However, despite the discussed changes, it is claimed that some of the basic principles of the theory are preserved. Among these fundamental principles of state sovereignty theory, the principle of sovereign equality of states and the principle of non-interference in the internal affairs of states constitutes an important place in international law.

The principle of non-interference in the internal affairs of states is inclusive and includes the concepts of "prohibition of intervention" and "non-interference". The prohibition of intervention includes elements such as direct armed conflicts and war, while non-interference includes mild, non-war, or indirect interference elements. There are many variations in interference events in the modern or globalization era. For the reasons arising from this, there are no definitive lines as to which actions would constitute a prohibited interference. For such reasons, there are different problems arise regarding the scope and nature of the principle of non-interference.

Taking into account of these points, it is aimed in this research to legally examine the principle of non-interference. As a result of the analyses carried out within the framework of the legal basis of the principle, an effort was made to draw a line on the scope and nature of the principle of non-interference. Furthermore, as a sovereign state, the interference events or activities in Bangladesh are examined. As a result of these examinations and evaluations, it is revealed in this research on whether the events in Bangladesh qualified to be prohibited interference or not. In addition, the Bangladesh case study will contribute to determine the scope and nature of the principle of non-interference in international law.

Keywords: State Sovereignty, Sovereign Equality, Prohibition of Intervention, Principle of Non-Interference, Bangladesh.

TEŞEKKÜR

Her türlü hamd ve şükür âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında desteğini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım sayın Dr. Sercan Reçber'e her türlü katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez jüride yer alan Prof. Dr. Kamuran Reçber, Doç. Dr. Gökhan Güneysu, Dr. Öğretim Üyesi Serkan Gölbaşı ve Dr. Öğretim Üyesi Firdes Şeyda Kahraman'a yaptıkları olumlu katkı ve öneriler için teşekkür ederim.

Doktora eğitim sırasında emeği geçen Bursa Uludağ Üniversitesi hukuk fakültesinin saygı değer hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim. Türkçe öğrenme fırsatı sağlayan BUÜ TÖMER'in 2015-2016 eğitim yılındaki hocalarıma teşekkür ederim.

Kardeşlik örneği gösteren değerli arkadaşım Arş. Gr. Sezgin Baş'a özel teşekkürü borç bilirim, bilhassa tezi okuma inceliği gösterdiği ve olumlu katkılarından dolayı minnetlerimi sunarım. Ayrıca, Arş. Gr. Lütfü Sizer'e gurbet hayatımda göstermiş olduğu misafirperverlik ve samimiyetleri için teşekkür ederim.

Doktora yolculuğumda katkıda bulunan değerli hocam sayın Prof. Dr. Zekeriyya Arı'ya teşekkür ederim. YTB'ye sağlamış olduğu burstan dolayı teşekkür ederim.

Her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	01

BİRİNCİ BÖLÜM

Uluslararası Hukukta Devlet Egemenliği

1.1. Egemenliğin Kavramsal Tanımı	04
1.2. Egemenliğin Farklı Boyutları	07
1.2.1. İç Egemenlik	07
1.2.2. Dış Egemenlik	08
1.3. Klasik Egemenlik Anlayışı	10
1.3.1. Klasik Düşünce	10
1.3.2. Klasik Egemenlik Anlayışının Değişen Görünümü	11
1.3.3. Egemenliğin Korunduğu Ana Hususları	13
1.4. Vestfalyan Egemenlik Düşüncesi	16
1.4.1. Klasik Vestfalyan Düşüncesi	16
1.4.2. Post Vestfalyan Dönemi ve Eleştirel Bakışı	17
1.4.2.1. Avrupa Birliği ve Paylaşılan Egemenlik	17
1.4.2.2. Küreselleşme Çağının Etkisi	19
1.4.3. Vestfalyan Düşünceyi Savunan Görüşler	19
1.5. Egemenlik Kavramı Üzerindeki Gelişmeler ve Esas Prensiplerinin Korunması	21
1.5.1. Avrupa Birliği	22
1.5.2. Uluslararası Ceza Mahkemesi	23
1.5.3. İnsan Hakları Teorisi	24
1.6. Yürürlükteki Hukuki Belgelerde Devlet Egemenliğinin Savunulması	26
1.6.1. BM Antlaşması Çerçevesinde Egemenlik	26
1.6.2. Diğer Uluslararası Sözleşmelerde Egemenlik	28
1.6.3. Uluslararası Yargı Kararlarında Egemenlik	28
1.7. Egemenlik Tartışmalarının İçerdiği Güncel Olayları	31
1.8. Değerlendirme	32

İKİNCİ BÖLÜM

Devlet Egemenliği Teorisinin Ana İlkeleri

2.1. Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi	35
2.1.1. İlkenin Kavramsal Çerçevesi	35

2.1.2. İlkenin Gelişim Süreci	39
2.1.3. İlkenin Tasnifi	41
2.1.3. 1. Hukuki Eşitlik	42
2.1.3.2. Hak ve Yükümlülüklerde Eşitlik	42
2.1.3.3. Uluslararası Yargılamalarda ve Mahkemeler Önünde Eşitlik	43
2.1.3.4. Uluslararası Örgütlerde Kanun yapımı Sürecinde Eşitlik	44
2.1.4. İlkenin Unsurları	45
2.1.5. İlkenin Hukuki Sonuçları	47
2.1.5.1. Devletlerin Eşit Oy Hakkı	47
2.1.5.2. Diğer Bir Devlet Üzerinde Yetki Sahibi Olmaması	48
2.1.5.3. Devletlerarası Antlaşmalar veya Belgelerde İmza Sıralamasında Eşitlik	49
2.1.5.4. Devlet İşlemleri Teorisi (<i>Act of State Doctrine</i>)	49
2.1.5.5. Devletlerarası Ayrımcılık Yapılmaması	50
2.1.6. Değerlendirme	51
2.2. İç İşlerine Karışmama İlkesi	53
2.2.1. Karışmama İlkesinin Kavramsal Çerçevesi	54
2.2.2. Müdahale Yasağı (<i>Non-Intervention</i>) ve Karışmama (<i>Non-Interference</i>) Terimleri Arasındaki Ayrımlar	56
2.2.3. Müdahale Teriminin Tanımı	58
2.2.4. Müdahale Yasağının Yasal Temeli	60
2.2.4.1. BM Düzenlemeleri	60
2.2.4.2. Diğer Uluslararası Antlaşmalar	62
2.2.4.3. Mahkeme Kararları	63
2.2.5. Müdahale Yasağının İstisnaları	64
2.2.5.1. Meşru Müdafaa Hakkı	65
2.2.5.2. BM Kararı ile Müdahale veya Kuvvet Kullanma	67
2.2.5.3. İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu	68
2.2.5.4. Barış İçin Birlik Kararı (Unity for Peace)	69
2.3. Değerlendirme	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İç İşlerine Karışmama İlkesi: Savaşa Varmayan veya Dolaylı Karışmaların İncelenmesi

3.1. “İçişlerine Karışmama”nın Anlamı ve Mahiyeti	72
3.1.1. İç Yetki Alanı (<i>Domestic Jurisdiction</i>)	74
3.1.2. Zorlama (<i>Coercion</i>)	76
3.2. Dolaylı Karışma Biçimleri	79
3.2.1. Siyasi Karışmalar	79
3.2.2. Ekonomik Baskı/ Karışmalar	81
3.2.3. Diplomatik Karışmalar	82

3.2.4. Yayın ve Propaganda Yoluyla Karışmalar	84
3.3. Karışma Yasağının Hukuki Analizleri	88
3.3.1. BM Antlaşması	88
3.3.2. BM Genel Kurul Kararları	91
3.3.2.1. Dostça İlişkiler Bildirgesi	92
3.3.2.2. Karışmanın Kabul Edilmezliği Bildirisi	93
3.3.2.3. Devletlerin İçişlerine Müdahale ve Karışmanın Kabul Edilmezliği Önergesi	93
3.3.3. UAD İçtihatları	94
3.3.3.1. Nikaragua Kararı	95
3.3.3.2. Kongo v. Uganda Kararı	102
3.3.4. Bölgesel Örgütler ve Yerel Mahkemeler Çerçevesinde Karışma Yasağı	104
3.3.4.1. ASEAN Uygulamaları	104
3.3.4.2. Afrika Birliği Uygulamaları	108
3.3.4.3. Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ) Uygulamaları	111
3.3.4.4. Avrupa Birliği Çerçevesi	114
3.3.4.5. Yerel Mahkeme Kararları	116
3.3.5. Karışmama İlkesi ile İlgili Devletlerin Resmi İddiaları ve Tartışmaları	117
3.3.5.1. Rusya Devlet Duması'nın Karışma İnceleme Komisyonu	117
3.3.5.2. 2016 ABD Başkanlık Seçiminde Rusya'nın Karışması Üzerine Yapılan Resmi Tartışmalar	119
3.3.5.3. Singapur Hükümetinin Karışma ile İlgili Adımları	120
3.3.5.4. Kanada'nın Karışma İle İlgili Parlamento Raporu	121
3.4. Karışmama İlkesinin İstisnai Durumları	125
3.4.1. Yurtdışında İkamet Eden Vatandaşlarını Korumak İçin Karışma	125
3.4.2. İnsancıl Nedenlerle Karışma	126
3.4.3. Devam Eden İç Çatışmalara Karışma	127
3.4.4. İlgili Devlet Hükümetinin Davetiyle ya da Önceden Yapılan Bir Antlaşmaya Dayanarak Karışma	129
3.5. Karışmama İlkesinden Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü	129
3.6. Değerlendirme	132

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesi Işığında Bangladeş Örneği

4.1. 1971 Bangladeş Kurtuluş Savaşı ve Bangladeş'in Ortaya Çıkışı	140
4.1.1. Savaşın Arka Planı: Doğu Pakistan Dönemi	140
4.1.1.1. Siyasi Ayrımcılık	141
4.1.1.2. Ekonomik Sömürü	142
4.1.1.3. Eğitim, Kültür ve Dil Hususlarında Ayrımcılığı	143
4.1.1.4. Altı Nokta Hareketi	144
4.1.1.5. Agartala Komplo Davası	145

4.1.1.6. 7 Mart 1971 Tarihsel Konuşması	146
4.1.2. Dokuz Aylık Savaş Süresi	146
Işıldak Operasyon	146
Bağımsızlığın Resmi İlanı	147
<i>Mukti Bahini</i> 'nin Oluşumu	148
Silahlı Mücadele ve Savaş Vahşetleri	148
Pakistan'ın teslim olması ve Bangladeş'in Zaferi	150
4.1.3. Savaş Sonrası Bağımsız Bir Bangladeş	150
Uluslararası Toplumda Bangladeş'in Tanınması	150
Birleşmiş Milletler Üyeliği	151
Yeni Anayasanın Kabulü	152
4.2. Bangladeş Kurtuluş Savaşında Hindistan Müdahalesine Yönelik Tartışmalar	153
4.2.1. Savaşta Hindistan'ın Müdahalesi	153
4.2.2. İnsancıl Müdahale Olarak Meşrulaştırma Çabası	155
4.2.3. İnsancıl Müdahale Olmadığına Yönelik Görüşler	156
4.3. 49 Senelik Yolculuk Sonrasında Bangladeş	158
4.3.1. Siyasi Düzeni	158
4.3.2. Hukuk Sistemi	159
4.3.3. Ekonomik Gelişme	161
4.4. Bangladeş'teki Karışma Olaylarının İncelenmesi	163
4.4.1. Bangladeş'in "Chittagong Hill Tracts (CHT)" Bölgesinde Karışma Eylemleri	164
4.4.2. Bangladeş-Hindistan Sınır Bölgelerinde Hindistan'ın Karışma Eylemleri	175
4.4.2.1. Bangladeş Toprağını İşgal Etme Çabası	176
4.4.2.2. Bangladeş İçerisinde Silahsız Sivil Vatandaşların Öldürülmesi	178
4.4.2.3. Sınır Yakın Bangladeş Toprağının İçerisinde BSF'nin İşkence ve Saldırı Eylemleri	180
4.4.2.4. Bangladeş Ülkesine İzinsiz Giriş Eylemleri	181
4.4.2.5. Sınır Bölgelerinde Hindistan'ın Kaçakçılık ve Yağma Eylemleri	183
4.4.3. Bangladeş'te Hindistan Çıkarlarına Karşı Rol Oynayan Kişilerin Kaçırılması veya Zorla Kaybettirilmesi	185
4.4.3.1. Ana Muhalefet Patisi lideri Ilias Ali'nin Kaçırılması	186
4.4.3.2. Çevre Avukatı Syeda Rizwana Hasan'ın kocası Abu Bakar Siddique'nin Kaçırılması	189
4.4.3.3. Kaçırılmış Kişilerin Hindistan'da Bulunması	190
4.4.3.4. Hindistan'ın RAW'ın Bangladeş'ten Pakistanlı " <i>Inter Services Intelligence (ISI)</i> " Ajanını Kaçırması	191

4.4.3.5. Sınır Bölgelerinde Binlerce Bangladeş Vatandaşının Kaçırılması	192
4.4.4. BDR İsyanı ve Katliamında Hindistan'ın Bağlantısı	193
4.4.5. Bangladeş'te Hindistan'ın Siyasi Karışmaları	198
4.4.6. Değerlendirme	202
SONUÇ	207
KAYNAKLAR	213
ÖZGEÇMİŞ	240

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
AU	Afrika Birliği
b	baskı
BDR	Bangladesh Rifles
BGB	Border Guard Bangladesh
bkz.	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BNP	Bangladesh Nationalist Party
BSF	Border Security Force
C	cilt
çev	çevirmen
CHT	Chittagong Hill Tracts
CIA	Merkezî İstihbarat Teşkilatı
CID	Criminal Investigation Department
COMECON	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DGFI	Directorate General of Forces Intelligence
DRC	Kongo Demokratik Cumhuriyeti

EFSAS	European Foundation for South Asian Studies
ed/eds	editör/ editörler
FBI	Federal Bureau of Investigation
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HRW	İnsan Hakları İzleme Örgütü
ibid	aynı yerde
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISI	Servislerarası İstihbarat
MC	Milletler Cemiyeti
NSI	National Security Intelligence
OIC	İslam İşbirliği Teşkilatı
op. cit.	adı geçen eser
PCA	Daimi Hakemlik Mahkemesi
PPP	Satın Alma Gücü Paritesi
PCIJ	Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
PCJSS	Parbatya Chattagram Jana Samhati Samiti
RAW	Araştırma ve Çözümleme Kanadı
s	sayfa numarası
S	sayı
ss	sayfaları arasında

UAD	Uluslararası Adalet Divanı
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UNCLOS	Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
UNECOSOC	Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Uluslararası hukuk sjelerinden en önemlisi “devlet”tir¹. Devlet, “*belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlık*”² olduğuna göre egemenlik devletin önemli bir unsurudur³. Ayrıca, devletler arası ilişkilerin yönetilmesi, uluslararası hukukun önemli görevleri arasında yer almaktadır⁴. Devletler arası ilişkilerin en önemli aktörü devlet olması nedeniyle devlet egemenliği, uluslararası hukuk ve devletler arası ilişkilerde çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

Devlet egemenliği, “*kendi ülke sınırları içinde devletin özünde olan bir üstünlük ve devletler arası ilişkilerde bağımsızlık*”⁵ olarak bilinmektedir. Devlet egemenliğinin tanımlamaları üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca, devlet egemenliğinin farklı boyutları da vardır. Tarihsel süreçte uzun bir yolculuk sonrasında egemenlik kavramının anlamı üzerinde doktrinde bir değişiklik tartişması ortaya çıkmıştır. Bu tartişmalar, klasik egemenlik ve modern egemenlik anlayişı arasında devam etmektedir.

Klasik egemenlik anlayişında bazı değişikliklerin ve gelişmelerin söz konusu olduğu iddia edilmektedir. Bu tür değişikliklerin nedeni, küreselleşmenin etkisi, uluslararası hukukun gelişimi şeklinde sebeplerdir. Klasik egemenlik anlayişı üzerinde yapılan tartişmalarda Vestfalyan egemenlik düşüncesinin önemli bir rolü söz konusudur. Ayrıca, değişiklik konusunun haricinde doğrudan egemenlik kavramı üzerinde de farklı eleştiriler bulunmaktadır.

Devlet egemenliği ilkesine yönelik bu tür tartişma ve eleştirilere rağmen, bu ilke hakkında literatürde değişmeyen bazı ana hususların yer aldığı savunulmaktadır. Egemenliğe yönelik tartişmalarda, “*egemenliğin eridiği, yok olduğu, demode olduğu, azaldığı, paylaşıldığı, değiştiği, teslim olduğu*”⁶ gibi noktalar tartişma gündemini oluşturmuştur. Ancak, diğer taraftan bu iddialara karşı olan görüşler de çok önemli bir yer tutmaktadır. Yürürlükte olan hukuki belgelerin yanısıra egemenlik tartişmalarının

¹ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, 11.b., Ankara: Turhan Kitabevi, 2017, s. 5.

² Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 7.b., Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2016, s.4.

³ Ibid.

⁴ Rona Aybay, *Kamusal Uluslararası Hukuk*, 1.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011, s.14.

⁵ Karen Gevorgyan, “Concept of State Sovereignty: Modern Attitudes”, *Materials of conference devoted to 80th of the Faculty of Law of the Yerevan State University*, Yerevan: YSU Press, 2014, s. 433, http://ysu.am/files/Karen_Gevorgyan.pdf (07.05.2019).

⁶ Erdem zlk, *Uluslararası İlişkilerde Devlet Egemenliğinin Dönüşüm Sorunu*, (Doktora Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 148-149.

içerdiği güncel olaylar çerçevesinde bu görüşler değerlendirilmektedir. Bu tezin birinci bölümünde bu unsurlara yönelik tartışma ve değerlendirmeler yer almaktadır.

Devlet egemenliği teorisinin ana ilkeleri olarak devletlerin egemen eşitliği ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesi belirtilmektedir. Devletlerin egemen eşitliği, uluslararası hukukun en önemli ilkelerinden biri olarak uluslararası hukuk subjeleri arasında iletişim kurmakta, devletler arası ilişkilerde ve BM gibi uluslararası örgütlerin yapısal düzenlemelerinde çok önemli rol oynamaktadır. Ancak, bu ilke uluslararası hukuk çerçevesinde incelenirken bu ilkeye aykırı bazı durumların da bulunduğu tartışılmaktadır.

Bu çalışmanın asıl odak noktası ve devlet egemenliği teorisinin diğer önemli ilkesi olan devletlerin içişlerine karışmama ilkesi, doktrinde kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu ilke çerçevesinde müdahale yasağı ve karışmama kavramları tartışılmaktadır. Hukuk literatürlerinde müdahale yasağı ve karışmama terimleri arasında bazı ayrımların olduğu belirtilmektedir.

Müdahale yasağı, devletler arası silahlı çatışmalar, savaş, abluka, bombardıman ve ambargo gibi unsurları veya doğrudan kuvvete başvurma yollarını kapsarken karışmama ise, savaşa varmayan veya dolaylı karışmaları içermektedir. Bu ayrımlar üzerinde hukuk çerçevesinde birçok tartışma da bulunmaktadır. Özellikle müdahale yasağının hukuki temeli, istisnai durumları ve benzeri konular, ilkenin daha iyi anlaşılması için yardımcı olmaktadır. Bu tür konular bu tezin ikinci bölümünde tartışılmıştır.

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesinde yer alan “karışmama” kavramı, diğer bir ifadeyle, savaşa varmayan veya dolaylı karışma yolları günümüzde uluslararası hukukta çok önemli bir yere sahiptir. Karışmama kavramının mahiyeti tartışılırken “iç yetki alanı” ve “zorlama” unsurları üzerinde farklı görüşlerin bulunması konuyu karmaşık bir hale getirebilmektedir. Bunların yanısıra, dolaylı karışma biçimlerinin güncel formları, ilkenin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesi noktasında sorunlar oluşturmaktadır.

Başka bir ifadeyle, hangi eylemlerin karışma oluşturup oluşturmadığına yönelik tartışmaların arkasında karışma yasağının kapsamı ve niteliği konusunda hukukçuların bir görüş birliğinin olmaması, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun çözülmesi, bu tezin önemli bir amacıdır.

Bunları göz önünde bulundurarak, karışmama kavramı uluslararası hukuk çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu hukuki analizlerde, BM Antlaşması, BM çerçevesinde olan diğer hukuki belgeler, Uluslararası Adalet Divanı kararları, diğer uluslararası ve yerel mahkeme kararları, uluslararası ve bölgesel örgütlerin kurucu antlaşmaları, farklı devlet uygulamalar ele alınmaktadır.

Bu hukuki kaynakların değerlendirilmesi sonucunda bazı örnek olayların belirlenmesi ile karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesi konusunda değerlendirmeler yer almaktadır. Bu çabalar, bu tezin üçüncü bölümünde yer almaktadır.

Ayrıca, yasaklanmış karışmayı oluşturan ihlal durumlarının incelenmesiyle bu konunun açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır. Buradan hareketle, Bangladeş örneğinin incelenmesi, karışmayı oluşturan durumların belirtilmesine katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde, ilkenin hukuki olarak incelenmesi Bangladeş örneğinin değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bangladeş'te meydana gelen karışma olaylarının incelenmesi neticesinde iki sonucun elde edilmesi hedeflenmektedir. Bunlardan birincisi; karışmama ilkesinin hukuki analizi çerçevesinde Bangladeş'teki olayların değerlendirilmesi yapıldığında Bangladeş'te meydana gelen olayların yasaklanmış karışma niteliğinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Bangladeş'te Hindistanın bir çok karışma eylemi söz konusu olmaktadır. Diğeri ise; karışmayı oluşturan durumların özellikle küreselleşme çağında meydana gelen olayların değerlendirilmesi, ilkenin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesine önemli bir katkı sunmaktadır. Bu tezin son bölümünde, devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin kapsamının belirlenmesine yönelik değerlendirmeler yer almaktadır. Kısaca bu çalışmada neyi savunulmuş sorusunun cevabı olarak, Bangladeş'te meydana gelen karışma olaylarının yasaklanmış karışma olarak nitelendirilebileceğini savunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA DEVLET EGEMENLİĞİ

Uluslararası hukuk ile devlet egemenliği arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır. Uluslararası hukukun kişilerinden en önemlisi *devlet*⁷ olduğundan devlet egemenliği uluslararası hukuk alanında önemli bir yere sahiptir. Uluslararası Sürekli Adalet Divanı, *Bozkurt-Lotus* davası kararında “*Uluslararası hukuku, egemen devletler arasındaki ilişkilerin yöneticisi*”⁸ olarak tanımladığından ikisi arasındaki ilişkinin varlığı açıktır. *Gevorgyan*, devlet egemenliğini uluslararası hukukun *olmazsa olmaz temel bir kavramı*⁹ olarak belirtmekte; *Lütem* ise egemenliği “*en zor ve kapsamlı konu*”¹⁰ olarak ifade etmektedir. Bu çalışmada uluslararası hukuk alanında devlet egemenliğinin mevcut perspektifteki konumunun değerlendirilmesi hedeflendiğinden devletlerin iç meselelerinden ziyade dış meselelerine yoğunlaşılacaktır.

1.1. Egemenliğin Kavramsal Tanımı

Egemenlik kavramı ve onun anlamı üzerinde pek çok tartışma bulunmaktadır¹¹. Egemenlik kavramı üzerindeki hemen her çalışmada bu kavramın “*karmaşık*”¹², “*çok yönlü*”¹³, “*müphem*” ve “*belirsiz*”¹⁴ olduğu ifade edilmektedir. Bunun nedeni olarak bazı yazarlar kavramın bir *soyutlamayı*¹⁵ ifade etmesinden¹⁶, bazıları ise kavramın yakın

⁷ Uluslararası hukukun kendi statüsünü ve ilişkilerini ayarladığı ana birimi devletler tarafından teşkil etmektedir. Bkz. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 5. b., Ankara: Turhan kitabevi, 2007, s. 140.

⁸ PCIJ, The Case of the S.S. Lotus (France v. Turkey) Judgment- (Bozkurt-Lotus davası kararı), 07.09.1927, *Publications of the Permanent Court of International Justice*, Seri. A., S. 10 (1927), s. 10, <https://bit.ly/2Dsgej7>, (07.04.2019).

⁹ Karen Gevorgyan, “Concept of State Sovereignty: Modern Attitudes”, *Materials of conference devoted to 80th of the Faculty of Law of the Yerevan State University*, Yerevan: YSU Press, 2014, s. 431, <https://bit.ly/31nLd86>, (07.05.2019).

¹⁰ İlhan Lütem, *Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk*, Ankara: Sakarya Basımevi, 1947, s. 3.

¹¹ Beriş kitabında, egemenlik üzerindeki hemen her çalışmada bu tür tartışmaların belirtmesi ile başladığını açıklamış ve bazı örnekler sunmuş. Bkz. Hamit Emrah Beriş, *Küreselleşme Çağında Egemenlik*, Ankara: Lotus yayınevi, 2006, s. 17.

¹² Jana Maftai, “Sovereignty in International Law”, *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, C. 11, S. 1 (2015), s. 54, <https://bit.ly/31o84An> (09.04.2019).

¹³ Gerard Kreijen, *State Failure, Sovereignty and Effectiveness*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, s. 29.

¹⁴ Michael Ross Fowler, Julie Marie Bunck, *Law, Power, And The Sovereign State*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1995, ss. 2-4.

¹⁵ Örneğin, devlet unsuru olarak egemenlik kavramı “ülke” ve “halk” kavramı gibi somut değildir.

anlamına gelen ‘bağımsızlık’, ‘otorite’ gibi diğer kavramlarla içiçe geçmesinden ve kavramın doğasıyla ilişkili - *örneğin bir sıfatla kullanılırsa bile farklı anlamı ifade ediyor*- olmasından kaynaklandığını belirtmektedir¹⁷. Kavram üzerinde tartışmalar yoğun olsa bile sonuçta egemenlik kavramının belli bir özünün olduğu konusunda uzlaşma söz konusudur.

Egemenlik kavramının doğru anlaşılması için onun dilsel kökenlerine bakmak gerekir. Egemenlik kavramının İngilizcesi olan “*sovereignty*” kelimesinin asıl karşılığı olan kavram ortaçağ latinesindeki “*superanus*”tur¹⁸. “*Superanus*” ise latince edatı olan “*en üst*”, “*en yüksek*” anlamındaki “*super*”den gelmiştir¹⁹. Fransızca “*souverainete*” kelimesi de “*superanus*”tan türetilmiştir²⁰. Türkçedeki “*Egemenlik*” kelimesinin Orta Asya kökenli “*ege*” ve “*men*” kelimelerinden geldiği söylenir²¹. Bazı görüşler, Egemenlik kelimesini Arapça kökenli “*hakimiyet*” kelimesi ile açıklar.²² Sonuçta her dilde bu kavramın anlamının “en üstün güç” olduğu ifade edilir²³.

Yazarlar, egemenlik kavramını farklı tanımlamalarıyla da güçlendirmişlerdir. Egemenlik, “*müstakil olan kudret*”²⁴, “*en yüksek otorite*”²⁵, “*halk tarafından verilen bir yetki*”²⁶, “*hiç bir insani otorite önünde boyun eğmeksizin hüküm sürmek*”²⁷, *hiç bir diğer kudretin kendisine erişemeyeceği bir yetkiye malik olma*²⁸ gibi şekillerde tanımlanmıştır.

Tunkin, devlet egemenliğini “*kendi ülke sınırları içinde devletin özünde olan bir üstünlük ve devletler arası ilişkilerde bağımsızlık*” olarak nitelendirmiştir²⁹. *Jellinek*’e göre, egemenlik devletin öyle bir özelliğidir ki, bunun sayesinde devletin kendisininin

¹⁶ Hamit Emrah Beriş, *Egemenliğin Dönüşümü: Tarihsel ve Siyasal Açısından Egemenlik Kavramının Yeni Anlamı*, (Doktora Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 8.

¹⁷ Erdem Özlük, *Uluslararası İlişkilerde Devlet Egemenliğinin Dönüşüm Sorunu*, (Doktora Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 141-142.

¹⁸ Lütem, op. cit., s.4.

¹⁹ Kreijen, op. cit., s. 27.

²⁰ Ibid.

²¹ Ahmet İnan, *Çağdaş egemenlik teorisi ile Kur'an'ın hakimiyet kavramının karşılaştırılması*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 34.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Lütem, op. cit., s. 6.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., s. 7.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., s. 6.

²⁹ Gevorgyan, op. cit., s. 433.

dışında herhangi bir güçle sınırlandırılması mümkün değildir³⁰. Egemenlik, kendi ülkesinde devletin tüm gücünü ve diğer devletlere karşı bağımsızlığını ifade eder. *F.H. Hinsley*'ye göre “egemenlik nihai ve mutlak bir otoritedir; toplulukta bunun dışında başka hiç bir kesin ve mutlak otorite yoktur”³¹.

D. Mazilu'ye göre, “Bir devletin uluslararası kişiliğinin politik ve yasal temeli, egemelikdir. Egemenlik, devletin gücü, büyüklüğü ve gelişmişliğinden bağımsız olarak tüm sıfatıyla devlete aittir”³². Ayrıca ona göre, egemenlik, devlet gücünün en önemli özelliğidir ki bu durum, bu devletin içsel üstünlük ve dışsal bağımsızlığını gerektirir³³.

L. Oppenheim'e göre, “egemenlik en üstün otoritedir. Uluslararası arenada dünyanın her hangi bir otoritesine yasal olarak bağımlı olmayan bir otoritedir. Terimin açık ve dar anlamında egemenlik, ülke sınırları içinde ve dışında ‘bağımsızlık’ anlamına gelmektedir”³⁴. *F.F. Martens*'e göre, “egemenlik, devletin hem iç ilişkilerinde hem de dış ilişkilerinde bağımsız olmasıdır”³⁵. *Hans Kelsen*, devlet egemenliğinin hukuki yaklaşımını şöyle ifade etmiştir:

“Devlet egemenliği, uluslararası hukukun konusu olarak bunun yetkisi altındaki devletin yasal otoritesidir. Egemenlik en üstün otorite anlamında olduğu zaman, devlet egemenliği uluslararası hukukun bir konu olarak kesin anlamında değil, sadece nispeten en üstün otorite anlamına gelmektedir. Devletin yasal otoritesi, başka bir devletin yasal otoritesine tabi olmadığı sürece en üstündür. Devlet, başka hiç bir devletin ulusal kanununa değil, yalnızca uluslararası hukuka tabi olduğu sürece egemendir. Uluslararası hukuk uyarınca devlet egemenliği, devletin diğer devletlerden yasal bağımsızlığıdır”³⁶.

³⁰ Sukant Gupta, *Reconceptualizing sovereignty of states in the context of foreign intervention in the era of globalization*, (Doktora Tezi), Chandigarh: Panjab University Faculty of Law, 2007, s. 20.

³¹ F. H. Hinsley, *Sovereignty*, 2. b., Cambridge: Cambridge University Press, 1986, ss.1-2; Atul Mishra, “Theorising State Sovereignty in South Asia”, *Economic and Political Weekly*, C. 43, S. 40 (Oct. 4 - 10, 2008), s. 66, <https://bit.ly/2DzWVEm>, (02.03.2019).

³² D Mazilu, *Dreptul Internațional Public/Public International Law*, C. I, Bucharest: Lumina Lex, 2001, s. 130; Maftei, op. cit., s. 60.

³³ Ibid.

³⁴ Gupta, op. cit., s. 20; L. Oppenheim, *International Law: A Treatise*, 8. b., C.1, London, New York, Toronto: Longmans, Green, and Co., 1966, s. 118.

³⁵ Gevorgyan, op. cit., s. 445; F.F. Martens, *Contemporary International Law of Civilized Nations*, C. 1., Moscow, 1996, s. 196.

³⁶ Hans Kelsen, *Peace Through Law*, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd., 2000, s. 34; Alex Ansong, “The Concept of Sovereign Equality of States in International Law”, *Ghana Institute of Management and Public Administration (GIMPA) Law Review*, C. 2, S. 1, (2016), s. 21., <https://bit.ly/3gzyUvR>, (02.03.2019).

Uluslararası Sürekli Adalet Divanı, “*Austro-German Customs Union*” davasında ‘bağımsızlık’ kavramını tanımlarken şu ifadeleri kullanmıştı: “*Bağımsızlık, ekonomik, politik, finansal veya diğer tüm konularda karar hakkı olan ayrı bir devlet olarak bir devletin mevcut sınırları içinde devam eden varlığıdır*”³⁷.

Bazı yazarların, egemenliği bağımsızlık olarak tanımlamaları çerçevesinde egemenlik terimini bağımsızlık terimiyle değiştirme önerisi gündeme gelmiştir. ‘Gevorgyan’ onların önerisini ‘yanlış adım’ olarak niteleyerek şu ifadelerde bulunmuştur: “*Egemenlik kavramı kapsam itibariyle onun kendi kapsamında ‘bağımsızlık’ kavramından çok daha geniştir; ‘bağımsızlık’ devlet egemenliğinin yasal özelliklerinden sadece biridir*”³⁸.

Max Huber, Daimi Hakemlik Mahkemesinin “Palmas Adası” (Island of Palmas) davasında şunları ifade etmiştir: “*Devletlerarası ilişkilerde egemenlik ‘bağımsızlık’ demektir. Dünyanın bir parçasına ilişkin egemenlik, devletin fonksiyonlarını diğer devletlerde değil, kendi devlet içinde kullanma hakkıdır*”³⁹. Uluslararası Adalet Divanı’nın “Korfu Boğaz”(Corfu Channel) davasında *Hakim Alvarez*, egemenliği, “*devletin, kendi topraklarında ve diğer devletlerle olan ilişkilerde sahip olduğu bir dizi hak ve nitelik*” olarak tanımlamıştır⁴⁰.

1.2. Egemenliğin Farklı Boyutları

Egemenliğin tanımlarına baktığımız zaman kavramın çeşitli görünümlere sahip olduğu görülmektedir. Bir devletin kendi ülkesi üzerinde en üstün olması iç egemenlik, diğer devletlere karşı bağımsız olması ise dış egemenlik olarak tanımlanmaktadır.

1.2.1. İç Egemenlik

Headly Bull, iç egemenliği şu ifadelerle tanımlamıştır: “*Devletlerin kendi ülkeleri ve nüfusu ile ilgili olarak iç egemenlik o ülke ve nüfus içindeki diğer tüm otoritelerden üstünlük anlamına gelmektedir*”⁴¹. İç egemenlik, “*devletin kendi toprakları ve nüfusu üzerinde mutlak hükmetme otoritesi*”, “*politik topluluktaki son ve*

³⁷ Gupta, op. cit., s. 25.

³⁸ Gevorgyan, op. cit., s. 437.

³⁹ Ibid., s. 434.

⁴⁰ Ibid., s. 435.

⁴¹ Fowler, Bunck, op. cit., s. 37.

kesin yetkisi”, “devletin kendi devlet ülkesinde nihai söz sahibi olması” olarak da tanımlanmaktadır⁴². Ayrıca, iç egemenlik, egemen devletin kendi ülkesi içerisinde başka hiçbir otoriteye tabii olmaksızın, egemenlik yetkilerini kullanması demektir⁴³.

İç egemenliğinin iki anlamı vardır: İlki, devlet iktidarının kendisi, diğeri ise, devlet iktidarının nitelikleridir⁴⁴. Devlet iktidarının kendisi olarak tanımlanan egemenlik, devletin yasaları belirleme, her türlü vergiyi toplama, yargılama yapma, para basma gibi iktidarın devlet otoritesini veya yetkilerini ifade eder⁴⁵. Devlet egemenliğinin nitelikleri ise, devletin kendi sınırları içindeki egemenliğinin asli, üstün ve bölünemez bir iktidar olmasıdır⁴⁶. Bazı görüşler, bu niteliklere mutlak, sınırsız ve devredilmez olma özelliklerini de eklemiştir⁴⁷.

1.2.2. Dış Egemenlik

Dış egemenlik, bir devletin diğer devletlerden tam anlamıyla bağımsız olması, uluslararası ilişkilerde diğer devletlerle eşit statüde olup bağımsız surette hareket edebilme yetkisine sahip olmasıdır⁴⁸. Uluslararası bağlamda egemenlik kavramı, bir devletin diğer devletlere üstünlüğünü belirtmek için kullanılmaz. Aksine, tam tersi olup üstünlük değil, bağımsızlık anlamına gelmektedir⁴⁹.

Hiçbir otoriteden emir almama anlayışını ifade eden dış egemenlik kavramı, bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerinde o devletlerin müdahalelerine veya sınırlamalarına hiçbir şekilde maruz kalınmaması anlamına gelir⁵⁰. Coğu yazar, dış egemenliği bağımsızlık olarak görmektedir. Bu bağlamda, bazen bir devletin diğer bir devlet hakkında bir konuda yorum yapmasının, dış egemenlik uyarınca o devletin bağımsızlığına aykırı bir hareket olup olmadığı tartışılmaktadır. Burada belirtmekte

⁴² Beriş, op. cit., s. 25.

⁴³ Levent Ersin Orallı, *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Kuruluşlar ve Devlet Egemenliği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2011, ss. 97-100.

⁴⁴ Mustafa Koçak, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik*, 1.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006, ss. 123-124; Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 2.b., Bursa: Ekin Basım yayın Dağıtım, 2009, s. 79.

⁴⁵ Gözler, op. cit., s. 82

⁴⁶ Koçak, op. cit., s. 125; Orallı, op. cit., s. 98.

⁴⁷ Ibid., s. 124; Ibid.

⁴⁸ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 17.b., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2005, s. 57; Hatice Derya Ormanoğlu, “Modern Devletin Bir Unsuru Olarak Egemenlik ve Uluslararası Ceza Mahkemesi”, *Malatya: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1 (2018), s. 252.

⁴⁹ Fowler, Bunck, op. cit., s. 47.

⁵⁰ Orallı, op. cit., s. 101.

fayda var ki; iki devlet arasında olumlu ilişkiler üzerinde yapılan karşılıklı beyanlar, söz konusu bağımsızlığa aykırı olmaz⁵¹.

İç ve dış egemenlik tanımlamalarının yanısıra egemenlik kavramının farklı sınıflandırılma çabaları da görülmektedir. Bu bağlamda *Stephen D. Krasner*, egemenlik teriminin en az dört farklı şekilde yaygın olarak kullanıldığını dile getirerek egemenliği dört kategoride sınıflandırmıştır⁵². Bunlardan birincisi, yerel egemenlik; bir devlet içerisinde kamu otoritesinin örgütlenmesi ve o otoriteyi elinde tutanlar tarafından uygulanan etkin kontrol seviyesi anlamına gelir⁵³. Yerel egemenlik, iki hususa bakar; devlet içinde kamu otoritesi ne kadar organize olmuştur ve o otorite ne kadar etkili kullanılmıştır?⁵⁴. İkincisi ise karşılıklı bağımlılık ve sınır egemenliğidir. Krasner'e göre, devlet egemenliği küreselleşmeyle aşmıştır⁵⁵. Ayrıca, Krasner, malların, kişilerin ve fikirlerin bölgesel sınırlar arasındaki akışının düzenlenmemesini egemenlik kaybı olarak değerlendirmektedir⁵⁶. Üçüncüsü, uluslararası yasal egemenlik; devletlerin veya diğer varlıkların karşılıklı olarak tanınmasıyla ilgili uygulamaları ifade eder⁵⁷. Aslında bu tür egemenlik, aşağıdaki soruları yanıtlayacak hususlara işaret eder: bir devlet, diğer devletler tarafından tanınıyor mu? Hukuki olarak eşit mi kabul ediliyor? Temsilcileri diplomatik dokunulmazlık hakkına sahipler mi? Uluslararası kuruluşlara üye olabilirler mi? Bir devletin temsilcileri diğer kuruluşlarla anlaşma yapabilirler mi?⁵⁸. Dördüncüsü ise Vestfalyan egemenlik; dış aktörlerin yerel otoritelerin karar alma süreçlerinde yer almamasını belirtir⁵⁹.

⁵¹ Seval Kılıç, *Kanun-i Esasi'de Egemenlik Anlayışı*, (Yüksek Lisans tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014, s. 8; Orallı, op. cit., s. 102.

⁵² Stephen D. Krasner, *Sovereignty Organized Hypocrisy*, New Jersey: Princeton University Press, 1999, s. 9.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Krasner, op. cit., s. 11.

⁵⁵ Ibid., s. 12.

⁵⁶ Ibid., s. 13.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid., s. 14.

⁵⁹ Ibid., s. 9.

1.3. Klasik Egemenlik Anlayışı

1.3.1. Klasik Düşünce

Egemenlik kavramının ortaya çıkışı konusunda akademik literatürde bir çok tartışma bulunmaktadır. Kavram üzerinde farklı görüşler bulunsa da bu kavramı ilk kez sistematik bir şekilde teori haline getiren kişinin *Jean Bodin* olduğu konusunda görüş birliği vardır⁶⁰. 1576 yılında yayımlanan ‘*Les six livres de la Republique*’ (Devletin/Cumhuriyetin Altı Kitabı) adlı eserinde *Jean Bodin* o dönemdeki Avrupa’da ve özellikle Fransa’da kilise ile devlet arasındaki iktidar mücadelesine bir çözüm yolu olarak egemenlik kavramını ortaya atmıştır⁶¹.

Jean Bodin, egemenliği, “bir devleti diğer organizasyonlardan veya insan topluluklarından ayıran temel bir özellik” olarak belirtir ve “yurttaşlar ve uyruklar üstündeki en yüksek, en mutlak ve en sürekli güç” olarak niteler⁶². Hatta egemenliği, ‘devleti tanımlayan bir ana unsur’ ve ‘bir çok ailenin ve bu ailelerin ortak olan hususlarının egemen bir güçle hukuka uygun olarak yönetilmesidir’ şeklinde tanımlamıştır⁶³. Egemenliği, “emredilmeden ve zorlanmadan emretme ve zorlama gücü” olarak ifade eden *Bodin*, kavramı devletin en üstün otoritesi olarak belirtmiştir⁶⁴.

Bodin’e göre “egemenlik sürekli, mutlak, devredilmez ve bölünmezdir”⁶⁵. Egemenlik *sürekli*dir: Süreyle kısıtlanan bir iktidar, belli bir zaman için elde edilen ya da verilen bir otorite egemenlik değil, sadece bir yetki olabilir. Belli bir süre için egemenlik gücüne sahip olan, gerçek sahibi tarafından geri alınmaya kadar sadece onun bir muhafızdır⁶⁶. Egemenliğin sürekliliği, devlet iktidarının devamlı olduğu anlamına gelir. *Egemenlik mutlak*tır: Egemen iktidar, mutlak bir iktidardır. Devlet egemenliği, başka bir güç veya otorite tarafından sınırlandırılmaz. Egemen, kanunları koyarken başka hiç bir otorite ya da güçten onay almaz; o, belli şartlar veya yükümlülükler altında tutulamaz⁶⁷. Egemenlik bölünemez ve devredilemezdir: Egemenliğin mutlak ve sürekli

⁶⁰ Gözler, op. cit., s. 78.

⁶¹ Orallı, op. cit., s. 77; İnan, op. cit., s. 108.

⁶² Koçak, op. cit., s. 80.

⁶³ Orallı, op. cit., s. 77; Koçak, op. cit., s. 80.

⁶⁴ Gözler, op. cit., s. 78.

⁶⁵ Koçak, op. cit., s. 81.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Sami Kiraz, “Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü”, Niğde: *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.5, S.1 (2012), s. 95; Koçak, op. cit., ss. 83-84.

bir iktidar olması onun 'bir' olmasını gerektirir. Egemenliğin bölünmesi onun yok edilmesi anlamına gelir, ayrıca devredilmesi de düşünülmez⁶⁸.

Klasik egemenlik anlayışının gelişiminde önemli rol oynayan *Thomas Hobbes* da *Bodin* gibi egemenliği bölünemez ve parçalanamaz olarak nitelendirir⁶⁹. *Hobbes*'e göre, egemen devlet, mutlak iktidara sahip olduğu için başka devletlerle olan ilişkilerinde onu sınırlandırabilecek hukuki ya da siyasi bir kurumun varlığı egemenlik anlayışı ile çelişir⁷⁰. *Hugo Grotius* da egemenliğin mutlak, tek ve bölünemez olduğunu ifade eder ve egemen iktidarın yaptıklarının, diğer bir iktidarın veya otoritenin denetimine bağlı olmayan ve kimsenin iradesiyle geçersiz kılınamayan bir güç olarak tanımlar⁷¹.

Egemenliğin klasik anlayışının özetini yaparsak: Egemenlik sürekli, mutlak, sınırsız, devredilemez, bölünemez ve tek yapı olan bir iktidar; devletin kendi toprakları üzerinde en üstün otoriteye sahip olup bu otoriteyi başka kimseden almamış olması; en yüksek güç olarak kimseden emir almadan kanun koyması ve uygulaması; diğer devletlerle olan ilişkilerde kendisinden üstün başka hiç bir varlığın bulunmaması; başka bir otorite veya topluluk tarafından kendi iç meseleleri hakkında baskı veya müdahaleye maruz kalmaması anlamlarına gelmektedir⁷².

1.3.2. Klasik Egemenlik Anlayışının Değişen Görünümü

Devletlerin sahip olduğu egemenliği uluslararası hukukun koyduğu sınırlar çerçevesinde kullanabileceği görülmektedir. Ancak 20. yüzyıldan itibaren hukuk ve siyaset bilimleri literatüründe klasik egemenlik anlayışında bir değişim söz konusudur. Küreselleşme çağının çeşitli faaliyetleri, yeni devletlerin kurulması, devlet dışı aktörlerin önemli rol oynaması, Avrupa Birliği'nin oluşumu, uluslararası ve uluslararası kuruluşların kapsam itibarıyla genişlemiş yetki alanı, Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulması ve insan hakları teorisine yeni bakış açıları gibi çeşitli hususlar, egemenliğin bu değişim ve dönüşümünün önemli nedenleri arasındadır⁷³. Öncesinde sınırsız olarak

⁶⁸ Koçak, op. cit., s. 86.

⁶⁹ Sinem Arslan, *Bir Egemenlik Sorunu Olarak İnsani Müdahaleler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 5.

⁷⁰ Can Karaböcek, *Modern Devlette Egemenlik Sorunu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 169.

⁷¹ Beriş, op. cit., s. 29.

⁷² Arslan, op. cit., s. 6.

⁷³ Kiraz, op. cit., s. 93.

nitelenen egemenlik kavramının günümüzde içsel olarak anayasanın ve dışsal olarak uluslararası hukukun ilke ve kuralları ile sınırlanması da doktrinde tartışılmaktadır⁷⁴.

Hukuk devleti kavramı ile bir devletin hukuk ve yasayla bağlanmış olması ve işlemlerinin yargısal denetime tabi olması gibi unsurlar ortaya çıktığı zaman egemenliğin klasik anlayışındaki mutlak ve sınırsız iktidar anlamı arasında bir uzaklık meydana gelmiştir⁷⁵. Aynı şekilde, modern anayasal rejimlerde ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı ilkesinin, egemenliğin klasik tanımındaki bölünemezlik niteliği ile bağdaşmayacağı da açık bir şekilde ortadadır⁷⁶. Federe devlet modelinde devlet yetkilerinin federal birimler arasında paylaşılması da klasik egemenlik anlayışının mutlak ve bölünemez ilkeleriyle çelişmektedir⁷⁷.

Günümüzde insan hakları teorisi demokratik devletin en temel şartlarından biri olarak evrensel bir boyut kazanmıştır. İnsan hakları ihlalleri ve bu gibi bazı durumlarda bir devlet otoritesinin en üstün otorite olması ilkesi geçerliliğini yitirebilmektedir. İnsan haklarının korunması noktasında uluslararası hukuktan kaynaklanan sınırlamalar bulunmaktadır. İnsan haklarının gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda devlet otoritesinin mutlak, sınırsız ve bölünemez niteliklerinin kabul görmediği belirtilmektedir⁷⁸.

Bir devletin siyasi, ekonomik ve askeri nedenlerle diğer devletlerle olan ilişkilerinde uluslararası hukuk düzenlemelerine ve uluslararası örgütlerin kararlarına uymak mecburiyetinde olması ve böylece iradelerinin sınırlanması, egemenliğin klasik anlayışındaki mutlak ve bölünmezliğine bir karşı çıkıştır⁷⁹.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 17. maddesinde, yargı yetkisi bulunan devletin soruşturma ve yargılama yapması durumunda, Mahkeme'nin ilgili davayı kabul edemeyeceği belirtilmiştir⁸⁰. Ayrıca, ilgili devletin yargılama yapmakta

⁷⁴ Koçak, op. cit., s. 127.

⁷⁵ Ibid., ss. 131-132.

⁷⁶ Oktay Uygun, *Kamu Hukuku İncelemeleri*, 1.b., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011, s. 239.

⁷⁷ Koçak, op. cit., s. 135; Uygun, op. cit., s. 239.

⁷⁸ Uygun, op. cit., s.242; Ormanöglü, op. cit., s. 255.

⁷⁹ Ibid., s.243.

⁸⁰ Madde 17: "Kabul edilebilirlik konuları- 1. Giriş bölümünün 10. paragrafı ile 1. maddeye istinaden Mahkeme, aşağıdakidavaları kabul edilemez bulacaktır:(a) Soruşturma veya kovuşturma yapmaya isteksiz davrandığı veyagerçekten muktendir olmadığı haller dışında, yargı yetkisi bulunan devlettarafından, dava konusu olayın soruşturulması veya yargılanması halinde;(b)Yargılama konusunda isteksiz veya yargılamaya gerçekten imkanibulunmadığı haller dışında, yargı yetkisine sahip devletin, olayısoruşturduktan sonra ilgili şahsı yargılamaya gerek olmadığına kararvermesi halinde, (c) İlgili şahsın, şikayet konusu olaydan dolayı, daha önceden yargılanmışve Mahkeme tarafından 20. maddenin 3. paragrafı uyarınca, şahsın yargılanmasına izin verilmemiş olması

isteksiz olması ya da yargılama yapacak güce sahip olmaması halinde Mahkeme'nin devreye girmesi hususu, devlet egemenliğine saygıdır. Ancak, bir devletin yargılama yapma hususunda isteksiz olduğuna veya gerekli yeteneğe sahip olup olmadığına karar verilmesi ya da takdir edilmesi, UCM Savcısı'na bağlıdır⁸¹. Burada bir egemen devletin yargısal yetkisi noktasında savcının hakem olması bir şekilde egemenliğe bir müdahale olarak tartışılmaktadır⁸². Başka bir ifadeyle, UCM'nin tamamlayıcılık ilkesi yoluyla devletlerin ulusal yargı yetkisine bir şekilde öncelik verilmesine rağmen, UCM'nin kendi belirleme yetkisine dayanarak devletlerin ulusal mahkemelerini yetersiz ve yargılama yapmaya isteksiz görmesi gerekçesiyle söz konusu meseleyi kendi yetki alanında tutması, egemenliğin klasik anlayışına açık bir müdahaledir⁸³.

Avrupa Birliğinin oluşumu ve yapısının şekli söz konusu olduğunda üye devletlerin egemenlikten kaynaklanan bazı yetkilerinin doğrudan Birliğe devredilmesi de egemenliğin klasik anlayışındaki devredilmezlik ilkesine ters düşmektedir⁸⁴.

1.3.3. Egemenliğin Korunduğu Ana Hususlar

Egemenliğin klasik anlayışı ve küreselleşme çağındaki değişen yüzü konusunda belirtilen görüşler ile ilgili olarak doktrinde bir çok tartışma bulunmaktadır. Bazı görüşler, egemenliğin yok olduğunu, eridiğini veya etkisini yitirdiğini savunur; bazıları ise klasik anlamının geçerliliğini koruduğunu belirtir⁸⁵. Sonuçta, yoğun tartışmaların ardından egemenlik kavramının ancak değişmeyen unsurlarının olduğu savunulmaktadır.

halinde;(d)Dava konusunun, Mahkeme tarafından başkaca işlem gerektirecek derecede vahim bulunmaması halinde;...". Detay için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü, 01.07.2002, <http://bit.ly/3pmDiBH>, (23.03.2019).

⁸¹ Ali Şahin Kılıç, "Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Devletlerin Egemenliği Üzerine Ulusal Egemenlik Odaklı Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.58, S.3 (2009), s. 641.

⁸² Ibid.; Kılıç bu konuda şöyle bir örnek vermiştir: "Bir devlet, ulusal güvenliği açısından önemli olarak değ erlendirdiği bir operasyon sırası nda vatandaşları hakkında suç duyurusunda bulunulması halinde, operasyonun sürdüğünü öne sürerek hakkında suç duyurusunda bulunulan kişiyi yargılamaktan kaçınamayacaktır. Önemli bir askeri hareket sırasında ülkenin genel kurmay başkanını yargılamanın, devlet üzerinde nasıl bir etki yapacağını tahmin etmek pek de zor değildir. Devletin operasyonu gerekçe göstererek yargı lama yapmaması halinde savılık tarafından isteksiz veya yeteneksiz olarak nitelenebilmesi ve böylece Uluslararası Ceza Mahkemesinin yetkili mahkeme haline gelmesi devletin ulusal güvenliği dolayısıyla egemenliği açısından sakıncalı olacaktır". Detay için bkz. Kılıç, op. cit., s. 643.

⁸³ Ormanöğlü, op. cit., s. 270.

⁸⁴ Ali Özdemir, Mehmet Akgül, "Avrupa Birliği ve Devlet Egemenliği İklemi", *İzmir, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan*, C.19, Özel Sayı (2017), s. 3010.

⁸⁵ Özlük, op. cit., s. 201.

Egemenliğin dönüşümü tartışmalarında, *Cusimano*'nun “açık toplum, açık ekonomi ve açık teknolojilerin yaygınlaşmasıyla” egemenliğin zayıfladığı tabiri⁸⁶; *Sindjoun*'un, “küreselleşme sürecinde egemenlik yorumunun anlamını yitirdiğini” belirtmesi⁸⁷; *Sassen*'in, modern dönemde egemenliğin merkezleştirilmiş olması ifadesi⁸⁸; *Leonard*'ın, söz konusu dönüşümde egemenliğin düşüşünün savunması⁸⁹; *Linklater*'in, egemenliğin geçerliliğini yitirdiğini açıklaması⁹⁰ ve Wallerstein'in egemenliğin “bir sarsıntı geçirmeye başladığı”⁹¹ ifadeleri önemli yer almaktadır.

Egemenlik kavramının dönüşümü göz önünde bulundurulduğunda egemen devletin neredeyse yok olmak üzere olduğu görüşüne yönelik eleştiriler vardır. Bu bağlamda, *Stephen D. Krasner*, bu görüşün ‘çok yanlış’ olduğunu ifade ederek “egemenliğin yok olduğunu ilan edenlerin tarihi yanlış okuduklarını” belirtmiştir⁹². *Krasner*'e göre egemenlik, devletin güçlü ya da zayıf olup olmamasına bakılmaksızın herkes için hala etkin, çekici ve göz alıcı bir kavramdır⁹³.

Şüphesiz ki İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren günümüze kadar egemenlik teorisi üzerinde bir çok gelişme ve değişim yaşanmıştır. Bu gelişmeler ve değişimlere rağmen egemenlik teorisi bazı nitelikleriyle hala güçlü duruşunu sergilemektedir. Küreselleşmenin zirvesinde olduğumuz bu dönemde dahi ABD Başkanlık seçiminde Rusya'nın müdahalesi veya Başkan adayları olarak *Trump*'ı desteklemesi⁹⁴, Kırgızistan hükümetinin Türkiye büyükelçiliğine nota vermesi⁹⁵, Hindistan-Pakistan'ın Keşmir

⁸⁶ Özlük, op. cit., s. 202; Maryann K. Cusimano, “Beyond Sovereignty: The Rise of Trans sovereign Problems”, *The Catholic University of America, Carnegie Endowment for International Peace*, (1999), <https://bit.ly/332dTEs>, (26.06.2019).

⁸⁷ Ibid., s. 204; Luc Sindjoun, “Transformation of International Relations Between Change and Continuity: Introduction”, *International Political Science Review*, C. 22, S. 3 (2001).

⁸⁸ Ibid., s. 204; Saskia Sassen, *Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalization*, New York: Columbia University Press, 1996, ss. 29-31.

⁸⁹ Ibid., s. 204; Eric K. Leonard, “Discovering the New Face of Sovereignty: Complementarity and the International Criminal Court”, *New Political Science*, C. 27, S. 1 (2005).

⁹⁰ Ibid., s. 205; Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*, Oxon: Routledge, 2007.

⁹¹ Ibid., s. 205; Immanuel Wallerstein, “States? Sovereignty?: The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition”, David A. Smith, et al. (ed.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London: Routledge, 1999.

⁹² Krasner, *Sovereignty*, op. cit., s. 20.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ “Russian Hacking and Influence in the U.S. Election”, *The New York Times*, 04.08.2019, <https://nyti.ms/2DFPD1I>, (04.08.2019).

⁹⁵ “Kırgızistan Türkiye'ye nota verdi: İçişlerimize karışmayın”, Euronews, 06.06.2019, <https://bit.ly/3kf3UDv>, (04.08.2019).

sorunu⁹⁶ dahil bir çok örnekte görüldüğü üzere devletlerin içişlerine karışmama ve başka devletlerin toprak bütünlüğüne saygı duyması gibi benzer konular uluslararası arenada güncelliğini korumaktadır.

Birleşmiş Milletler Kurucu Antlaşması'nda egemenliğin ana ilkeleri olarak benimsenen devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğü ve içişlerine saygı duyulması gibi ilkeler, egemenliğin değişmeyen esas prensiplerinden sayılabilir. Bu ilkeler günümüzde de önemini korumaktadır.

Değişim hususları söz konusu olduğunda uluslararası hukukun veya uluslararası kuruluşların devlet egemenliğine olan etkisi tartışılmaktadır. Ancak, bir devlet otoritesinin kendi iradesiyle diğer bir otoriteye bağlanması, egemenlik anlayışına aykırı olmamaktadır. Buradan hareketle, egemenliğin en üstün otorite olması, kimseden emir almadan harekete geçebilmesi ve diğer devletlerle olan ilişkilerde bağımsız olması şeklinde belirtilen niteliklerin kaybedilmemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Bazı görüşler, egemenliğin yok olduğu yönündeki görüşlerin, egemenliğin doğasının yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını iddia ederler ve kavram üzerinde belirtilen değişiklikleri, egemenliğin farklı boyutları olarak belirtirler⁹⁷. ABD dış ilişkiler konseyi eski başkanı 'Haass', egemenliğin niteliklerinin hala etkin ve geçerli olduğunu savunarak şunları ifade etmiştir:

“Tarihsel olarak egemenlik, dört ana özellik ile ilişkilendirilmiştir: Birincisi, egemen bir devlet, üstün siyasi otorite ve kendi ülkesi içinde meşru güç kullanımı konusunda tekel sahibi olan bir devlettir. İkincisi, egemen devlet, sınırları içindeki eylemleri düzenleme ehliyetine sahiptir. Üçüncüsü, egemen devlet, dış politika seçimlerini serbestçe yapabilir. Son olarak, egemen devlet, diğer hükümetler tarafından dış müdahaleye maruz kalmama özgürlüğüne sahip olan bağımsız bir kurum olarak kabul edilir. Bu egemenliğin bileşenleri asla mutlak değildi, ama birlikte dünya düzeni için öngörülebilir bir temel önerirler. Bugün önemli olan, bu bileşenlerin her biriyle- iç otorite, sınır kontrolü, politika özerkliği ve müdahale etmeme - benzeri görülmemiş yollarla mücadele edilmesidir”⁹⁸.

⁹⁶ “Kashmir: Why India and Pakistan fight over it”, BBC News, 27.02.2019, <https://bbc.in/31rsfx8>, (04.08.2019).

⁹⁷ Özlük, op. cit., s. 207.

⁹⁸ John H. Jackson, “Sovereignty Modern: A New Approach to an Outdated Concept”, *The American Journal of International Law*, C. 97, S. 4 (Ekim, 2003), s. 786.

1.4. Vestfalyan Egemenlik Düşüncesi

1648 yılında Vestfalya Barışı ile egemenlik kavramının klasik anlayışı, somut bir teori olarak hukuk metinlerinde yer almıştır⁹⁹. Krasner'e göre, Vestfalya Ortaçağ'ın siyasi özelliklerini yansıtan bir belgedir ve en açık yeniliği, kralların kendi bölgelerinde dinsel konuları kontrol etme gücünü zayıflatan hükümler içermesidir¹⁰⁰. Vestfalya modeli olan bu anlaşmalar (*1648 yılında Vestfalyan şehri Osnabrück ve Münster'de imzalanan bir dizi barış anlaşmalarıdır*) ile resmileşmiş klasik egemenlik anlayışı uluslararası sistemin egemen devletlerden oluştuğu görüşüne dayanmaktadır¹⁰¹.

Başka bir devletin egemenliğinin tanınması ve kendi kaderini belirleme hakkı olarak bilinen Vestfalyan ilkeleri, halen uluslararası hukukun temelleri olarak kabul edilir. Vestfalyan Anlaşmaları ile devlet egemenliği prensibi çerçevesinde, başka devletlerin toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama gibi ilkeler ortaya konulmuştur¹⁰².

Vestfalya Barışı'nın egemen devlet teorisine en önemli katkısı, otorite ile toprak arasında bağ kurulması ve bununla bir devletin kendi toprakları üzerinde bir otonomiye sahip olmasıdır¹⁰³. Aslında bu katkı göz önünde bulundurularak devletlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyması ve müdahale etmemesi ilkeleri geliştirilmiştir.

1.4.1. Klasik Vestfalyan Düşüncesi

Vestfalyan egemenlik anlayışında, her devletin kendi ülkesi üzerinde münhasır egemenliğe sahip olmasına bağlı olarak iç meselelerinde hiçbir şekilde kimsenin müdahalesine izin verilmemesi; güçlü ya da zayıf, büyük ya da küçük gibi niteliklere bakılmaksızın egemenlik hakkı bakımından eşit olunması ilkeler yer almaktadır.

Vestfalyan Anlaşmalarını, uluslar tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendiren *Henry Kissinger*, Vestfalyan egemenlik anlayışıyla bir devletin kendi iç yapısını ve dini yönelimini herhangi türden bir karışma veya müdahale olmaksızın

⁹⁹ Arslan, op. cit., s. 6.

¹⁰⁰ Stephen D. Krasner, "Sovereignty", *Slate Group LLC, Foreign Policy*, S. 122 (Ocak- Şubat, 2001), s. 22, <https://bit.ly/3fyOPJe> (07.05.2019).

¹⁰¹ Kiraz, op. cit., s. 94.

¹⁰² Arslan, op. cit., s. 6.

¹⁰³ Beriş, op. cit., s. 30.

serbestçe seçme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir¹⁰⁴. Vestfalyan egemenlik anlayışı; bir devletin mutlak egemenliğini, o devletin iç egemenliğini, dış müdahalelere maruz kalmaksızın kullanması temeline dayandırır¹⁰⁵. *Luke Glanville*, egemenliğin Vestfalyan anlayışını, egemenliğin geleneksel anlamı olarak kabul eder ve bunu devletlerin dış müdahale veya karışmaya karşı serbestçe kendilerini yönetme hakkı olarak belirtir¹⁰⁶.

Egemenlik ilkesine ait müdahale yasağının en sıkı savuncularından birisi ‘*Emmeric de Vattel*’dir. *Vattel* müdahale yasağını egemenlik hakkı olarak açıklarken şu açıklamalarda bulunmuştur:

“*Bu, ulusların özgürlüğünün ve bağımsızlığının belirgin bir sonucudur ki herkesin kendi iradeleri doğrultusunda yönetilme hakkı bulunur ve hiçbir devlet, başka bir devlete müdahale etmenin en küçük bir hakkına dahi sahip değildir. Bir millete ait olabilecek tüm haklar arasında egemenlik, şüphesiz en değerlidir ve eğer bir devlet başka bir devletin egemenliğine zarar vermeyecekse bu o devlete saygı duyulması için yeterli bir sebeptir*”¹⁰⁷.

Bunun için bazı görüşler, Vestfalyan egemenliğini *Vattel* benzeri egemenlik olarak da ifade eder¹⁰⁸. Diğer taraftan, bulunduğumuz postmodern dönemde Vestfalyan egemenlik anlayışında bir değişim ve dönüşüm söz konusudur. Vestfalyan egemenlik anlayışını eleştirenler, egemenlik kavramının klasik anlamının modasının geçtiğini, *paylaşılan egemenlik teorisiyle* çatışma halinde ve küreselleşme sürecinden oldukça etkilendiğini belirtmişlerdi. Karşı görüşü savunanlar ise, Vestfalyan egemenlik anlayışının bir denge aracı ve mantıklı bir tutum olduğunu savunmaktadırlar¹⁰⁹.

1.4.2. Post Vestfalyan Dönemi ve Eleştirel Bakışı

1.4.2.1. Avrupa Birliği ve Paylaşılan Egemenlik

Territorialite, klasik Vestfalyan egemenlik anlayışının bir unsurudur. Tanımı olarak şunu söylenmektedir:

“*Territorialite, bir siyasal toplulukta sınırlar vasıtasıyla ulusal bir bağ oluşturarak, dayanışmayı ve birlik duygusunu pekiştirmekte, insanlar üzerinde etki kurarak, sınırları*

¹⁰⁴ Henry Kissinger, *World Order*, 1.b. (Kindle Edition), London: Allen Lane, 2014, s. 68.

¹⁰⁵ Krasner, *Sovereignty Organized Hypocrisy*, s. 23.

¹⁰⁶ Luke Glanville, "Traditional Sovereignty", *International Studies Quarterly*, C. 57, S. 1 (Mart- 2013), s. 79.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

belirli bir alanın ve o alanın kaynaklarının siyasal, sosyal ve ekonomik amaçlarla kontrolünü içermektedir”¹¹⁰.

Avrupa Birliği'nin, klasik vestfalyan anlayışının taşıdığı *territoriality* unsuruna bir darbe vurduğunu söylemek mümkündür. Buradan yola çıkarak Avrupa Birliği'ni bir Post Vestfalyan devlet olarak tespit ederek klasik anlayışı eleştirenler dahi bulunmaktadır¹¹¹. Avrupa Birliğinin açık sınırlar sistemi kastedilerek vestfalyan anlayışın '*territorialite*' kavramına karşı bir değişim olduğu ifade edilir¹¹².

Kirchner ve Sperling'e göre, vestfalyan devletlerin meşruiyeti; sermayenin, kişilerin ve fikirlerin iç ve dış akışları arasındaki geçit rolünü korumasından, bölgesel bütünlük, özerklik ve bağımsızlığın geleneksel güvenlik kaygılarından ileri gelmektedir¹¹³. Diğer taraftan, post vestfalyan devlet olan Avrupa Birliğinde sınırlar sistemi şeffaflaştırılarak bölgesel sınırların daha az önemli hale getirildiği ifade edilir. Bu durum, vestfalyan klasik anlayışından post vestfalyan anlayışına bir geçiş süreci olarak değerlendirilir.¹¹⁴

Güvenlik meselesi söz konusu olduğunda post vestfalyan devlet olarak nitelendirilen Avrupa Birliğinde bölgesel güvenlikten ziyade küresel güvenliğe önem verilmesi ciddi bir değişimdir¹¹⁵. Bununla Avrupa Birliğinin Vestfalyan modeline bir darbe vurduğu görülmektedir.

Avrupa Birliğine üye devletlerce yetki paylaşımı yani paylaşılan egemenlik konsepti, klasik egemenlik anlayışı olan bağımsız egemenliğe karşı bir adımdır¹¹⁶. Bu durum, post vestfalyan devlet kavramıyla nitelendirilmiştir. *William Wallace*, bunu dünyanın bölgesel bir dünyadan, küresel bir dünyaya kayması şeklinde değerlendirmiştir.¹¹⁷

Avrupa Birliğinin '*territorialite*'ye karşı yeni bir konseptinin oluşturulması, yeni sınır sistemiyle güvenlik meselesinin farklı bakışı ve benzeri konularla klasik vestfalyan anlayışı eleştirilmektedir. Ancak, vestfalyan anlayışı savunucuları tarafından da Avrupa Birliği'nin ve '*territorialite*'ye uyumlu olan ulus devletin aynı konumda olmadığı ileri

¹¹⁰ Özlük, op. cit., s. 165.

¹¹¹ Gabriel Reznick, "Shared Sovereignty and the European Union: The Transition to Post-Westphalian Sovereignty", *Academia Edu*, s. 8, <https://bit.ly/328z9cE>, (03.05.2019).

¹¹² Reznick, op. cit., s. 9.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid., s. 12.

¹¹⁶ Ibid., s. 4.

¹¹⁷ Ibid.

sürülmektedir. Zira dünyada yaklaşık 190 egemen devlet, Vestfalyan modelini takip etmektedir¹¹⁸.

1.4.2.2. Küreselleşme Çağının Etkisi

Küreselleşme çağında insancıl müdahale veya kuvvet kullanımına dair yasal gerekçelerin, klasik vestfalyan anlayışında bir değişimi ima ettiği vurgulanır. *Cutler*, güç ve otorite kavramlarıyla ilgili klasik vestfalyan egemenlik anlayışının çağdaş duruma karşılık gelmediğini ve teori ile pratiğin arasında bir kopukluk olduğunu belirtir¹¹⁹. *Cutler*'e göre, Vestfalyan egemenliği ifade eden “*devlet merkezlilik*” yaklaşımı, pozitivist uluslararası hukuk ve ‘otorite’ gibi terimler hakkındaki yeni perspektifleri, ulus ötesi şirketler ve bireylerin gayri resmi normatif yapılarını, küresel politik ekonomideki ekonomik güçlerin ve benzeri devlet dış aktörlerin önemini yakalamakta yetersizdir¹²⁰.

Ayrıca, klasik vestfalyan egemenlik anlayışı küreselleşme çağındaki devlet dış aktörlerin rolünü kavramaktan uzaktır¹²¹. Modern uluslar üstü şirketlerin ve küresel ekonomideki güçlerin hukukun konusu olarak eylem ve işlemlerinin, klasik vestfalyan düşüncesindeki güç ve otorite tanımlamaların altında yer almaması, klasik düşüncenin yetersizliği olarak söylenebilir¹²².

1.4.3. Vestfalyan Düşünceyi Savunan Görüşler

Klasik Vestfalyan anlayışın bazı değişim ve dönüşümlere uğramış olsa da temel unsurlarıyla hala ayakta olduğu savunulmaktadır. Ulus devletlerin iç egemenliğine çok uluslu şirketler veya bireylerin etkisi olduğu belirtilse de iç müdahale yasağı konusunda Vestfalyan egemenlik anlayışı hala bir denge gücü olarak önemli bir rol oynar.

¹¹⁸ Ibid., s. 2.

¹¹⁹ Claire Cutler, “Critical Reflections on the Westphalian Assumptions of International Law and Organization: A Crisis of Legitimacy”, *Cambridge University Press, Review of International Studies*, C. 27, S. 2 (Nisan, 2001), s. 133.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Cutler, op. cit., s. 133.

¹²² Ibid., s. 134.

Küreselleşme çağının etkisine rağmen, uluslararası toplumda egemenliğe müdahale edilmemesi unsurunun, günümüzde de önemini korumakta olduğu görülmektedir¹²³.

Vestfalyan egemenlik anlayışını eleştiren görüşlere şöyle bir cevap verilebilir: Onlar, devletin egemenlikle tutarlı olan ulusal davranışlarının büyük çoğunluğundan ziyade, egemenlik normlarının ihlaline odaklanırlar¹²⁴. Dünyadaki birçok modern ve ulus devletin vestfalyan anlayış ile uyumlu davranışları dikkate alınmaksızın bu anlayışa getirilen nadir ihlallerin dikkate alınarak odak noktası yapılması ve vestfalyan anlayışın yok olması veya modası geçmiş olması yahut benzeri iddialarda bulunulması, geleneksel anlayışın terk edildiği anlamına gelmemektedir.

Vestfalyan anlayışta bazı gelişmeler olduğu haklı bir gerçektir. Ancak bu tür gelişmeler sonucu klasik anlayışın yok olduğu veya bozulduğu söylenemez. Bazı ihlalleri ve değişimleri göz önünde bulundurarak devletlerin hala resmileşmiş egemenlik anlayışlarına uyumlu uluslararası hukuk kurallarına tabi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, *Goldsmith*, uluslararası hukuk akademisyenlerinden bir grubun, egemenliğin zayıflamasından bahsettiğini, ancak nadiren egemenliğin ne olduğunu veya gerçekte egemenliğin etkisi azalmış olup olmadığını titizlikle araştırdığını belirtmiştir¹²⁵.

David A. Lake, Vestfalyan anlayışın değişikliğini savunanların tutumunu şöyle açıklamıştır: “*Bu bilginler, egemenlik kavramının zaman içindeki gelişiminin ne anlama geldiğini kanıtlasalar da egemenlik gerçeğinin hala mutlak bir şart olduğu varsayılmaktadır*”¹²⁶.

Sonuç olarak, BM Antlaşması dahil dünyanın farklı anayasaları, anlaşmaları ve hukuki belgelerinde Vestfalyan anlayışın ana ilkelerinin hala yürürlükte olması, Vestfalyan egemenlik anlayışının yok olmamış veya bozulmamış olup geçerliliğini devam ettirdiğini göstermektedir.

¹²³ Stephen M. Walt, “Could There Be a Peace of Trumphalia?”, *Foreign Policy*, 14.11.2016, <https://bit.ly/2DAGdov>, s.2. (14.05.2019).

¹²⁴ Jack Goldsmith, “Review: Sovereignty, International Relations Theory, and International Law, Reviewed Work(s): Sovereignty: Organized Hypocrisy by Stephen D. Krasner”, *Stanford Law Review*, C. 52, S. 4 (Nisan., 2000), s. 974, <https://bit.ly/3a22YxF>, (07.05.2019).

¹²⁵ Goldsmith, op. cit., s. 979.

¹²⁶ David A. Lake, “The New Sovereignty in International Relations”, *International Studies Review*, C. 5, S. 3 (Eylül., 2003), s. 308.

1.5. Egemenlik Kavramı Üzerindeki Gelişmeler ve Esas Prensiplerinin Korunması

Küreselleşmenin etkisi ve uluslararası hukukun değişen tabiatıyla birlikte içinde bulunduğumuz dönemde egemenlik teorisinin değişimi ve gelişimi çok tartışılan konular arasındadır. Egemenlik kavramı ile ilgili her tartışmada bunu çok açık bir şekilde görüyoruz ki; egemenlik teorisi üzerinde uluslararası hukuk veya küreselleşmenin etkisiyle birlikte değişimi ya da gelişimi konuşulsa da yine her durumda egemenliğin bazı esaslarının veya özgün prensiplerinin korunmasına büyük bir çaba gösterilmektedir.

Uluslararası hukuk, küreselleşme sürecinin bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemenliğe getirilmiş sınırlamalarda uluslararası hukukun rolü da bulunmaktadır. Uluslararası hukuk normlarından '*jus cogens*'¹²⁷ ve '*erga omnes*'¹²⁸ prensiplerine bakıldığında bu normların devletlere bazı sınırlamalar getirmekte olduğu görülmektedir¹²⁹.

Uluslararası kurumların kurulmasında uluslararası hukukun çok taraflı anlaşmalarının rolü bulunmaktadır. Uluslararası kurumlar, çoğu zaman sahip olduğu uluslararası niteliklerle egemenlik kavramını ihlal edebilecek ve devletlerin işlerini etkileyebilecek bir hukuk sistemine kavuşmuş bulunmaktadır¹³⁰. Bunun tezahürü Avrupa Birliği örneğinde görülmektedir.

Aynı şekilde, Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargı yetkisi de tartışılabilir¹³¹. Uluslararası insan haklarının ve insancıl hukukun korunmasına yönelik insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu doktrinleriyle de egemenliğe getirilen sınırlamalar söz konusu olmuştur¹³².

¹²⁷ Daha detay için bkz. İrem Karakoç, "Uluslararası Hukukta Emredici Kural Olgusuna Tarihsel Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1 (2006), ss.87-122. <https://bit.ly/33yuvWm>, (04.08.2019).

¹²⁸ Uluslararası hukuk açısından devletlerin uymakla ve gözetmekle yükümlü olduğu kurallardır. Latince "herkese karşı hak" anlamına gelir. Detay için bkz. Ardit Memeti, Bekim Nuhija, "The Concept Of Erga Omnes Obligations In International Law", *New Balkan politics*, S.14 (2013), <https://bit.ly/2XvPCo8>, (04.08.2019).

¹²⁹ Anél Ferreira-Snyman, "Sovereignty And The Changing Nature Of Public International Law: Towards A World Law?", *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, C.40, S. 3 (Kasım, 2007), s. 407, <https://bit.ly/2DiREBs>, (23.12.2018).

¹³⁰ Snyman, op. cit., s. 408.

¹³¹ Ibid., s. 411.

¹³² Ibid., s. 413.

1.5.1. Avrupa Birliği

Avrupa Birliğine üye devletlerin bazı alanlardaki yetki paylaşımı, Avrupa Parlamentosunun genişletilmiş rolü ve AB hukukunun önceliği ile ulus devletlerin egemenlik anlayışının dönüşümü gibi noktaları içermesi, klasik egemenlik anlayışından farklı bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Bunlar göz önünde bulundurularak Avrupa Birliğinin klasik egemenlik anlayışı ile uyumlu olmadığı ileri sürülmektedir.

Bazı kısıtlamalar söz konusu olsa da egemenliğin birtakım niteliklerini koruma çabası, AB'nin kurucu anlaşması dahil diğer hukuki belgelerde yer almaktadır¹³³. Avrupa Birliği Antlaşması'nın birçok maddesinde egemenliği ve egemenlik prensibinin niteliklerini savunduğunu görülmektedir. AB Kurucu Antlaşması'nın 4. maddesinin 2. fıkrasına göre:

“Birlik, üye devletlerin Antlaşmalar önündeki eşitliğine ve bölgesel ve yerel özerk yönetimler de dahil, siyasal ve anayasal temel yapılarında mündemiç ulusal kimliklerine saygı gösterir. Birlik, ülke bütünlüğünün teminat altına alınması, kamu düzeninin muhafaza edilmesi ve ulusal güvenliğin korunması da dahil, devletin temel işlevlerine saygı gösterir. Özellikle ulusal güvenlik, her üye devletin kendi sorumluluğunda kalmaya devam eder”¹³⁴.

Burada belirtilen, “antlaşmalar önündeki eşitlik” ifadesinde devletlerin egemen eşitliği; “ulusal kimliklerine saygı” ifadesinde başka bir devlete saygı; “ülke bütünlüğünün teminat altına alınması” ifadesinde devletlerin toprak bütünlüğünün belirtilmesi; “devletin temel işlevlerine saygı” ifadesinde temel işlev olarak egemenliği içermesi; “ulusal güvenliğin, her üye devletin kendi sorumluluğunda kalması” ifadesinde egemen sorumluluğun vurgulanması görülmektedir. Ayrıca, AB Kurucu Antlaşması'nın 3. maddesinin 5. fıkrasında şunlar ifade edilmiştir:

“Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını savunur ve destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve dürüst

¹³³ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması Ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, 2011, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, s. 4, (19.04.2020); European Union, “The European Union explained -How the European Union works”, *Luxembourg: Publications Office of the European Union*, 2012, <https://bit.ly/38Oeego>, s.3. (03.04.2019); Mario Draghi, “Sovereignty in a globalised world”, *Speech at the University of Bologna*, 22 Şubat 2019, <https://bit.ly/3gRivCM>, (06.04.2019).

¹³⁴ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması Ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, op. cit., s.4.

ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur"¹³⁵.

Burada belirtilen "Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dahil uluslararası hukuka titizlikle uyulması" ifadelerinde dolaylı olarak egemenlik prensibine saygı ve egemenliğin niteliklerinin savunulduğu görülmektedir. Ayrıca, *Natalie Murphy*, Avrupa Birliğinin de egemenlik düşüncesine uygun bir yapı olduğunu savunmaktadır¹³⁶.

1.5.2. Uluslararası Ceza Mahkemesi

Uluslararası toplumda devlet egemenliğine sınırlama getiren başka bir oluşum, Uluslararası Ceza Mahkemesi'dir. Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'ne göre Mahkeme'nin maddi yargılama yetkisi kapsamına insanlığa karşı suçlar, saldırı suçu, soykırım ve savaş suçları girmektedir. Bu tür suçları işleyen kişilerin yargılama yetkisinin Mahkemeye verilmesi de devlet egemenliğine yönelik bir müdahale olarak belirtilmektedir¹³⁷.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 72. maddesinde ulusal güvenlik meselesini içeren konularda dış politika hususunda gerekli duyarlılık gösterilmemesi ve 90. maddede belirtilen durumda devlet ve Mahkeme arasında Mahkeme'nin isteğine üstünlük tanınması egemenliğe bir müdahale olarak ileri sürülmektedir¹³⁸. Bir devlet, kendi rızası - *temsil ettiği halkların rızası anlamında*- ile Mahkeme statüsüne taraf olduktan sonra Mahkeme politikasının devlet egemenliğine darbe olarak sayılamayacağı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Sonuçta, UCM'nin devlet egemenliğine sınırlama getirme konusunda birçok tartışma bulunmasına rağmen yine de egemenlik teorisini desteklemekte olduğu tartışılmaktadır¹³⁹.

UCM'nin egemenlik teorisine darbe indirdiğine yönelik yukarıda belirtilen hususları bir yana bırakıp, UCM Statüsü'nün giriş kısmınının 10. paragrafında ve aynı

¹³⁵ Ibid., s. 4.

¹³⁶ Natalie Murphy, *Non State Sovereignty: A case of the European Union*, (Yüksek Lisans Tezi), San Francisco: University of San Francisco, Master of Arts in International Studies, 2018, s. 4., <https://bit.ly/3gyfGGT>, (04.04.2019).

¹³⁷ Ormanöğlü, op. cit., s. 247.

¹³⁸ Kılıç, op. cit., s. 640.

¹³⁹ Ibid.

şekilde 17. maddesinde ulusal yargı yetkisine gösterdiği saygıya veya yargı yetkisi bulunan devlete öncelik verdiğine bakıldığında, bu hususların açıkça UCM'nin devlet egemenliği teorisi lehine desteği olarak görülebilir¹⁴⁰.

UCM Statüsü'nde belirtilen tamamlayıcılık ilkesinden kastedilen; Statüsünde ifade edilen suçların ortaya çıktığı devletin yargı organlarının, bu suçların yargılamasının yapılması konusunda gerçekten isteksiz veya yetersiz olması halinde sadece UCM'nin bu uluslararası suçları soruşturma ve kovuşturma yapabilmesidir¹⁴¹. UCM'nin yargılama yetkisi hususunda tamamlayıcılık ilkesi olarak bilinen, bu tür belirli suçların meydana geldikleri ülkede soruşturulması ve kovuşturulmasının tercih edilmesi ulusal yargı ve egemenliğe olan saygıdan ileri geldiği düşünülmektedir¹⁴².

1.5.3. İnsan Hakları Teorisi

Klasik anlamdaki devlet egemenliği anlayışına yönelik önemli eleştiriler insan hakları alanından gelmektedir. İnsan hakları teorisi, normatif anlamda evrensellik kazanmış olup, devlet egemenliğine karşı önemli bir sınırlayıcı faktör olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴³. İnsan hakları hukukundan kaynaklı ihlallerin önlenmesi uluslararası hukukun önemli konu başlıklarından biridir¹⁴⁴. Birçok devletin anayasasında, uluslararası temel insan hakları normları ile ulusal yasaların çelişmesi durumunda insan haklarını düzenleyen uluslararası normlara üstünlük tanınacağı belirtilmiştir¹⁴⁵. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinin son cümlesi şöyledir: “*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır*”¹⁴⁶.

Burada, görüldüğü gibi, temel haklar ve özgürlükler ile ilgili konularda ulusal ve uluslararası hükümlerde farklılıkların bulunması karşısında milletlerarası andlaşma hükümlerine üstünlük tanınmıştır. Bu gibi durumlarda insan hakları gerekçesiyle

¹⁴⁰ Ormanoğlu, op. cit., s. 267.

¹⁴¹ FICHL Seminar concept, “The Principle of Complementarity and the Exercise of Universal Jurisdiction for Core International Crimes”, Oslo, FICHL, <https://bit.ly/2XOPkev>, (04.09.2009).

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Koçak, op. cit., s. 141.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Uygun, op. cit., s. 242.

¹⁴⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 90. Madde*, <https://bit.ly/3j0p2Nl>, s.1. (13.07.2020).

devletin kendi yasalarının yerine uluslararası anlaşmalara üstünlük tanınması, bir anlamda, devlet egemenliğine sınırlama olarak değerlendirilmektedir.

Modern hukuk literatüründe tartışılan “insancıl müdahale” ve “koruma sorumluluğu” ilkelerinin yasallığının arkasında insan hakları teorisi gerekçe olarak gösterilmektedir. Çünkü genel anlamda, başka bir devlete müdahalede bulunulmasının meşruluğu hakkında uluslararası hukukta uzlaşılmış bir görüş bulunmamaktadır. Ancak insan haklarının korunması ile ilgili gerekçeler ortaya konularak insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu doktrini savunulmaktadır¹⁴⁷. Başka bir ifadeyle, devlet egemenliği teorisine uyumlu olmayan müdahale niteliğindeki eylemlerin yasallığı, insan hakları teorisi gerekçe gösterilerek verilmeye çalışılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi insan hakları teorisi çerçevesinde devlet egemenliği teorisine sınırlamalar getirmek mümkündür. Ancak bu tür sınırlamaların getirilmesi kolay değildir. Burada birçok hukuki şartın mevcudiyeti söz konusudur. Mesela, insan hakları teorisi gerekçe gösterilerek insancıl müdahale ilkesi çerçevesinde yapılan her türlü müdahale doğrudan meşru olmamakta, bir çok şarta tabi olmaktadır. İnsancıl müdahalelerin meşru olabilmesi için bu tür müdahalelerin BM Antlaşması'nın VII. bölümü çerçevesinde olması veya BM Genel Kurulu'nun “barış için birlik kararı” çerçevesinde olması gerekir¹⁴⁸. Buradan anlaşılan, insan hakları teorisi çerçevesinde devlet egemenliği teorisine sınırlamalar getirmek mümkün olsa bile bunun, şartlara bağlı ve istisnai bir durum olmasıdır.

¹⁴⁷ Sercan Reçber, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, 1.b., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016, ss.2-4.

¹⁴⁸ Sercan Reçber, op. cit., s. 61.

1.6. Yürürlükteki Hukuki Belgelerde Devlet Egemenliğinin Savunulması

Devlet egemenliği teorisinin birçok ilkesinin hala etkin ve yürürlükte olduğu görülmektedir. Bu ilkelerin yürürlükte olması, egemenlik teorisinin ve bu ilkelerin yok olmadığı ve önemini korudukları anlamına gelmektedir. Yürürlükte olan hukuki belgelerde egemenlik teorisinin birçok ilkesinin etkin duruşuna aşağıda değinilmiştir.

1.6.1. BM Antlaşması Çerçevesinde Egemenlik

BM Antlaşması'nda devlet egemenliği teorisinin birçok ilkesinin etkin ve güçlü konumda olduğu açıktır. Devlet egemenliğinin en temel ilkelerinden devletlerin yasal olarak eşit olması ilkesi, BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 1. fıkrasında açıkça belirtilmiştir¹⁴⁹. Maddede, BM örgütünün devletlerin egemen eşitliği prensibi üzerine kurulduğu ifade edilmiştir¹⁵⁰. Aynı şekilde, başka devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı kuvvet kullanılmaması olarak bilinen egemenlik anlayışı, BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrasında ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesi 2. maddesinin 7. fıkrasında yer almaktadır¹⁵¹.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 12 Aralık 1974 tarih ve 3281 sayılı kararına göre kabul edilen Devletlerin Ekonomik Haklarına ve Görevlerine Dair Şart

¹⁴⁹ Madde 2:

Birleşmiş Milletler örgütü ve üyeleri, 1. Maddede belirtilen amaçlara ulaşmak üzere aşağıdaki ilkelere uygun biçimde hareket edeceklerdir:

- 1. Örgüt, tüm üyelerin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur.*
- 2. Tüm üyeler, üyelik sıfatından doğan hak ve çıkarlardan tümünün yararlanmasını sağlamak için, işbu anlaşmaya uygun olarak üstlendikleri yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirirler.*
- 3. Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler.*
- 4. Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.*
- 5. Tüm üyeler, örgütün işbu Andlaşma gereği giriştiği tüm eylemlerde örgüte her türlü yardımı yaparlar ve Birleşmiş Milletler tarafından aleyhine önleme ya da zorlama eylemine girilen herhangi bir devlete yardım etmektен kaçınırlar.*
- 6. Örgüt, Birleşmiş Milletler üyesi olmayan devletlerinde, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının gerektirdiği ölçüde bu ilkelere uygun biçimde hareket etmesini sağlar.*
- 7. İşbu andlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler'e herhangi bir devletin kendi içyetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi, üyeleri de bu türden konuları işbu andlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke, VII. Bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engelleyemez. Bu maddelere ilişkin olarak bkz. Mehmet Genç, Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1999, ss. 33-60.*

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Genç, op. cit., s.33.

(Charter of Economic Rights and Duties of States)’ın 1. bölümünün girişinde devletler arası siyasi ve diğer ilişkilerin devlet egemenliği teorisi çerçevesinde yürütülmesi vurgulanmıştır¹⁵². Burada, devlet egemenliği teorisinin önemli ilkelerinden devletlerin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı, egemen eşitliği ve müdahale yasağı ilkeleri üzerinde fazlasıyla durulmuştur¹⁵³.

Ayrıca, bu Şart’ın 1. ve 7. maddelerinde devletlerin dış müdahaleden bağımsız olarak kendi varlığı ve ekonomik faaliyetleri üzerinde egemen hakkının tanınması, 2. maddesinde tam egemenlik anlayışının serbestçe kullanımı hakkının belirtilmesi, 10. maddesinde devletlerin ekonomik, finansal ve parasal sorunların çözümleriyle ilgili karar sürecinde hukuki olarak eşit olduğunun açıklanması ile egemenlik teorisi teyit edilmiştir¹⁵⁴.

BM Genel Kurulunun 2625 sayılı “Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostane İlişkilere İlişkin Milletlerarası Hukuk İlkeleri Bildirisi (*Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*)’nde devletlerin uluslararası ilişkilerde, herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı güç kullanımının yasaklanması, karışmama ilkesi, egemen eşitlik dahil egemenlik anlayışına yönelik konular belirtilmiştir¹⁵⁵.

Ayrıca, BM Genel Kurulunun 1962 tarih ve 1803 sayılı kararına göre yürürlüğe giren “Doğal Kaynaklar Üzerinde Daimi Egemenlik” (*Permanent Sovereignty over Natural Resources*) devlet egemenliği teorisinin bazı özellikleri teyit edilmiştir¹⁵⁶. Örneğin, söz konusu kararda egemenlik şu ifadelerle savunulmuştur: “*Halkların ve milletlerin doğal zenginlik ve kaynakları üzerindeki egemenlik hakkı, bunların milli gelişmesi ve ilgili devlet halkının refah yararına kullanılmalıdır*”¹⁵⁷.

¹⁵² BM Genel Kurulu 3281. sayılı kararı, 12.12. 1974, General Assembly Resolution 3281(XXIX) Charter of Economic Rights and Duties of States, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/cerds/cerds_ph_e.pdf, (03.02.2019).

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter the United Nations. [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXV)), (03.02.2019).

¹⁵⁶ BM Genel Kurulu 1803. Sayılı Kararı, 14.12.1962, Permanent Sovereignty over Natural Resources General Assembly resolution 1803 (XVII), https://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html, (03.02.2019).

¹⁵⁷ Ibid.

1.6.2. Diğer Uluslararası Sözleşmelerde Egemenlik

Afrika Birliği Anlaşması'nın 2. maddesinde Birliğin kuruluş amaçları sayılmıştır. Birlik Antlaşması'nın 3. maddesinde Birliğin ilkeleri olarak egemen eşitlik, içişlerine karışmama ve kuvvet kullanma yasağı ilkelerinin belirtilmesi klasik anlamda egemenlik anlayışını yansıtmaktadır¹⁵⁸. Bu amaçlar arasında devlet egemenliğinin korunması, toprak bütünlüğü ve devletlerin bağımsızlığı da yer almaktadır.

Aynı şekilde, Güney Doğu Asya devletlerinin kurduğu Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)'nin Kurucu Antlaşması'nın giriş bölümünde teşkilatın egemenlik prensiplerine saygılı olduğu ve 2. maddesinde üye devletlerin egemenlik anlayışına göre hareket edeceği belirtilmiştir¹⁵⁹. Ayrıca, Güney Asya devletlerinin bölgesel işbirliği amacıyla kurdukları 'SAARC'ın Kurucu Antlaşması'nın 2. maddesinde devletlerin egemen eşitliği ilkesi savunulmuştur¹⁶⁰. Bunların yanısıra, İslam İşbirliği Teşkilatı Sözleşmesinin 2B. maddesinin 3. fıkrasında üye devletlerin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün desteklenmesi teşkilatın kuruluş amaçları arasında belirtilmiştir¹⁶¹.

1.6.3. Uluslararası Yargı Kararlarında Egemenlik

Uluslararası hukukta devlet egemenliği ve içişlerine karışmama ilkesinin yorumlandığı en önemli kararlardan biri, Uluslararası Adalet Divanı'nın *Nikaragua* kararıdır. 26 Haziran 1986 tarihli Uluslararası Adalet Divanı'nın "Nikaragua'da ve Nikaragua Aleyhine Askeri ve Yarı-Askeri Faaliyetlere İlişkin Kararı" (*Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua - Nicaragua v. United States of*

¹⁵⁸ **Article III:** *The Member States, in pursuit of the purposes stated in Article II solemnly affirm and declare their adherence to the following principles: 1.The sovereign equality of all Member States.2.Non-interference in the internal affairs of States.3.Respect for the sovereignty and territorial integrity of each State and for its inalienable right to independent existence.4.Peaceful settlement of disputes by negotiation, mediation, conciliation or arbitration.5.Unreserved condemnation, in all its forms, of political assassination as well as of subversive activities on the part of neighbouring States or any other States.6.Absolute dedication to the total emancipation of the African territories which are still dependent.7.Affirmation of a policy of non-alignment with regard to all blocs.* African Union, *OAU Charter*, 25.05.1963, <https://bit.ly/3aDiosl>, ss.3-4. (12.07.2019).

¹⁵⁹ Association of Southeast Asian Nations, *The ASEAN Charter*, Jakarta: 2008, ss. 5-7, <https://bit.ly/2YhPwRI>, (12.07.2019).

¹⁶⁰ SAARC Secretariate, *SAARC Charter*, 08.12.2010, <http://saarc-sdmc.org/charter>, (12.07.2019).

¹⁶¹ OIC, *Charter of the Islamic Conference*, 04.03.1972, *United Nations Treaty Series*, <https://bit.ly/3238RXH>, s.113. (12.07.2019).

America), uluslararası hukukun yorumlanması ve geliştirilmesinde önemli bir adım olarak nitelendirilmektedir¹⁶².

Nikaragua devleti, Divan'a sunduğu yazılı açıklamada, ABD'nin, Nikaragua'ya karşı Nikaragua devletinin egemenliğini ihlal ettiği iddiasında bulunmuştur¹⁶³. UAD, Nikaragua kararında, kuvvet kullanma yasağı ve içişlerine karışmama ilkeleri üzerinde önemli hukuki yorumlarda bulunmuştur¹⁶⁴. Nikaragua kararı üzerinde ayrıntılı tartışmalar ilerideki bölümlerde yapılacağından burada kısaca değinilmiştir.

Bunun yanısıra, İngiltere ile Arnavutluk arasındaki “Korfu Boğazı Davası” (*Corfu Channel Case - United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania*) kararında devlet egemenliği ilkesi üzerinde önemli yorumlar yapılmıştır. Bu kararda, 22 Ekim 1946 tarihinde İngiltere'nin bir savaş gemisinin Korfu boğazından geçmesi neticesinde Arnavutluk tarafından uğradığı zararların tazminatının talebi ve boğazdan zararsız geçiş hakkının olup olmadığına yönelik hükümler tartışılmıştır¹⁶⁵. Bu tartışmada UAD, diğer hususlarla beraber egemenlik konusuna da değinmiştir. İngiltere'nin Arnavutluk karasularından izinsiz olarak mayınların toplamasını, diğer bir ifade ile, Arnavutluk sularında İngiltere'nin "*Perakendecilik Operasyonu*" düzenlenmesini Arnavutluk devletinin egemenliğini ihlal ettiği ileri sürmüştür¹⁶⁶. Bu tartışmaların yer aldığı söz konusu kararda Divan, egemenlik prensibinin hukuki yönlerine açıkça değinmiştir¹⁶⁷.

Egemenlik prensibinin toprak bütünlüğü anlayışı üzerinde Uluslararası Adalet Divanı'nın Kamerun ve Nijerya Arasında Kara ve Deniz Sınırı "*Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening)*" kararında Kamerun ve Nijerya arasındaki kara ve deniz sınırları ile ilgili

¹⁶² Wladyslaw Czapliński, “Sources of International Law in the Nicaragua Case”, *The International and Comparative Law Quarterly*, C. 38, S. 1 (Ocak, 1989), s.151, <https://bit.ly/3gz7C8Q>, (12.07.2019).

¹⁶³ UAD, Nikaragua Kararı “Case Concerning The Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua/United States of America)”, 27.06.1986, Para. 206. <https://bit.ly/358MK3m>, (03.05.2019).

¹⁶⁴ Czapliński, op. cit., s. 166.

¹⁶⁵ UAD, Korfu Boğazı Kararı “Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania)”, 09.04.1949, s. 30, <https://bit.ly/2YdlUps>, (03.05.2019).

¹⁶⁶ UAD, Korfu Boğazı Kararı, s. 33.

¹⁶⁷ Detay için bkz. Mohamed Bennouna, The Corfu Channel case and the concept of sovereignty, *The ICJ and the Evolution of International Law*, ed. Karine Bannelier, Théodore Christakis, Sarah Heathcote, I.b., London: Imprint Routledge, 2012, <https://bit.ly/3ihqyJN> (04.07.2019).

egemenlik hususları önemle tartışılmıştır¹⁶⁸. Kamerun, 29 Mart 1994 tarihinde *Baker Yarımadası*'ndaki egemenlik meselesiyle ilgili olarak Nijerya aleyhinde UAD nezdinde dava açmıştır¹⁶⁹. UAD, bu davanın 10 Ekim 2002 tarihli kararında Kamerun ve Nijerya arasındaki sınır uyuşmazlıklarını egemenlik prensibi üzerinden değerlendirmiştir¹⁷⁰. Divan, kararında Nijerya'dan hızlı ve şartsız bir şekilde, yönetimini ve askeri veya polis kuvvetlerini Kamerun egemenliğine giren Çad Gölü bölgesinden ve Bakassi Yarımadası'ndan çekmesini istedi ve aynı şekilde Kamerun'dan Nijerya'nın egemenliğine ait topraklarda mevcut olabilecek herhangi bir idari ve askeri veya polis kuvvetini şartsız olarak çekmesini talep etti¹⁷¹. Bu kararda Mahkeme, devlet egemenliği ve toprak bütünlüğü ilkeleri üzerinde ayrıntılı tartışmalara girmiştir.

Devletin yargı bağımsızlığı veya egemen dokunulmazlığı, devletlerin egemen eşitliği ilkesinden kaynaklanan bir uluslararası hukuk kuralıdır¹⁷². Devlet dokunulmazlığına ilişkin Uluslararası Adalet Divanı'nın 3 Şubat 2012 tarihli “Devletin Yargı Bağımsızlıkları - Almanya v. İtalya: Müdahil Yunanistan” (*Jurisdictional Immunities of the State - Germany v. Italy: Greece intervening*) kararı, 14 Şubat 2002 tarihli “Tutuklama - Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Belçika” (*Arrest Warrant - Democratic Republic of the Congo v. Belgium*) Kararı ve 24 Mayıs 1980 tarihli “Tahran'daki ABD Diplomatik ve Konsolosluk Kadrosu - Amerika Birleşik Devletleri v. İran” (*United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran - United States of America v. Iran*) kararında, egemenlik anlayışı ile ilgili hukuki meseleler tartışılmıştır¹⁷³.

Yukarıda belirtilen kararlar arasında doğrudan konuya ilişkin olan Nikaragua ve Korfu Boğaz dahil bazı kararlar, ilerideki bölümlerde ayrıntılı bahsedileceğinden burada kısaca zikredilmiştir. Bu başlık altında sadece söz konusu kararların egemenlik kavramına ilişkin olduğunun belirtmesi amaçlanmıştır.

¹⁶⁸ UAD, Kamerun V. Nijeria Kararı “Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening)”, 10.10.2002, <https://www.icj-cij.org/en/case/94>, (07.06.2019).

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Detay için bkz. ASHURST, “State Immunity: An Overview”, *quick guides*, 18 Jun 2019, <https://bit.ly/2XOPIaX>, (05.06.2019).

¹⁷³ UAD, ABD v. İran kararı “United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)”, 24.05.1980, <https://www.icj-cij.org/en/case/64>, (05.06.2019).

1.7. Egemenlik Tartışmalarını İçeren Güncel Olaylar

Uluslararası alanda, devletlerarası toplantılarda, uluslararası bölgesel örgütlerin yıllık deklarasyonlarında ve akademik müzakerelerde egemenlik ilkeleri tartışılmaya devam etmektedir. Egemenlik anlayışından devletlerin egemen eşitliği, içişlerine karışma yasağı, toprak bütünlüğü ve self determinasyon hakkı gibi konular uluslararası ilişkiler gündemini yoğun bir şekilde işgal etmektedir.

Rusya hükümetinin, 2016 tarihindeki ABD başkanlık seçimine müdahale etmesi, gündemi oldukça meşgul etmiştir. ABD milli istihbarat müdürlüğüne 7 Ekim 2016 tarihinde yapılan bir açıklamada Rusya'nın, ABD'nin 2016 yılındaki başkanlık seçimlerine müdahale ettiğine yönelik iddialar ileri sürülmüştür¹⁷⁴. *Jens David Ohlin*, Rusya'nın yapmış olduğu müdahaleleri içişlerine karışma yasağının ihlali olarak değerlendirmektedir¹⁷⁵. Egemenlik tartışmalarını içeren bu husus, 2019'un Mart ayında yayımlanan "2016 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Rus Müdahalesine Soruşturma Raporu" kısaca *Mueller Raporu* olarak bilinen rapor ile gündemi oldukça meşgul etmiştir¹⁷⁶.

Aynı şekilde, Myanmar hükümetinin Arakan eyaletindeki *Rohingya* Müslümanlarına yönelik şiddet olayları hususunda Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nin (ASEAN) etkili rol oynamamasının bir nedeni olarak da devletlerin içişlerine karışmama ilkesi yer almıştır¹⁷⁷. ASEAN Kurucu Antlaşması'nın 2. maddesinin (e) bendinde belirtilen üye devletlerin içişlerine karışmama zorunluluğu gerekçe olarak gösterilerek *Rohingya* müslümanlarına yönelik olayların Myanmar devletinin içişleri olarak değerlendirilmesi gündemde tartışma konusu olmuştur¹⁷⁸. Ayrıca, ASEAN Kurucu Antlaşması'nın 20. maddesinin 1. fıkrasında zikredilen, üye devletlerin ancak

¹⁷⁴ US Homeland Security, "Joint Statement from the Department Of Homeland Security and Office of the Director of National Intelligence on Election Security", *Department of Homeland Security*, 07.10.2016, <https://bit.ly/3iboC5o>, (08.06.2019).

¹⁷⁵ Jens David Ohlin, "Did Russian Cyber Interference in the 2016 Election Violate International Law?", *95 Texas Law Review*, (2017), ss. 15879-1580. <https://bit.ly/30upoV0>, (06.06.2019).

¹⁷⁶ Robert S. Mueller III, "Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election (Mueller Report)", *Washington, D.C., U.S. Department of Justice*, March- 2019, <https://www.justice.gov/storage/report.pdf>, (18.04.2020).

¹⁷⁷ Nattapat Limsiritong, "Why ASEAN Fails to Play Role in the Rohingya Situation from the Perspective of ASEAN Charter", *Asian Political Science Review*, C. 1, S. 2 (Temmuz-Aralık, 2017), s. 73.

¹⁷⁸ Ibid.

oybirliği ile karar alma prosedürü de Rohingya olaylarında insani yardım gibi adımlar atılmamasının bir nedeni olarak tartışma konusu meydana getirmiştir¹⁷⁹.

Egemenlik meselesi kapsamında diğer tartışmalardan “Güney Çin Denizi” üzerindeki müzakereler gündemi meşgul etmiştir. Ayrıca, Lahey’deki Daimi Hakemlik Mahkemesi’nde (PCA), Filipinler Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında tahkim davası aracılığıyla bu konu taraflaca çözülmeye çalışılmış ancak sonuca ulaşılammıştır¹⁸⁰.

Bunların yanısıra, *Hofer ve Ferro*, 2017’de Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Mısır tarafından Katar’a karşı düzenlenen diplomatik ve ekonomik yaptırımı devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin ihlali olarak değerlendirmektedir¹⁸¹. İngiltere’nin Avrupa Birliğinden ayrılması hakkındaki referandum veya ‘Brexit’ tartışmalarını, egemenlik prensibi çerçevesinde değerlendirenler de bulunmaktadır¹⁸².

1.8. Değerlendirme

Devlet egemenliği tartışmaları uluslararası hukukun temel konuları arasındadır. Uluslararası toplumda bir devletin yasal temelini oluşturan egemenlik, devletin en yüksek otoritesi olarak diğer otoritelerden bağımsız olması anlamına gelmektedir. Bir devletin kendi toprakları üzerinde nihai bir yetkiye sahip olabilmesi iç egemenliğidir. Ayrıca, devletin, diğer devletlerden tamamen bağımsız olarak eşit statüde hareket edebilmesi ve her türlü müdahaleye maruz kalmaması dış egemenliğidir.

Egemenliğin klasik anlayışı olarak bilinen *Jean Bodin*’in “*egemenlik sürekli, mutlak, devredilemez ve bölünemezdir*” ifadeleri, sonrasında 1648 tarihinde Vestfalya Barışı ile ortaya konulan devletlerin toprak bütünlüğüne saygı ve müdahale edilmemesi ilkeleri ile geliştirilmiştir. Devlet otoritesinin kendi toprakları üzerinde diğer hiçbir güce bağılı olmadan mutlak bir yetkiye sahip olabilmesi, uluslararası toplumun bir ögesi

¹⁷⁹ Limsiritong, op. cit., s. 77.

¹⁸⁰ Detay için bkz. PCA, “The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People’s Republic of China)”, 22.01.2013 (S. 2013/13), <https://pca-cpa.org/en/cases/7/>, (28.06.2019).

¹⁸¹ Detay için bkz. Alexandra Hofer, Luca Ferro, “Sanctioning Qatar: Coercive interference in the State’s domaine réservé?”, EJİL Talk, 30 Haziran, 2017, <https://bit.ly/3ihi45p>, (25.07.2019).

¹⁸² Detay için bkz. Juliette Ringeisen-Biardeaud, “Let’s take back control: Brexit and the Debate on Sovereignty”, *French Journal of British Studies*, XXII-2, 2017, <https://journals.openedition.org/rfcb/1319> (27.07.2019).

olabilmesi, devletler arası ilişkilerde kişiliğin takdiri ve diğer otoriteler tarafından tanınabilmesi, açıkça klasik egemenlik anlayışın sonuçlarındandır. Devlet egemenliğinin klasik anlayışı, yirminci yüzyıla kadar doktrinde önemli bir rol oynamıştır.

20. yüzyıldan itibaren küreselleşme sürecinin etkisi, Avrupa Birliği gibi örgütlerin farklı yapısı, uluslararası örgütler ve kuruluşların artan rolü, insan hakları teorisine yeni bakış açısı ve benzeri nedenlerin etkisiyle klasik egemenlik anlayışında bazı değişim ve gelişmeler söz konusu olmuştur. Bu tür değişim ve gelişmeleri göz önünde bulundurarak bazıları egemenliğin yok olduğunu, bazıları ise egemenliğin eridiğini veya demode hale geldiğini ileri sürmektedir. Bu tartışmalarda, postmodern küreselleşme çağında egemenlik anlayışının artık zayıf bir teori olduğu da yer almıştır.

Ancak aksi görüşlere göre, egemenlik teorisine yönelik değişim veya gelişmeler söz konusu olsa da bu teori hala etkili ve geçerlidir. Ayrıca, küreselleşme çağının gelişim sürecinde egemenlik teorisinin mutlaklığı bazı aşınmalara uğrayabilir ve bazı eksikler söz konusu olabilir; ancak bunlar, egemenlik teorisine ait bazı esas ilkelerin hala azami bir şekilde korunmakta olduğu ve etkili bir şekilde yürürlükte olduğu gerçeğini değiştirmez.

Egemenliğin klasik anlayışı olarak bilinen bazı özelliklerinde değişim olduğu inkâr edilemez. Ancak egemenliğin ana ilkelerinden egemen devletlerin eşit statüsü, devletlerin içişlerine karışma yasağı ve devletlerin toprak bütünlüğüne saygı duyulması gibi ilkeler hala siyasi ve yasal çerçevede etkindir.

Ayrıca, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetkisine yönelik tartışmalarda tamamlayıcılık ilkesinin rolü önemli bir noktayı belirtmektedir. Aynı şekilde, insan hakları teorisine yönelik tartışmalarda, BM Antlaşması'nın VII. bölümü veya BM Genel Kurulunun "barış için birlik kararı" çerçevesinde getirilen sınırlamalara şahit olunmuştur.

Ayrıca, BM Antlaşması gibi yürürlükte olan diğer hukuki belgelerde de devlet egemenliği teorisinin savunulduğu görülmüştür. Özellikle, devletlerin egemen eşitliği, içişlerine karışma yasağı ve toprak bütünlüğüne saygı gibi ilkeler önemle zikredilmiştir. BM Antlaşması, BM'ye bağlı diğer sözleşmeler, uluslararası örgütlerin kurucu antlaşmaları ve deklarasyonlar, bölgesel birlikler veya kuruluşların hukuki tutanakları, Uluslararası Adalet Divanı'nın belli kararları ve Dünyada farklı mahkemeler tarafından

alınan kararlar dahil çeşitli hukuki belgelerde devlet egemenliği teorisinin etkinliği belirtilmiştir. Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz ilkelerin uluslararası gündemde sıklıkla ve yoğun bir şekilde yer alması bu ilkelerin etkin olduğuna işaret etmektedir.

Kısaca bu bölümde değinilen tartışmalardan yola çıkarak şu sonuca ulaşılabilir: Küreselleşme ve diğer nedenlerden kaynaklı egemenlik teorisinde bazı değişim ve gelişmeler olduğu inkâr edilemez; ancak bu tür gelişmelere rağmen egemenlik teorisinin bazı esas ilkeleri önemini hala korumaktadır. Bu ilkelerden, devletlerin egemen eşitliği ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesinden önemle bahsedilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

Devlet Egemenliği Teorisinin Ana İlkeleri

Uluslararası hukuk alanında devlet egemenliği prensibinin dış egemenlik bakımından kaynaklanan iki temel ilkesi, hukuki eser ve metinlerde yerleşik durumdadır. Bunlardan biri, “devletlerin egemen eşitliği”, diğeri ise “devletlerin içişlerine karışmama ilkesi”dir¹⁸³. Hans Kelsen’e göre, devletlerin egemen eşitliği aslında egemenliğin bir sonucudur¹⁸⁴. Uluslararası hukukta devletlerin egemen eşitliği ilkesinin en somut şekli ise bir devletin içişlerine karışmanın yasaklanmasıdır¹⁸⁵. Devletlerin egemen eşitliği, uluslararası hukuk alanında devletlerin eşit statüye sahip olmasını veya uluslararası hukuk kişiliğine aynı derecede sahip olmasını ifade eder. Devletlerin egemen statüleri itibarıyla eşit olmaları, aynı zamanda devletlerin başka bir devlet ya da otoritenin müdahalesine maruz kalmamasıdır¹⁸⁶. Devlet egemenliği teorisinin egemen eşitlik ve içişlerine karışmama ilkeleri birbirine bağlı olduğundan ortak sonuçlar doğurmaktadır.

2.1. Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi

2.1.1. İlkenin Kavramsal Çerçevesi

Egemen eşitlik ilkesi, devletlerin uluslararası toplumdaki davranışlarını düzenleyen temel bir normdur. Egemen eşitlik, egemen devletlerin hukuki bakımdan aynı statüye sahip oldukları anlamına gelir. Devletlerin haklar ve yükümlülükler konusunda eşit olmaları da bu ilkenin gereğidir¹⁸⁷. Uluslararası hukukta bir devletin tanınmasının ardından eşit kabul edilmesi, egemen eşitlik ilkesinin doğal olarak hukuki olduğuna işaret eder¹⁸⁸. Devletlerin askeri güç, coğrafi ve nüfus büyüklüğü, sanayileşme

¹⁸³ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, 2.b., Bursa: Ekin Basım yayın Dağıtım, 2009, s. 79.

¹⁸⁴ Hans Kelsen, “The Principle of Sovereign Equality of States As A Basis For International Organization”, *New Haven, Yale Law Journal*, C.53, S.2 (1944), s. 207.

¹⁸⁵ Yasin Öztürk, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, *Keyseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XLII, S.1 (2017), s. 44.

¹⁸⁶ Selman Ögüt, “Egemen Eşitlik Prensibine Modern Uluslararası Hukuk Açısından Bir İstisna Hali Olarak Yaklaşma”, *İstanbul, MÜHF – HAD*, C. 19, S. 3 (2013), s. 159.

¹⁸⁷ Gözler, op. cit., s. 80.

¹⁸⁸ Alex Ansong, “The Concept of Sovereign Equality of States in International Law”, *Ghana Institute of Management and Public Administration (GIMPA) Law Review*, C. 2, S. 1, (2016), s. 13.

ve ekonomik kalkınma gibi alanlarda eşitsiz olmalarına rağmen uluslararası hukukta eşit sayılması egemen eşitlik ilkesinin bir tezahürüdür.

Uluslararası hukukun birçok prensibinin temelini teşkil eden devletlerin egemen eşitliği ilkesi, uluslararası sistemin ana ilkelerinden birisi olarak kabul edilmektedir¹⁸⁹. Devletlerin eşitliği ilkesi, genel olarak doğal hukuk düşüncesi kaynaklıdır¹⁹⁰. *Pufendorf* ve *Vattel*'in savunduğu doğal okulun ifadelerine göre, “İnsanlar, doğası gereği eşit ve aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olduklarından, halen “doğa hali” içinde bulunan devletler de aynı şekilde eşit olmalı ve doğadan kaynaklı aynı hak ve yükümlülükleri elinde tutmalıdır”¹⁹¹. *Pufendorf*'un ifade ettiği bu yasal eşitlik fikri, 18. yüzyılda birçok uluslararası hukukçu tarafından da kabul edilmiştir. *Christian Wolff*'e göre, “Bütün milletler eşit doğarlar. Tüm insanlar eşit yaratıldığından, tüm milletlerin de birbirleri ile eşit olması doğaldır”¹⁹².

ABD Yüksek Mahkeme Hakimi *John Marshall* 1812 tarihinde, *Schooner Exchange v. Mcfaddon ve Diğerleri* davasında, “devletin tam eşitliği ve mutlak bağımsızlığı” üzerinde fazlasıyla durmuştur¹⁹³. Ayrıca, Marshall yine 1825 tarihinde “*Antelope*” davasında eşitlik ilkesini, “hiçbir genel hukuk ilkesi, ulusların mutlak eşitliğinden daha evrensel değildir. Rusya ve Cenevre eşit haklara sahiptir. Bu eşitlikten çıkan sonuca göre hiç kimsenin bir başkasına herhangi bir kuralı dayatmaya hakkı yoktur” şeklinde ifade etmiştir¹⁹⁴.

Devletlerin eşitliği ilkesi hakkında “Devletlerin Hakları ve Yükümlülüklerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi”nin 4. maddesinde şunlar belirtilmiştir: “devletler yasal olarak eşittir, aynı haklardan yararlanırlar ve uygulamalarında eşit kapasiteye sahiptirler”¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Metin Çelik, *Bir Uluslararası İlişkiler Miti Olarak Devletlerin Egemen Eşitliği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 130.

¹⁹⁰ Ansong, op. cit., s. 25.

¹⁹¹ Herbert Weinschel, “The Doctrine of the Equality of States and Its Recent Modifications”, *The American Journal of International Law*, C. 45, S. 3 (Temmuz, 1951), s. 418.

¹⁹² Yang Zewei, “The Legal Effect of the Principle of Sovereign Equality of States”, *Hubei, Wuhan University Institute of International Law Scholar Reviews*, (2018), s. 1; <http://translaw.whu.edu.cn/en/index.php/index-view-aid-679.html> (12.08.2019).

¹⁹³ U.S. Supreme Court, *The Schooner Exchange v. McFaddon & Others Case*, 24.02.1812, <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/11/116>, (10.07.2019).

¹⁹⁴ U.S. Supreme Court, *The Antelope Case*, 15.03.1825, s. 23, para. 122, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/23/66/>, (13.06.2019).

¹⁹⁵ Article 4: *States are juridically equal, enjoy the same rights, and have equal capacity in their exercise. The rights of each one do not depend upon the power which it possesses to assure its exercise, but upon the simple fact of its existence as a person under international law.* ILSA,

Robert Jennings ve Arthur Watts da eşitliği şöyle açıklamıştır:

“Eşitlik uluslararası hukukun temel bir uzantısıdır”; “ülkelerin egemen olduğu bir toplum, ülkelerin ortak bir anlaşmasından kaynaklandığından uluslararası toplumun üyeleri, uluslararası hukukun konusu olarak birbirine eşittir. Her ülke, tabiatına göre kesinlikle güç, bölge vb. bakımından eşit değildir. Ancak, uluslararası topluluğun bir üyesi olarak, her ne kadar farklı olsalar da prensip olarak eşittirler. Bu, uluslararası ilişkilerindeki egemenliklerinin bir sonucudur”¹⁹⁶.

Ayrıca, devletlerin hukuki eşitliği kavramı, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde egemen olduğu fikrinden kaynaklanmaktadır; bu nedenle hukuki eşitlik yalnızca egemenler arasında bulunabilir¹⁹⁷. Devletlerin eşitliğini, devlet egemenliğinin mantıklı bir uzantısı olduğunu savunan John H. Jackson, “ulusların eşitliği kavramı, egemenlik kavramlarıyla bağlantılıdır; çünkü egemenlik, ulus-devletten daha yüksek bir güç olmadığı fikrini desteklemektedir, böylece ulus devlet egemenliği, uluslararası arenada daha yüksek bir güç olduğu fikrini reddetmektedir” şeklinde ifade etmiştir¹⁹⁸. Bu bağlamda Heller ve Abraham meseleyi farklı yönden şöyle değerlendirmiştir: “Hiçbir devlet mutlak egemen değildir, çünkü diğer egemen devletlerin haklarını ihlal etmeden yetkilerini kullanmak zorundadır”¹⁹⁹.

Devletlerin fiziksel eşitsizliğine rağmen, yasal eşitlik ancak hukuk önünde eşitlik demektir. Bazı yazarlar da, devletlerin eşitliğinden anlaşılması gerekenin siyasi değil, hukuki eşitlik olduğunu savunmaktadır²⁰⁰. Oppenheim’e göre, devletlerin eşitliği hukuki eşitliktir²⁰¹. Ayrıca, devletlerin hukuki eşitliğinin dört sonucu vardır: Birincisi, devletlerarası ortak bir konuda her bireyin rızası ile çözülmesi gereken bir sorun ortaya çıktığında, her devletin bir oy kullanma hakkı vardır; ikincisi, zayıf ve küçük devletin oyu, büyük ve güçlü devletin oyu kadar ağırlığa sahiptir; üçüncüsü, hiçbir devlet bir başka devlet üzerinde yetki sahibi olamaz; dördüncüsü, bir devlet başka bir devleti yargılayamaz²⁰².

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, s.4,
<https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup15/Montevideo%20Convention.pdf>, (20.06.2019)

¹⁹⁶ Zewei, op. cit., s. 2.

¹⁹⁷ Ansong, op. cit., s. 26.

¹⁹⁸ John H. Jackson, “Global Economics and International Economic Law”, *Journal of International Economic Law*, S.1 (1998), ss. 15-18; Ansong, op. cit., s. 27.

¹⁹⁹ Ansong, op. cit., s. 27.

²⁰⁰ Weinschel, op. cit., s. 418.

²⁰¹ Ibid., s. 419.

²⁰² Ibid.

Hukuki eşitliği savunan *Kelsen*, devletlerin eşitliği prensibini; uluslararası hukukun öğeleri bakımından devletlerin bağımsızlığı şeklinde belirtmektedir²⁰³. Ancak devletlerin bu tür bir bağımsızlığı mutlak değildir, bu bağımsızlık uluslararası hukukun sınırları çerçevesindedir²⁰⁴.

Hukuki eşitliğin yanısıra *Viola, Snidal ve Zürn*, uluslararası sistemin bir prensibi olarak, egemen eşitliğin yapı taşlarının, işlevsel, yasal ve politik eşitlik ile oluşturulduğunu belirtmektedirler²⁰⁵. Diğer bir deyişle, bu yazarlar işlevsel, yasal ve politik eşitlik olarak eşitliğin üç yönünden bahsetmektedirler. Onlara göre işlevsel eşitlik, diğer devletlere müdahale etmeme veya içişlerine karışmama kuralını belirtir ve bazı güçlü devletlerin başkalarına hükmetme kabiliyetine sahip olmasına rağmen devlet bağımsızlığına saygı duyulmasının temelini oluşturur. Yasal eşitlik, hukuk önünde eşitlik hususunu vurgular ve böylece güçlü devletler için meşru eylem aralığını sınırlandırır. Politik eşitlik, küçük ve zayıf devletlere bile sistemin yönetiminde bir ses verir; böylece, örneğin, kaynakların açık eşitsizliğine rağmen çoğunluğun karar alma sürecinde küçük ve zayıf devletler, büyük ve güçlüler ile beraber bir noktada toplanabilmektedir. Bunun yanısıra, politik eşitlik, küçük ve zayıf devletlere güçlerini kullanma fırsatı vererek, eşitsizliği daha da hafifletebilir²⁰⁶.

Devletlerin egemen eşitliği ilkesinin, ‘eşitlik’ konusunda teorik perspektifin farklılığına göre çeşitli tanımları veya bakış açıları bulunsa da birçok konuda yazarların müttefikliği görülmektedir. Bu bağlamda, devletlerin hukuk önünde eşit olmaları, uluslararası hukukun ögesi olarak haklar ve yükümlülüklerde eşit olmaları, uluslararası örgütlerin üye olarak eşit haklara sahip olmaları ve devletlerin kendi iradelerine göre uluslararası antlaşmalara taraf olabilmeleri, herkesin görüş birliği ettiği hususlar arasındadır.²⁰⁷ *Twiss de, Vattel*’in belirttiği gibi, uluslararası arenada devletlerin eşitliği ilkesinden, “bir devlet için hukuki ve haksız olan şeylerin aynı şekilde diğer devletler için de hukuki ve haksız olduğu” sonucunu çıkarmaktadır²⁰⁸. *Dickinson*, devletlerin

²⁰³ Kelsen, op. cit., ss. 208-212; Weinschel, op. cit., s. 419.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Lora Anne Viola, Duncan Snidal, Michael Zurn, “Sovereign (In) Equality in the Evolution of the International System”, *The Oxford Handbook Of Transformations Of The State*, ed. Stephan Leibfried, Evelyne Huber, Matthew Lange, Jonah d. Levy, Frank Nullmeier, ve John d. Stephens. Croydon, Oxford University Press: 2015, s. 224.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Çelik, op. cit., ss. 137-138.

²⁰⁸ Sir Travers Twiss, *The Law Of Nations Considered As Independent Political Communities; On The Rights And Duties Of Nations In Time Of Peace*, London: Oxford Clarendon Press, 1884, s. 12,

eşitliği hususunu iki temel esasa bağlamaktadır: Birincisi, hukuk karşısında devletlerin eşit statüsü; ikincisi ise devletlerin eşit olarak haklara ve yükümlülüklerle sahip olmasıdır²⁰⁹. Egemen eşitlik; devletlerin uluslararası hukuk alanında eşit konumda olması, karar alma sürecinde eşit statüde bulunmaları, bir devletin başka bir devlet tarafından yargılanamaması veya diğer devletin mahkemelerin yetki alanı içerisinde olmaması, diğer bir devletin kendi toprakları içerisindeki eylemlerini kabul etmesi ve uluslararası yargı organlarının karşısında eşit muameleye sahip olması gibi özellikleri taşımaktadır.

2.1.2. İlkenin Gelişim Süreci

Egemen eşitlik ilkesinin gelişim sürecine bakıldığında; teori olarak bu ilkenin ilk basamağının, 1648'deki Vestfalya Barışı ile başladığı görülmektedir²¹⁰. Vestfalya Antlaşmaları ile egemen eşitlik ilkesi yasal zemine kavuşturulmuştur. Bundan sonra, 1814 Viyana Kongresi sonucunda kurulmuş olan Avrupa'nın dört devletini içeren "Dörtlü İttifak"ın eylemlerinde eşitlik ilkesinin tezahürü önemli bir şekilde yer almıştır²¹¹.

Daha sonra, 1899 Lahey Barış Konferansı sonucunda Dâimi Hakemlik Mahkemesi kurulduğu zaman, Mahkeme'nin her üye devlet tarafından bir hakim atama hakkının belirtilmesi de egemen eşitlik ilkesinin bir görünüşü olarak ifade edilmektedir²¹². 1933'te "Devletlerin Hakları ve Yükümlülüklerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi"nin 4. Maddesinde, devletlerin hukuki eşitliğinin tanınması da egemen eşitlik ilkesinin gelişim sürecinde önemlice yer almıştır²¹³. Bunun yanısıra, 1943 yılında imzalanan Moskova Konferansı sonucu kabul edilen Ortak Dört Ulus Bildirisinin'nun 4. paragrafında egemen eşitliğin zikredilmesi, ilkenin bundan sonraki gelişme aşamasına

<https://archive.org/details/lawofnationscons00twisuoft/page/n5>, (05.05.2019); Çelik, op. cit., ss. 137-138.

²⁰⁹ Edwin De Witt Dickinson, "The Equality Of States In International Law", Cambridge: Harvard University Press, 1920, ss. 334-335, <https://archive.org/details/cu31924007494820> (04.04.2019); Çelik, op. cit., s. 138.

²¹⁰ Ulrich K. Preuss, "Equality of States - Its Meaning in a Constitutionalized Global Order", *Şikago, Chicago Journal of International Law*, C.9, S. 1 (2008), s. 22. <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol9/iss1/3>. (03.08.2019).

²¹¹ Ögüt, op. cit., ss. 152-153.

²¹² Ibid.

²¹³ ILSA, *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*, op. cit., s.4.

bir temel ortaya koymuştur²¹⁴. Bunlardan hareketle *Alex Ansong*, şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“Moskova Konferansı ve Dumbarton Oaks Konferansında devletlerin egemen eşitliği ilkesinin tanınması, bu ilkenin BM Antlaşması’na dahil edilmesine temel oluşturmuştur. Böylece, Birleşmiş Milletlerin kurulmasından önce, devletlerin egemen eşitliği ilkesi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde inşa edilecek olan uluslararası hukukun felsefi ve normatif temelini oluşturmuştur”*²¹⁵.

BM Antlaşması’nda egemen eşitlik ilkesi, BM’nin kurucu unsuru olarak belirtilmiştir²¹⁶. BM Antlaşması’nın 2. maddesinde, “örgüt, üyelerinin egemen eşitliği üzerine kurulmuştur” ifadesi bu ilkenin itibarını açık şekilde belirtmektedir²¹⁷. Ayrıca, Antlaşma’nın 78. maddesinde, “Birleşmiş Milletler üyelerinin aralarındaki ilişkide egemen eşitlik ilkesine saygı duyulacaktır” ifadesi bulunmaktadır²¹⁸. Bunlarla beraber, BM Antlaşması’nın bir çok maddede de egemen eşitlik ilkesi çerçevesinde dolaylı ifadeler bulunmaktadır.

Bunların yanısıra, 1965 tarihli “Devletlerin İç İşlerine Müdahalenin Kabul Edilemezliği, Bağımsızlıklarının ve Egemenliklerinin Korunması Deklarasyonu”²¹⁹, 1970 tarihli “Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostluk İlişkileri Ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge”, 1974 tarihli “Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Kurulması ve Tüm Devletlerin Ekonomik Haklar ve Yükümlülüklerine İlişkin Deklarasyon ve bunlar gibi diğer birçok hukuki belgede devletlerin egemen eşitliği ilkesine değinilmiştir. BM Genel Kurulu tarafından yayı “Dostluk İlişkileri Bildirisi”nde şunlar yer almıştır: “*Bütün devletler egemen eşitlikten yararlanır. Eşit haklara ve görevlere sahiptirler ve ekonomik, sosyal, politik veya diğer nitelikteki farklılıklara rağmen uluslararası toplumun eşit üyeleridirler*”²²⁰.

²¹⁴ Yale Law School Avalon Project, *The Moscow Declaration*, 18.10.1943, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp>, (07.06.2019).

²¹⁵ Ansong, op. cit., s. 14.

²¹⁶ Genç, op. cit., s.33.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid., s.60.

²¹⁹ BM Genel Kurulu 2131. Sayılı Kararı, 21.12.1965, “2131 (XX). Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty”, <https://bit.ly/3gxJJyk>, (08.09.2019).

²²⁰ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter the United Nations. [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXV)), (03.02.2019).

Bunların yanısıra, devletlerin egemen eşitliği ilkesi, birçok bölgesel uluslararası örgütün kurucu antlaşmasında yer almıştır. Mesela, “Devletlerarası İlişkilere Rehberlik Esasları Hakkında Avrupa Deklarasyonu”²²¹, “Amerikan Devletleri Örgütü Sözleşmesi”, “Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi”, “Asya-Afrika Konferansı Tebliği”²²², “Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Sözleşmesi”, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü Sözleşmesi” ve “İslam İşbirliği Teşkilatı Sözleşmesi” gibi birçok bölgesel örgütün kurucu antlaşmasında bu ilke yer almıştır.

Egemen eşitlik ilkesinin tarihsel arka planına bakıldığında; hukuki belgelerin önemli rol oynamasının yanısıra, doğal hukuktan kaynaklanan eşitlik ilkesinin ortaya çıkardığı düşüncenin önemli olduğu görülmektedir. *Vitoria*’nın insanların doğal eşitliği anlayışının uluslararası düzeyde devletlere aktarılmış olduğu düşüncesi, *Pufendorf*’un doğal hukuk sayesinde insanların eşit olması gibi devletlerin de doğal olarak temelden eşit olması fikri ve *Vattel*’in bir devlet için yasal veya yasadışı olan şeylerin diğer devletler için de aynı şekilde yasal veya yasadışı olduğu ifadesi, egemen eşitlik ilkesine önemli bir katkı sağlamıştır²²³.

2.1.3. İlkenin Tasnifi

Devletlerin egemen eşitliği ilkesi çerçevesinde eşitliğin çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Ancak bunlardan dört durum doktrinde sıklıkla tartışılmaktadır. *Dickinson*, eşitliğin iki ayrımını, hukuk karşısında eşitlik ve hak ve yükümlülüklerde eşitlik şeklinde belirtmiştir²²⁴. Bunların yanısıra uluslararası mahkemeler önünde eşitlik²²⁵ ve uluslararası örgütlerde kural koyma sürecinde eşitlik²²⁶ şekilleri de doktrinde tartışılmaktadır.

²²¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Conference On Security And Co-Operation In Europe Final Act*, 21.07.1975, <https://bit.ly/2DqGV7V>, (09.08.2019).

²²² CVCE, *Final Communiqué of the Asian-African conference of Bandung*, 24.04.1955, <https://bit.ly/30wfHW8>, (14.18.2019).

²²³ Juliane Kokott, “States, Sovereign Equality”, *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law*, Heidelberg and Oxford University Pres, 2010, ss. 2-3, <https://bit.ly/3a2j2Q7>, (25.08.2019)

²²⁴ Dickinson, op. cit., ss. 354-355.

²²⁵ Ansong, op. cit., s. 27.

²²⁶ Ibid.

2.1.3.1. Hukuki Eşitlik

Hans Kelsen'e göre, hukuk önünde eşitlik, hukukun uygulanması esnasında hukuku tatbik eden organların yasadışı bir şekilde herhangi bir eşitsizliği oluşturmaması demektir²²⁷. Diğer bir ifadeyle, hukuk önünde eşitlik, hukukun doğru bir şekilde uygulanması demektir. *Çelik*'e göre, hukuki eşitliğin kapsamı; devletlerin büyüklüğü ya da küçüklüğü farketmeksizin uluslararası hukuk alanında eşit konumda olması, devletlerin hak ve yükümlülükler hususunda eşit kapasiteye sahip olması, uluslararası mahkemeler karşısında eşit statüye sahip olması ve ulusal veya uluslararası hukuk önünde devletlerin tam egemen bir yapı olarak değerlendirilmesidir²²⁸.

Kooijmans, hukuki eşitliği, güçlü devletler veya yapıların müdahaleci politikalarına karşı bir araç olarak değerlendirir ve zayıf devletlerin dış müdahalelere maruz kalmamak için kullandıkları bir koruma faktörü olarak belirtmektedir²²⁹. Ona göre hukuki eşitlik, bir devletin diğer devletler tarafından müdahale edilmemesini ve yargılanmamasını kapsayan bir özelliktir²³⁰.

Özetle, hukuki eşitlik, herhangi bir devletin diğer bir devlet üzerinde yargı yetkisini kullanamayacağı anlamına gelir ve bunun bir sonucu olarak, bir devlet diğer bütün devletlerin siyasi iradesinden bağımsız hale gelir.

2.1.3.2. Hak ve Yükümlülüklerde Eşitlik

Devletlerin hak ve yükümlülükler bakımından eşit konumda olması yönündeki görüşlerinin gelişiminde Pufendorf ve Vattel'in ifadeleri önemli rol oynamaktadır²³¹. Bu bağlamda Pufendorf ve Vattel şunları belirtmiştir: “*İnsanlar doğası gereği eşit ve aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olduklarından, hala doğa halinde olan devletler de aynı şekilde eşit olmalı ve doğadan aynı hak ve yükümlülükleri elinde tutmalıdırlar*”²³².

²²⁷ Hans Kelsen, *Principles of international law*, New York: Rinehart & Company, 1952, s. 178.

²²⁸ Çelik, op. cit., ss. 144-145.

²²⁹ P. H. Kooijmans, “The doctrine of the legal equality of states: An inquiry into the foundations of international law” *Netherlands International Law Review*, C. 12, S. 2 (June 1965), ss.171 – 173 ; Çelik, op. cit., s. 136.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Weinschel, op. cit., s. 418.

²³² Ibid.

Dickinson'a göre, hak ve yükümlülüklerde eşitlik; devletlerin eşit kapasitelere sahip olması demektir²³³. Onun gibi diğer bazı yazarların da hak ve yükümlülüklerde eşitlik üzerinde eleştirileri bulunmaktadır²³⁴. Devletlerin hak ve yükümlülüklerinde eşitliğin sonuçları arasında, devletler arası birçok farklılıklar olmasına rağmen devletlerin aynı haklara sahip olması ve aynı yükümlülükleri üstlenmesi önemlidir.

2.1.3.3. Uluslararası Yargılamalarda ve Mahkemeler Önünde Eşitlik

Uluslararası yargılamalarda devletlerin eşit statüye sahip olması egemen eşitlik ilkesinin açık bir tezahürüdür. Uluslararası mahkemeler ve hakemlik kurumları önünde devletlerin bir taraf olarak eşitliği, egemen eşitlik ilkesinden kaynaklanmaktadır. *Antelope* davasında, Rusya ve Cenevre'nin mahkeme önünde eşit haklara sahip olduğu ifadesi ile devletlerin büyüklük ya da küçüklüklerine bakılmaksızın mahkeme önünde eşit konumda olmaları kastedilmiştir²³⁵. Ayrıca bir devlet, başka bir devlete kural koyamaz; kendi devleti için yasa koyabilir ancak bunlar diğer devletler için geçerli hale getirilemez²³⁶. Aynı şekilde, uluslararası yargılamalarda eşitlik söz konusu olduğu için bir devlet, diğer bir devleti yargılayamaz. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 51. ve 52. maddelerinde belirttiği gibi, devletlerarası antlaşmalarda bir taraf devlet, diğer bir devleti antlaşmaların imzalanması veya anlaşmalara bağlanması hususunda hiçbir şekilde zorlayamaz²³⁷.

²³³ Dickinson, op. cit., s. 335.

²³⁴ Çelik, op. cit., ss. 147-148.

²³⁵ Antelop davası, Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesinin ilk kez uluslararası köle ticaretinin meşruiyetini değerlendirdiği bir davaydı. Encyclopedia'da şunlar belirtilmiştir: "*Antelop, aslen, Mart 1820'de Amerikalı bir korsan tarafından alınan bir İspanyol gemisiydi. Daha sonra, İspanyol ve Portekiz gemilerinden ele geçirilen bir köle yükünü taşıırken, Antelop bir ABD vergi tahsildarı tarafından ele geçirildi. Gemi ve Afrikalılar, vatandaşları adına İspanyol ve Portekiz konsolos yardımcıları tarafından talep edildi. ABD Yüksek Mahkemesi Başkanı John Marshall (10 Wheaton 66), Afrika köle ticaretinin uluslar hukukuna aykırı olmadığına ve Amerikan kesicinin barış zamanında arama ve el koyma hakkına sahip olmadığına karar verdi. Marshall, kölelerin yakalanma sırasında sahip olduğu yabancıya iade edilmesini emretti*". Antelop Case, <https://bit.ly/3mXqmlM> (26.09.2020); Detay için bkz. U.S. Supreme Court, *The Antelope Case*, 15.03.1825, s. 23, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/23/66/> (13.06.2019).

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Madde 51: Bir Devlet temsilcisinin icbar edilmesi: Bir Devletin temsilcisine karşı yöneltilen hareket veya tehditler ile icbar edilerek sağlanan Devletin bir andlaşma ile bağlanma rızasının açıklanmasının herhangi bir hukuki etkisi olmayacaktır. Madde 52 - Tehdit veya kuvvet kullanılması yoluyla bir Devletin icbar edilmesi: Birleşmiş Milletler Şartı'na geçirilmiş olan milletlerarası hukuk ilkelerini ihlal edecek şekilde kuvvet kullanma tehdidinde bulunmak veya kuvvet kullanmak suretiyle yapılması sağlanan bir andlaşma batıldır. Bu maddelere ilişkin bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun*, 18.04.1961, <https://bit.ly/2Z9HJFs>, s. 12. (03.02.2019).

Uluslararası Sürekli Adalet Divanı ve sonradan Uluslararası Adalet Divanı dâhil diğer uluslararası mahkemelerin kararlarında da mahkeme önünde taraf devletlerin eşitliği vurgulanmıştır. Buna göre her mahkeme, kendi yargı yetkisi dahilindeki işlemlerinde bu ilkeyi uygulamalıdır. Uluslararası Adalet Divanı'nın Statüsü'nün 35 maddesinin 2. bendinde "...ancak bu koşullar hiçbir durumda tarafları Divan önünde eşitsiz bir konuma sokmayacaktır" ifadesi, mahkeme karşısında taraf devletlerin eşitliğinin önemini belirtmektedir²³⁸. Bazı istisnai durumlar hariç uluslararası mahkemeler ve hakemlik kurumları önünde eşitlik, artık herkesin kabul ettiği bir husustur.

2.1.3.4. Uluslararası Örgütlerde Kuralların Oluşturulması Sürecinde Eşitlik

Devletlerin egemen eşitliği ilkesi gereğince bir devlet, kendi rızası dışında bir yükümlülük üstlenemez²³⁹. Buradan hareketle, uluslararası örgütlerde veya uluslararası kanun yapımı sürecinde devletler kendi rızaları ile oy hakkını kullanmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, devletler oy haklarını kullanarak kendi rızaları doğrultusunda iradelerini ortaya koymaktadırlar. Uluslararası alanda devletlerin oy hakkı, değer itibarıyla eşit oy hakkı ve ağırlıklı oy hakkı olarak ikiye ayrılmaktadır. Egemen eşitlik ilkesinden yola çıkarak, devletler ile ilgili olarak eşit ağırlıklı oy hakkı söz konusu olmaktadır. Ancak pratikte, her uluslararası örgütte eşit ağırlıklı oy hakkı tanınmamaktadır.

Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), AB Konseyi ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) gibi kurumlar; politik, silahlı kuvvetler, üye devletlerin nüfusu ve ekonomik güçlerine göre ağırlıklı oy hakkı kabul etmektedir²⁴⁰. Diğer yandan, BM Genel Kurulu ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi organizasyonlarda ağırlıklarına bakılmaksızın eşit oy hakkı tercih edilmektedir²⁴¹. Bu bağlamda, BM

²³⁸ Madde 35 (2): *Divan'ın hangi koşullarda öteki devletlere de açık olacağı, yürürlükteki antlaşmaların özel hükümleri saklı kalmak üzere Güvenlik Konseyi'nce belirlenir; ancak bu koşullar hiçbir durumda tarafları Divan önünde eşitsiz bir konuma sokmayacaktır.* Detay için bkz. UAD, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, <https://www.icj-cij.org/en/statute>, (24.04.2020).

²³⁹ Çelik, op. cit., s. 152; G. Simpson, *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 48.

²⁴⁰ A. Füsün Arsava, "Devletlerin Egemen Eşitliği Prensibi Ve Fiili Eşitsizlik", *İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11, S. 2 (2014)- C.12, S. 1 (2015), s. 50.

²⁴¹ Ansong, op. cit., s. 27.

Güvenlik Konseyi'nin “veto hakkı” ayrı bir tartışma konusudur²⁴². Bunun yanı sıra, uluslararası organizasyonlarda kanun yapımı veya karar alma sürecinde oy çokluğu ile kararların belirlenmesi prosedürü de eşitlik ilkesi ile birçok noktada çelişmektedir²⁴³.

Uluslararası organizasyonlarda karar alma sürecinde eşitlik hususuyla ilgili akademik ortamda çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Bazı yazarlar, devletlerin güçlerini dikkate alarak ağırlıklı oy hakkının tercih edilmesi konusunu, eşitlik ilkesi yerine hakkaniyet ilkesinin bir uygulaması olarak savunmaktadırlar²⁴⁴.

Sonuçta, uluslararası örgütlerde kanun yapımı veya karar alma sürecinde devletlerin eşitliği hususunda egemen eşitlik ilkesine uyumlu olan yöntem, ancak devletlerin eşit ağırlıklı oy hakkına sahip olmasıdır. Bunun dışında, uluslararası örgütlerdeki ağırlıklı oy usulu, veto gücü ve oy çokluğu ile karar alma yöntemi; egemen eşitlik konsepti ile çelişen uygulamalardır.

2.1.4. İlkenin Unsurları

Devletlerin egemen eşitliği ilkesinin tam bir tanımı veya açıklaması şeklinde ilkenin kapsamını oluşturan önemli unsurlarına, BM Antlaşması'nın hazırlık sürecinde düzenlenmiş olan 1945 tarihli San Francisco Konferansında görevli olan komite I/1 tarafından değinilmiştir²⁴⁵. Komite I/1'nin hazırladığı raporda Suriyeli raportör Zeineddin, egemen eşitlik ilkesini şu dört unsur ile özetlemiştir:

- (1) Devletler hukuki olarak eşittir;
- (2) Her bir devlet, tam egemenliğinin özünde olan haklara sahiptir;
- (3) Devletin siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün yanı sıra onun kişiliğine de saygı duyulmalıdır;
- (4) Devletler uluslararası düzen altında, uluslararası görevlerine ve yükümlülüklerine sadık bir şekilde uymalıdır²⁴⁶.

Egemen eşitlik ilkesinin unsurları, resmi olarak en ayrıntılı şekilde, 24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı BM Genel Kurulu'nun kabul ettiği, “Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostluk İlişkileri Ve İşbirliğine

²⁴² Arsava, op. cit., ss. 56-57.

²⁴³ Çelik, op. cit., ss. 152-157.

²⁴⁴ Ibid., ss. 220-222.

²⁴⁵ Ansong, op. cit., s. 14; The United Nations Conference on International Organization, *Selected Documents*, California (1945), <https://bit.ly/3ftSXXI> (05.09.2019).

²⁴⁶ Ibid.

İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge”de yer almıştır. Egemen eşitliği bu deklarasyonda şöyle açıklanmıştır: “Bütün devletler egemen eşitliğinden yararlanırlar; eşit haklara ve yükümlülüklerle sahiptirler ve ekonomik, sosyal, politik veya diğer nitelikteki farklılıklara rağmen uluslararası toplumun eşit üyeleridirler. Özellikle, egemen eşitlik aşağıdaki unsurları içerir: 1) devletler hukuki olarak eşittir; 2) her devlet, egemenliğin doğasında bulunan haklara sahiptir; 3) her devlet, diğer devletlerin kişiliğine saygı duymakla yükümlüdür; 4) devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı dokunulmazdır; 5) her devlet kendi politik, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini özgürce seçme ve geliştirme hakkına sahiptir; 6. her bir devlet, kendi uluslararası yükümlülüklerine iyi niyetle ve tam olarak uymakla ve diğer devletlerle barış içinde yaşamakla yükümlüdür”²⁴⁷.

Egemen eşitliğin unsurları, bazı yazarların açıklanmalarında şöyle belirtilmektedir: 1) Bütün devletler eşit haklara sahiptir ve egemenliğin özel kurallarından yararlanırlar; 2) Devletler, birbirlerinin egemen eşitliğine ve mülkiyetine saygı duymalıdır; 3) Her devlet kendi politik, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini seçme ve kendi yasa ve idari kanunlarını geliştirme hakkına sahiptir; 4) Devletler, diğer devletlerle olan ilişkilerinde birbirlerine saygı göstermekle yükümlüdürler; 5) her devlet uluslararası kuruluşlara ve anlaşmalara katılma hakkına sahiptir; 6) devletler kendilerine ait yükümlülüklerini uluslararası hukuk çerçevesinde yerine getirmelidirler²⁴⁸.

Belirtilen bu unsurlardan hareketle, egemen eşitlik ilkesinde bazı özgün hususlar bulunmaktadır. Diğer devletlerle olan ilişkilerde bu hususların dikkate alınması egemen eşitlik ilkesinin zorunlu gereğidir. Devletler arasındaki ilişkilerde devletlerin egemenliği içeren tüm kurallara eşit şekilde sahip olması ve bu egemenlik kurallarından yararlanması devletlerin hakkıdır. Bir devlet, diğer devletlerin mülkiyetine ve hukuki kişiliğine saygı duymaya yükümlüdür ve bu hususta herhangi bir şekilde egemenliğin ihlal edilmesi, mutlak bir eşitsizlik yaratır. Bir devlet, diğer bir devletin kendi politik, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemini seçmesinde ve hukuk kurallarını geliştirmesinde

²⁴⁷ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations. [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXV)), (03.02.2019).

²⁴⁸ Behrooz Moslemi, Ali Babaeimehr, “Principle of Sovereign Equality of States in the Light of the Doctrine of Responsibility to Protect”, *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, Özel Sayı (Aralık, 2015), ss. 691-692, <https://www.ijhcs.com/index.php/ijhcs/article/view/1640>, (11.08.2019).

hiçbir şekilde müdahalede bulunmayacaktır. Diğer bir devlet, kendi iradesi doğrultusunda uluslararası anlaşmalara veya örgütlere katılmada serbesttir. Bu bağlamda o devletin, bir şekilde söz konusu katılımına engel olunması veya belli anlaşmalara ya da örgütlere katılma veya katılmama noktalarında zorlanması, egemen eşitlik ilkesinin açık bir ihlalidir. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi gereği uluslararası toplumda her devlet, bu davranışlara uyma mecburiyetindedir; aksi takdirde, egemen eşitlik ilkesinin ihlali söz konusu olacaktır.

2.1.5. İlkenin Hukuki Sonuçları

Egemen eşitlik ilkesinin hukuki sonuçları konusunda *L. Oppenheim*; her devletin tek bir oy hakkının bulunması, devletlerin gücü ve genişliğine bakılmaksızın eşit ağırlıklı oy değerinin bulunması, bir devletin diğer devletler üzerinde yetki talebinde bulunmaması ve bir mahkemenin diğer devletlerin resmi işlemlerini sorgulayamaması hususlarını belirtmiştir²⁴⁹. Bunların yanısıra *Yang Zewei*, egemen eşitliğin yasal sonucu olarak antlaşmaların imza sıralaması ile ilgili “alternat²⁵⁰” sisteminde eşitlik ve ayrımcılık yasağı prensiplerinden bahsetmiştir²⁵¹.

2.1.5.1. Devletlerin Eşit Oy Hakkı

Egemen eşitliğin hukuki sonuçlarından birisi, devletlerin aynı değerde eşit oy hakkına sahip olmasıdır. Uluslararası toplumda bir konferansın ya da bir organizasyonun karar alma sürecinde veya kanun yapımında, katılan her devletin eşit temsil ve oy hakkına sahip olması ve oy bakımından her devletin bir oy hakkının olması, egemen eşitlik ilkesinin doğal bir sonucudur²⁵². Ayrıca, oylamanın yasal değeri ve etkisinin, devletlerin küçük - büyük veya zayıf - güçlü olmaları gibi ölçütlere bakılmaksızın eşit ağırlıkta ve eşit değerde olması, bu ilkenin bir gereğidir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi bazı uluslararası örgütlerin uygulamalarında, devletlerin oy değerlerinde farklılıklar bulunmaktadır²⁵³. Bunun için ağırlıklı oy prosedürü ve BM

²⁴⁹ Weinschel, op. cit., s. 419; Oppenheim, *International Law*, 1.b, 1948, ss. 238-242.

²⁵⁰ *Alternat, bir uluslararası antlaşma'da üye devletlerin imzalamaları için ayrılan sayfada devletlerin isim sıralamasında bir devletin diğer devlete üstünlüğü tanınmamak amacıyla alfabe sıralaması veya benzer kuralların uyulması sistemi olarak bilinmektedir.*

²⁵¹ Zewei, op. cit., s. 8.

²⁵² Ibid., s. 5.

²⁵³ Ansong, op. cit., ss. 27-29.

Güvenlik Konseyinin veto sisteminin, egemen eşitlik ilkesine aykırı uygulamalar olduğu belirtilmektedir²⁵⁴. Ancak bazı yazarlar, ağırlıklı oy sisteminin “hakkaniyet ilkesi”nin bir gereği olduğunu ve BM Güvenlik Konseyinin veto hakkının istisnai bir durum olduğunu savunmaktadırlar²⁵⁵.

2.1.5.2. Bir Devletin Diğer Bir Devlet Üzerinde Yetki Sahibi Olmaması

Egemen eşitliğin diğer bir hukuki sonucu, bir devletin diğer bir devlet üzerinde yetki sahibi olmamasıdır. *Hans Kelsen*, bu durumu “eşitlik ilkesinin diğer bir uygulaması olarak uluslararası hukukun “*par in parem non habet jurisdictionem*” prensibi gibi, hiçbir devlet, başka bir devlet üzerinde veya başka bir devletin eylemleri konusunda bu devletin rızası olmaksızın yetki sahibi değildir ve böylece, eşitlik ilkesi, uluslararası hukukun bir öznesi olarak devletlerin özerklik ilkesidir” şeklinde belirtmiştir²⁵⁶.

Bu bağlamda, bir devletin, başka bir devlet üzerinde yargılama yetkisi kullanarak bu devletin kendi açık veya zımni rızası olmadıkça uluslararası hukuk kurallarına tabi tutması hukuka aykırıdır. Ayrıca, diğer bir devleti zorla ya da başka yollarla bir antlaşma veya sözleşmeyi kabul etmeye zorlayan veya o devleti belli kurallarına uymaya mecbur eden her türlü davranış devletlerin egemen eşitliği ilkesinin ihlalidir²⁵⁷. ABD Yüksek Mahkemesinin 1825 tarihli *Antelope* davası kararında yargıç *Marshall* şu beyanatlarda bulunmuştur: “Hiçbir devlet, diğer devletler hakkında ulusal eşitlik temelinde yasa yapma hakkına sahip değildir; ...her devlet, ancak kendisi için yasalar oluşturabilir ve oluşturulan yasalar sadece kendisi için etkili olur”²⁵⁸.

²⁵⁴ Viola vd., op. cit., s. 231.

²⁵⁵ Çelik, op. cit., ss. 171-182.

²⁵⁶ Hans Kelsen, “The Principle Of Sovereign Equality Of States As A Basis For International Organization”, *YLJ*, C.53, S.2 (1944), s. 209.

²⁵⁷ Zewei, op. cit., ss. 7-8.

²⁵⁸ U.S. Supreme Court, *The Antelope Case*, 15.03.1825, s. 23, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/23/66/> (13.06.2019).

2.1.5.3. Devletlerarası Anlaşmalar veya Belgelerde İmza Sıralamasında Eşitlik

Yang Zewei, egemen eşitliğin bir sonucu olarak uluslararası anlaşmalar veya devletlerarası ikili diplomatik belgelerin imzalamasında “alternat” sisteminin olduğunu belirtmiştir²⁵⁹. Bu sisteme dayanarak, uluslararası anlaşmalar ve benzeri belgelerde üye devletlerin imzalaması için ayrılan yerde devletlerin isim sıralaması yapılırken devletlere eşit haysiyet hakkı tanınmaktadır²⁶⁰.

Genelde, ikili bir antlaşmayı imzalarken ev sahibi olan taraf devlet antlaşmanın ilk yerinden (solda) imzalarken, diğer taraf devlet aynı antlaşmanın ikinci sırasını (sağda) imzalar²⁶¹. Çok taraflı anlaşmalarda ve uluslararası konferanslarda ise, taraf devletlerin adının ilk harfi sırayla alfabetik olarak sıralanır²⁶². Buradaki amaç, taraf devletlere eşit değer verilmesidir. Söz konusu sıralamalarda farklılık tanınması ya da güçlülere önem verilmesi ve zayıflara az itibar sağlanması eşitlik ilkesinin ihlali olacaktır. Buradan hareketle, devletlerarası düzenlenen her türlü resmi belge veya benzeri durumlarda sıralamada herhangi bir bakımdan farklılık gösterilmesi ya da üstünlük tanınması, eşitliğe aykırı durumlarından birisi sayılacaktır.

2.1.5.4. Devlet İşlemleri Teorisi (*Act of State Doctrine*)

Egemen eşitlikten doğan diğer bir hukuki sonuç, “*Act of State Doctrine*” olarak bilinen devlet işlemleri teorisidir. “*Act of State Doctrine*”, bir devletin mahkemesi tarafından, başka bir egemen devletin resmi işlemlerinin ya da temsilcisinin yaptığı eylemlerin yasallığının, ikinci devletin yetki alanı dahilinde olması ve uluslararası hukuku ihlal etmemesi halinde yargılanamaması anlamına gelmektedir²⁶³.

Devlet işlemleri teorisinin emsal kararı olarak bilinen 1897 tarihli “*Underhill v. Hernandez*” davası kararında ABD Yüksek Mahkemesi başkanı *Fuller*, bu teoriyi şöyle açıklamıştır: “*Her egemen devlet, diğer egemen devletlerin bağımsızlığına saygı*

²⁵⁹ Zewei, op. cit., s. 8.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Christine G. Cooper, “Act of State and Sovereign Immunity: A Further Inquiry”, *Loyola University Chicago Law Journal*, C.11, S.2 (1980), s. 194; Zewwi, op. cit., s. 9.

*göstermeye mecburdur. Bir devletin mahkemeleri, başka bir devlet hükümetinin kendi yetki alanında yapılan eylemlerini yargılayamaz*²⁶⁴.

Zander, Devlet işlemleri (*act of state*) kavramı içinde sadece yargı işlemlerinin değil aynı zamanda yasama ve idari eylemlerinin de yer aldığını belirtmiştir²⁶⁵. Ona göre, "*devlet işlemleri*" nin anlamı, yalnızca bağımsız bir devlet veya onun usulüne uygun olarak yetkilendirilmiş temsilcileri veya görevlileri tarafından egemenlik yetkisinin yürütme veya idari olarak kullanılması değil, aynı zamanda bir kanun, kararname gibi yasama ve idari işlemleri de içermesidir²⁶⁶. Başka bir ifadeyle, bir egemen devlet, diğer bir egemen devletin yargı işlemlerinin yanısıra yasama ve idari eylemlerini de yargılayamaz. Ancak uluslararası hukukun ihlali, söz konusu ilkenin istisnasıdır.

2.1.5.5. Devletlerarası Ayrımcılık Yapılmaması

Genelde eşitliğin doğal bir sonucu, ayrımcılık yapılmamasıdır. Buradan hareketle, devletlerin egemen eşitliği ilkesinin hukuki bir neticesi de iki devletin devletlerarası işlemleri veya ilişkilerinde ayrımcılık yasağıdır. Bu düşünce üzerinde uluslararası toplumda birçok hukuki belge ve yasa düzenlenmiştir. Mesela, "Birleşmiş Milletler Antlaşması Doğrultusunda Devletler Arasında Dostluk İlişkileri Ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Konusundaki Bildirge"de "devletlerin, politik, ekonomik ve sosyal sistemleri arasındaki farklılıkları göz önünde bulundurulmaksızın uluslararası ilişkilerin çeşitli alanlarında birbirleriyle işbirliği yapma yükümlülüğü vardır..." şeklinde belirtilmiştir²⁶⁷.

Bunun yanısıra, 1974 tarihli Ekonomik Haklar ve Devletlerin Görevleri Sözleşmesi'nin 4. maddesinde de benzer ifadeler şöyle düzenlenmiştir: "Her devlet, uluslararası ticaret ve diğer ekonomik işbirliği formlarına, politik, ekonomik ve sosyal

²⁶⁴ Michael Zander, "The Act of State Doctrine", *The American Journal of International Law*, C. 53, S. 4 (Ekim, 1959), s. 826.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter the United Nations. [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXV)), (03.02.2019).

sistemlerdeki farklılıklarından bağımsız olarak girme hakkına sahiptir. Hiçbir devlet, yalnızca bu farklılıklara dayanarak herhangi bir şekilde ayrımcılığa tabi tutulamaz”²⁶⁸.

Ayrıca, uluslararası hukuk alanında birçok hukuki metin, uluslararası örgütlerin tüzükleri ve modern Dünya’nın ticaret kurumlarının tutanakları, devletlerarası ticari ve diğer ilişkiler ve işbirliği hususunda egemen eşitlik ilkesi uyarınca siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan ayrımcılık yasağını kuvvetli bir şekilde vurgulamıştır. Bunlar arasında 1986 tarihli “Uluslararası Hukuk Birliği’nin Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzenin Geliştirilmesine İlişkin Uluslararası Kamu Hukuku İlkelerinin Beyanı(1986 Seoul ILA Declaration On Progressive Development Of Principles Of Public International Law Relating To A New International Economic Order)”, “Dünya Ticaret Örgütü’nün Anlaşma²⁶⁹” ve “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması²⁷⁰”nın önsözleri önemli bir yer tutmaktadır. Bir devletin diğer bir devlete salt ayrımcılık göstermesi, eşit statüyü tanımaması anlamına gelmektedir.

2.1.6. Değerlendirme

Uluslararası toplumda devletlerin ortak davranışlarını düzenleyen bir model olarak egemen eşitlik ilkesi, uluslararası hukuk alanında önemli bir rol oynamaktadır. Devletlerarası alanda çeşitli farklılıklar ve eşitsizliklere rağmen yasal açıdan devletlerin eşitlik hakkına sahip olması, uluslararası hak ve yükümlülükler bakımından eşit konumda olması, uluslararası anlaşmalarda ve örgütlerde karar alma veya kanun yapımı sürecinde eşit haklara sahip olması gibi hususlar mutlak egemen eşitliğin bir tezahürüdür. Vestfalyan Anlaşmalardan başlayarak BM Antlaşması dâhil birçok hukuki belgede egemen eşitliğin yürürlükte olması, bu ilkenin geçerliliğinin önemini hatırlatmaktadır.

Devletlerin eşit haklara sahip olmasının yanısıra, bu ilkenin diğer bir önemli kısmı başka devletlere ayrımcılık göstermeme, müdahale girişiminde bulunmama, hükümet eylemlerini sorgulamama ve yürütme veya yasal işlemlerini yargılamama

²⁶⁸ BM Genel Kurulu 3281. Sayılı Kararı, 24.10.1970, Charter of Economic Rights and Duties of States, s.5. <https://bit.ly/2PwIhk4>, (03.02.2019).

²⁶⁹ WTO, *Agreement Establishing The World Trade Organization*, 1995, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto.pdf (03.09.2019).

²⁷⁰ Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması için bkz. WTO, *General Agreement on Tariffs And Trade, Text of the General Agreement*, Geneva, 1986, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf (03.09.2019).

gibi konular üzerinde durmaktadır. Diğler bir ifadeyle, egemen eşitlik ilkesi, devletlerin eşit hak ve yükümlülöklere tabi tutulması gibi bir devletin diğler devletlerle olan işlem ve ilişkilerinde eşit statüde bulunmasını de oldukça vurgulamaktadır.

Yang Zewei, devletlerin egemen eşitliğini değerlendirirken bu ilkenin mutlak eşitliğin savunulması anlamına gelmediğini, ancak aynı zamanda bu ilkenin sadece bir yanılısına da olmadığını, ikisi arasında bir statüde olduğunu açıklamıştır²⁷¹. Egemen eşitlik ilkesi, mutlak eşitlikten bahsetmemektedir. Ancak diğler yasal ilkeler gibi, bu ilke de kendine özgü çağrışım ve özel uygulama alanına sahiptir²⁷². Bu bağlamda, egemen eşitlik ilkesi uluslararası hukuk alanında devletlerin hukuken eşitliği, eşit hak ve yükümlülöklere sahip olması ve diğler devlet ilişkilerinde eşit statüde davranılması yükümlülüğü anlamına gelmektedir.

Egemen eşitlik ilkesinin güncel etkileyiciliğine ve mevcut geçerliliğine baktığımızda; uluslararası toplumdaki Birleşmiş Milletler ve bazı uluslararası ihtisas kurumlarının reform çağrısında bu ilkeye bağlı kalınarak uluslararası hukuku güçlendirme önerilerinin hep gündemde olduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında, BM Güvenlik Konseyinin daimi üyelerinin veto gücünü sınırlandırma hususu, Uluslararası Para Fonu gibi uzmanlaşmış kurumların eşit ağırlıklı oy hakkını sağlama gibi meseleler üzerindeki teklifler yer almaktadır.

Egemen eşitliğin unsurlarını ve akademik ortamdaki tartışmaları göz önünde bulundurduğumuzda; mevcut dünya düzeninde özellikle güçlü ve zayıf devletler arasındaki ilişkilerde bu ilkeye aykırı olan birçok uygulama görölmektedir. Egemen eşitliğin tam anlamından hareketle, bir devletin diğler devletlere emir verememesi, diğler devletlerin kendi iradelerine göre ilerlemesine hiçbir şekilde engel olunmaması ve diğler devletleri kendi istekleri doğrultusunda zorlamaması gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

²⁷¹ Zewei, op. cit., s. 10.

²⁷² Ibid.

2.2. Devletlerin İç İşlerine Karışmama İlkesi

Devlet egemenliğinin temel bir ögesi ve uluslararası hukukun esas yapıtaşlarından biri olan devletlerin içişlerine karışmama ilkesi, devletler arası ilişkilerde bir öncü prensiptir ve doktrinde çokça tartışılan konular arasında yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra karışmama ilkesinin, uluslararası hukuk alanında egemenliğin bir unsuru olduğu konusunda uzlaşıldığı görülmektedir. Ancak, küreselleşme sürecinde insan hakları teorisi gibi güncel tartışmalar ortaya çıkınca karışmama ilkesinde de çeşitli gelişmeler söz konusu olmuştur.

Bu ilkedен kastedilen, bir devletin başka bir devletin içişlerine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmemesidir. Akademik ortamda ve hukuk literatüründe bu ilkenin anlam ve tartışmaları, “müdahale yasağı” ve “karışmama”²⁷³ olarak iki terim üzerine kurulmuştur. İki terim birbiriyle bağlantılıdır, ancak anlam ve önem bakımından farklı olmakla birlikte bazen biri diğerinin yerine kullanılmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) “Nikaragua'da ve Nikaragua'ya Karşı Askeri ya da Yarı Askeri Faaliyetler - Nikaragua Davası” (Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua - Nicaragua v. United States of America) olmak üzere birçok hukuki belgede “müdahale yasağı” ve “karışmama” ilkesi arasındaki farklar açık bir şekilde belirtilmiştir.

Günümüzde içişlerine karışmama ilkesinin hukuki dayanakları olarak BM Antlaşması dahil BM'ye bağlı çeşitli anlaşma ve deklarasyonlar, uluslararası mahkemelerin kararları, yürürlükte olan değişik yasalar ve birçok hukuki belge önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmanın odak noktası karışmama ilkesi olduğundan “müdahale yasağı” teriminden ziyade “karışmama” üzerinde durulacaktır. Ancak, karışmama ilkesinin ayrıntılı incelenmesi amaçlandığından müdahale yasağına da değinilecektir.

²⁷³ Bu çalışmada bu kavram veya ilkenin incelenmesi amaçlandığından bu kavram çoğu kere farklı yerlerde kullanılacaktır. Ancak, kullanımı şeklinde, yerine göre eş anlamlı karışma, karışmama, karışma yasağı ve karışmama ilkesi ifadeleri kullanılacağından okuyucunun dikkatinin dağılması için burada bu husus açıklanmıştır.

2.2.1. Karışmama İlkesinin Kavramsal Çerçevesi

Uluslararası hukuk belgelerinde devletlerin içişlerine karışmama ilkesinden bahsedilirken, kuvvet kullanma yasağını ihlal eden eylemler ile karışma yasağını ihlal eden eylemler arasında bir ayırım yapılmaktadır. Bu durumda silahlı müdahale ile savaşa varmayan veya başka türlü dolaylı müdahaleler arasında fark olduğu görülmektedir²⁷⁴.

Genel anlamda *müdahale yasağı* ile kastedilen, kuvvet kullanma yolları ile şiddet, savaş veya silahlı müdahaledir. Diğer yandan, *karışma yasağından* savaşa varmayan zorlayıcı eylemleri, dolaylı karışmaları, bir egemen ve bağımsız devletin iç meselelerine ya da siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına yönelik müdahalede bulunmalarını ve diğer devletin bir hususta kabul ettiği tutumunu değiştirmek veya kendi çıkarlarını elde etmek amacıyla yapılan zorlayıcı ya da emredici eylemler kastedilmektedir.

Aslında, müdahale ve karışma terimleri arasında mutlak bir ayırım yapmak zordur. Ayrıca ikisinin salt anlamı içeren belirli unsurları hususunda tam bir görüş birliği de bulunmamaktadır²⁷⁵. Ancak, hukuki belgelerde ve mahkeme kararlarında iki kavram arasında bir farklılık bulunduğu ve doktrinde bu ayırımın söz konusu olduğu açıktır. UAD, 1986 tarihli Nikaragua davası kararında, kuvvet kullanma veya müdahale yasağı ve karışma yasağının ihlal unsurları arasındaki farkları açıklarken, ekonomik ya da siyasi nitelikli desteklerin kuvvet kullanma yasağının ihlali olmadığını ve karışma yasağının ihlali olduğunu şöyle belirtmiştir:

*“Mahkemenin görüşüne göre, kontraların silahlandırılması ve eğitiminin Nikaragua'ya yönelik tehdit veya güç kullanımı içerdiği kesin olarak söylenebilirken, bununla Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından verilen her türlü yardımlar açısından aynı hükmün verilmesi gerekli değildir. Özellikle Mahkeme, ABD tarafından kontralara sadece fon sağlaması eylemini şüphesiz Nikaragua'nın içişlerine bir karışma olduğunu ve aşağıda açıklanacağı gibi, başlı başına bir güç kullanımı anlamına gelmediğini düşünmektedir”*²⁷⁶.

Bunun yanısıra, BM Genel Kurulu'nun 21 Aralık 1965 tarihli ve 2131 (xx) sayılı “Devletlerin İç İşlerine Karışmanın Yasaklanması ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin

²⁷⁴ Yücel Acer, İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, 2. b., Ankara: Usak Yayınları, 2011, s. 237.

²⁷⁵ Yusuf Eren, “Uluslararası Hukukta Savaşa Varmayan Kuvvet Kullanma Yolları”, *Malatya, İ.Ü.H.F.D.*, C.3, S.2 (2012), s. 247.

²⁷⁶ UAD, *Nikaragua Kararı*, para. 228.

Korunması Bildirisinin (Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of their Independence and Sovereignty) ilk paragrafında ve aynı şekilde belgenin 1. maddesinde silahlı müdahale ve diğer türlü karışmalar arasında bir ayırım yapıldığı görülmektedir²⁷⁷. Başka bir ifadeyle, kuvvet kullanımı içeren silahlı eylemlere müdahale terimini ve diğer türlü eylemler için karışma terimini kullanarak, karışmama ilkesi ve kuvvet kullanma yasağı ilkesini ihlal eden eylemler arasında bir farklılık ortaya koyulmaktadır²⁷⁸. Kuvvet kullanma yasağı ve karışmama ilkesi arasındaki farklar konusunda *Keskin* şunları belirtmiştir:

*“Karışmama (devletlerin içişlerine karışmama ilkesi) kuvvet kullanma içerebilir ya da içermeyebilir. Özellikle kuvvet kullanarak karışmaya ilişkin yapılageliş kuralları büyük ölçüde genel kuvvet kullanma yasağına uygun olarak gelişmiş kabul ediliyorsa da karışma ayrı bir kavram olarak varlığını devam ettirmektedir”*²⁷⁹.

Genel anlamda karışma kavramı içinde kuvvet kullanarak müdahaleler ve kuvvet kullanmadan müdahaleler olsa da bu kavramın asıl odak noktası, diğer bir devletin içişlerine zorlayıcı veya emredici bir şekilde doğrudan veya dolaylı karışmalar yapılmamasıdır. Buradan hareketle, karışmama ilkesine; savaşa varmayan müdahaleler, dolaylı karışmalar, askeri kuvvet uygulamadan siyasi, ekonomik veya kültürel baskılar, kuvvet kullanma yasağına girmeyen karışma unsurları ve zorlayıcı şekilde diğer devletin tutumunu değiştirme girişimleri örnek verilebilir. Başka bir ifadeyle, geniş anlamda karışma, kuvvet kullanma yasağını içermektedir; ancak dar ve kesin anlamda karışma, savaşa varmayan ya da saldırıya yakın bir hareket ve daha hafif eylemlerle adlandırılabilir²⁸⁰.

Modern uluslararası hukuk tartışmalarında bu hususlar, “müdahale” ve “karışma” olarak iki terim üzerinde ifade edilmektedir. Sert ve yumuşak, geniş ve dar

²⁷⁷ BM Genel Kurulu 2131. Sayılı Kararı, 21.12.1965, 2131 (XX). Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty. <https://bit.ly/2W1A3TB>, (19.10.2019).

²⁷⁸ Acer, Kaya, op. cit., s. 237.

²⁷⁹ Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998, s. 103.

²⁸⁰ Ibid.

anlamı gibi birçok bakımdan iki terim arasında bazı farklılıkların olduğu ifade edilmektedir²⁸¹.

2.2.2. Müdahale Yasağı (*Non-Intervention*) ve Karışmama (*Non-Interference*) Terimleri Arasındaki Ayrımlar

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesi “müdahale” ve “karışma” terimleri arasındaki farklılıklar üzerinden tartışılmaktadır. Müdahale ve karışma birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte farklı anlamlara sahiptirler. Nadiren biri diğerinin yerine de kullanılmaktadır. Müdahale kavramı, karışmama teriminden daha geniş bir içeriğe sahiptir. Yoğunluk bakımından karışmama kavramı, daha düşük faaliyetler içerirken müdahale kavramı, daha yoğun ve zorlayıcı aktiviteler kapsamaktadır. Uluslararası hukuk alanında müdahale yasağı, karışmama kavramından daha ciddi uygulamalara veya formalitelere sahiptir.

Raynova'ya göre, müdahale ve karışma kavramlarının aynı perspektif ve aynı yasaklayıcı gücü taşıyıp taşımadıklarına dair evrensel bir uzlaşma olmaksızın çoğu zaman biri diğerinin yerine kullanılmıştır²⁸². Ona göre, müdahale ile karşılaştırıldığında karışma, aşırılık bakımından daha az şiddetli eylemleri kapsamaktadır²⁸³.

Müdahale ve karışma kavramlarının anlamı üzerindeki tartışmalar bazen hukuk metinlerindeki açıklık eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Dil üzerindeki açıklık eksikliği, normun nasıl yorumlandığı ve uygulandığı konusunda mutlaka etkiye sahip olacaktır. *Raynova*, bunun örneği olarak, ‘Helsinki Nihai Senedi’nde belirtilen devletlerin içişlerine karışmama kavramı ile ilgili değişik yorum tartışmalarını hatırlatmıştır²⁸⁴. *Raynova*, bu terminolojik tartışmalarının metinlerdeki açıklık eksikliğinden kaynaklandığını belirtmiştir²⁸⁵.

²⁸¹ Acer, Kaya, op. cit., s. 237.

²⁸² Denitsa Raynova, “Towards a Common Understanding of the Non-Intervention Principle”, *European Leadership Network Post Workshop Report*, (2017), s.2.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Madde 6: *Katılımcı Devletler, kendi aralarındaki ilişkilere bakılmaksızın, bir devlet diğer bir Devletin iç yargı yetkisi içine giren iç ve dış işlerine doğrudan veya dolaylı, bireysel ya da topluca herhangi bir müdahaleden kaçınacaktır.* Detay için bkz: Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *Conference On Security And Co-Operation In Europe Final Act*, 21.07.1975, <https://bit.ly/2DqGV7V>, (09.08.2019).

²⁸⁵ Raynova, op. cit., s. 2.

Batı perspektifi buradan müdahalenin yasak olduğunu ancak karışmanın yasak olmadığı görüşünü savunuyordu. Burada aynı senedin Rusça dil versiyonunda ifade edilen ‘невмешательство’ kelimesi, hem müdahale yasağı hem de karışmamayı kapsayan geniş bir anlamı ifade etmektedir. Böylece, burada ifade edilen müdahale yasağı daha fazla yasaklayıcı güç taşımış olup, askeri olmayan tehditleri de içerir şekilde yorumlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Batılıların ve Rusların yorumunda müdahale ve karışma arasında bir farklılık vardır. Yoğunluk bakımından iki terim arasında bir ayrım olduğu açıktır.

Oppenheim, müdahale ve karışma terimleri arasında ayrım yapmıştır. Ona göre, saf ve basit karışma müdahale değildir (ancak karışma olabilir)²⁸⁶. Ayrıca, her devletin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını sağlamak için müdahale edilmemesi şarttır²⁸⁷.

Modern uluslararası hukuk literatüründe devletlerin işlerine karışmama ilkesinin en önemli dayanaklarından biri, Uluslararası Adalet Divanının Nikaragua Davasıdır. Bu kararında UAD, açıkça müdahalenin iki türünden bahsederek bu iki türün de yasak olduğunu açıklamıştır. Müdahaleyi doğrudan müdahale ve karışmayı dolaylı müdahale olarak tanımlamıştır²⁸⁸.

Doğrudan müdahale türü için zorla, kuvvet kullanarak müdahale, toprakların işgali, ambargo, abluka ve başka bir devletin veya vatandaşlarının varlıklarına el konulması gibi unsurlar kast edilmiştir. Diğer yandan, karışma türü için politik, ekonomik ve diplomatik yollarla veya işbirliği adına işlerine karışmadan bahsedilmiştir²⁸⁹. Aynı şekilde *Sean Watts* da müdahale ve karışma kavramları arasındaki farkın üzerinde önemle durmuştur. O, müdahale konusunda yazdığı bir makalede, müdahale (*intervention*) terimi ve karışma (*interference*) teriminin farklı anlamlarda kullanıldığını şöyle vurgulamıştır:

“*Bu çalışma, bir devletin başka bir devletin iç veya dış meselelerine itiraz eden yanlış ve zorlayıcı eylemlere atıfta bulunmak için ‘müdahale’ terimini kullanmaktadır. Aynı şekilde bu makalede, yasaklanmış bir müdahalenin gerektirdiği mecburiyet veya*

²⁸⁶ Jyoti Rattan, “Changing Dimensions of Intervention Under International Law: A Critical Analysis”, *SAGE Open*, S. 1-12 (2019), s.1, <https://bit.ly/2ScaEWv>, (27.01.2020).

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Detay için bkz. UAD, Nikaragua Kararı, op. cit., ss. 5-140.

²⁸⁹ Rattan, op. cit., s.3.

*zorlama düzeyine bakılmaksızın, başka bir devlet egemen ayrıcalığına ayrılmış işlere karışan eylemler için 'karışma' terimini kullanılmıştır*²⁹⁰.

Müdahale ve karışma terimlerinin farklı anlamlar içerdiği açıktır. Anlam itibarıyla yakın oldukları için bazen biri diğerinin yerine aynı hususu ifade etmek için birlikte kullanılmaktadır. Müdahale, silahlı veya kuvvet kullanılmış eylemler ve doğrudan müdahaleyi içerirken; karışma ise daha yumuşak, savaşa varmayan ve dolaylı eylemleri içermektedir. Bu araştırmanın esas konusu karışmama olduğu için karışmama kavramı farklı bir bölümde değerlendirilecektir. Bu bölümde müdahale kavramına ana hatlarıyla değinilecektir.

2.2.3. Müdahale Teriminin Tanımı

Devlet egemenliği teorisi gereği her devlet kendi ülkesi üzerinde münhasıran egemenlik yetkisine sahiptir. Aynı şekilde, diğer tüm devletlerin toprak bütünlüğüne ve bölgesel yetki alanının münhasırlığına karşı saygı duyma yükümlülüğü vardır. Bu bağlamda, bir devletin veya bir uluslararası hukuk kişinin diğer bir devlet ülkesine yasadışı güç kullanımıyla sonuçlanan tüm eylemleri, yasaklanmış bir müdahale teşkil etmektedir.²⁹¹

Müdahale konusunda UAD'nın "Nikaragua'da ve Nikaragua'ya Karşı Askeri ya da Yarı Askeri Faaliyetler- Nikaragua Davası" (Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua -Nicaragua v. United States of America) kararında yasaklanmış müdahale üzerinde şöyle bir tanımlamaya gidilmiştir:

*"Devlet egemenliği teorisi uyarınca bir devletin özgürce karar verebilme yetkisine göre her bir devletin müsaade edilmiş alanında bir şekilde engel yaratması yasaklanmış müdahalenin söz konusudur. Özgür kalması gereken bu tür seçenekler için zorlama yöntemleri kullandığında yasaklanmış müdahale oluşturulmaktadır. Yasak müdahalenin özünü tanımlayan ve özünü oluşturan baskı unsuru, ya doğrudan askeri eylem biçiminde ya da başka bir devlet içindeki terörist silahlı faaliyetlere dolaylı destek biçiminde kuvvet kullanılmış bir müdahale durumunda ortaya çıkmaktadır.*²⁹²"

²⁹⁰ Sean Watts, "Low-intensity Cyber Operations and the Principle of Non-intervention", *SSRN*, (May 2014), s.7. <http://ssrn.com/abstract=2479609>, (12.01.2020).

²⁹¹ Niki Aloupi, "The Right to Non-intervention and Non-interference", *Cambridge Journal of International and Comparative Law*, S.3 (2015), s. 572.

²⁹² UAD, Nikaragua Kararı, para. 205.

Müdahale yasağı ilkesi, bir devletin her türlü toprak bütünlüğünün ya da egemenliğinin ihlali durumunda söz konusu olmaz. Ancak, bir devlet tarafından, hedeflenen diğer bir devletin belli bir konuda alacağı sonuçlar ile ilgili olarak zorla etkileme veya kuvvet kullanma çabasını içermiş olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, müdahale yasağı, bir devlet tarafından başka bir devletin münhasır hakkı olan bir konuda hedeflenmiş olan zorlama yönteminin veya kuvvet kullanımına yönelik bir eylemin gerçekleştirilmesi halinde söz konusu olacaktır²⁹³.

Hukuki literatürde kuvvet kullanma yasağı kapsamında değerlendirilen devletler arası silahlı çatışmalar, savaş, abluka, bombardıman ve ambargo gibi yollar dahil her türlü kuvvete başvurma yolları, müdahale yasağı ilkesinden sayılmaktadır²⁹⁴. Keskin, doğrudan silahlı kuvvet kullanımları ile dolaylı kuvvet kullanımlarını da müdahale yasağı kapsamında değerlendirmektedir²⁹⁵.

Genel anlamda, müdahale yasağı ilkesine dair yapılan tanımlamalarda müdahale kavramı hakkında, eylemlerin bir devletin yerel veya münhasır yetki alanına girmiş olmasından ve zorla yapılmasından bahsedilmektedir. Ancak, bu iki husus birçok açıdan tartışma meydana getirmektedir. Örneğin bir devletin, yerel yetki alanıyla ilgili işlerinden; uluslararası bir antlaşma, teamül hukuku veya diğer uluslararası kurallar tarafından düzenlenmeyen meseleler kastedilmektedir.²⁹⁶ Ancak, küreselleşmeyle beraber devletler arası işbirliği, dayanışma ve karşılıklı bağımlılığın gittikçe arttığı bir uluslararası sistemde tamamen içsel olarak kabul edilen konular azalmaktadır. Bu, müdahalenin tanımı üzerindeki işleri konusunu sınırlandırmaktadır.

Aynı şekilde, bir müdahale eyleminin yasaklanmış olması için zorla ya da şiddet içermiş yollarla gerçekleştirilmesinden bahsedilmektedir. Bir zorlama yolu veya baskının bulunması ya da en azından bir tehdidin oluşturulması, müdahale yasağının unsuru olarak klasik tanımlamalarda oldukça önemlidir²⁹⁷. Ancak müdahalenin modern geniş tanımı dolaylı karışmaları da içerdiğinden bu konuda da farklı düşünceler söz konusu olmaktadır²⁹⁸.

²⁹³ Watts, op. cit., s. 8.

²⁹⁴ Selda Çiftçi, "Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, s. 493. <https://bit.ly/2xdInr8>, (27.01.2020).

²⁹⁵ Keskin, op. cit., s. 38.

²⁹⁶ Philip Kunig, "Prohibition of Intervention", *Oxford University Press, Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, (2015), s. 2.

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ Keskin, op. cit., ss. 38-39.

BM Antlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrasında belirtilen müdahalenin yasaklanması hususu, doğrudan ve dolaylı farketmeksizin her türlü müdahaleleri kapsamaktadır²⁹⁹. Ancak doğrudan veya kuvvet kullanımı ile yapılan müdahaleleri, 'müdahale' terimiyle, diğerleri ise 'karışma' terimiyle bilinmektedir³⁰⁰. Bu kavramların kullanımının gelişmelerine bakıldığında, hukuk literatürü ve hukuki metinlerin çoğu, doğrudan kuvvet kullanılan eylemler için müdahale terimini ve dolaylı karışmalar için karışma terimini kullanmaktadır.

2.2.4. Müdahale Yasağının Yasal Temeli

Uluslararası hukukta müdahale yasağına ilişkin hukuki dayanaklar, çok açık ve güçlü şekilde yerleşmiş durumdadır. Müdahale teriminden kastedilen kuvvet kullanma yasağı artık uluslararası teamül hukukunun önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Hatta uluslararası hukukun buyruk kuralları (*jus cogens*) arasında müdahale yasağı da sayılmaktadır³⁰¹. Uluslararası Adalet Divanı, Nikaragua kararında "müdahale yasağı ilkesi uluslararası teamül hukukunun ayrılmaz bir parçasıdır" şeklinde ifade etmiştir. Bu kuralın bağlayıcı gücü hususunda devlet pratikleri ve *opinio juris* ayrıca önemli bir rol oynamıştır³⁰².

Müdahale veya kuvvet kullanma yasağı ilkesinin hukuki dayanaklarından bahsederken şiddet (*force*) içermeyen karışmalar hususunda bazı akademik tartışmalar bulunmaktadır; ancak kuvvet kullanma yasağı konusunda bu bakımdan bir fikir ayrılığı görülmemektedir. BM düzenlemeleri, diğer uluslararası antlaşmalar ve mahkeme kararları, müdahale yasağı üzerinde fazlasıyla durmuştur.

2.2.4.1. BM Düzenlemeleri

BM Antlaşmaları ve BM kapsamındaki diğer hukuki belgelerde, doğrudan ve dolaylı olarak müdahale yasağı düzenlenmektedir. Bu, en başta BM Antlaşması'nın

²⁹⁹ Ambrina Khan, "Principle of Non-intervention and Non-use of Force: Customary Norm With Changing Interpretations", *International Journal Of Socio-Legal Analysis And Rural Development*, C.3, S.2, s. 120.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Acer, Kaya, op. cit., s. 229.

³⁰² Ibid.

amaç ve ilkeler bölümünün 2. maddesinde önemle zikredilmiştir³⁰³. 2(1). maddesi, BM'nin devletlerin egemen eşitliği ilkesi üzerinde kurulmuş olduğunu belirttiğinden, müdahale yasağı da egemen eşitlik ilkesinin bir unsuru olarak dolaylı şekilde desteklenmektedir³⁰⁴. Aynı şekilde, BM Antlaşması'nın 2(3). maddesinde devletlerin, uyuşmazlıklarını adaleti tehlikeye düşürmeyecek şekilde barışçı yollarla çözmesinin belirtilmesi de dolaylı olarak müdahale yasağını korumaktadır.

Doğrudan müdahale yasağının yer aldığı hükümlere bakıldığında BM Antlaşması'nın 2(4) maddesi karşımıza çıkmaktadır. 2(4). maddesinde diğer devletlerin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı her türlü kuvvet kullanılması ya da kuvvet kullanma tehdidi yasaklanmıştır³⁰⁵.

Bunun yanısıra, BM Antlaşmasının 2(7). maddesinde BM organları açısından bir devletin iç yetki alanına giren hususlara herhangi bir şekilde müdahalede bulunma kesin olarak yasaklanmıştır³⁰⁶. Ancak 2(7). maddesinin son kısmında belirtildiği gibi BM Antlaşması'nın VII. bölümünde öngörülen uygulama ile ilgili bazı istisnai durumlar söz konusudur³⁰⁷. BM Antlaşması'nın 51. maddesinde zikredilen meşru müdafaa hakkı ve Antlaşmanın VII. bölümünde belirtilen Güvenlik Konseyinin kuvvet kullanma kararlarına ilişkin düzenlemeler, müdahale yasağının açıkça belirtilen istisnalarıdır³⁰⁸.

BM çerçevesinde müdahale yasağı ile ilgili diğer hukuki gelişmelere baktığımız zaman, ilk başta 1965 yılında BM Genel Kurulunda kabul edilen 2131 sayılı kararı olan “Devletlerin İç İşlerine Karışmanın Yasaklanması ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunması Bildirisi” söz konusu olmaktadır³⁰⁹. Bu deklarasyonda çok net bir şekilde her türlü doğrudan veya dolaylı müdahaleler yasaklanmıştır³¹⁰. Ayrıca, müdahale yasağına ilişkin diğer önemli açıklamalar, 27 Ekim 1970 tarihinde Genel Kurul tarafından kabul edilen 2625 sayılı kararında “BM Antlaşmasına Uygun Olarak Devletler Arasında Dostça İlişkilere ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk Prensipleri Üzerinde Deklarasyonu” (*Declaration on Principles of International Law concerning*

³⁰³ Genç, op. cit., s.33.

³⁰⁴ Kunig, op. cit., s.2.

³⁰⁵ Genç, op. cit., s.33.

³⁰⁶ Kunig, op. cit., s.2.

³⁰⁷ Genç, op. cit., s.33.

³⁰⁸ Sercan Reçber, op. cit., ss.55-56.

³⁰⁹ BM Genel Kurulu 2131. Sayılı Kararı, 21.12.1965, “2131 (XX). Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty”, <https://bit.ly/3gxJJyk>, (08.09.2019).

³¹⁰ Ibid.; Acer, Kaya, op. cit., s. 237.

Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations) belirtilmiştir³¹¹. Burada, müdahale veya kuvvete başvurulmasına ilişkin karar ve prensipler dikkate alınarak BM Antlaşması'nın 2(4). maddesi daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır³¹².

Bunula birlikte, BM Genel Kurulunun 18 Kasım 1987 tarihli ve 42/22 sayılı kararı olan “Uluslararası İlişkilerde Kuvvet Kullanma Tehdidi ya da Kuvvet Kullanmaktan Kaçınılması İlkesinin Etkinliğinin Artırılmasına İlişkin Bildiri” (*Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations*) müdahale yasağı konusunda bir rol oynamaktadır³¹³.

Yukarıda belirtilen BM çerçevesindeki BM Antlaşması ve diğer düzenlemelerde müdahale yasağı üzerinde alınan hükümler ve açıklamalar hususunda bazı akademik tartışmalar bulunmasına rağmen, kuvvet (*force*) içeren müdahale yasağı artık uluslararası hukuk alanında yerleşmiş durumdadır.

2.2.4.2. Diğer Uluslararası Antlaşmalar

BM Antlaşması'nın yanısıra bölgesel antlaşmalar ve hukuki belgelerde müdahale yasağı ilkesi açıkça zikredilmiştir. Bunlar arasında, 1975 tarihli ‘Helsinki Nihai Senedi’nin VI. ilkesi, Varşova Paketi’nin 8. maddesi, Afrika Birliği Örgütü (AU) Kurucu Antlaşması’nın 4. maddesi, Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) Kurucu Belgesinin 16,18 ve 19. maddeleri, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) Sözleşmenin 1(2). maddesi, İslam İşbirliği Teşkilatı (OIC) Kurucu Sözleşmesi’nin 1(3) maddesi ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) Kurucu Anlaşmasının 2(e) maddesi önemli belgeler arasında zikredilebilir³¹⁴. Ayrıca, 1961 tarihli Diplomatik ilişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi’nin 41 (1) maddesi ve 1949

³¹¹ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter the United Nations. [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXV)), (03.02.2019).

³¹² Acer, Kaya, op. cit., s. 238.

³¹³ BM Genel Kurulu 42/22. Sayılı Kararı, 18.11.1987, Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations, https://legal.un.org/avl/ha/ga_42-22/ga_42-22.html (05.07.2019); Acer, Kaya, op. cit., s. 240.

³¹⁴ Kunig, op. cit., s. 3.

Cenevre Sözleşmelerine Ek II No.lu Protokol II'nin 3. maddesinde de müdahale yasağı yer almıştır³¹⁵.

Bunların yanısıra, neredeyse devletler arasındaki diğer bütün uluslararası veya bölgesel dostluk ve işbirliği anlaşmalarında, uluslararası finansal kurumların sözleşmelerinde ve devletler arası ilişkileri düzenleyen hukuki belgelerde müdahale yasağı ilkesi doğrudan veya dolaylı bir şekilde belirtilmiştir.

2.2.4.3. Mahkeme Kararları

Uluslararası hukukun yardımcı kaynakları olarak bilinen ve bazı koşullarda bağlayıcılık sıfatı taşıyan mahkeme kararları, müdahale yasağı ilkesini hukuki norm statüsünde kullanarak yasallık kazandırmıştır.

UAD'nin müdahale konusunu ele aldığı 1949 tarihli "Korfu Boğazı Davası" (Corfu Channel, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), teorinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu davada, uluslararası hukuk çerçevesinde boğazlardan zararsız geçiş hakkı konusunda tartışmalar yer almıştır³¹⁶. Burada davanın asıl konusuna odaklanmayarak sadece müdahale konusu ile ilgili bir ara kararı incelenecektir. Bu davanın 9 Nisan 1949 tarihli kararında³¹⁷, İngiltere'nin Arnavutluk'a karşı müdahale girişiminde bulunma izni ile ilgili yapılan bir başvurunun reddedilmesi söz konusu olmuştur³¹⁸. Başvuruda İngiltere, Arnavutluk topraklarında kendilerine ait bazı kanıt belgelerinin³¹⁹ olduğunu iddia etmiştir³²⁰. Bu belgelerin Arnavutluk topraklarından getirilmesi ve sonrasında bu kanıt belgelerinin uluslararası mahkemede sunulmasının amaçlandığı belirtmiştir³²¹. Ayrıca, İngiltere bu gerekçe ile Arnavutluk topraklarına müdahalede bulunması için izin istemiştir³²². Ancak UAD, konuyu inceledikten sonra müdahalenin ciddi suistimale yol açacağını belirterek İngiltere'nin yaptığı başvuruyu reddetmiştir³²³.

³¹⁵ Maziar Jamnejad; Michael Wood, "The Principle of Non-intervention", *Leiden Journal of International Law*, C.22, S.2 (Haziran 2009), ss. 364-366.

³¹⁶ UAD, Korfu Boğazı Kararı, ss. 5-75.

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 356; UAD, Korfu Boğazı Kararı, s. 34.

³¹⁹ Kanıt belgelerin içeriği kararda belirtilmemiştir.

³²⁰ UAD, Korfu Boğazı Kararı, s. 35.

³²¹ Ibid.

³²² Ibid.

³²³ Ibid.

UAD çerçevesinde Korfu Boğazı davasının ardından, doğrudan müdahale yasağı ilkesini işleyen ve müdahale üzerinde en kesin ve önemli hususları içeren 1986 tarihli “Nikaragua davası” söz konusu olmaktadır³²⁴. Divan bu kararında, açıkça, müdahale yasağı ilkesi uyarınca doğrudan veya dolaylı şekilde bir devlet veya devletlerin, başka devletlerin toprak bütünlüğünü ihlal etmesini veya diğer devletlerin içişlerine karışmasını kesin olarak yasaklamıştır³²⁵.

UAD'nin Kongo Ülkesinde Silahlı Faaliyetler “Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)” davasının 19 Aralık 2005 tarihli kararında Nikaragua kararına atıf yapılarak müdahale yasağı tartışılmıştır³²⁶. Söz konusu kararda bir devletin veya devletler grubunun, başka devlet veya devletler üzerinde kuvvet içeren veya içermeyen doğrudan veya dolaylı şekilde her türlü müdahalelerinin yasak olduğu belirtilmiştir³²⁷. Bu kararında Divan, müdahale yasağı ilkesini göz önünde bulundurarak Uganda'nın Kongo Demokratik Cumhuriyeti (DRC)'ne karşı içişlerine müdahalede bulunduğunu belirtmiş ve Uganda'nın, DRC'nin egemenliğini ihlal ettiğini açıklamıştır³²⁸.

2.2.5. Müdahale Yasağının İstisnaları

BM düzenlemeleri, uluslararası antlaşmalar ve mahkeme kararları uyarınca müdahalenin yasak olduğu yukarıda belirtilmiştir. Ancak belirttiğimiz hukuki dayanaklar gereği müdahale yasağının da bazı istisnai durumları bulunmaktadır. Müdahale yasağına getirilen istisnalar olarak şunları belirtilmektedir: i) II. Dünya savaşında düşman olan devletlere karşı girişilecek eylemler, ii) Güvenlik Konseyi çalışmaya başlayana kadar geçerli olan istisnalar, iii) Güvenlik Konseyi kararıyla uygulanan zorlama önlemleri ve iv) meşru savunmadır³²⁹. Ancak bunların ilk ikisi hiç kullanılmamış ve gelecekte de kullanılma ihtimali olmayan istisnalardır³³⁰. Bunların

³²⁴ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 356.

³²⁵ UAD, Nikaragua Kararı, ss.5-140.

³²⁶ UAD, Kongo v. Uganda kararı,19.12.2005, “ Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)”, s. 201, <https://www.icj-cij.org/en/case/116/judgments>, (05.07.2019).

³²⁷ Ibid, ss.254-259; Jamnejad, Wood, op. cit., ss. 356-357.

³²⁸ Detay için bkz. Ibid.

³²⁹ Keskin, op. cit., s. 4.

³³⁰ Ibid.

yanısına, günümüzdeki modern uluslararası hukuk literatürlerinde insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu kavramları, istisnai durumlar olarak da tartışılmaktadır³³¹.

Genellikle, kuvvet kullanma veya müdahale yasağının istisnaları olarak “meşru müdafaa hakkı” ve BMGK kararı ile kuvvet kullanma durumları BM Antlaşması’nda belirtilmiştir³³². Bunlarla birlikte, çağımızdaki örnek olaylar, uluslararası teamül hukuku ve güncel araştırma yazıları ve hukuki metinlerdeki insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu unsurları da müdahale yasağının istisnaları olarak bir meşruluk kazandığı doktrinde ve uluslararası alanda tartışılmaktadır³³³. Bunları göz önünde bulundurarak “meşru müdafaa”, “BMGK kararı ile müdahale”, “insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu” ve “barış için birlik kararı (unity for peace)” unsurlarına aşağıda kısaca değinilecektir.

2.2.5.1. Meşru Müdafaa Hakkı

Dünyanın tüm hukuk sistemlerinde mağdurlar kendilerini savunma hakkına sahiptirler. Mantıksal bakış açısı da birinin herhangi bir saldırıya uğraması durumunda gerekirse kuvvet kullanarak kendisini savunabilmesini desteklemektedir. ‘*Self defence*’ veya kendini savunma, hukuka uygun bir durumdur. Uluslararası hukukta kuvvet kullanılması durumunda saldırıya uğrayan devletlerin meşru müdafaa hakkı olduğu kabul edilmektedir³³⁴. Meşru müdafaa hakkının hukuki dayanaklarına yönelik ilk belge, 1928 tarihli ‘Briand-Kellogg Paktı’nda sayılmaktadır³³⁵. Söz konusu Pakt, savaşın meşru sayılması için bazı koşulları zikretmiştir. Bu bağlamda *Dilek*, şunları ifade etmiştir:

“Bu pakt, savaşı yasaklamış olmakla birlikte, savaş aşağıda belirtilen hallerde yine de mümkün ve meşru sayılmıştır: 1. Meşru müdafaa durumu, 2. Uluslararası zorlama tedbiri, 3. Sözleşmeye taraf devletler ile taraf olmayan devletler arasında oluşabilecek muhtemel savaş durumu, 4. Sözleşmeye aykırı hareket etme”³³⁶.

Ayrıca, Keskin şunları belirtmiştir:

³³¹ Sercan Reçber, op. cit., s.1.

³³² Fatih Tosun, “Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.9, ss.106-107.

³³³ Sercan Reçber, op. cit., ss. 1-2.

³³⁴ Keskin, op. cit., s. 43.

³³⁵ Çiftçi, op. cit., s. 506; Keskin, op. cit., s. 44.

³³⁶ Mehmet Sait Dilek, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, *Uluslararası İlişkiler*, C.10, S.37 (Bahar 2013), s. 150.

“Kuvvet kullanmanın yasaklanması, meşru savunmayı doğal bir istisna olarak içerir. Meşru savunma hakkının kapsamı kısıtlanabilir ama bu hak tamamıyla yok edilemez. Meşru savunma hakkının var olduğunun özel bir maddeyle kabulü de gerekmez. Nitekim MC Misaki'nda ve Briand-Kellogg Paketi'nde açıkça belirtilmemiş olmasına karşın o zaman da varlığını koruduğuna şüphe yoktur. Haksız bir saldırı karşısında devletlerin kendilerini savunma hakları hiçbir zaman tartışılmamıştır³³⁷”.

Uluslararası hukuktaki gelişmelerle beraber BM çerçevesinde meşru savunmaya ilişkin hükümler içeren BM Antlaşması'nın 51. maddesi bu hususta önemli bir rol oynamaktadır. 51. maddeye göre;

“Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi' ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez³³⁸”.

BM Antlaşmasının 51. maddesinde belirtilen meşru müdafaa hakkı, bireysel savunmanın yanısıra birlikte meşru savunmayı da kapsar; madde metni, silahlı saldırı olmasından bahseder ve bu hakkın geçici bir nitelikte olduğunu ifade eder³³⁹. 51. maddede zikredilen “birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde” ibaresinden meşru müdafaa hakkının yasallık kazanması için bir silahlı saldırının olması gerektiği anlaşılmaktadır³⁴⁰. Ayrıca, 51. madde incelendiğinde, bu madde gereği bu hakkı kullandığını iddia eden tarafın meşru müdafaa hakkını kullanırken bu durumu Güvenlik Konseyine hemen bildirmekle yükümlü olduğu görülmektedir³⁴¹. Bunun yanısıra, Güvenlik Konseyi gerekli önleyici tedbiri aldığı an, meşru müdafaa uyarınca yapılan her türlü müdahale veya kuvvet kullanımının sona ermesi zorunludur.

Uluslararası teamül hukuku gereği meşru müdafaa hakkında, kullanılacak müdahale veya kuvvetin, saldırı ile orantılı olması gerekmektedir³⁴². Keskin'e göre, meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için söz konusu saldırıya karşı başka hiçbir

³³⁷ Keskin, op. cit., s. 44.

³³⁸ Bu maddeye ilişkin bkz. Genç, op. cit., s.41.

³³⁹ Hans Kelsen, op. cit., s. 45.

³⁴⁰ Keskin, op. cit., ss. 48-49.

³⁴¹ Ibid, s. 49.

³⁴² Ibid, s. 50.

koruma yoluna başvurma imkanının söz konusu olmaması gerekir³⁴³. Ayrıca, ilk saldırı ile meşru savunma gereği yapılan saldırı arasına, uzun bir süre girmemelidir³⁴⁴.

2.2.5.2. BM Kararı ile Müdahale veya Kuvvet Kullanma

Genel olarak BM düzenlemeleri, müdahaleyi veya kuvvet kullanılmasını yasaklamıştır. Ancak bu yasağın istisnai durumları BM Güvenlik Konseyi kararı ile BM'nin önerdiği yollarla kuvvet kullanılabilmesidir. Uluslararası barış ve güvenliğin muhafaza edilmesinden sorumlu olan BM Güvenlik Konseyi, barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemleri durumunda alınacak önlemler çerçevesinde kuvvet kullanmaya başvurabilmektedir³⁴⁵. BM Antlaşmasınının 24 (1) maddesi şöyledir: “Birleşmiş Milletler'in üyeleri, örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyi'ne bırakırlar ve bu sorumluluk gereğince görevlerini yerine getirirken Güvenlik Konseyi'nin kendi adlarına hareket ettiğini kabul ederler³⁴⁶”.

BM Antlaşmasınının VII. bölümünde yer alan 39-51 maddeler, bu hususu düzenlemektedir. Antlaşma'nın 39. maddesi şu şekildedir: “Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır³⁴⁷. Bu bağlamda 41. maddede kuvvet içermeyen önlemlerden bahsedilmiştir³⁴⁸. 42. maddede ise, “Güvenlik Konseyi, 41. madde'de öngörülen önlemlerin yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler üyelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir” şeklinde belirtilmiştir³⁴⁹. Şunu belirtmekte fayda var ki, BM Güvenlik Konseyi tarafından şiddet

³⁴³ Ibid, s. 51.

³⁴⁴ Ibid, s. 52.

³⁴⁵ Keskin, op. cit., s. 60.

³⁴⁶ Bu maddeye ilişkin bkz. Genç, op. cit., s.35.

³⁴⁷ Ibid., s.38.

³⁴⁸ Ibid., s.39.

³⁴⁹ Ibid.

veya zorlamayı önlemek amacıyla alınacak kararlar tüm üye devletler için bağlayıcıdır³⁵⁰.

Bunun yanısıra, BM Antlaşması'nın VIII. bölümün 52-54 maddeleri gereğince BM tarafından kuvvet kullanılmasının dışında diğer bir kuvvet kullanılması durumu tanınmıştır³⁵¹. Bu maddeler uyarınca bölgesel örgütler de sınırlı anlamda BM Güvenlik Konseyi'nin izni ile zorlama tedbirleri uygulama yetkisine sahip olabilmektedir³⁵².

2.2.5.3. İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu

Müdahale veya kuvvet kullanma yasağının istisnaları olarak hukuki çalışmalarda insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu kavramları tartışılmaktadır. BM Antlaşması'nın VII. Bölümü çerçevesinde Güvenlik Konseyinin kararı doğrultusunda veya BM Genel Kurulunun "barış için birlik kararı" alması şeklinde insancıl müdahalenin meşru olduğu söylenmektedir³⁵³. Aynı şekilde, insan hakları ihlallerini önleme ile ilgili koruma sorumluluğu ilkesi çerçevesinde egemenliğin askıya alınması veya müdahale yasağının istisnai durumu olarak değerlendirilmesi hususu tartışılmaktadır³⁵⁴.

İnsancıl müdahalenin oluşumu, iki zıt tarafta olan farklı devlet veya devletlerin eylemleriyle meydana gelmektedir. Örneğin, 'A' devlet ülkesinde uluslararası hukuk kurallarının ya da insan hakları teorisi gereği insancıl hukukun ağır ihlali söz konusu olduğunda veya hukuki literatürde ifade edilen soykırım, savaş suçu, insanlığa karşı suç ve katliam gibi ağır suçlar ortaya çıkması halinde 'A' devleti bunu önleyememekte ya da bizzat 'A' devleti bu işlemlerin failidir. Böyle bir durumda, başka bir devlet ya da devletler tarafından bunları önlemek amacıyla kuvvet kullanılması veya müdahalede bulunması insancıl müdahaleyi oluşturmaktadır³⁵⁵.

Koruma sorumluluğu kavramı, 'sorumluluk olarak egemenlik' yaklaşımı gereği bir devletin kendi vatandaşlarının güvenliğini ve insan haklarını muhafaza etmekle yükümlü olduğu gibi bu sorumluluğun aynı şekilde uluslararası toplum karşısında da

³⁵⁰ Keskin, op. cit., s. 61.

³⁵¹ Bu maddelere ilişkin bkz. Genç, op. cit., ss.40-42.

³⁵² Tosun, op. cit., s. 108; Keskin, op. cit., s. 62.

³⁵³ Sercan Reçber, op. cit., s. 61.

³⁵⁴ Ibid., ss. 150-151.

³⁵⁵ Ibid., s. 129.

geçerli kılınmasından ibarettir³⁵⁶. Böyle bir sorumluluk uyarınca uluslararası toplumun, insan haklarının kitlesel bir şekilde ihlal edildiği durumlarda ihlalleri önlemek amacıyla bir şekilde müdahale etmesi veya kuvvet kullanması gerekli ve mantıklıdır. Bu bağlamda güncel hukuki yazılarda koruma sorumluluğu artık bir kavram olarak yerleşmiş durumdadır. BM düzenlemelerinin geniş kapsamlı yorumları ve koruma sorumluluğu çerçevesinde devletlerin örnek olayları³⁵⁷ değerlendirildiğinde koruma sorumluluğu, müdahale yasağının bir istisnai durumu olarak tartışma konusu teşkil etmektedir.

2.2.5.4. Barış İçin Birlik Kararı (*Unity for Peace*)

Müdahale yasağına istisnai bir durum olarak BM'nin "barış için birlik kararı" konusu doktrinde tartışılmaktadır³⁵⁸. Bu husus, BM Antlaşması'nda yer almamaktadır³⁵⁹. Barış için birlik kararı, BM Genel Kurulu'nun 3 Kasım 1950 tarih ve 377 sayılı karar çerçevesinde yasallık kazanmıştır³⁶⁰. Bu bağlamda *Reçber* şunları belirtmiştir: "Bu karar uyarınca BM Genel Kurulu, barışın tesisi konusunda veto yüzünden işlemez hale gelen Güvenlik Konseyi'nin yerine, BM'nin temel amaçları arasında yer alan uluslararası barış ve güvenliği sağlamak adına karar ve önlemler alabileceğini kabul etmiştir"³⁶¹.

Başka bir ifadeyle, söz konusu 377 sayılı karar veya "barış için birlik kararı" çerçevesinde BM Genel Kurulu, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak adına askeri kuvvet kullanımı veya müdahalede bulunulması gibi tavsiyelerde bulunabilmektedir³⁶².

2.3. Değerlendirme

Devlet egemenliği teorisinin önemli bir ilkesi ve uluslararası hukukun temel bir yapıtaşı olarak devletlerin içişlerine karışmama prensibi günümüzde büyük bir önem arz etmektedir. Uluslararası hukukta bu prensip, 'müdahale yasağı' ve 'karışmama' olarak

³⁵⁶ Ibid., s. 306.

³⁵⁷ Bir çok devlet örneği için bkz. Sercan Reçber, op. cit., ss. 247-303.

³⁵⁸ Ibid., s. 60.

³⁵⁹ Ibid.

³⁶⁰ BM Genel Kurulu 377. sayılı kararı, 03.11.1950, Uniting For Peace, ss.10-12, [https://www.un.org/en/sc/repertoire/otherdocs/GAres377A\(v\).pdf](https://www.un.org/en/sc/repertoire/otherdocs/GAres377A(v).pdf) (04.10.2020).

³⁶¹ Sercan Reçber, op. cit., s. 60.

³⁶² Ibid.; Keith S. Petersen, "The Uses of the Uniting for Peace Resolution since 1950", *Cambridge University Press, International Organization*, C. 13, S. 2 (1959), ss. 219-232.

iki kavram üzerinde tesis edilmiştir. Silahlı, zorlama yolu kapsayan veya kuvvet içeren müdahale eylemleri için *müdahale* terimi kullanılmaktadır. Savaşa varmayan, şiddet içermeyen siyasi, ekonomik ve kültürel baskılar ve dolaylı karışma eylemleri için *karışma* kavramı ifade edilmektedir.

Uluslararası hukuk çerçevesinde her ikisi de yasaklanmıştır. Ancak müdahale yasağı hususunda hukuki belgeler ve dayanaklar çok açık ve net olduğu için bu konu artık akademik ortamda yerleşmiş durumdadır. Öte yandan, karışma yasağı konusu çok geniş ve kapsamlı olduğundan bu prensip üzerinde bir uzlaşma bulunmamasına rağmen güncel tartışmalar yapılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İç İşlerine Karışmama İlkesi: Savaşa Varmayan Veya Dolaylı Karışmaların İncelenmesi

Uluslararası hukukta devletlerin egemenliği ve eşitliğinin doğal bir sonucu olan devletlerin içişlerine karışmama ilkesi, BM düzenlemelerinde yer almaktadır. Bu ilke, ‘müdahale yasağı’ ve ‘karışmama’ terimleri olarak hukuki yazılarda ifade edilmektedir. Bir önceki bölümde müdahale yasağından kısaca bahsedilmiştir. Burada ise şiddet içermeyen veya savaşa varmayan dolaylı karışmalara değinilecektir. Bunun için bu bölümde bahsedilecek karışma kavramından; silahlı kuvvet kullanılması, savaş ve şiddet içeren müdahale amaçlanmamaktadır.

Karışma kavramı çok geniş olduğu için karışma yasağının niteliği ve kapsamı hususunda akademik yazında bir uzlaşma söz konusu değildir. Genel anlamda karışmama ilkesi şunları ifade etmektedir: Bir devletin başka bir devletin yetki alanındaki iç meselelerine, emredici veya zorlayıcı bir şekilde, doğrudan veya dolaylı olarak karışmamasıdır³⁶³. Birçok durumda bu tür bir karışmanın amacı, karışmaya maruz kalan devletin herhangi bir konuda aldığı kararın veya duruşun değiştirilmesi ya da karışmada bulunan devletin karışmaya maruz kalan devleti kendi çıkarlarına uygun hareket etmesini sağlamak için baskıda bulunmasıdır³⁶⁴.

Hukuki belgelerde bazı istisnalar hariç her türlü karışmanın yasaklanmış olduğu açıkça belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle, devlet egemenliği teorisi gereği hukuki çerçevede karışmaların yasak olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ancak küreselleşme sonucunda devletler arası dayanışma ve bağlılık gittikçe arttığı için karışmaların belirttiği hususlar ve karışma yasağının kapsamı konusunda farklı tartışmalar devam etmektedir.

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi ekonomik kuruluşların yeni politikaları, uluslararası örgütlerin geniş yetkileri, günümüz diplomatlarının yanılmaya yönelik davranışları, büyük devlet güçlerinin ulusal seçimlere karışma olayları ve benzeri hususlar karışma eylemlerine çeşitlilik kazandırmıştır. Buradan kaynaklı olarak karışmanın niteliği ve kapsamı hususunda devam eden tartışmalar, hukuk platformunun

³⁶³ Keskin, op. cit., s. 103.

³⁶⁴ Ibid.

yanısına siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinine de yansımıştır. Ayrıca, şunu belirtmekte fayda var ki; söz konusu değişim tartışmaları karışma yasağına ilişkin hukuki düzenlemelere yansımamıştır. Diğer bir ifadeyle, karışma yasağına yönelik tartışmalar, BM Anlaşması ve benzer hukuki metinlerde bir değişikliğe yol açmamıştır.

Bunları göz önünde bulundurarak küreselleşme çağında karışma yasağının kapsamı ve niteliği konusunda uluslararası hukuk perspektifinden ayrıntılı açıklamaların çıkarılması, içinde bulunduğumuz bu çağın talebidir. Ayrıca, yürürlükte olan hukuki belgelerde karışma yasağına ilişkin düzenlemelerin incelenmesi ve ilkenin klasik anlamı ve modern gelişmeler arasına bir sınır çizilmesi, çok önemlidir. Bu bölümde bu yönde karışma yasağının incelenmesine gayret gösterilecektir.

3.1. “İçişlerine Karışmama”nın Anlamı ve Mahiyeti

Genel anlamda karışma terimi, başkalarının eylemlerini bozmak veya etkilemek için yapılan eylemler olarak bilinmektedir. İlke bakımından, bir devletin iradesinin diğer bir devletin iradesine dayatılması veya başka bir devletin egemen iradesine yönelik zorlama eylemi, karışma kavramının özünü oluşturur³⁶⁵. Vincet’a göre karışma, “*bir devletin başka bir devlet içindeki çatışmaya girmesi gibi ciddi hususlardan, bir devlet adamının diğer bir devletin işleri hakkında kötü değerlendirmeleri gibi ufak meselelerine kadar kapsamlıdır*”³⁶⁶.

Karışma, bir devlet tarafından diğer bir devletin salt ulusal yetkisine giren işlerine ve davranışına, mevcut şartları idame ettirmek veya değiştirmek maksadıyla ya da kendi iradesini kabul ettirmek amacıyla baskıda bulunmasıdır³⁶⁷. BM düzenlemeleri ve diğer hukuki belgelerde, karışma yasağı belirtilirken, silahlı kuvvet kullanılması ya da askeri işgal gibi ağır hususların dışında daha hafif durumlardan bahsedilmiştir. Kavramsal ayrımı yaparken zikredilen savaşa varmayan veya şiddet içermeyen bu meseleler, karışma olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan i) diğer devletlerin siyasi, sosyal veya ekonomik düzenini bozmak için tehdit veya dolaylı girişimde bulunulması; ii) diğer devletlerin siyasi sisteminin istikrarsızlaştırması için teşebbüste bulunulması; iii) diğer devletlerin siyasi veya ekonomik düzenini baltalamayı veya birliği bozmayı

³⁶⁵ R.J. Vincent, *The Principle of Non Intervention And International Order*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Australian National University, 1971, s. 6.

³⁶⁶ Vincent, op. cit., s.1.

³⁶⁷ Seha L. Meray, *Devletler Hukuka Giriş*, C.2, 3.b., AÜ Basımevi, 1965, s. 395.

amaçlayan herhangi bir eylemin doğrudan veya dolaylı olarak teşvik edilmesi veya desteklenmesi; iv) başka devletlere karşı düşmanca propaganda yapılması; ve benzer konular da yer almaktadır³⁶⁸. BM Antlaşması'nın 2(4) maddesinde belirtilen tavır burada da geçerli olup “herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı”³⁶⁹ herhangi bir eylem de karışma oluşturabilmektedir.

Devletlerin içişlerine karışmama ilkesini daha derinden anlamak için prensipte belirtilen iki kavram olan ‘içişleri’, ve ‘karışma’ hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılması gerekmektedir. UAD'nın 1986 tarihli Nikaragua kararında da bu iki mesele üzerinde fazlasıyla durulmuştur. Nikaragua kararına göre, yasaklanmış olan karışmanın oluşumu, devlet egemenliği uyarınca bir devletin ulusal yetkisine giren hususlarla tamamlanmaktadır³⁷⁰. Ayrıca, karışmanın yasak olması için ortada baskı veya zorlama yolunun mevcut olması gerektiğini belirtilmektedir.

Bunları göz önünde bulundurduğumuzda uluslararası hukuk yazınında içişlerine karışmama ilkesinden bahsederken şu iki husus önemli bir tartışma konusudur. Birincisi, bir devletin iç ya da dış işlerinden kastedilen, devletin kendi egemenliği uyarınca iç yetki alanına giren hususlardır. Başka bir ifadeyle, devlet egemenliği gereği bir egemen devletin serbestçe karar alabilme meseleleridir. Diğeri ise, sade veya saf karışma değil ancak baskı veya zorlama ve niyet gibi şartları bulunduğu karışmanın hukuka aykırı olmasıdır.

Bu bağlamda, *Philip Kunig*'in belirttiği önemli noktayı hatırlayalım: “*Karışma hususunda münhasır iç yetki alanının belirlenmesi ve zorlama yolunun bulunması çok tartışmalıdır*”³⁷¹. Ona göre, uluslararası bağımlılık artmakta olduğu için iç yetki alanının kesinleştirilmesi veya belirli ve sabit bir tanım yapılması neredeyse imkansızdır. Ayrıca, küreselleşme çağında doğrudan baskı veya zorlama olmadan da karışma olabilmektedir³⁷².

Buradan hareketle, münhasır yetki alanı üzerinde bir çok tartışma ortaya çıkabilir, ancak bir hususun iç yetki alanına giren konulardan çıkarılması veya belirtilmemesi, karışmanın yasal olduğu anlamına gelmez. Bunun yanısıra, karışmanın

³⁶⁸BM Genel Kurulu 36/103. Sayılı Kararı, A/RES/36/103, 09.12.1981, General Assembly Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/36/103>, ss.78-79. (03.02.2019).

³⁶⁹ Genç, op. cit., s.33.

³⁷⁰ UAD, Nikaragua Kararı, Para. 108.

³⁷¹ Kunig, op. cit., s. 1.

³⁷² Ibid., s. 2.

oluşumu için doğrudan baskı veya zorlama unsurunun mutlaka bulunması kesin şart değildir. Ama hukuki belgelerdeki ifadelerin daha açık anlaşılabilmesi için bu hususlara da değinmek gerekmektedir.

Sonuç olarak, *içişlerine karışmama*'ya dair tanımlamalarda iç veya dış işleri meseleleriyle alakalı olarak iç yetki alanı (*Domestic Jurisdiction*) (*Domain Reserve*) konusu ve diğer yandan karışma kavramının koşullarından zorlama veya baskı unsuru önemli bir faktör teşkil etmektedir. Bu amaçla, iç yetki alanı (*domestic jurisdiction*) ve zorlama'dan (*coercion*) kısaca bahsedilecektir.

3.1.1. İç Yetki Alanı (*Domestic Jurisdiction*)

BM antlaşmasının 2(7) maddesinde müdahale veya karışma, devletlerin iç yetki alanına giren konular olduklarından yasaklanmışlardır: “İş bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz.”³⁷³

Bunun yanısıra, yukarıda belirtildiği gibi UAD'nin Nikaragua kararında da karışma yasağı, iç yetki alanına giren hususlara bağlanmıştır. Karara göre yasaklı bir müdahale, her devletin egemenlik ilkesi gereği özgürce karar vermesine izin verilen hususlar üzerinde bir dayanağa sahiptir³⁷⁴. Bu metinde iç yetki alanından kastedilen devlet egemenliği teorisi gereği bir devlete verilen yetki uyarınca özgürce karar verebileceği hususlardır. Bununla ilgili olarak *Sean Watts*'ın açıklaması şöyledir: “*Bu kuralda belirtilen koruma kapsamı, genel olarak uluslararası hukukun egemenlik ilkesi tarafından devletlere ayrılan meselelerle uyumludur*”³⁷⁵. Yani iç yetki alanına giren hususlar, egemenlik ilkesi gereği ayrılan meselelerin aynısı anlamına gelir.

İç yetki alanına giren hususların bir somut örneği de Nikaragua kararında bahsedilmiştir. Karara göre egemenlik teorisi gereği iç yetki alanına giren konuların birisi, “*bir devletin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel bir sisteminin seçilmesi ve dış politikanın oluşturulmasıdır*”³⁷⁶.

³⁷³ Genç, op. cit., s.33.

³⁷⁴ UAD, Nikaragua Kararı, Para. 205.

³⁷⁵ Watts, op. cit., s. 15.

³⁷⁶ Marcelo Kohon, “The Principle of Non-Intervention 25 Years after the Nicaragua Judgment”, *Journal of International Law*, C.25, (2012), s. 160.; UAD, Nikaragua Kararı, para: 205.

İngilizcede *domestic jurisdiction* olarak geçen iç yetki alanı, hukuki terminolojide *domaine réserv * (reserved domain) olarak da bilinmektedir. Ziegler, “*Domaine R serv  kavramı, bir devletin içsel veya içişleri ile ilgili olan ve kendi iç yargı yetkisi dahilindeki devletin faaliyet alanlarını açıklar*” şeklinde ifade etmi tir³⁷⁷. Uluslararası Daimi Adalet Divanı, *Domain Reserve* veya i  yetki alanının kapsamının, uluslararası hukukta düzenlenen prensipler arasında yer almayan yerel konulardan oluşturulduğunu ifade etmi tir³⁷⁸. Sean Watts’a göre, “*Bu nedenle, devletlerin uluslararası hukuka açıkça taahhüt ettiği hak ve görevlerle ilgili konular, Uluslararası Daimi Adalet Divanı’nın tavsiyesi altında domaine r serv ’nin bir parçası olmayacaktır*”³⁷⁹.

Bu değerlendirmeleri özetlersek, uluslararası hukukun kapsamadığı ya da uluslararası hukukun yalnızca devletlerin ayrıcalığına bıraktığı konular *domaine r serv *’dir. Başka bir ifadeyle, devletlerin i  yetki alanına giren konular, uluslararası hukukun yetkisi dahilinde olmayan ve salt devletlerin özgürce hareket edebilmesiyle ilgili hususlar olmaktadır.

Postmodern  ağda küreselleşmenin gelişimi ile devletlerarası dayanışma ve bağlılık şüphesiz artmaktadır. Bu durumda, uluslararası hukukun kapsamadığı bir alanın bulunması çok zordur. Daha önce *domaine r serv *’de ele alınan birtakım konuların, şimdi uluslararası hukuk tarafından kapsadığı ve i  yetki alanından kaldırıldığı d  n lmektedir³⁸⁰.  rnek olarak, “bir ülke topraklarında yabancı uyruklulara uygulanan yargı yetkisi ve muamelesi” hususu  u an uluslararası insan hakları hukuku kapsamında önemli  l de *domaine r serv *’den  ıkarılmıştır³⁸¹. Aynı şekilde, yabancı uyrukluların bir devletin topraklarına kabulüne ilişkin takdir yetkisi uluslararası sığınma ve mülteci hukuku kapsamında d zenlenmektedir³⁸².

Bunlardan anlaşılan, devletlerin i  yetki alanı hususunda uluslararası hukukun sürekli gelişmesinden dolayı kesin ve sabit olarak bir tanımın mümkün olmamasıdır. Ancak bu konuda hiç şüphe yok ki, genel anlamda ve ilk bakışta “*domestic*

³⁷⁷ Katja S Ziegler, “Domaine R serv ”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, s. 1, <https://bit.ly/2xiwRee>, (29.01.2020).

³⁷⁸ PCIJ, Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco, 07.02.1923, *Advisory Opinion*, (1923 PCIJ Rep. Ser. B No. 4), http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1923.02.07_morocco.htm, (29.01.2020); Watts, op. cit., s. 16.

³⁷⁹ Watts, op. cit., s. 16.

³⁸⁰ Ibid., s. 17.

³⁸¹ Ziegler, op. cit., s.1.

³⁸² Ziegler, op. cit., s.1.

jurisdiction”un bir çerçevesi vardır ve bunlar daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirme yapıldığında anlaşılacaktır.

Şimdi bu sorunun çözümünün ne olacağı sorusunun cevabı, hukuki belgeler dahil akademik çalışmalarda verilmiştir. Burası çok açıktır ki; bir konunun *domaine réservé*’den dışlanması, hiçbir şekilde müdahale veya karışma için genel bir gerekçe oluşturamaz³⁸³. Genelde, egemenlik teorisi uyarınca devletlere ayrıcalık tanınan bazı konular açıktır. Bunun yanısıra, BM düzenlemelerinin belirttiği gibi toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığı teyit eden hususlar salt olarak devlete aittir. *Watts*’a göre:

*“Domaine Réservé içindeki en açık husus, devletlerin siyasi sistemlerinin seçimi ve siyasi örgütlenme yöntemlerinin düzenlemesi olarak görünmektedir. Self determinasyon ve insan hakları kavramları devletlerin ayrıcalığından çıkmış olup uluslararası hukukta geçmiştir. Ancak, belirttiğimiz devletlerin, siyasi bir sistemin seçilmesi ve benzer hususları halen domaine réservé’nin temel bir unsuru olarak devam etmektedir”*³⁸⁴.

Diğer bir ifadeyle, devletlerin siyasi sistemlerini seçmeleri salt olarak devletlerin egemen ayrıcalığına aittir ve böylece iç yetki alanına giren konuların temeli olmaktadır. Nikaragua kararının da devletlerin politik, ekonomik, sosyal ve kültürel sistemlerini seçmeleri ve dış politikalarını yönetmeleri özgürlüğü üzerinde oldukça durduğunu gördük.

Sonuç olarak, iç yetki alanına giren hususlar veya *domaine reserve*’nin içerdiği konular, uluslararası hukuktaki gelişmelerden dolayı kesinleştirilemez veya *domaine réservé*’den çıkmış durumdadır. Ancak bir konunun veya meselenin *domaine réservé*’den dışlanması, müdahale yasağı ilkesinin genel olarak ortadan kaldırılması veya feragat edilmesi anlamına gelmemektedir.

3.1.2. Zorlama (Coercion)

Klasik yaklaşımda, karışmanın yasaklanmış olması için zorlama unsurunun bulunması bir gerekliliktir. Müdahale veya karışmanın gerçekleşmesinde zorlama veya zorlama tehdidinin varlığı önemli koşullardandı. Örneğin, 1986 Nikaragua kararında bu husus şöyle belirtilmiştir: *“Müdahale, ancak baskı veya zorlama yöntemleri*

³⁸³ Watts, op. cit., s. 1.

³⁸⁴ Ibid.

*kullanıldığında yanlış veya yasak olmaktadır. Yasak müdahalenin özünü tanımlayan ve özünü oluşturan baskı unsuru,*³⁸⁵.

Sonradan, şiddet içermiş müdahale yasağının yanısıra karışmama kavramının gelişimi ve birçok farklı karışma olayı uluslararası mahkemelerde söz konusu olduğundan zorlama terimi üzerinde yeni açıklamalar ve düşünceler meydana gelmiştir. Günümüzde, doğrudan zorlama veya baskı bulunmadığı durumlarda da karışmanın oluşumundan bahsedilmektedir.

Bulduğumuz küreselleşme çağında modern teknoloji ve sürekli gelişmelerden kaynaklanan farklı karışma yolları ortaya çıkmıştır. Bu yollar birbirinden farklıdır. Buradan hareketle, güncel hukuki belgelerde şu an karışmanın oluşumu veya karışma yasağının kapsamı içinde bir olayı değerlendirmek için doğrudan şiddet veya zorlamanın gereği olmadan sadece dolaylı şekilde bir zorlama biçiminin bulunması yasaklanmış karışmayı oluşturabilmektedir³⁸⁶. Bununla ilgili olarak *Philip Kunig* şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“Siyasi bağımsızlığı korumak için 20. yüzyılda yeni bir karışma yaklaşımı geliştirilmiştir. Konseptin bu genişlemesi, esas olarak, ülkeler arasındaki artan işbirliğinden kaynaklanması aracılığıyla zorlama yapmaktan çok daha incelikli ve etkili bir şekilde müdahale etmeyi mümkün kılmaktadır”*³⁸⁷.

Doğrudan zorlama veya baskının bulunmadığı durumlarda karışmanın oluşumunun hukuki dayanakları olarak yine de UAD'nin kararlarına atıf yapılmaktadır. Nikaragua kararında Divan, ABD'nin Nikaragua'ya karşı isyancılara “eğitim, silahlanma, teçhizat” da dahil olmak üzere yardım sağladığını tespit etmiştir³⁸⁸. UAD, Amerika Birleşik Devletleri tarafından mali destek, eğitim, silah temini, istihbarat ve lojistik destek dahil olmak üzere Nikaragua'daki kontraların askeri ve paramiliter faaliyetlerine verilen desteğin, karışma yasağı ilkesinin açık bir ihlali oluşturduğuna karar vermiştir³⁸⁹. UAD, bu tür fiillerin ABD tarafından Nikaragua'ya doğrudan güç kullanımı veya müdahale teşkil etmemesine veya doğrudan zorlama unsuru olmamasına rağmen karışma anlamına geldiğine karar vermiştir. Divan, karışmama ilkesinin, tüm devletlerin veya devlet gruplarının, diğer devletlerin iç veya dış işlerine dolaylı olarak

³⁸⁵ UAD, Nikaragua Kararı, para. 205; Kohen, op. cit., s. 160.

³⁸⁶ Watts, op. cit., s. 11.

³⁸⁷ Kunig, op. cit., s. 2.

³⁸⁸ UAD, Nikaragua Kararı, para. 228.

³⁸⁹ UAD, Nikaragua Kararı, para. 242.

karışmada bulunduğunu da yasakladığını belirtmiştir. Bu açıklama üzerinde Sean Watts, Divanın doğrudan zorlama bulunduğu durumların eşzamanlı olarak dolaylı karışmaları da ilkenin ihlali olarak nitelendirilebileceği sonucunu desteklediğini belirtmiştir³⁹⁰.

Bunun yanısıra, aynı şekilde, UAD, “Demokratik Kongo Cumhuriyeti’ndeki Silahlı Faaliyetler” kararında, Ugandalı birliklerin varlığını ve isyancılara desteği hususunu karışma yasağının ciddi bir ihlali olarak nitelendirmiş ve dolaylı zorlama veya baskı eylemlerini de yasaklamıştır³⁹¹. Divanın bu kararlarına dayanarak güncel hukuki belgelerde ve akademik alanda diplomatik hileler, siber karışmalar ve benzeri olaylar, karışma yasağı kapsamında değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, yasaklanmış karışmanın oluşumu için zorlama veya baskı önemli rol oynamakla birlikte, dolaylı karışmalar, karışma tehditleri ve benzeri eylemler sonucunda da karışma meydana gelebilmektedir. Hukuki dayanaklar gereği doğrudan ve dolaylı her türlü karışmalar yasaklanmıştır.

Şiddet içermeyen veya savaşa varmayan karışmaların birçok yönleri vardır. Devletler arası ilişkiler ve uluslararası hukuktaki gelişmeler nedeniyle gündemde farklı konular tartışılmaktadır. Bunlar arasında daha çok doğrudan karışma olaylarından ziyade dolaylı karışmalar yer almaktadır. Doğrudan karışmaların yasaklılığı daha açık ve dikkat çekici haldedir. BM dahil uluslararası örgütlerin çeşitli faaliyetleriyle bu eylemler artık sakıncalıdır. Bu tür nedenlerle uygulamada dolaylı karışmalar daha çok söz konusu olmaktadır. Buna dikkat ederek burada kısaca dolaylı karışmalardan bahsedilecektir.

³⁹⁰ Watts, op. cit., s. 11.

³⁹¹ UAD, Kongo v. Uganda Kararı, para. 165.

3.2. Dolaylı Karışma Biçimleri

Yukarıda belirtildiği üzere, devletler arası dayanışma, bağlılık ve işbirliğinin güçlendirilmesinden dolayı karışmalarda değişik yönler ortaya çıkmış durumdadır³⁹². İşbirliği adına karışma, yardım adına müdahale, diplomasi adına hile, ekonomik ilişkiler çerçevesinde hakimiyet, siber yollarla baskı, yerel seçimlerde karışma, politik örgütlemelerde kontrol sağlama, devlet sınırlarında egemenliğe karşı eylemler, isyancıları destekleme, teröre destek verme, toprak bütünlüğüne karşı eylemlere destek, karşı düşünenleri ortadan kaldırma ve benzeri çeşitli yönler ve faaliyetlerle dolaylı karışmaların meydana gelmesini görmekteyiz. Bunlardan hukuki ortamlarda tartışılan bazı dolaylı karışma biçimleri aşağıda ele alınmıştır.

3.2.1. Siyasi Karışmalar

Bir devletin diğer bir devletin iç politik süreçlerine karışması, karışmama prensibi çerçevesinde en tartışılan konular arasında yer almaktadır. Siyasi karışma çok geniş bir mevzu ve kolayca belirlenemeyen bir husustur. Özellikle birçok dolaylı karışma yöntemlerini kapsayan geniş bir araç olarak siyasi karışma kullanılmaktadır. Hatta ekonomik, diplomatik ve diğer karışmaların da genelde son hedefi siyasi kazancı elde etmektir.

Jamnejad ve Wood'a göre, siyasi karışmaların zorlama içeren yönü veya en zorlayıcı şekli, karışma yasağının açık bir ihlali olan “rejim değişikliği”dir³⁹³. Öte yandan, zorlama unsuru bulunmayan karışma kapsamında, diğer bir devletin isyancılara veya muhalefet gruplarına destek ve finansman yoluyla rejim değişikliği sağlanmasıdır³⁹⁴. Başka bir ifadeyle, diğer bir devletin rejim değişikliği veya benzer amaçlar elde etmek için muhalefet gruplarına çeşitli desteklemelerde bulunması veya finanse etmesi veya başka bir şekilde takviye etmesi, dolaylı karışma oluşturmaktadır. Dolaylı karışma aynı şekilde diğer devletlerin siyasi bağımsızlığına zarar verecek şekilde hareket edilmesini de kapsamaktadır.

Nikaragua davasında, ABD'nin Nikaragua devletinin muhalefet grubu olan Kontraları desteklemesi ve finanse etmesi, iktidarda olan Sandinista Ulusal Kurtuluş

³⁹² Rattan, op. cit., s. 3.

³⁹³ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 368.

³⁹⁴ Ibid.

Cephesi (FSLN) hükümetini devirme niyetine dayandığından illegal olduğuna karar verilmiştir³⁹⁵. Bu bağlamda, bir devletin kendi rejimine uygun olmayan bir hükümeti devirmek adına karışma gerekçesi meşru değildir³⁹⁶.

Siyasi bağlamda diğer bir devletin seçim döneminde bir partiye destek veya finansman sağlaması, çok etkili eylem olarak hükümet değişikliğine neden olacağı için karışma olarak değerlendirilmektedir³⁹⁷. Politik bağ kapsamında seçim zamanlarında karışma son zamanlarda tartışmalı bir husus olarak gündemdedir. Rusya'nın ABD seçimlerine dönük karışmaları ve aynı şekilde, Fransa'nın genel seçiminde karışmaların meydana geldiği konusunda birçok iddia ve tartışma bulunmaktadır³⁹⁸.

Bu bağlamda, *Raynova* şunları ifade etmiştir: “*karışma yasağına ilişkin hukuki metinler doğrudan seçimlere açıkça atıfta bulunmasa da bu ilkenin yasaklılığı ulusal ve politik bağımsızlığı ihlal eden, siyasi istikrara zarar veren veya siyasi sistemleri değiştiren her türlü doğrudan ve dolaylı faaliyetleri kapsamaktadır*”³⁹⁹. Bu faaliyetlerin yanı sıra, sponsorlu siyasi reklamlar ve özel bağış toplama kuruluşlarının eylemleri dahil olmak üzere siyasetin pazarlanması ve benzer eylemler, karışma yasağı ilkesinin kısıtlamalarını aşmaktadır⁴⁰⁰.

Siyasi karışma yasağı kapsamında seçim müdahaleleri seçim sürecinin sonucunu doğrudan etkileyerek bir devletin siyasi bağımsızlığını ve istikrarını etkiler. Ayrıca bu çok açıktır ki; bir devletin siyasi bağımsızlığı devlet egemenliği gereği iç yetki alanına dahildir. Buradan hareketle, doğrudan ve dolaylı bir şekilde seçime karışma, hukuki belgelerde belirtildiği gibi yasaktır.

Modern teknolojinin gelişimi ve küreselleşmenin etkisiyle beraber bulunduğumuz çağda siyasi karışma konusu, doğrudan veya dolaylı olarak birçok yönden ve şekliyle ortaya çıkan meseleleri kapsamaktadır. Bunları değerlendirirken siyasi bağımsızlığa karşı eylemler, toprak bütünlüğüne zarar veren faaliyetler ve benzerleri, karışma yasağı ile birlikte değerlendirilebilmektedir.

³⁹⁵ UAD, Nikaragua Kararı, para. 241.

³⁹⁶ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 368.

³⁹⁷ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 369.

³⁹⁸ Anat Eisenstein Bar-on, “The (il)Legality of Interference in Elections under International Law”, The Federmann Cyber Security Research Center, 27.02.2019, <https://bit.ly/3aPoy7v>, (25.01.2020).

³⁹⁹ Raynova, op. cit., s. 6.

⁴⁰⁰ Ibid.

3.2.2. Ekonomik Baskı/ Karışmalar

Ekonomik karışma konusu çok kapsamlı ve tartışmalı bir husustur. Çünkü bir devletin kendi ekonomik çıkarlarını yasal olarak sürdürmesi ile bu devlete uygulanan yasadışı baskı arasında bir sınır çizmek çok zordur⁴⁰¹. Ekonomik karışma; yaptırımlar, ambargolar ve ticaret ve nakliyeye müdahale yoluyla veya kara ve su yoluyla erişiminin reddedilmesiyle boykot uygulanmasını içermektedir⁴⁰². Ayrıca, Uluslararası Finansal Kurumlar (IFI) tarafından ihracat ve ithalat veya dış ekonomik politika uygulamalarının boykot edilmesi de dahildir⁴⁰³.

Ekonomik karışma yasağı, “Devletlerin Ekonomik Haklarına ve Görevlerine Dair Şart”ın 1. maddesinde şöyle ifade edilmiştir: “Her devletin, dışarıdan herhangi bir şekilde karışma, zorlama veya tehdit olmadan, ekonomik sistemlerini, halkının iradesine uygun olarak seçme hususunda egemen ve devredilmez hakkı vardır”⁴⁰⁴.

Bu maddeden hareket ettiğimizde, ekonomik karışmalarda sadece baskı veya zorlama unsurunun olması yeterli değildir; çünkü modern uluslararası ekonomik ilişkilerde artık bunlar normal durum olarak karşılanmaktadır. Bunun için yasaklanmış ekonomik karışmaları tanımak, bir devletin motivasyonuna bakmak ve devlet eyleminin nesnesini belirlemek faydalı olabilir⁴⁰⁵.

Rattan'a göre, ekonomik karışmanın yasalar altında meşru olup olmadığını belirlemek için iki test dikkat çekicidir: Yöntem ile amaç arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve BM'nin VII. Bölüm'de belirtilen prosedürün takip edilmesidir⁴⁰⁶. Ancak *Kunig* bunlarla birlikte, alınan önlemlerin yoğunluğu, gerçekte ulaşılan sonuç, metod ve objeye bakmak gibi hususlar üzerinde de önemle durmuştur⁴⁰⁷.

Bu bağlamda, yalnızca gelişmekte olan ülkelere yardımın reddedilmesi veya sona ermesi veya ekonomik bir anlaşmanın ihlali, karışma yasağı ilkesinin ihlali

⁴⁰¹ Kunig, op. cit., s.2.

⁴⁰² Rattan, op. cit., s. 6.

⁴⁰³ Ibid.

⁴⁰⁴ BM Genel Kurulu 3281. Sayılı Kararı, 12.12.1974, Charter of Economic Rights and Duties of States, s. 52, <https://bit.ly/2xd31Yn>, (06.02.2020).

⁴⁰⁵ Kunig, op. cit., s.2.

⁴⁰⁶ Rattan, op. cit., s. 6.

⁴⁰⁷ Kunig, op. cit., s.3.

anlamına gelmez⁴⁰⁸. Çünkü devletler, kalkınma yardımının bir hak olmaması nedeniyle hangi devletlere ekonomik destek vermek istediklerine karar vermekte serbesttir⁴⁰⁹.

Karışma yasağı ilkesinde önemli bir husus, karışma sonucunda hedef devletin politikasını değiştirme niyetinde olunmasıdır⁴¹⁰. Buna göre diğer bir devletin ekonomik politikasını değiştirecek kadar baskı veya karışma hangi biçimde olursa olsun yasaktır. Bu durum BM'nin Dostça İlişkiler Deklarasyonunda şöyle ifade edilmiştir: “Hiçbir devlet, başka bir devleti, egemenlik haklarının kullanılmasına bağlılık sağlamak ve her türlü avantajdan korumak için, ekonomik, veya diğer herhangi bir önlem türünü kullanamaz veya teşvik edemez”⁴¹¹.

Bundan hareketle, bir devletin ekonomi sahasında diğer bir devleti bir konuda mecbur tutup istediği gibi hareket ettirmesi açıkça karışma olacaktır. İhracat ve ithalat üzerinde bir baskı oluşturarak diğer devletin siyasi işlerine karışmak, diğer devletin iç piyasasını kontrole alarak siyasi bağımsızlığına karşı el atmak ve benzeri olaylar ekonomik karışma olarak değerlendirilmektedir.

3.2.3. Diplomatik Karışma

Diplomatlara verilen yasal yetki çok geniştir. Genelde diplomatik önlemler karışmaya konu olmamaktadır. Ancak dolaylı karışmanın önemli yollarından birisi diplomatik yoldur. Çünkü bir devletin diplomatik yollarla diğer bir devlete doğrudan erişimi mümkün olmaktadır. Diplomatların dokunulmazlıklarının arkasına sığınması halinde de karışma söz konusu olabilmektedir. Diplomatik yollarla yapılan karışmanın belirlenmesi çok zor bir iştir. *Verzija*, bir devletin başka bir devletin hükümeti üzerinde yaptığı basit diplomatik baskı ile iç ve dış işlerine zorlayıcı karışmaları arasındaki sınırın tamamen akışkan olduğunu belirtmiştir⁴¹².

Genellikle diplomatik tedbirlerde tehdit edici tonda iletişim, askeri veya diğer zorlayıcı eylemlerin kullanılmasını içeriyorsa yasaklı bir karışma olarak kabul edilmektedir⁴¹³. Ancak pratikte, diğer devletlere yönelik diplomatik tedbirler sonucunda

⁴⁰⁸ UAD, Nikaragua Kararı, para. 126.

⁴⁰⁹ Rattan, op. cit., s. 6.

⁴¹⁰ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 371.

⁴¹¹ BM Genel Kurulu 2131. Sayılı Kararı, 21.12.1965, “2131 (XX). Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty”, <https://bit.ly/3gxJJyk>, (08.09.2019).

⁴¹² Jamnejad, Wood, op. cit., s. 374.

⁴¹³ Rattan, op. cit., s. 4.

meydana gelen yasadışı karışmalar, karışmadan ziyade dostça olmayan davranış veya eylemler olarak değerlendirilmektedir⁴¹⁴. Bu bağlamda *Rattan* şunlar belirtmiştir: “*Bazı hukukçular arabuluculuk, büyükelçiyi geri çağırma ve uzlaştırma gibi diplomatik önlemlerin, BM Antlaşması uyarınca izin verildiği için dostça olmayan eylemler olarak bile görülemeyeceğine inanırken, bazıları bu eylemleri diplomatik karışma olarak değerlendirmektedir*”⁴¹⁵.

Modern çağda diplomatik karışmalar, farklı ve değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bunlar, diplomatik kurallar çerçevesinde çözüme götürülebilmektedir. UAD, bu bağlamda şunları ifade etmiştir:

*“Diplomatik hukuk kuralları, bir yandan, kabul eden Devletin diplomatik misyonlara verilecek tesisler, imtiyazlar ve dokunulmazlıklara ilişkin yükümlülüklerini ortaya koyan ve diğer yandan Misyon üyeleri tarafından olası suiistimal ve bu tür herhangi bir suiistimal ile mücadele etmek için kabul eden devletin elindeki araçları belirtir”*⁴¹⁶.

Ayrıca, 18 Nisan 1961 tarihli “Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi”nde diplomatların yükümlülüğü ve sorumluluğu hakkında ve 1963 yılında kabul edilen “Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi”nde konsolosluk görevleri üzerinde ayrıntılı kurallar belirtilmiştir⁴¹⁷. Bu kurallar çerçevesinde karışma eylemlerinin yasaklanmış olduğu açıktır. Örneğin, diplomatların karışmamakla yükümlü oldukları durumlar Sözleşmenin 41(1) maddesinde şu şekilde açıklanmıştır: “Ayrıcalıklarına ve bağışıklıklarına hânel gelmeksizin, bu gibi ayrıcalıklardan ve bağışıklıklardan yararlanan bütün şahıslar, kabul eden devletin kanunlarına ve nizamlarına riayet etmekle yükümlüdür. Bu şahıslar anılan devletin içişlerine karışmamakla yükümlüdür”⁴¹⁸.

Bunları göz önünde bulundurarak, diplomatik ayrıcalığı veya dokunulmazlığın suistimali veya diplomatik personelin kabul eden devletin iç meselelerine karışması, 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi dahil güncel hukuki belgelerde belirtilen kurallar, yükümlülükler veya yetkiler çerçevesinde değerlendirilebilmektedir.

⁴¹⁴ Kunig, op. cit., s.3.

⁴¹⁵ Rattan, op. cit., s. 4.

⁴¹⁶ UAD, ABD v. İran kararı, para. 86.

⁴¹⁷ Kamuran Reçber, *Diplomasi ve Konsolosluk Hukuku*, 1. b., Bursa: Dora Basım Yayın, 2011, s. 119.

⁴¹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun*, 18.04.1961, <https://bit.ly/2Z9HJFs>, s. 12. (03.02.2019).

3.2.4. Yayın ve Propaganda ile İlgili Karışmalar

Yıkıcı karışma (Subversive Interference), genellikle radyo, televizyon ve internet de dahil olmak üzere diğer benzeri araçlarla bir devletin başka bir devletteki durumu veya politikayı etkilemek amacıyla propaganda veya diğer faaliyetlerini ifade eder⁴¹⁹. Bunlar, önyargılı haber raporları sağlayarak veya toplumu etkilemek amacıyla başka bir devlete bilgi ileterek uluslararası toplumdaki bir devletin algılarını değiştirmek için kullanılabilir⁴²⁰. Bu tür eylemler, başka bir devlette isyan veya sivil çekişme hedefliyse veya yasa dışı ve şiddet içeren faaliyetlere yardımcı olmaya adanmışsa yasaklı karışmalardan sayılacaktır⁴²¹. Ancak bu tür karışmaları kanıtlamak çok zordur.

Yayıncılık ve propaganda şeklinde yapılan karışmaların yasaklanmasını BM kararları önemle teyit etmektedir. BM 1976 tarihli karışma yasağıyla ilgili bildirisinde⁴²² yayıncılık ve propaganda ile ilgili kavramlardan “aşağılama kampanyaları” ve “*subversion*” (altüst etme) ve “iftira”; aynı şekilde 1981 bildirisinde⁴²³ “küçük düşürücü kampanyalar” ve “kötülük” veya “düşmanca propaganda yapmak” kavramları belirtilerek bu şekilde yapılan eylemler yasaklanmıştır⁴²⁴.

Diğer yandan, yayıncılık ve propaganda, kişisel ve siyasal haklardan da sayılmaktadır. Örneğin, BM düzenlemelerinden Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 19(2) maddesinde bu haklar şöyle tanınmıştır:

“Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşünceyi arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü de içerir”⁴²⁵.

Ancak, 19(3) maddede bu haklara bazı sınırlamalar şöyle getirilmiştir: “Bu maddenin ikinci fıkrasındaki haklar özel bir ödev ve sorumlulukla kullanılır. Bu nedenle

⁴¹⁹ Kunig, op. cit., s.3.

⁴²⁰ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 374.

⁴²¹ Rattan, op. cit., s. 4.

⁴²² BM Genel Kurulu 31/91. Sayılı Kararı, 14.12.1976, Non Interference In The Internal Affairs of States. <https://bit.ly/3bJyiBl>, ss.42-43 (03.02.2020).

⁴²³ BM Genel Kurulu 36/103. Sayılı Kararı, A/RES/36/103, 09.12.1981, General Assembly Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/36/103>, ss.78-79. (03.02.2019).

⁴²⁴ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 374.

⁴²⁵ BM Genel Kurulu 2200A Sayılı Kararı, A/RES/2200A(XXI), 16.12.1966, International Covenant on Civil and Political Rights. <https://bit.ly/2Zd07NM>, s.11. (03.02.2019).

bu hak, sadece hukuken öngörülen ve aşağıdaki sebeplerle gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir: a) Başkalarının haklarına ve itibarına saygı; b) Ulusal güvenliği veya kamu düzenini veya sağlık ve ahlaki koruma⁴²⁶. Ayrıca, 20. maddede “her türlü savaş propagandası hukuk tarafından yasaklanır. Ayrımcılığa, kin ve nefrete veya şiddete tahrik eden herhangi bir ulusal, ırksal veya dinsel düşmanlığın savunulması hukuk tarafından yasaklanır” şeklinde belirtilmiştir⁴²⁷. Bunları belirterek, Jamnejad ve Wood, yayıncılık ve propaganda ile ilgili eylemlerde bazı hukuki kısıtlamalar olduğunu ve bunların ihlali durumunda karışmanın oluşumundan şöyle bahsetmiştir: “*Bir yayının karışma yasağı ilkesine aykırı olup olmadığı bütün koşullara bağlıdır. Kasten yanlışsa ve muhalefet üretmeye veya isyancıları teşvik etmeye yönelikse, karışma yasağı ilkesinin ihlal edilmesi muhtemeldir. Eğer olgusal ve tarafsız ise, gerçekte etkisi ne olursa olsun, yayının karışma oluşturacağı şüphelidir*”⁴²⁸.

Siber Saldırı

Yaşadığımız modern teknolojik dünyada siber operasyonlar artık çok önemli ve etkili bir hale gelmiştir. Devletlerin siber alanda ne zaman, nerede ve nasıl davrandıkları artık uluslararası ilişkileri önemli ölçüde şekillendirmektedir⁴²⁹. Son zamanlarda siber araçların kullanılması suretiyle diğer devletlerin politikalarına ve seçimlerine sürekli karışmada bulunulmasına tanık olundu. Rusya’nın, 2016 ABD Başkanlık seçimlerine siber alanda karışması çok konuşulan bir konuydu. Bunun yanısıra Hollanda, İngiltere, Fransa ve Almanya’da seçimlere yönelik müdahaleler karışma olgusuna yönelik tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Türkay, siber savaş veya saldırının artık devletler arası ya da devletlere karşı işlenebilecek bir suç olma niteliğinde olduğunu belirtmiştir⁴³⁰. Ona göre, “Bu tip saldırıların, devlet desteği ile düşman bir aktör ya da devlete karşı işlenmesi durumu hukuki bir zeminle çözülmesi gereken bir sorundur”⁴³¹. Bu bağlamda, Çin ve Katar dahil bazı devletler, “her devlet kendi iç mevzuatına göre kendi siber uzayını yönetmek

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Ibid.

⁴²⁸ Jamnejad, Wood, op. cit., s. 374.

⁴²⁹ Watts, op. cit., s. 2.

⁴³⁰ Şeyda Türkay, “Siber Savaş Hukuku Ve Uygulanma Sorunsalı”, *İstanbul, İ.Ü.H.F.M., C. LXXI, S. 1,* (2013), s. 1217.

⁴³¹ Türkay, op. cit., s. 1177.

hakkına sahiptir” ilkesini de teyit etmektedir⁴³². Ayrıca, devletler arasında elektromanyetik frekansların tahsisi ve yetkisiz müdahalelerin yasak olduğunu söylenmektedir⁴³³.

Siber karışmalar, esas olarak diğer devletlerin seçim altyapısına veya veri tabanına yapılan saldırılara, diğer devletin gizli bilgilerine erişerek onlara zarar verilmesine veya benzer eylemlerle bilgileri manipüle etmeye yönelik operasyonlardan oluşur. Bir seçim dönemi veya devlet politikasının belirlenmesi sırasında kamuoyunu etkilemek amacıyla belirli bir kişiyi, kampanyayı veya kuruluşu ifşa etmek, utandırmak veya başka şekilde zayıflatmak için “korsanlık” (piracy) veya “sızıntı” işlemlerinin uygulanması da siber karışma eylemleri olarak kabul edilir⁴³⁴. Ayrıca siber karışma, kasıtlı olarak kamuya zarar vermek için tasarlanmış ve “yanlış, kusurlu veya yanıltıcı bilgi” olarak sunulan dezenformasyon işlemlerini de kapsamaktadır⁴³⁵.

Siber saldırıların yanısıra düşük yoğunluklu siber operasyonların da uluslararası hukukun bakış açısından nasıl işlediği sorunu, önemi giderek artan bir konudur⁴³⁶. Düşük yoğunluklu siber operasyonların karışma yasağına dahil olup olmadığı hususuna ilişkin bir karar bulunmamaktadır. Ancak siber saldırıların, diğer bir devletin içişlerine karışma amaçlı kullanılması ya da siyasi bağımsızlığına zarar verilmesinin, yasaklı karışma olarak değerlendirilmesinde görüş ayrılığı bulunmamaktadır⁴³⁷.

Küreselleşen çağda dolaylı karışmaların türü ve niteliği çok çeşitlidir. Yukarıda belirtilen biçimler, bunlardan bazılarıdır. Amacımız tüm biçimleri anlatmak değil, yalnızca bazı örnekleri belirtmek suretiyle mahiyetini incelemektir. Bundan sonraki aşamalarda karışmanın hukuki dayanakları, istisnaları, güncel örnekleri ve icrai yöntemlerinden bahsederken dolaylı karışmaların diğer bazı biçimleri ele alınmıştır.

⁴³² Ibid., s. 1215.

⁴³³ Ibid.

⁴³⁴ Nicholas Tsagourias, “Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace”, *EJIL TALK*, 26.08.2019, <https://bit.ly/2KG4gCM>, (08.02.2020).

⁴³⁵ Ibid.

⁴³⁶ Watts, op. cit., s. 2.

⁴³⁷ Tsagourias, op. cit., s. 1.

3.3. Karışma Yasağının Hukuki Analizleri

Müdahale yasağının hukuki dayanaklarından bahsedilirken karışmayı içeren ortak metinler de zikredilmiştir. Ancak burada, müdahale haricinde sadece karışmanın yasaklanması ve karışma ile ilgili hukuki metinler ve belgelerin zikredilmesi amaçlanmıştır. Bunu yaparken, bazı metinler veya hususlar tekrarlanmış olsa da buradaki gaye, yalnızca karışmaya ilişkin meselelerin tartışılmasıdır. Çünkü bazı metinlerde müdahale ve karışma terimlerin birlikte belirtilmiş olmasına rağmen, ikisinin mahiyeti belirli koşullarda farklıdır ve ayrı ayrı açıklanması gerekmektedir. Bunu göz önünde bulundurarak, karışma yasağı üzerinde irdelenecek bazı yerde aynı metin veya husus tekrarlanmış olabilir; ancak orada karışmayı ilgilendiren farklı yorumlar belirtilecektir.

BM Antlaşması, BM çerçevesinde alınan bazı kararlar, UAD'nin içtihatları, diğer uluslararası ve yerel mahkemelerin kararları, bölgesel örgütlerin yapısındaki yumuşak hukuk ve uluslararası sözleşmeler, karışma yasağının hukuki dayanağını kurmada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, akademik ortamdaki güncel yorum ve tartışmalarla uluslararası hukuk çerçevesinde karışma yasağı ilkesinin yasal kapsamı belirlenmeye çalışılmıştır. Burada karışma ilkesi ve bu ilkenin dayanakları irdelenecektir.

3.3.1. BM Antlaşması

Madde 1(1): BM Antlaşması'nın ilk kısmında belirtilen örgütün kuruluş amaçları arasında karışma yasağı ilkesi çok önemli bir şekilde teyit edilmiştir. Uluslararası barış ve güvenliğin korunması ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki eylemlerin düzeltilmesi veya çözümlenmesi, BM'nin amaçları arasındadır. Burada, barışın korunması ve barışın bozulmasını önlemek gibi ifadelerde söz konusu 'barış'tan kastedilen anlam içinde karışmama ilkesi bulunur. "*Oxford BM Antlaşması Yorumları*" kitabında "barış"ın tanımı şöyle yapılmıştır: "*Barış dar bir şekilde*

*tanımlandığında herhangi bir devletin toprak bütünlüğüne veya politik bağımsızlığına karşı bir tehdit veya güç kullanımı olmamasıdır*⁴³⁸.

Burada belirtildiği gibi, bir devletin toprak bütünlüğüne veya politik bağımsızlığına karşı olan tehdit veya güç kullanımı gibi eylemlerin olmaması halinde, barış hali söz konusu olmaktadır. Bu eylemlerin gerçekleşmemesi karışmama ilkesinin bir gereğidir. Aksi takdirde, bu tür eylemlerin vuku bulması halinde karışma meydana gelir. Bu anlamda, barışın sağlanması BM'nin görevi olduğuna göre karışmamanın sağlanması da BM'nin görevi olmaktadır ve böylece, bu madde karışma yasağı ilkesini desteklemektedir.

Madde 1(2): Uluslar veya devletler arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesi ve barışın güçlendirilmesi, BM'nin kuruluş amaçları arasındadır. Bu çerçevede, dostça ilişkilere karşı olan eylemlerin önlenmesi, BM'nin görevi sayılmaktadır. Bu noktada karışma eylemleri, dostça ilişkilere karşı eylemler olduğuna göre burada karışma yasağı ilkesinin yansıması bulunmaktadır. Bu maddenin yorumlanması, *Oxford Yorumlar kitabı*'nda, "*uluslararası barış ve güvenliğin teşviki (veya dostça ilişkilerin gelişimi), bir dizi faaliyet ve hedefle ilgili olarak devletler ve halklar tarafından sürekli ve olumlu eylemler gerektirir*" şeklinde yer almıştır⁴³⁹. Bu faaliyetler ve hedefler arasında; karışmanın olmaması, daha ayrıntılı olarak barışın bozulması tehdidinden kurtarılması, güven artırıcı önlemlerin geliştirilmesi, devletlerin ekonomik kalkınmasına saygı, insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi ve kullanılması, insan ihtiyaçlarının karşılanması, ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılması ve benzeri hususlar yer almaktadır⁴⁴⁰. Diğer bir ifadeyle, devletlerarası dostça ilişkiler ve dünya barışının güçlendirilmesi için karışmanın kaldırılması ve bu hedeflere ulaşılmasının sağlanması BM'nin amacıdır ve böylece, karışma yasağı teyit edilmektedir.

Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ile karışmamanın bağlantısı daha çok, küreselleşme ve devletler arası dayanışmanın artmasından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda, BM Antlaşması'nın 1. maddesinde belirtilen barış ve güvenliğe tehdit hususunda *Kofi Annan* şunları belirtmiştir:

⁴³⁸ Bruno Simma, Daniel-Erasmus Khan, Georg Nolte, Andreas Paulus (ed.), Nikolai Wessendorf (yrd ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3.b., C. 1., Oxford University Press, 2012, s. 109.

⁴³⁹ Simma, Khan, Nolte, Paulus, op. cit., s. 110.

⁴⁴⁰ Ibid.

“Yirmi birinci yüzyılda barış ve güvenliğe yönelik tehditler, sadece uluslararası savaş ve çatışmayı değil aynı zamanda sivil şiddet, organize suç, terörizm ve kitle imha silahlarını da içermektedir. Aynı zamanda yoksulluk, ölümcül bulaşıcı hastalık ve çevresel bozulmayı da içerir, çünkü bunlar aynı derecede yıkıcı sonuçlara yol açabilir”⁴⁴¹.

Burada belirtilen unsurlar, belli bir ölçüde karışma unsurlarına benzemektedir. Örneğin, başka bir devletin teröristlere yardım etmesi terörizm oluşturur; ekonomik baskı yoksulluğa neden olabilir ve bu eylemler karışma eylemleridir. BM Antlaşmasının 1. maddesi üzerinde önemle durulmasının bir amacı, bu maddenin BM’nin amaçlarını beyan etmesi nedeniyle, karışma yasağı ile ilişki kurarak bu ilkenin önemini arttırmasıdır.

Madde 2(1): BM’ye tüm üye devletlerin, “devletlerin egemen eşitliği ilkesi”ne uygun biçimde hareket etme sorumluluğu vardır. Egemen eşitliğin doğal sonucu ise başka devletlerin içişlerine karışılmamasıdır. Böylece karışmama ilkesi, devletlerin sorumluluğu dahilinde olmaktadır. Eşitlik, başka devletlerin kişiliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına saygı duyulmasını, her devletin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemlerini seçme ve geliştirme özgürlüğünün olmasını gerektirir⁴⁴². Buna göre, 21. yüzyıl veya modern dünyamızdaki karışma olaylarına baktığımız zaman karşımıza çıkan senaryo, büyük ölçüde yukarıda sayılan özelliklerin ihlal edildiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, modern dönemdeki karışma yasağının ihlali ve eşitlik ilkesinin ihlal tarzları hemen hemen aynı olmaktadır. Örneğin başka bir devletin siyasal süreçlerine müdahale edilmesi, ekonomik faaliyet özgürlüğüne müdahale edilmesi ve benzeri eylemler karışma yasağı ilkesinin ihlalini oluştururken devletlerin egemen eşitliği ilkesinin de ihlalini oluşturmaktadır.

Madde 2(4): Devletler arası ilişkilerde başka bir devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı ya da BM’nin amaçlarıyla bağdaşmayacak bir biçimde kuvvet kullanma tehdidi veya kuvvet kullanılması yasaklanmıştır. Burada ilk bakışta, sadece müdahale yasağından bahsedildiği anlaşılmakta; ancak bu maddeye ilişkin

⁴⁴¹ BM Genel Kurulu A/59/2005 nolu Dokümanı, 21.03.2005, In Larger Freedom: Towards Development, Security And Human Rights For All, Report of the Secretary-General Kofi Annan, <https://undocs.org/A/59/2005>, para. 78. (03.02.2020)

⁴⁴² Simma, Khan, Nolte, Paulus, op. cit., ss. 146-149.

yorumlarda dolaylı karışmaların da yasaklandığı belirtilmektedir. Kuvvet kullanılmasından bahsedildiği zaman, ilk anlamda, silahlı veya şiddet içeren müdahaleler karşımıza çıkmaktadır. Ancak, müdahale kapsamındaki fiillerin şekilleri zikredilirken “toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı” ve “BM’nin amaçları ile bağdaşmayan” biçimde belirtilmiştir. Burada, bir taraftan, BM’nin amaçlarında zaten karışma yasağı bulunurken; diğer taraftan, toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı eylemler karışmayı içermektedir. Bundan hareketle, bu maddenin karışma yasağını da kapsamakta olduğu görülmektedir. Burada belirtilen güç kullanımı veya tehdit eylemlerine sebep olacak herhangi bir girişim yasak olduğuna göre her devlet bu tür işlerin düzenlenmesi veya teşvik edilmesinden, kısıktılmasından, yardım etme ve katılmasından kaçınmakla yükümlüdür⁴⁴³. Burada, dolaylı karışmanın biçimleri ile belirtilen bu eylemlerin benzerliği nedeniyle karışma yasağı da bu maddede söz konusu olmaktadır.

Madde 2(7): Bu maddede, diğer maddelere nazaran daha açık şekilde karışma yasağı belirtilmiştir. Madde, BM’nin ve üye devletlerinin herhangi bir devletin işlerine karışma yetkisinin olmadığını önemle vurgulamıştır. Bunun yanısıra, istisnai durum da madde metninde zikredilmiştir. Uluslararası hukuk çerçevesinde bu maddenin çok geniş bir şekilde yasaklı müdahale ve karışmanın her tür veya biçimini kapsamakta olduğu görüşü ile ilgili olarak neredeyse bir ittifak bulunmaktadır. Burada konumuz olan dolaylı karışma ve savaşa varmayan karışmalar, hukuki belgelerde ve UAD dahil diğer mahkeme kararlarında bu madde kapsamında değerlendirilmiştir.

Oxford Yorumları kitabı’nda bu maddede İngilizce olarak “to intervene” şeklinde belirtilen kavramın açıklamasında hem müdahale hem de karışmanın amaçlandığı şöyle ifade edilmiştir: “Bu kavram sadece ‘silahlı müdahale’ değil, aynı zamanda devletin kişiliğine veya siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karşı diğer tüm karışma biçimlerini veya teşebbüs edilmiş tehditlerini de içermektedir”⁴⁴⁴. Bu maddede zikredilen “iç yetki alanına giren konulara” yukarıda bahsetmiştik.

⁴⁴³ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations. [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XV)), (03.02.2019); Simma, Khan, Nolte, Paulus, op. cit., s. 212.

⁴⁴⁴ Simma, Khan, Nolte, Paulus, op. cit., s. 288.

3.3.2. BM Genel Kurul Kararları

BM Antlaşması doğrultusunda ve BM Genel Kurulu kararları uyarınca karışma yasağını içeren birçok önerge kabul edilmiştir. Bunlardan bazıları birbirini tamamlamakta ve aşağı yukarı aynı anlamı taşımakta olduğundan, burada sadece önemli olan birkaçı aktarılacaktır.

3.3.2.1. Dostça İlişkiler Bildirgesi

BM Genel Kurulunun 2625 sayılı kararı ile kabul edilen “Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostane İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi”nde “Karışma Yasağı”na farklı bakış açılarından değinilmiştir. Devletlerarası ilişkilerde karışmaya yol açan en yaygın durum, devletlerin kendi aralarındaki dayanışmasını veya bağlılığını fırsata çevirerek bir devletin diğer devlet içerisinde karışma eylemleri planlamasıdır. Bu bağlamda “Dostça İlişkiler Bildirgesi”nde devletler arası dayanışma ve işbirliğinin bir sınırı çizilmiş ve devletlerin yükümlülükleri belirtilmiştir. Bildiride şunlar ifade edilmiştir: “Devletlerin, Antlaşma doğrultusunda birbirleri ile işbirliğinde bulunma yükümlülüğüne ilişkin ilke: devletler, ekonomik, sosyal, kültürel, teknik ve ticaret alanlarında uluslararası ilişkilerini egemen eşitlik ve karışma yasağı ilkeleri doğrultusunda yürütmeye yükümlüdürler”⁴⁴⁵. Bunun yanısıra, karışmayı sert bir biçimde eleştirirken şu ifadeler kullanmıştır:

“Yalnızca, başka ülkelerin içişlerine herhangi bir şekilde karışılması Antlaşmanın ruhunu ve lafzını ihlal ettiği için değil, aynı zamanda uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden durumların yaratılmasına neden olduğu için de herhangi başka bir devletin içişlerine karışmama taahhüdüne devletler tarafından katı bir biçimde uyulmasının ulusların barış içinde bir arada yaşamasının güvence altına alınmasında vazgeçilmez bir koşul olduğuna inanılmaktadır”⁴⁴⁶.

Ayrıca, “halkların yabancı boyunduruğu, hakimiyeti ve sömürüsüne maruz bırakılmalarının uluslararası barışın ve güvenliğin tesisinde önemli bir engel teşkil

⁴⁴⁵ BM Genel Kurulu 2625. Sayılı Kararı, A/RES/25/2625, 24.10.1970, General Assembly Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation among States in Accordance with the Charter the United Nations.[https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXXV)), (03.02.2019).

⁴⁴⁶ Ibid.

ettiğini”⁴⁴⁷ belirterek karışma ile varacak bazı sonuçları da eleştirmiştir. Sonuç olarak bu bildirge, karışma yasağı ilkesinin birçok açığını genel kapsayıcı bazı talimatlarla kapatmaya gayret göstermektedir.

3.3.2.2. Karışmanın Kabul Edilemezliği Bildirisi

BM Genel Kurulu'nun 21 Aralık, 1965 tarih ve 2131 sayılı kararıyla “Devletlerin İç İşlerine Karışmanın Yasaklanması ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunması” başlıklı bir bildiri kabul edilmiştir. Bu bildiriye BM Genel Kurulu, oldukça açık bir şekilde müdahalenin yanısıra her türlü doğrudan veya dolaylı karışmalara karşı duruşunu, “*ayrıca, doğrudan müdahalenin, yıkımın ve dolaylı karışmanın tüm biçimlerinin bu ilkelere aykırı olduğu ve sonuç olarak BM Antlaşması'nın ihlalini oluşturduğu düşünülmektedir*” ifadesiyle göstermiştir⁴⁴⁸. Politik, ekonomik, sosyal ve kültürel karışmaların tüm biçimlerinin yasaklanmasının yanısıra, Bildirinin 3 numaralı paragrafında, halkları, ulusal kimliklerinden mahrum etmek için güç kullanılmasını da karışma yasağının ihlali olarak belirtmiştir⁴⁴⁹.

3.3.2.3. Devletlerin İçişlerine Müdahale ve Karışmanın Kabul Edilmezliği Önergesi

Genelde BM önergelerinde ‘*Intervention*’ kavramı ile müdahale ve karışmanın ikisinin de anlatılması amaçlanmaktadır. Ancak, 9 Aralık 1981 tarih ve 36/103 sayılı karar ile kabul edilen Devletlerin İç İşlerine Müdahale ve Her Türlü Karışmanın Kabul Edilmezliği Bildirisi’nde (Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States), müdahale ve karışma kavramları ‘*Intervention*’ ve ‘*Interference*’ terimleriyle ayrı ayrı belirtilerek karışma unsurlarının yasaklanması üzerinde oldukça durulmuştur. Ayrıca, bu önergede karışma unsurlarının ayrıntılı durumlarından bahsedilmiştir. Bu önerge, ciddi bir şekilde, hiçbir devletin veya bir grup devletin, başka devletlerin iç ve dış işlerine herhangi bir şekilde veya herhangi bir nedenle karışma hakkının bulunmadığını vurgulamaktadır.

⁴⁴⁷ Ibid.

⁴⁴⁸ BM Genel Kurulu 2131. Sayılı Kararı, 21.12.1965, “2131 (XX). Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty”, <https://bit.ly/3gxJJyk>, (08.09.2019).

⁴⁴⁹ Ibid.

Bu bağlamda, önergede karışma yasağı ilkesi uyarınca devletlerin bazı hak ve görevleri beyan edilirken, her devletin mutlaka kaçınması gereken hususlar zikredilmiştir. Bu hususlardan günümüzdeki olayları ilgilendiren bazıları aşağıda şu şekilde belirtebiliriz: Her devlet,

1. Başka bir devletin herhangi bir kurumunun istikrarını bozmak veya baltalamak için herhangi bir şekilde veya herhangi bir bahane altında herhangi bir eylem veya girişimden;

2. Diğer devletlerin siyasi, sosyal veya ekonomik düzenini bozmak, siyasi sistemini devirmek veya değiştirmek, devletler arasında gerginliğe yol açmak veya halklarını ulusal kimlikleri ve kültürel miraslarından mahrum etmek amacıyla yapılan eylemlerden;

3. Diğer devletlerin bilgiye serbest erişime sahip olması, bilgi ve kitle iletişim sistemlerini siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel çıkarlarına uygun kullanması hususunda herhangi bir şekilde engel yaratılmasından;

4. Diğer devletlerin siyasi düzenini baltalamayı veya birliğini bozmayı amaçlayan herhangi bir eylemden;

5. Paralı askerlerin eğitimi, finansmanı ve bu paralı askerlerin başka bir devletin toprağına gönderilmesinden;

6. Karışmak amacıyla herhangi bir karalayıcı kampanya, kötülük veya düşmanca propaganda eylemlerinden;

7. Başka bir devletin rızası olmadan o devletin topraklarında herhangi bir ekonomik, siyasi veya askeri faaliyetin gerçekleştirilmesinden;

kaçınmakla yükümlüdür⁴⁵⁰. Ayrıca, söz konusu bu önergede yukarıda belirtilen hususların yanısıra ayrıntılı maddeler ve yorumlar da bulunmaktadır.

3.3.3. UAD İctihatları

Uluslararası hukukun önemli kaynaklarından biri yargı kararlarıdır. Uluslararası Adalet Divanı, uluslararası hukukta güncel tartışmaların değerlendirilmesine ve yasal çözüm üretilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, BM Antlaşması, BM

⁴⁵⁰ BM Genel Kurulu 36/103. Sayılı Kararı, A/RES/36/103, 09.12.1981, General Assembly Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States. <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/RES/36/103>, ss.78-79. (03.02.2019).

önergeleri ve diğer uluslararası hukuk kaynakları ve yasal prensiplerinin ayrıntılı yorumlaması ve açıklaması bakımından Uluslararası Adalet Divanı yetkilidir.

Karışma yasağı ilkesinin ayrıntılı incelemesi ve modern farklı karışma biçimlerinin değerlendirilmesi üzerinde UAD içtihatları, öncü bir rehberdir. Bunun için, karışma yasağı ile ilgili dava kararlarından bazılarına değinilecektir. Bunlar arasında bu konuda en önder kararı olan Nikaragua kararı ve bunun yanısıra Kongo v. Uganda kararı yer almaktadır.

3.3.3.1. Nikaragua Kararı

UAD'nin Nikaragua Kararı, şüphesiz, devletlerin içişlerine karışmama ilkesi hakkında öncü bir karar, kapsamlı bir rehber ve güncel hususlar içeren bir vaka incelemesi olarak tarif edilebilir. Burada Nikaragua davasının olaylar kısmı, tarafların ifadeleri veya beyanları, onların sunduğu deliller ve benzeri hususlardan bahsedilmeyecek olup; sadece UAD'nin uyguladığı hukuk prensiplerine değinilecektir. UAD bu kararında birçok hukuki ilkeye değinmiştir; burada sadece karışma yasağı ilkesini ilgilendiren meseleler söz konusu olacaktır. Ancak, karışma yasağı prensibine ilişkin genel ana kurallar veya BM Antlaşması ile ilgili hukuki beyanlara bölümlerde bahsedildiği için burada sadece ayrıntılı somut örnek olaylar üzerinde durulacaktır. Asıl amaç, karışma yasağı ilkesinin uygulamalarının somut örnekleri ele alınarak bu prensibin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesidir.

Genel olarak bilindiği üzere, karışma yasağı ilkesi, başka devletlerin içişlerine her türlü doğrudan veya dolaylı şekilde ve şiddet içeren veya içermeyen baskı ve karışma eylemlerinin yasaklanmasına ilişkindir. Ancak asıl sorun; önümüzde karışmanın belirli, açık ve somut örnekleri bulunmadığında, karışmanın modern biçimlerinden bahsedilmediğinde ve gerçekleşmiş örnek olaylar ile günümüzdeki olayların karşılaştırılması yapılmadığında bu ilkenin uygulama sorunu söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, uluslararası teamül hukuku ve karışma yasağı ilkesi uyarınca hangi eylemlerin yasaklanmış karışmayı oluşturacağını, somut örneklerle incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, Nikaragua kararında karışman biçimlerine ilişkin öyle beyanlar mevcuttur ki; günümüze dek gerçekleştirilmekte olan eylemler ile karşılaştırıldığında bunların hala etkin olduğu görülmektedir. Bir taraftan baktığımızda asıl sorunun zaten

buradan kaynaklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu somut örnekler tartışılabilirse, karışma yasağı ilkesine yönelik belirsizlik giderilebilir.

Nikaragua davasında UAD, verdiği kararla Amerika Birleşik Devletleri'nin eylemlerinin, uluslararası teamül hukuku uyarınca başka bir devlete karşı olan yasal yükümlülüklerini ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesini ihlal ettiğı sonucuna varmıştır. Tarafların sunduğu deliller ve karşılıklı ifadeler sonucunda UAD, ABD'nin bazı eylemlerinin kesin olarak karışma yasağı ilkesinin ihlali olduğunu tespit etmiş, ancak bazı eylemler hususunda gerekli delillerin eksikliği veya tam olarak tespit edilemediğı için kesin kararı vermemiş veya karışma yasağı ilkesinin ihlali olmadığını belirtmiştir. Eğer gerekli incelemeler ve tartışmalar sonucunda bu eylemlerin tespiti mümkün olsaydı, bunlar da şüphesiz, karışma yasağının ihlali olarak değerlendirilecekti. Bu durumu göz önünde bulundurarak, söz konusu kararda tartışılan tespit edilmiş veya edilmemiş her türlü karışma biçiminin ele alınması gerekir ki, böylece karışma yasağı ihlalini oluşturan somut örnekler karışımızda sabitleşmiş bulunsun.

Buradan hareketle, Nikaragua kararında UAD tarafından ABD'nin yaptığı eylemlerin karışma yasağının ihlalin oluşturup oluşturmadığı ile ilgili olarak sonuca ulaşılmış veya ulaşılmamış noktalar fark etmeksizin burada tartışılan her türlü karışma formu ile beraber bir liste aşağıda aktarılmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu listede yer alan karışma eylemlerinin bazıları UAD tarafından ABD'nin ihlali olarak tespit edilmemiş olmasına rağmen ABD tarafından gerçekleştirilen bu eylemler, şüphesiz karışma yasağı ilkesinin ihlalini oluşturma potansiyeline sahiptir. Aşağıda belirtilen eylemler, müdahale yasağını değil sadece karışmama prensibini ilgilendirilen eylemlerdir ve bazıları Nikaragua'nın sadece iddia ettiğı ve diğerleri ise ABD'nin yaptığı eylemlerdir.

1. Nikaragua'nın, ABD'ye yönelik karışmaya ilişkin gerçekleştirdiğı iddiasında bulunduğu hukuki ihlaller içeren eylemler:

- ABD'nin Nikaragua'ya karşı askeri ve paramiliter eylemleri finanse ve tedarik etme veya başka şekilde teşvik etme, destekleme, yardım etme ve yönetme eylemleri;
- Nikaragua'nın egemenliğini ihlal ederek karasularına izinsiz girme, hava sahasını ihlal ve Nikaragua Hükümetini baskı altında tutmak ve korkutmak için doğrudan ve dolaylı yollarla karışması;
- Nikaragua'ya karşı güç tehdidinin kullanılması;

- Nikaragua'nın açık deniz özgürlüğünün ihlal edilmesi ve barışçıl deniz ticaretine sekte vurması;
- Nikaragua vatandaşlarını öldürme, yaralama ve kaçırma eylemleri;
- Nikaragua'da veya aleyhine askeri veya paramiliter eylemlerde bulunmayı planlayan veya görevlendirilen herhangi bir ulus, grup, örgüt, hareket veya kişiye bir şekilde destek sağlanması eylemleri yer almaktadır⁴⁵¹.

2. Nikaragua ayrıca, ABD'nin Nikaragua'ya karşı ekonomik nitelikteki bazı eylemlerle dolaylı bir şekilde içişlerine karışmada bulunduğunu ileri sürmüştür. Nikaragua bunlardan, Nisan 1981'de ABD'nin Nikaragua'dan şeker ithalatı kotasında yüzde 90'lık azalma ve 1 Mayıs 1985'te Nikaragua'ya karşı uygulanan ticaret ambargosu'nu belirtmiştir⁴⁵². UAD, bunları karışma olarak değerlendirmemiştir. Ancak, bir devletin, başka bir devlete karşı baskı uygulaması ya da istediğini zorla elde etmesi amacıyla ticaret ambargosu veya ithalat-ihracat kısıtlaması uygulaması, dolaylı karışma oluşturabilmektedir.

3. Nikaragua davasında, ABD, Nikaragua aleyhine karışma eylemlerine yönelik büyük bir bütçe ayırmıştır. İddialara göre, Nikaragua'daki *kontraların* askeri ve paramiliter faaliyetlerini desteklemek için finansman, 1981'den 30 Eylül 1984'e kadar ABD hükümetinin bütçesinden sağlanmış ve 1984 tarihinden itibaren "insani yardım" adı altında hileli sınırlı finansman, 30 Eylül 1986 tarihine kadar aynı bütçeden ve aynı yetkiyle devam etmiştir⁴⁵³. Bunların incelenmesi sonucunda, UAD, 1981 yılından 30 Eylül 1984'e kadar ABD Hükümeti'nin Nikaragua'daki kontraların askeri ve paramiliter faaliyetler için fon sağladığını ve daha sonra "insani yardım" adı altında finanse ettiğini tespit etmiş ve doğrulamıştır⁴⁵⁴. Nikaragua tarafından çağrılan bir tanık, daha önce CIA'nın Kıdemli Memuru (Senior Estimates Officer) olarak istihdam edilen *David Mac Michael*'in sözlü beyanatına dayanarak ABD'nin finanse etmesinin arkasındaki amaçlarından şunları belirtmiştir:

- CIA (ABD İstihbarat Teşkilatı) teklifi kapsamında gizli operasyonlar sağlanması;

⁴⁵¹ UAD, Nikaragua Kararı, para. 15.

⁴⁵² Ibid., para. 244.

⁴⁵³ Ibid., para. 97.

⁴⁵⁴ Ibid., para. 99 ve 107.

- Muhalefet cephesi için Orta Amerika ve Nikaragua'da, Kübalılar karşıtı ve Somozalılar karşıtı milliyetçi nüvelerle popüler destek oluşturulması;
- Nikaragua ve diğer yerlerde istihbarat elde etme ve paramiliter ve siyasi operasyonlara katılmak için aksiyon ekiplerinin oluşturulması ve eğitilmesi yoluyla muhalefet cephesinin desteklenmesi;
- bu gizli hedeflere ulaşmak için öncelikle Amerikalı olmayanlar aracılığıyla çalışılmasıdır⁴⁵⁵.

Bu eylemler ve daha ayrıntılı olarak, bir devletin başka bir devletin içişlerine karışması, rejime muhalif unsurların askeri veya paramiliter eylemlerini desteklemesi, bir devletin siyasi bağımsızlığına müdahale etmek amacıyla rejime muhalif hareketlerin finanse edilmesi veya fon sağlanması, yasaklanmış karışma eylemlerini oluşturacaktır.

4. Dünya çapında bir devletin, başka devletlerdeki isteğinin ele alınması, kendi maksadına ulaşması ve iç meseleleri kontrol altına alması için o devletteki siyasi partileri finanse etmesi, gizli hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla siyasi partilere veya kurumlara fon sağlanması günümüzde bilinen karışma örneklerindedir. Ayrıca, bu eylemlerin gerçekleştirilmesinin en kolay yolu, başka devletlerin siyasi liderlerinin finanse edilmesi şeklinde olmaktadır. Nikaragua davasında, aynı şekilde, Nikaragua Devleti, ABD'nin bu tür eylemleri uyguladığı iddiasında bulunmuştur. Kararda bu husus şöyle belirtilmiştir: “*Nikaragua, ABD tarafından 'Kontraların' siyasi liderlerinin bazılarının kendi amaçlarını elde etmek için seçildiğini, yerleştirildiğini ve finanse edildiğini iddia etmiştir. Ayrıca bunun amacı, ABD'nin bu Kontralar üzerinde kontrollerinin sağlanmasıydı...*”⁴⁵⁶.

Buradan hareketle, bir devletin başka devletlerdeki siyasi partileri finanse etmesi, siyasi liderleri yetiştirmesi veya politikacılara para vermesi yahut başka şekilde fayda sağlayarak ya da liderin çıkarına destekleyerek o devletin içişlerine karışması ve o devletten istediğini elde etmesi veya bir şekilde baskı uygulaması, yasaklanmış “karışma” olgusunu oluşturabilmektedir.

5. Nikaragua, ABD'nin, *Kontralar* aracılığıyla uluslararası hukuk uyarınca, Nikaragua vatandaşlarının yaşam hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünü, vücut bütünlüğüne zarar vermeme ya da kişi özgürlüğü ve güvenliğini ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Böylece ABD'nin desteklediği kontraların faaliyetleri için Amerika Birleşik

⁴⁵⁵ UAD, Nikaragua Kararı, para. 99.

⁴⁵⁶ Ibid., para. 112.

Devletleri'nin sorumlu olduğunu iddia etmiştir⁴⁵⁷. Bildiğimiz gibi, başka devletlerin vatandaşlarına bu tür bir zarar verilmesi açıkça hukuka aykırıdır. Nikaragua, bu iddiayı desteklemek için birçok olayı belirtmiştir. Bu olaylarda ABD'nin istihbarat teşkilatı (CIA) tarafından eğitilmiş paralı askerler (*mercenary*) tarafından kaçırma, suikast, işkence, tecavüz, mahkumların öldürülmesi ve “askeri gereklilik ilkesi” (*principle of military necessity*) vuku bulmaksızın sivillerin öldürülmesi gibi eylemler yer almıştır⁴⁵⁸.

UAD önünde Nikaragua tarafından çağrılan tanıklardan *Loison* ve *Glennon*, bu tür olaylara ilişkin sözlü kanıtlar vermişlerdir. Bu beyanlar, ABD'nin rehberliği ve kontrolü altında *kontraların* benimsediği taktiklerin doğrudan kanıtını içermektedir⁴⁵⁹. Bunun yanısıra *Edgar Chamorro*, *kontraların* suikast düzenlediğini de açıklamıştır⁴⁶⁰. Bu bağlamda UAD, sonuçta, Nikaragua'nın iddiaları hakkında, “*kontralar, ABD Hükümeti tarafından işe alınan, örgütlenen, maaşları ödenen ve komuta edilen paralı asker gruplarından başka bir şey değildir*” şeklinde karar vermiştir⁴⁶¹.

Buradaki odak noktamız, bir devletin başka bir devlet içerisinde gerek istihbarat teşkilatı aracılığıyla, gerek doğrudan paralı askerler (*mercenary*) vasıtasıyla ya da dolaylı bir şekilde, o devletin vatandaşlarını öldürmesi, yaralaması, kaçırmaması, suikast düzenlemesi, işkence yapması, tecavüz etmesi, mahkumları veya sivilleri öldürmesi ve benzeri eylemleri gerçekleştirmesi ya da gerçekleştirmesine destek sağlanmasının yasaklanmış olduğu ve bu eylemler sonucunda veya aracılığıyla karışma yasağının ihlalini oluşturabileceğidir.

6. Ayrıca, Nikaragua, ABD'nin istihbarat teşkilatı tarafından *Kontralar*'a yayın veya el kitabı sağlayarak onların gayrı meşru eylemlerine destek verdiğini ve böylece karışmada bulunduğunu iddia etmiştir. Nikaragua, iki yayın veya el kitabının, aslında *CIA* tarafından hazırlandığını ve 1983 yılında *kontralara* verildiğini iddia ederek UAD önünde delil olarak sunmuştur⁴⁶². Bunlardan ilki “*Gerilla Savaşında Psikolojik Operasyonlar*” adında ve önsözünde, “*psikolojik operasyonlarda gerillaların eğitimi ve özgürlük Komandoları tarafından Nikaragua'da yürütülen Hristiyan ve demokratik haçlı seferi somut davasına uygulanması için bir kılavuz*” şeklinde yazılmış bir el

⁴⁵⁷ Ibid., para. 113.

⁴⁵⁸ UAD, Nikaragua Kararı, para. 113.

⁴⁵⁹ Ibid.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ Ibid., para. 114.

⁴⁶² Ibid., para. 117.

kitabıdır⁴⁶³. Diğeri ise, “Özgürlük Savaşının El Kitabı” adında ve içinde “temel sabotaj teknikleri için rehberlik veya talimatlar” içeren bir yayındır⁴⁶⁴.

Bununla ilgili UAD önünde tanık Chamorro'nun verdiği beyana göre, ilk el kitabının yaklaşık 2.000 kopyası FDN⁴⁶⁵ üyelerine dağıtıldı ve el kitabı Aralık 1983'ten Mayıs 1984'e kadar altı ay boyunca "onlarca gerilla liderini" eğitmek için kullanıldı⁴⁶⁶.

Bu el kitaplarının içeriği, kimler tarafından yayınlandığı ve gerekli diğer hususlar, UAD tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İnceleme sonrasında UAD, 1983 yılında ABD Hükümetinin bir ajansının Kontralar'a, “sivillere karşı ayırım gözetmeyen şiddeti açıkça caydırırken, bir kasabadan ayrılmaya çalışan sivillerin vurulması olasılığını göz önünde bulunduran psikolojik gerilla savaşı” hakkında ve içeriğinde, “profesyonel suçluların gizli işleri gerçekleştirmek için kullanılması gibi talimatları” belirten el kitapları sağladığı sonucuna varmıştır⁴⁶⁷.

Burada odaklanmak istediğimiz nokta bir devletin başka bir devlet içerisindeki olaylara karışmak için veya gayrı meşru eylemlerin gerçekleştirilmesi veya desteklenmesi için; herhangi bir provokasyon, yasadışı talimat, zararlı hilelerin beyanı ve benzeri hususları içermiş olan her türlü yayı, el kitabı, broşür veya benzeri içeriklerin sağlanmasının veya dağıtılmasının, uluslararası teamül hukuku uyarınca açıkça karışma yasağının ihlalini oluşturabilmektedir. Yayın veya el kitabının yanısıra belirtilen içerikleri kapsayan her türlü propaganda veya benzeri eylemler de yasaklanmış “karışma” olarak değerlendirilebilecektir.

7. Başka bir devletin toprak bütünlüğüne saygı duyulması, devlet egemenliğinin önemli bir ilkesidir. Diğer bir devletin toprak bütünlüğünün ihlali yoluyla karışma eylemi meydana gelebilmektedir. “Illegal Trespass” veya izinsiz giriş, yasadışı tecavüz ve hava, su veya kara yoluyla hukuka uygun olmayan şekilde diğer bir devletin toprak bütünlüğüne veya egemenliğine karşı olan bir eylem, karışma yasağının ihlalini oluşturabilecektir. Başka bir ifadeyle, “Illegal Trespass” olarak bilinen diğer bir devletin karasularına, hava sahasına ve karayoluna izinsiz veya yasadışı giriş ve tecavüz şeklinde karışma gerçekleştirilebilir.

⁴⁶³ Ibid.

⁴⁶⁴ Ibid.

⁴⁶⁵ Fuerza Democrática Nicaragüense örgütü, “Nicaraguan Democratic Force” veya FDN olarak bilinmektedir.

⁴⁶⁶ UAD, Nikaragua Kararı, para. 119.

⁴⁶⁷ Ibid., para. 122.

Uluslararası Adalet Divanı'nda Nikaragua, ABD'nin bu tür uluslararası teamül hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal ettiği iddiasında bulunmuştur. Nikaragua'nın iddiasına göre ABD, Nikaragua hükümetini baskı altında tutmak ve korkutmak için doğrudan ve dolaylı yollarla Nikaragua'nın hava sahasına ve karasularına yasadışı giriş veya '*trespass*' yaparak Nikaragua'nın egemenliğini ihlal ve uluslararası teamül hukuku uyarınca karışma yasağını ihlal etmiştir⁴⁶⁸. Bu iddiaların değerlendirilmesi sonucunda Divan, ABD tarafından Nikaragua'nın karayolu, hava sahası ve iç sularına yasadışı giriş eylemleri, egemenliğinin, karışma yasağı ve toprak bütünlüğünün ihlal edildiğini belirtmiştir⁴⁶⁹. Buradan hareketle, başka bir devlet içerisine yasadışı giriş yaparak herhangi bir eylemin gerçekleştirilmesi, toprak bütünlüğünün yanısıra karışma yasağının da ihlali olacaktır.

8. Nikaragua'nın iddia ettiği gibi ABD tarafından Nikaragua hükümeti ve halkına yönelik gerçekleştirilmiş karışma eylemleri ve askeri veya paramiliter faaliyetlerinin iki amacı olduğu belirtilmiştir⁴⁷⁰. Diğer bir ifadeyle, ABD, iki amacı elde etmek için Nikaragua'ya yönelik karışma ve benzeri eylemlerde bulunmuştur. Bu amaçlar: a) Nikaragua'nın mevcut yasal hükümetinin fiilen devrilmesi ve ABD tarafından kabul edilebilir veya ABD'nin istediği gibi hareket eden bir hükümet ile değiştirilmesi; b) Nikaragua hükümetini ABD'nin kendi politikalarını ve siyasi taleplerini kabul etmeye zorlamak için Nikaragua ekonomisini ciddi şekilde zarara uğratması ve Nikaragua'nın siyasi sistemini zayıflatması şeklindedir⁴⁷¹.

Burada belirtildiği gibi, bir devletin siyasi ve diğer taleplerini kabul ettirmek için başka bir devleti zorlaması halinde "karışma" gerçekleşecektir. Şimdi Nikaragua'nın iddiasından yola çıkarak, ABD'nin bu tür karışma eylemleri ile varacağı noktaya ulaşmak için iki yolu tuttuğunu gözlemliyoruz: Birincisi, Nikaragua'nın ekonomisini ciddi zarara uğratmasıdır; ikincisi, Nikaragua'nın siyasi sistemini zayıflatmasıdır. Buradan anlaşılan, bir devlet tarafından karışmak amacıyla başka bir devletin siyasi sistemini zayıflatmak için alınan her türlü adım veya girişimin, karışma unsurunu oluşturacağıdır. Aynı şekilde, başka bir devletin ekonomisini zarar uğratmak için alınan tedbirler, karışma'yı gerçekleştirebilir.

⁴⁶⁸ UAD, Nikaragua Kararı, para. 250.

⁴⁶⁹ Ibid., para. 251.

⁴⁷⁰ Ibid., para. 239.

⁴⁷¹ Ibid.

Belirttiğimiz hususlardan hareketle, bir devletin istediğini elde etmesi için başka bir devletin belirli siyasi partilerine destek vermesi, siyasi dengelerini bozması; aynı şekilde ekonomik baskıda bulunması, ihracatını yasaklaması veya benzer şekilde ekonomik saldırı yapması ve benzeri eylemlerde bulunması karışma yasağının ihlalini oluşturabilmektedir.

UAD'nın Nikaragua kararı çok kapsamlıdır. Yukarıda belirtilen hususlar, karışma eylemlerin bazı somut örneklerini taşımaktadır. Kararda, bunların haricinde de birçok hususa değinilmekte, ancak burada sadece karışma yasağının ihlalini oluşturabilecek birkaç örnek incelenmiştir.

3.3.3.2. Kongo v. Uganda Kararı

UAD'nın Kongo topraklarında silahlı faaliyetlere ilişkin Kongo v. Uganda davasında karışma yasağı ilkesini ilgilendiren birçok hususa değinilmiştir. Kongo, Uganda aleyhine, 23 Haziran 1999 tarihinde, Uganda'nın Kongo topraklarında gerçekleştirdiği silahlı saldırı eylemlerinin uluslararası teamül hukuku, BM Antlaşması ve Afrika Birliği Örgütü Şartı'nın açık bir ihlalini oluşturduğu iddiasıyla UAD'ye başvuru yapmıştır. Kongo, Divan'dan şu kararı vermesini istemiştir:

“... Uganda Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ne karşı askeri ve paramiliter faaliyetlerde bulunmak suretiyle topraklarını işgal ederek ve orada faaliyet gösteren düzensiz kuvvetlere aktif olarak askeri, lojistik, ekonomik ve mali destek vererek uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmama ilkesi, uluslararası anlaşmazlıkları münhasıran barışçı yollarla çözme yükümlülüğü, devletlerin egemenliğine saygı duyulması ve devletlerin içişlerine karışmama ilkesini ihlal etmiştir”⁴⁷².

UAD, uzun değerlendirmeler ve tartışmalar sonrasında Uganda tarafından bazı konularda Kongo'nun egemenliğinin, toprak bütünlüğünün ve özellikle içişlerine karışma yasağının ihlal edildiğinin sonucuna varmıştır⁴⁷³. Bu konulardan karışma ile ilgili veya karışmayı oluşturan birkaç örnek aşağıda incelenmiştir:

⁴⁷² UAD, Kongo v. Uganda Kararı, s. 187.

⁴⁷³ Ibid., para. 165.

1. Kongo'nun iddiasına göre, Uganda, *MLC*⁴⁷⁴ adlı bir isyancı grubunun ve onun askeri kanadı olan *ALC*⁴⁷⁵'nin atanması, eğitimi, yardımı, ekipmanı ve tedarikiyle yakından ilgilenmiştir⁴⁷⁶. Diğer bir ifadeyle, başka bir devletin isyancı grubuna destek vererek karışma yasağının ihlalini gerçekleştirdiğini savunmuştur.

Bunun yanısıra Kongo, 4 Ağustos 1998'de Uganda ve Ruanda tarafından onların hava sahasında bir operasyon düzenlediklerini, birliklerinin Kongo'nun doğu sınırındaki Goma'dan Atlantik kıyısındaki diğer tarafında olan yaklaşık 1.800 km uzaklıktaki Kitona'ya uçtuğunu ve bunun amacının Kongo Cumhurbaşkanı Kabila'yı on gün içinde devirmek olduğunu iddia etmiştir⁴⁷⁷.

Bu iddia üzerine Uganda savunmasında Ağustos 1998'de Kongo'ya ek birlik göndermediğini⁴⁷⁸ ve kendi kuvvetlerinin Kitona'da başlatılan hava saldırılarına katılmadığını⁴⁷⁹ beyan etmiştir. Ayrıca, bu tür tartışmalarla bağlantılı diğer hususlara ilişkin olarak Uganda, 11 Eylül 1998 ile 10 Temmuz 1999 arasındaki askeri eylemlerini Uganda'nın meşru müdafaa hakkı olarak savunmuştur⁴⁸⁰. Bu anlatılanlar bir tarafa, buradaki amacımız, başka bir devletin hava sahasında veya topraklarında illegal geçiş yoluyla operasyon yürütmenin, karışma oluşturabileceğini anlatmaktır.

Kongo'nun ilk iddiası, yani isyancı gruplara destek vermesi hususunda Divan, *“kanıtlar, isyancı grup MLC'nin davranışlarının Uganda'ya atfedilebileceğini düşündürmese bile, Uganda tarafından MLC'nin askeri kanadı olan ALC'ye verdiği eğitim ve askeri desteğin uluslararası hukukun belirli yükümlülüklerini (karışma yasağı ilkesi) ihlal ettiğini”* belirtmiştir⁴⁸¹.

Bu örneklerden yola çıkarak, diğer bir devletteki belli isyancı grupları veya benzer toplulukları desteklemenin ve bu devletin sınırları içerisinde yasadışı operasyon yürütmenin, “karışma” oluşturabileceğini söylemek mümkündür. Burada belirtilmiş olaylarda tartışma konumuz, operasyon veya silahlı saldırı ve benzeri eylemler değil, isyancı gruplara destek vermesi ve başka bir devletin hava sahasına veya topraklarına izinsiz illegal geçiş hususlarıdır. Bu davada tartışılan operasyon veya diğer saldırı

⁴⁷⁴ Movement for the Liberation of the Congo (MLC).

⁴⁷⁵ Armée de Libération du Congo (ALC).

⁴⁷⁶ UAD, Kongo v. Uganda Kararı, para. 32.

⁴⁷⁷ Ibid., para. 31.

⁴⁷⁸ Ibid., para: 39.

⁴⁷⁹ Ibid., para: 63.

⁴⁸⁰ Ibid., para: 43.

⁴⁸¹ Ibid., para: 161.

eylemleri, müdahale yasağı ilkesi çerçevesinde değerlendirme konusu olabilmektedir. Ancak, buradaki tartışma konumuz, sadece karışma yasağının ihlalini oluşturabilecek eylemlerin değerlendirilmesidir.

2. Kongo, Uganda'ya karşı yaptığı başvuruda Uganda'nın uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiğini iddia etmiştir. İddiasına göre, Uganda'nın, Kongo'nun doğal kaynaklarının sömürüsüne ortak olarak, Kongo'nun varlıklarını yağmalayarak, kontrolü altındaki kişilerin Kongo'nun varlıklarının sömürülmesini engellemek amacıyla gerekli önlemleri almayarak ve kontrolü altındaki suçlu kişileri cezalandırmayarak, diğer uluslararası hukuk kurallarının yanısıra *devletlerin içişlerine karışmama ilkesini ihlal ettiğini* belirtmiştir.⁴⁸²,

Kongo, Uganda tarafından Kongo'nun doğal kaynaklarının yasadışı kullanımı ve yağmalanmasının çeşitli bağımsız kaynaklar tarafından tutarlı bir şekilde teyit edildiğini iddia etmiştir⁴⁸³. Ancak Uganda, Kongo'nun iddialarını veya Kongo halkının doğal kaynakları üzerindeki egemenliğinin ihlal edilmesi hususlarını reddetmiştir⁴⁸⁴. Divan, bunlar üzerindeki incelemeleri sonucunda Uganda'nın, Kongo'nun doğal kaynakları üzerindeki egemenliğini ihlal ettiği iddiasını desteklememiştir⁴⁸⁵. Bu bağlamda; bir devletin başka bir devletin doğal kaynaklarına el koyması *karışmayı* oluşturulabilir.

3.3.4. Bölgesel Örgütler ve Yerel Mahkemeler Çerçevesinde Karışma Yasağı

Bölgesel örgütlerin aldığı kararlar veya kurucu anlaşmalar bünyesinde sabitleşen metinler, yumuşak hukuk adına uluslararası hukuk alanında çok önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanısıra, yerli mahkemelerin kararları diğer devletler veya topluluklar için bağlayıcılık oluşturmasa da hukuki çerçevede söz konusu mevzuu desteklemekte olduğundan uluslararası camiada bir dayanak meydana getirmektedir. Karışma yasağı ilkesinin hukuki dayanakları ve uygulamalarından bahsedilirken bölgesel örgütlerin pratikleri ve yerli mahkemelerce alınan kararların anlamlı bir takviye

⁴⁸² UAD, Kongo v. Uganda Kararı, para. 32.

⁴⁸³ Ibid., Para: 225.

⁴⁸⁴ Ibid., Para: 231.

⁴⁸⁵ Ibid., Para: 244.

sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun için burada kısaca bazı örgütlerin uygulamaları ve ulusal mahkemelerin kararlarından bahsedilecektir.

3.3.4.1. ASEAN Uygulamaları

Bölgesel örgütler arasında Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), karışma yasağı ilkesini kabul etmektedir. *Robin Ramcharan*'a göre, “1967'de Güneydoğu Asya Uluslar Birliği'nin (ASEAN) kurulmasından bu yana üyeleri, devletlerin içişlerine karışmama ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır”⁴⁸⁶.

Örgütlerin karışma yasağı ilkesine dair uygulamaları söz konusu olunca ilk olarak ASEAN karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, son zamanlarda, Myanmar'daki Rohingya olayları ile beraber karışma yasağı ilkesi üzerinde ASEAN'ın duruşu akademik çevrelerde oldukça tartışılmıştır.

ASEAN üyesi devletler arasındaki bölgesel ilişkilerin temel dayanağı, karışma yasağı ilkesidir. Hatta bugünkü ASEAN'ın gelişiminin, bu ilkeye bağlılığından kaynaklandığı bazı kişilerce dillendirilmektedir⁴⁸⁷. ASEAN bünyesinde bu ilke ilk olarak 1967'de yayınlanan ASEAN'ın kuruluş belgesi olan Bangkok Deklarasyonu'nda belirtilmiştir. Bangkok Deklarasyonunda, üye devletler yerel ve bölgesel istikrarı sağlamak için herhangi bir formda veya tezahürde dış müdahaleleri veya karışmaları önlemeye kararlı olduklarını ifade etmiştir⁴⁸⁸. Aynı şekilde 1997 tarihli, ASEAN Kuala Lumpur Deklarasyonu'nda, “her devletin ulusal varlığını dış müdahale, yıkılma veya zorlamadan ve birbirlerinin içişlerine karışılmasından kurtarma hakkı vardır” şeklinde tanınmıştır⁴⁸⁹.

ASEAN belgeleri arasında daha ayrıntılı olarak karışma yasağı, 24 Şubat 1976 tarihli Güneydoğu Asya'da Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nda belirtilmiştir. Antlaşmanın 2. maddesi şu şekildedir:

“Yüksek Akit tarafların birbirleriyle olan ilişkilerini, aşağıdaki temel ilkeler yönlendirecektir: a. bütün ulusların bağımsızlığına, egemenliğine, eşitliğine, toprak bütünlüğüne ve ulusal kimliğine karşılıklı saygı; b. her devletin ulusal varlığını dış

⁴⁸⁶ Robin Ramcharan, “ASEAN and Non-interference: A Principle Maintained”, *Contemporary Southeast Asia*, C. 22, S. 1 (2000), s. 60.

⁴⁸⁷ Mieke Molthof, “ASEAN and the Principle of Non-Interference”, *E- International Relations*, 08.02.2012, <https://bit.ly/2Y5K84B>, s. 2. (02.01.2020).

⁴⁸⁸ ASEAN, *Bangkok Declaration*, 08.08.1967, <https://bit.ly/2W36OzQ>, (09.02.2020).

⁴⁸⁹ ASEAN, *Kuala Lumpur Declaration*, 12.12.2005, <https://bit.ly/2y0C0Yv>, (09.02.2020).

müdahale, yıkımdan veya baskıdan uzak tutma hakkı; c. birbirlerinin içişlerine karışmama ilkesi;....”⁴⁹⁰.

Bunların yanısıra, ASEAN üyelerinin birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde karışma yasağı ilkesini içeren ‘1971 Barış, Özgürlük ve Tarafsızlık Bölgesi Bildirgesi’ ve ‘1976 tarihli ASEAN Konkord Deklarasyonu’ gibi birçok anlaşma bulunmaktadır⁴⁹¹. ASEAN belgeleri, en küçük siyasi yorumdan başlayarak zorlayıcı askeri müdahaleye kadar karışmanın unsurlarını kapsamaktadır⁴⁹². Diğer bir ifadeyle, ASEAN çerçevesinde karışma, çok ince ve detaylı bir şekilde başka bir devlet üzerindeki siyasi yorumların bile dahil edilmesini içermektedir. Bu bağlamda *Amitav Acharya*, karışma yasağı üzerinde ASEAN uygulamalarının aşağıdaki davranışlardan ibaret olduğunu yani üyelerine aşağıdaki davranışları uyguladığını ileri sürmektedir:

“1. Bir üye hükümetin insan haklarının ihlali de dahil olmak üzere kendi halkına yönelik eylemlerini eleştirmekten ve devletlerin iç siyasi sistemlerini ve hükümetlerin siyasi tarzlarını ASEAN üyeliğine karar vermenin bir temeli yapmaktan kaçınmak;

2. Karışma yasağı ilkesini ihlal ettiği düşünülen devletlerin eylemlerini eleştirmek;

3. Komşu bir devletin hükümetini istikrarsızlaştırmaya veya devirmeye çalışan herhangi bir isyancı grubun tanınmasını, sığınmasını veya benzer herhangi başka destek biçimlerini reddetmek;

4. Yıkıcı ve istikrarsızlaştırıcı faaliyetlere karşı kampanyalarında üye devletlere siyasi destek ve maddi yardım sağlamaktır”⁴⁹³.

Karışma yasağı ilkesi ile ilgili ASEAN uygulamaları biraz farklı ve dünyanın diğer bölgelerindeki uygulamalara kıyasla daha yoğundur. Örneğin, bir üye hükümetin eylemlerine yönelik eleştiriler karışma yasağı ilkesinin ihlali olarak görülmektedir⁴⁹⁴.

⁴⁹⁰ ASEAN, *Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia Indonesia*, 24.02.1976, <https://bit.ly/3aBmvDB>, (09.02.2020).

⁴⁹¹ Klidtakorn Chetchaiwong, “ASEAN and Non-Interference Principle: Political Rhetoric and Practices”, *Academia Edu*, <https://bit.ly/3eVvZgG>, s.9. (23.03.2020).

⁴⁹² Molthof, op. cit., s. 2.

⁴⁹³ Eric Corthay, “The ASEAN Doctrine of Non-Interference in Light of the Fundamental Principle of Non-Intervention”, *Asian-Pacific Law & Policy Journal*, C. 17, S.2 (2015), s. 8.

⁴⁹⁴ Corthay, op. cit., s. 14.

Hatta komşu ülkenin kendi halkına yönelik olarak kaba veya şiddet eylemlerinin de eleştirilmesinden kaçınılmalıdır. Başka bir devletin siyasi veya hukuk dışı eylemlerinin yorumlanması, karışma yasağının ihlali sayılmaktadır. Bununla ilgili *Corthay* şu örneği sunmuştur:

“Eski Malezya Başbakan Yardımcısı Anwar Ibrahim, 20 Eylül 1998’de tutuklandığında, Malezya İç Güvenlik Kanunu uyarınca yargılanmadan yani cezası kesinleşmeden uzun bir süre tutulduktan ve sonunda Nisan 1999’da altı yıl hapse mâhkum edildiğinde, eski Singapur Başbakanı Lee Kuan Yew, davanın Malezya tarafından bu şekilde ele alınmasını “olumsuz” olarak nitelendirmiştir. Bunun üzerinde Malezya, açıkça Lee’nin bu ifadesini “karışma yasağı ilkesinin” ihlali olarak algılamıştır”⁴⁹⁵.

ASEAN devletlerinin diğer üye devletlere yönelik yorumlarda bulunmasını karışmama ilkesinin ihlali olarak görmesi gibi uygulamaları, uluslararası teamül hukuku çerçevesinde bir tutarsızlık olduğu yönünde tartışmalar bulunmaktadır⁴⁹⁶. Ancak, ASEAN’ın bu duruşunu, ASEAN’ın bir özelliği olarak da değerlendirenler vardır⁴⁹⁷.

Bu bağlamda, Myanmar’daki Rohingya olayları sonrasında ASEAN’ın sessizliği çok eleştirilmiştir. 2017 yılının Ağustos ayının sonlarında Myanmar’ın Rakhine bölgesinde Myanmar güvenlik güçlerinin toplu katliamları, cinsel şiddet ve yaygın kundaklama dahil işlediği suçlar sonucunda Rohingya’lı Müslümanlar kaçmak zorunda kalmıştır⁴⁹⁸. O sıralarda, 2017 tarihli 20. ASEAN zirvesinde üye devletlerin sessizliği basında şöyle değerlendirilmiştir: “ASEAN’ı oluşturan Brunei, Kamboçya, Endonezya, Laos, Malezya, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland ve Vietnam dahil üye devletler, ‘fikir birliği içinde’ olmadıkça asla bir şey söylememeyi veya yapmamayı ve birbirlerinin işlerine asla karışmamayı kabul ettiler”⁴⁹⁹. ASEAN’ın karışma yasağına ilişkin ihlalleri bu açıklamadan görülebilir.

ASEAN’ın bu aşırı tutumu, doktrinin müşterek anlamına göre şüphesiz bir eleştiri konusudur. Ancak, şu ifade edilebilir ki; karışma yasağı ilkesi bazı devletlere

⁴⁹⁵ Corthay, op. cit., s. 15.

⁴⁹⁶ Ibid., s. 36.

⁴⁹⁷ Ibid.

⁴⁹⁸ Human Rights Watch, *Rohingya Krizi*, <https://bit.ly/2Y520wA>, (23.03.2020).

⁴⁹⁹ JC Gotinga, “ASEAN Summit Silence on Rohingya”, Al Jazeera, 14.11.2017, <https://bit.ly/2KxyFCT>, (23.03.2020).

göre başka bir devletin iç meseleleri üzerinde yorum yapılmasını da yasaklayan geniş kapsamlı bir içeriğe sahiptir.

Myanmar'ın Arakan bölgesinde *Rohingya* müslümanlarına yönelik şiddet eylemleri, kitlesel insan hakları ihlali niteliğinde değerlendirilmektedir⁵⁰⁰. Bu ihlal Uluslararası Adalet Divanında “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Uygulanması (Gambia / Myanmar)” davasının⁵⁰¹ (Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar) konusunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda Rohinya'da yaşanan insan hakları ihlalleri Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde soruşturulmaktadır⁵⁰². Arakan'da meydana gelen bu olay hakkında ASEAN'ın sessizliği uluslararası alanda eleştirilmektedir⁵⁰³. ASEAN tarafından, *Rohingya* müslümanlarına yönelik şiddet eylemleri Myanmar'ın içişleri olarak değerlendirilmiş ve ASEAN Kurucu Antlaşması'nın 2. maddesinin (e) bendi belirtilerek üye devletlerin içişlerine karışmama zorunluluğu hatırlatılmıştır⁵⁰⁴. Burada kitlesel insan haklarının ihlali karşısında bu tür gerekçelerin makul olup olmadığı da tartışılmaktadır⁵⁰⁵.

Bunun yanısıra, insan haklarının bu tür ağır ihlalleri karşısında ASEAN'ın yaptırım veya karar alma süreci tartışmalıdır. Çünkü ASEAN Kurucu Antlaşması'nın 20. maddesinin 1. bendinde, ASEAN çerçevesinde karar alma prosedürü olarak üye devletlerin oybirliği durumu zikredilmiştir⁵⁰⁶. Buradan hareketle, Arakan olayı hakkında ASEAN'ın karar alma prosedüründe de sınırlamaların olduğu görülmektedir⁵⁰⁷. Modern uluslararası hukukta insan hakları teorisine çok önem verilirken Arakan olayı çerçevesinde insan haklarının kitlesel ihlali durumunda ASEAN'ın sessizliği tartışmalı bir durum olarak görülmektedir.

⁵⁰⁰ Hannah Beech, Saw Nang and Marlise Simons, “Kill all you see”, The New York times, 08.09.2020, <https://www.nytimes.com/2020/09/08/world/asia/myanmar-rohingya-genocide.html> (03.10.2020).

⁵⁰¹ UAD, Gambia v. Myanmar Davasına İlişkin Emri, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, 23.01.2020, <https://www.icj-cij.org/en/case/178>, (03.10.2020).

⁵⁰² “ICC judges authorise opening of an investigation into the situation in Bangladesh/Myanmar”, UCM Bülteni, 14.11.2019, <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1495> (03.10.2020).

⁵⁰³ JC Gotinga, “ASEAN Summit Silence on Rohingya”, Al Jazeera, 14.11.2017, <https://bit.ly/2KxyFCT>, (23.03.2020).

⁵⁰⁴ Limsiritong, op. cit., s. 73.

⁵⁰⁵ Ibid.

⁵⁰⁶ Ibid., s. 77.

⁵⁰⁷ Ibid.

3.3.4.2. Afrika Birliği Uygulamaları

Afrika Birliği'nin (African Union) öncesinde Afrika Birliği Örgütü (Organization of African Unity) vardı. Afrika Birliği Teşkilatı, 25 Mayıs 1963'te Etiyopya Addis Ababa'da kurulmuş ve bu vesileyle 32 Afrika devletinin hükümet başkanları tarafından *OAU Antlaşması* imzalanmıştı⁵⁰⁸. Sonradan, Afrika Birliği, 2002'de pan-Afrika örgütü olarak Afrika ülkelerinin birliği, dayanışması, ekonomik kalkınması ve uluslararası işbirliğinin teşvik edilmesi amacıyla Afrika Birliği Teşkilatı'nın yerini almıştır. Afrika Birliği çerçevesinde karışma yasağı ilkesinin uygulamalarının daha iyi anlaşılabilmesi adına ikisine atıfta bulunmak önemlidir.

OAU'nın ana prensiplerinden birisi, karışma yasağı ilkesiydi. OAU Antlaşması'nın 3. maddesi şu şekildedir; “Üye Devletler, 2. maddede belirtilen amaçlar doğrultusunda aşağıdaki ilkelere bağlı olduklarını teyit ve beyan ederler: 1. tüm Üye Devletlerin egemen eşitliği; 2. devletlerin içişlerine karışmama ilkesi...”⁵⁰⁹.

Afrika Birliği'nin yükselişinden sonra dahi, üye devletler karışma yasağı ilkesine derinden bağlı kalmaya devam etmiş, hatta daha ayrıntılı ve ciddi şekilde bu ilke üzerinde durmuştur. Afrika Birliği Kurucu Yasası, karışmama prensibiyle ilgili olarak OAU Antlaşması ile aynı formülasyonu sürdürmektedir. AU Kurucu Yasası'nın 4(g) maddesinde “*Afrikan Birliği aşağıdaki ilkelere göre hareket eder: (g) herhangi bir Üye Devletin bir başka devletin içişlerine karışmaması;..*” şeklinde belirtilmiştir.

OAU Antlaşması'ndan farklı olarak AU Kurucu Yasası'nın 4(h) maddesinde birliğe üye devletlere yönelik müdahale etme hakkı verilmiştir. Bu hak, 4(h) maddesinde şöyle ifade edilmiştir: “*Birlik'in, savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlar gibi ağır şartlarla ilgili Konseyin kararı uyarınca bir Üye devlete müdahale etme hakkı (tanınmıştır)*”⁵¹⁰.

4(g) maddesinde karışma yasağı üzerinde Afrika Birliği'nin duruşuna karşı burada müdahale hakkı tanınması ilk bakışta tutarsız gözükebilir ancak bu hak, karışma yasağı ile kesinlikle çelişki içinde değildir. Bununla ilgili *Dora Ramos* şunları beyan etmiştir:

“Özetle, herhangi bir üye devletin diğerinin içişlerine karışmaması, Birliğin işlemesi gereken ve önemini kaybetmeyen bir ilkesi olmaya devam etmektedir. Ancak, çökmüş

⁵⁰⁸ NTI, *African Union*, 30.06.2019, <https://bit.ly/2zqO5qk>, (23.03.2020).

⁵⁰⁹ African Union, *OAU Charter*, 25.05.1963, <https://bit.ly/3aDiosl>, s.3. (23.03.2020).

⁵¹⁰ Ibid.

devletlerde gerçekleşen 'ağır koşullar' için madde 4 (h) tasarlanmış ve 4(j)⁵¹¹ normları ise sivilleri yakın tehlikelerden koruyamayan zayıf devletlere yardımcı olmak için hazırlanmıştır; bu OAU'dan AU'ya büyük bir değişikliktir.”⁵¹².

Diğer bir ifadeyle, 4(h) maddesinde belirtilmiş müdahale etme hakkı savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlar gibi ağır koşullarda söz konusu olmaktadır. *Biswaro*, buna işaret ederek OAU Antlaşmasına karşı Afrika Birliği Kurucu Yasası'nda, müdahale ve karışma arasında bir fark olduğunu belirtmiştir⁵¹³. Daha açık bir anlatımla, burada, 4(g) *karışma* ile ilgili ve 4(h) ise *müdahale* ile ilgilidir.

Bunun yanısıra, Afrika Birliği Kurucu Yasası'nın 4(h) maddesi çerçevesinde, 25 Mayıs 2004'te Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da Barış ve Güvenlik Konseyi kurulmuştur⁵¹⁴. Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Protokol'de, Konseyin ana prensibi olarak bir kez daha, üye devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve herhangi bir üye devlet tarafından diğerinin içişlerine karışılmama ilkesi teyit edilmiştir⁵¹⁵. Bunlar, AU'nun karışma yasağına sıkıca bağlanmış olduğunun açık bir göstergesidir.

Bir üye devletin, başka bir devletin içişlerine doğrudan veya dolaylı bir şekilde karışması halinde veya üye devletler arasında karışmama ilkesinin ihlali durumunda, Afrika Birliği Kurucu Yasası'nın 4. maddesi çerçevesinde Birlik bunu ciddiyle karşılamaktadır. Örneğin, Afrika Birliği kendi üye devleti olan Eritre'nin üyeliğini, Somali'deki isyancılara verdiği destek nedeniyle Nisan 2009 ile Ocak 2011 arasında askıya almıştır⁵¹⁶. Afrika Birliği, sadece bununla sınırlı kalmamış; Eritre'ye yaptırım uygulaması için BM Güvenlik Konseyi'ne çağrıda bulunmuştur⁵¹⁷. Afrika Birliği, bir devletin, başka bir devletin isyancılarına destek vermesini karışma olarak nitelendirmek suretiyle üyeliğin askıya alınması gibi zor bir yaptırım uygulayarak çok nadir bir örnek sunmuştur. Karışma yasağı ilkesi üzerinde Afrika Birliğinin uygulamaları, bu örnekte açıkça anlaşılmalıdır.

⁵¹¹ (j) the right of Member States to request intervention from the Union in order to restore peace and security.

⁵¹² Dora Ramos, *The Principle of Non-Interference in Other States' Affairs*, (Doktora Tezi), Geneva: The Graduate Institute, 2012, s. 214.

⁵¹³ Ramos, op. cit., s. 212.

⁵¹⁴ Ibid., s. 213.

⁵¹⁵ Ibid.

⁵¹⁶ Segun Joshua, Faith Olanrewaju, “The AU's Progress and Achievements in the Realm of Peace and Security”, *India Quarterly*, 73(4), (2017), s. 6.

⁵¹⁷ “AU calls for sanctions on Eritrea”, BBCNews, 23.05.2009, <https://bbc.in/2yLpRGS> (13.02.2020).

Aynı şekilde Birlik, bir devletin salt içişlerine karışma hususunu da ilkenin ihlali olarak görmektedir. Örneğin, Afrika İnsan Hakları Komisyonu'nun Kasım 2010 tarihli 48. oturumunda, Nijerya Barolar Birliği, Nijerya'nın Jos şehrinde meydana gelen 'Jos İsyancıları' krizinden sorumlu insanların yargılanmasını garanti altına almak için Afrika Birliği'ne müdahale çağrısında bulunmuştur⁵¹⁸. Ancak, bu çağrı üzerine Nijerya Dışişleri Bakanı *Pius Otey*, Afrika Birliği'nden içişlerine karışmamasını istemiştir⁵¹⁹. Pius Otey'in açıklamaları yoğun tartışmalara neden olmuş ve Afrika Birliği bu konuda sessiz kalmıştır⁵²⁰. Ancak burada söz konusu olan, Nijerya devletinde meydana gelen bir isyan olayı ve yargılanmaları hususunda Afrika Birliği tarafından atılacak herhangi bir adım veya girişimin, Nijerya devleti tarafından karışma olarak nitelendirilmesidir.

3.3.4.3. Amerikan Devletleri Örgütü Uygulamaları

Karışma yasağı ilkesi, Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ)'nün ana prensiplerinden birisi sayılmaktadır. Örgüt çerçevesinde bu ilkenin uygulanması ve bu konu ile ilgili tartışmalar sık sık gündemde olmaktadır. Devletlerin içişlerine karışılmaması, örgütün direktif bir ilkesi olarak ADÖ Antlaşması'nın 3 (e) maddesinde şöyle belirtilmektedir: *“Her devletin dış müdahale olmaksızın siyasi, ekonomik ve sosyal sistemini seçme ve kendisini buna en uygun şekilde düzenleme hakkı ve başka bir devletin işlerine karışmaktan kaçınma görevi vardır”*⁵²¹.

Bunun yanısıra, Antlaşmanın 19. maddesinde daha açık ve net olarak *“hiçbir devlet veya devlet grubunun, herhangi bir nedenle başka herhangi bir başka devletin iç veya dış işlerine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etme hakkına sahip değildir”* şeklinde ifade edilmiştir⁵²². Antlaşma'nın bu maddesi, konuyu daha iyi açıklamak ve burada müdahale terimine karışmanın dahil olduğunu belirtmek için meseleyi şöyle netleştirmiştir: *“Yukarıdaki ilke sadece silahlı gücü değil, aynı zamanda devletin*

⁵¹⁸ Ramos, op. cit., s. 215.

⁵¹⁹ Ibid.; Jidefor Adibe, “Nigeria’s Call For AU”, *Sahara Reporters*, 17.11.2020, <https://bit.ly/3bFbsLa>, (08.03.2020).

⁵²⁰ Ibid.

⁵²¹ 3. Maddeye ilişkin bkz. OAS, *Charter of the Organization of American States*, 14.12.1992, <https://bit.ly/3hd80ds>, (08.03.2020).

⁵²² 19. Maddeye ilişkin bkz. Ibid.

*kişiliğine veya siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karşı herhangi bir karışma veya teşebbüs biçimini de yasaklamaktadır*⁵²³.

ADÖ içerisinde üye devletler arasında sık sık meydana gelen tartışmalar ve gerginlikler nedeniyle üye devlet olan Kolombiya, karışma yasağının ihlalini oluşturacak eylemlerin bir listesinin oluşturulması için ADÖ'ye bir teklif sunmuştur⁵²⁴. Kolombiya'nın bu teklifi üzerinde Örgüt'ün Yargı Komitesi, ADÖ'nün on birinci Konferansında üye devletlerin hükümetleri tarafından değerlendirilmek üzere bir taslak liste önerisi sunmuştur⁵²⁵. Sunulunan bu listede karışma yasağı oluşturabilecek eylemlerin kısa bir görüntüsü paylaşılmıştır. Birçok nedenden ötürü bu öneri onaylanmamıştır; ancak burada yer alan maddeler karışma yasağını oluşturabilecek eylemlerin anlaşılması ve ADÖ çerçevesinde ilkenin uygulaması hakkında fikir vermek açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Dora Ramos, Komite'nin karışma oluşturan fiillere ilişkin sunulan taslak liste önerisini şöyle aktarmıştır:

- a. Bir devletin kişiliğine veya siyasi, ekonomik, sosyal veya kültürel unsurlarına karşı her türlü karışma veya teşebbüs tehdidi;*
- b. Başka bir devletin egemen iradesini empoze etmek ve her türlü avantajı elde etmek için ekonomik veya politik nitelikte zorlayıcı tedbirlerin kullanılması veya teşvik edilmesi;*
- c. Amerikan devletlerinde sivil çekişmeye başlamak, terfi etmek veya yardım etmek amacıyla tasarlanmış şüphelenen silah ve savaş malzemelerinde trafiğe izin verilmesi*
- d. Bir önceki bölümde belirtilen amaca yönelik olduğundan şüphe edildiğinde, devletler dışındaki kişilere, kuruluşlara devlet tarafından üretilen veya sahip olunan silahların herhangi bir yöntemle sağlanması*
- e. Ulusal veya yabancı herhangi bir kişinin bir Amerikan devletinde isyan veya ayaklanmanın başlaması, teşvik edilmesi veya desteklenmesine yönelik yargı yetkisine tabi alanlarda askeri bir teşebbüsün hazırlanmasına, organizasyonuna*

⁵²³ Ibid.

⁵²⁴ Ramos, op. cit., s. 254.

⁵²⁵ Ibid.

veya taşınmasına katılmasına izin verilmesi. Yukarıda belirtilen katılım diğer eylemlerin yanı sıra şunları içerir: 1) silah ve savaş malzemelerine katkıda bulunmak, tedarik etmek veya sağlamak; 2) bir askeri seferin üyelerinin teçhizatı, eğitimi, toplanması veya taşınması; 3) askeri işletme için niyetlenen paranın herhangi bir yöntemle sağlanması veya alınması;

f. Bir devlet tarafından başka bir devletin belirli bir biçim veya türdeki bir hükümet kurulmasına doğrudan karşı çıktığı eylemler;

g. Başka bir ülkeye belirli bir örgüt veya hükümeti empoze etmek için doğrudan bir çaba teşkil eden baskı eylemleri ve ayrıca empoze edilmiş durumu sürdürmek için tasarlanan müteakip eylemler;

h. Bir devlet tarafından karışmayı veya kendi yetki alanındaki faaliyetleri kabul etmek için başka bir devleti zorlamaya çalışan eylemler;

i. Yerel yasalar kapsamında vatandaşlarına tanınan haklar, çareler ve teminatların ötesinde yabancılar için imtiyazlı bir statünün tanınması veya empoze edilmesine yönelik eylemler;

j. Bölgesel anlaşmalar veya herhangi bir özel avantaj elde etmek için baskı kullanımı;

k. Bölgesel iktisapların veya herhangi bir tür baskı ile elde edilen özel avantajların tanınması; ve

l. Hükümetin, uluslararası hukuk tarafından haksız avantajlar elde etmenin bir yolu olarak belirlenen normlara aykırı olarak tanınmasının kötüye kullanılmasıdır⁵²⁶.

ADÖ, üye devletler arasında meydana gelen karışma yasağının ihlali durumundaki olayları, ADÖ Antlaşmasının 3(e) ve 19. maddeleri çerçevesinde değerlendirmektedir. ADÖ'nun üye devleti olan Venezuela'nın eski devlet başkanı Hugo Chavez'in diğer devlet yöneticileri hakkında bazı yorumları sonucunda karışma yasağı ilkesinin ihlali söz konusu olmuştur⁵²⁷. Özellikle Chavez'in başka bir devletin yerel seçimi hakkında yorum yapması ve seçime yönelik çağrılarda bulunması suretiyle hukuka uygun olmayan eylemlerin gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. 2010'da Chavez,

⁵²⁶ Ramos, op. cit., s. 255.

⁵²⁷ Ibid., s. 258.

Kolombiya'nın yerel seçim kampanyasını yorumladığında karışma yasağı prensibi tartışma konusu olmuştur.

Chavez, Kolombiya'nın 30 Mayıs 2010'daki milli cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olan *Juan Manuel Santos* hakkında birçok açıklamada bulunmuştur⁵²⁸. Bunlardan biri şöyledir: “*Bir başkan olarak Santos, dünyanın bu bölgesinde bir savaş yaratabilir; özellikle o, Yankees'ten gelen talimatlara uyarak gerçekten askeri bir tehdittir ve Venezuela topraklarında, aynı şekilde Ekvador ve Nikaragua'da istikrar için bir tehdittir; çünkü o Yankee imparatorluğunun bir ajanıdır*”⁵²⁹.

Chavez'in bu açıklamalarını Kolombiya'nın Dış İlişkiler Bakanı *Jaime Bermúdez*, Kolombiya'nın içişlerine ve seçim sürecine karışma olarak değerlendirmiş ve bu meseleyi ADÖ'ye sunmuştur. Bu konu iki devlet arasında çok büyük bir gerginlik yaratmıştır. Hatta Chavez, Kolombiyalıları, *Santos'un* seçimi kazanması halinde, Venezuela'nın Kolombiya ile olan ticaretini kesin olarak askıya alacağı yönünde uarmıştır.

Sonrasında, Örgüt'ün Genel Sekreteri, Kolombiya'nın şikayet sonucunda Chavez'in eylemini “*kötü bir pratik*” olarak nitelendirmişti. Ancak, bazıları, bunu, seçim sürecinde başka bir devletin siyasi geleceğini belirleme amacının güdülmesi nedeniyle Kolombiya'nın siyasi sistemine bir karışma olarak değerlendirmişti⁵³⁰. *Ramos'un* belirttiği gibi, özellikle, Santos'un kazanması halinde ticari ilişkilerinin kesilmesi yönündeki Chavez'in tehdidini, Kolombiya'ya karşı yapılmış bir ekonomik baskı veya karışma olarak değerlendirmek mümkündür⁵³¹.

3.3.4.4. Avrupa Birliği Çerçevesi

Avrupa Birliği, diğer uluslararası örgütlerden farklı olarak egemenlik yetkilerinin devredildiği alanlarda dar anlamda uluslararası bir özelliğine sahiptir⁵³². Burada karışma yasağı ilkesinin uygulanması diğer örgütler gibi değildir. AB üyesi devletler, paylaşılan egemenlik teorisine uyum sağladığından, diğer bir ifadeyle

⁵²⁸ Sara Miller Llana, “Hugo Chavez looms large over Colombia election” *CS Monitor*, 30.05.2010, <https://bit.ly/2zzgqep>, (12.04.2020).

⁵²⁹ Dora Ramos, op. cit., s. 258; “Colombia denunció ante...”, Univision News, <https://bit.ly/3cKGNfB>, (10.04.2020).

⁵³⁰ Ramos, op. cit., s. 259.

⁵³¹ Ibid.

⁵³² Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 3. b., Bursa: Dora Yayıncılık, 2018, s. 64.

hükümetin bazı yönlerden AB aracılığıyla ortak egemenlik anlaşmasına tabi olduğundan, karışma hususunu biraz dar bir şekilde uygulamaktadır. Bu nedenle, AB içerisinde doğrudan karışma yasağı hakkında ciddi bir beyan bulunmamaktadır. Ancak, dolaylı olarak karışmama ilkesinin desteklenmiş olduğu aşikardır. Avrupa Birliği Antlaşması'nın birçok yerinde karışma yasağı ilkesinin özelliklerini içeren metinler ve bu ilkeyi destekleyen kavramlar bulunmaktadır. Örneğin, AB Antlaşması'nın 4(2). maddesi şu şekildedir:

“Birlik, üye devletlerin Antlaşmalar önündeki eşitliğine ve bölgesel ve yerel özerk yönetimler de dahil, siyasal ve anayasal temel yapılarında mündemiç ulusal kimliklerine saygı gösterir. Birlik, ülke bütünlüğünün teminat altına alınması, kamu düzeninin muhafaza edilmesi ve ulusal güvenliğin korunması da dahil, devletin temel işlevlerine saygı gösterir. Özellikle ulusal güvenlik, her üye devletin kendi sorumluluğunda kalmaya devam eder”⁵³³.

Burada Birliğin, üye devletlerin eşitliğine saygı göstermesi; diğer bir ifadeyle, devletlerin eşitliğinin tanınması dolaylı olarak karışmaya müsaade etmez. Birçok durumda bir devlet, başka bir devletin sınırları içinde karışma fiilini gerçekleştirirken kendisini o devletten üstün görmektedir. Nitekim bu düşünce, devletlerin egemen eşitliği ilkesi ile uyumlu değildir. Bu halde, AB'nin yukarıdaki madde uyarınca, bir üye devlet veya birliğin kendisi, diğer devlet içerisinde baskı veya üstünlüğü düşünerek karışmada bulunamaz. Aynı şekilde, devletlerin ulusal kimliklerine saygı gösterilmesi, karışmama ilkesi ile uyumludur. *Ramos'a göre, “Ulusal kimlik kavramı aslında ‘bölgesel ve yerel öz yönetim dahil siyasal ve anayasal temel yapılarının doğasında var olan’ kimlik olarak anlaşılmaktadır”*⁵³⁴.

Ayrıca, maddede belirtilen “devletlerin toprak bütünlüğüne saygı” ve “ulusal güvenliğin korunması” hususları doğrudan karışmama ilkesine destek vermekte ve ilkenin özelliklerine benzemektedir.

AB çerçevesinde üye devletlerin birbirleriyle, bazen AB ile üye devletlerin, bazen de AB ile diğer devletlerin arasında karışmanın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tarz durumlarda, tarafların ikisi de karışmanın illegal olduğu yönünde savunmalarda bulunmuşlardır. Örneğin, 2000 yılında Avusturya genel seçimlerinde FPOE partisinin katılımı hakkında üye devletler arasında yaşanan

⁵³³ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması Ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, 2011, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, s. 4, (19.04.2020).

⁵³⁴ Ramos, op. cit., s. 230.

gerginlik sonucunda Avusturya'ya yaptırımlar uygulanmıştır⁵³⁵. Bu yaptırımın yasallığı üzerinde çok derin tartışmalar yapılmıştır⁵³⁶. Yaptırım aleyhindeki tartışmalar, FPOE'nin yargı tarafından seçimlere katılmasına izin verilmesine dayanmıştır. *Winkler*, uygulanan yaptırımı yasadışı olarak değerlendirilmiştir⁵³⁷.

AB'nin, üye devletleri tarafından yaptırım uygulayarak Avusturya'nın seçimine müdahalesi veya Avusturya halkının kendi hükümetini özgürce seçmesini engelleme çabaları, pek çok kişi tarafından ülkenin egemenliğine karşı bir girişim ve içişlerine karışma olarak görülmektedir⁵³⁸. Seçimlere “karışma” AB bünyesinde sık sık tartışma konusu olmaktadır. 2019'da BREXIT seçimi zamanında, İngiltere'nin o zamanki Başbakanı *Theresa May*, Avrupa Birliği yetkililerini, İngiltere seçimlerini etkilemeye çalışmakla suçlamıştı⁵³⁹.

Ayrıca, AB, üye devletler içinde karışma olaylarına karşı önlemler almakta, en azından kınamaktadır. Örneğin, 2018'de Avusturyalı bir albayın Rusya adına casusluk yapmakla suçlanması dolayısıyla tutuklanmasından sonra AB, Rusya'nın başka bir devlet içinde casusluk yaparak devletin içişlerine karışmasının ‘kabul edilemez’ olduğu ifadesiyle kınamıştır⁵⁴⁰. Bu tür örnekler, AB'nin karışma yasağı ilkesine destek verdiğini ve böylece bu ilkeye dayanmakta olduğuna işaret eder.

3.3.4.5. Yerel Mahkeme Kararları

Devletlerin milli mahkemelerinde, diğer bir ifadeyle, uluslararası statüsü olmayan yerli mahkemelerde karışma yasağı ilkesine uygun kararlar açıklanmaktadır. Bu bağlamda, karışmama prensibinin uygulamaları ve dayanakları incelenirken birkaç mahkeme kararı da zikredilecektir.

İspanya Yüksek Mahkemesi'nin bir kararında İspanyol Hakim *Velasco*, Venezuela hükümetinin isyancı gruplara destek vermesi nedeniyle suç işlediğini

⁵³⁵ Gerda Falkner, “The EU 14’s Sanctions Against Austria: Sense and Nonsense”, *CSA Review (Journal of the European Union Studies Association [formerly the European Community Studies Association])* C. 14, S.1(Winter 2001), ss. 14-15. <https://bit.ly/3hdP11h>, (20.04.2020).

⁵³⁶ Ibid.

⁵³⁷ Ramos, op. cit., s. 232.

⁵³⁸ Ibid.

⁵³⁹ “Theresa May accuses EU of election interference”, Al Jazeera News, 03.05.2017, <https://bit.ly/2yLXF6M>, (17.04.2020).

⁵⁴⁰ “EU, Ukraine condemn Russia's interference in Austria's affairs”, Kyiv Post, 10.11.2018, <https://bit.ly/3eQWeEP>, (20.04.2020).

belirtmiştir⁵⁴¹. Bu karar çerçevesinde Venezuela'nın başka bir devletin işlerine karışma gerçekleştirdiği söz konusu olmuştur⁵⁴². Mahkemenin iddiasına göre Venezuela hükümeti, “Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri (FARC)⁵⁴³” ve “Euskadi Ta Askatasuna (ETA)⁵⁴⁴” gruplarına bomba yapım tekniklerinin öğretimi ve istihbarat paylaşımları yoluyla lojistik yardım veya destekte bulunmuştur⁵⁴⁵.

Bu iki örgüt, Kolombiya Cumhurbaşkanı Alvaro Uribe dâhil İspanya'yı ziyaret eden Kolombiyalı yetkililere suikast düzenlemeye çalışmıştır. Kararda, bu iki gruba Venezuela hükümetinin işbirliğiyle yardım ettiği açıkça belirtilmiştir⁵⁴⁶. Burada isyancı veya terör gruplarına destek, suikast düzenlenmesi ile şiddet eylemine yardım ve sonuç olarak İspanya ülkesinde planlandığı için İspanya devleti içinde terör eyleminin gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Venezuela'nın bu eylemleri karışma yasağı ilkesinin ihlali olarak değerlendirilmektedir. Bu hususu *Dora Ramos* şöyle açıklamıştır: “*İspanyol hakim delillerle desteklediği iddialar doğruysa Venezuela hükümeti tarafından İspanya'nın içişlerine karışmama ilkesinin açık bir ihlaliyle karşı karşıya kalırız*”⁵⁴⁷.

3.3.5. Karışmama İlkesi ile İlgili Devletlerin Resmi İddiaları ve Tartışmaları

Karışma yasağı ilkesi üzerinde uluslararası örgütlerin, mahkeme ve bölgesel kuruluşların yanında devletler arasında da farklı uygulama ve tartışmalar yaşanmaktadır. Bu tartışmalarda bazı devletlerin resmi makamları tarafından gerçekleştirilen karışma ile ilgili iddialar ve alınan önlemler yer almaktadır. Bir devlet hükümetinin resmi kuruluşlar çerçevesinde açıklanan karışma ile ilgili iddiaları, dar bir şekilde de olsa karışmama ilkesine bir yasallık kazandırmaktadır.

⁵⁴¹ Andrés Cala, “Spanish Judge Accuses Venezuela of Aiding Basque and Colombian Militants”, *The New York Times*, 01.03.2010, <https://nyti.ms/2y1URT3>, (16.04.2020).

⁵⁴² Ramos, op. cit., s. 86.

⁵⁴³ FARC, Kolombiya'nın bir gerilla hareketi.

⁵⁴⁴ ETA, Bask devletinin bir isyancı örgütü.

⁵⁴⁵ Jason Webb, Nigel Davies, “Spanish court says Venezuela helped ETA, FARC” *Reuters*, 01.03.2010, <https://reut.rs/2Y2HzAt>, (14.04.2020).

⁵⁴⁶ “Venezuela helped Eta and Farc plot against Uribe”, *BBC News*, 01.03.2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8543349.stm>, (18.04.2020).

⁵⁴⁷ Ramos, op. cit., s. 88.

Genelde devletler arası karşılıklı açıklamalarda bu konulara değinilirken uluslararası ilişkiler çerçevesinde yapılan değerlendirmeler de bulunmaktadır. Diğer yandan, devletlerin resmi makamlarının açıklamalarında bir hukuki gerçek söz konusudur. Bu iddia ve tartışmalardan ve devletlerin pratiklerinden, karışma unsurları ve ihlal şartları hakkında bir düşünce çıkarsaması yapılabilmektedir. Bu amaçla, dünya çapında tartışılan bazı örnek olaylarından burada bahsedilecektir.

3.3.5.1. Rusya Devlet Duması'nın Karışma Olaylarını İnceleme Komisyonu

Dünya çapında karışma yasağı ilkesinin resmi düzeyde takip edilmesi konusunda Rusya öncü bir rol oynamaktadır. Eylül 2019'da Rusya Federal Parlamentosunun alt kanadı olan Devlet Duması⁵⁴⁸ tarafından resmi olarak Rusya'nın içişlerine karışmanın incelenmesi için "Dış Müdahale İnceleme Komisyonu" kurulmuştur⁵⁴⁹. Bu Komisyonun, Rusya'nın içişlerine dış müdahalenin gerçekleşip gerçekleşmediğine yönelik olayın hakikatini ve koşullarını incelemek ve analiz etmek, dış müdahaleye karşı yasal tedbirler almak için öneriler hazırlamak gibi görevleri vardır. Bu bağlamda, Komisyon başkanı *Vasilii Piskarev* şunları ifade etmiştir:

*"Her şeyden önce, dış karışmaya karşı koymayı ve Rusya Federasyonu'nun egemenliğini korumayı amaçlayan yasal teklifler hazırlamayı amaçlıyoruz. Ayrıca, Rusya Federasyonu'nun PACE'e, OSCE PA'ya, PA CSTO'ya ve diğer parlamentolar arası yapılara, uluslararası kamu kuruluşlarına ve medyaya; içişlerinde yabancı devletlerin karışmasına dair gerçekler hakkında raporlar vermeye hazır olacağız"*⁵⁵⁰.

Bu komisyon, incelemeleri neticesinde Rusya'nın içişleri ile ilgili dış müdahalelerin gerçekleştirilmesi hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Kasım

⁵⁴⁸ Devlet Duması, Rus Parlamentosu Federal Meclisi'nin iki kanadından alt kanadı olarak bilinmektedir. Genelde Beş yıl için seçilen 450 üyeden oluşan bir yasama organı olarak faaliyetler sürdürmektedir. Bu organın ana görevleri federal anayasa ve diğer yasaların kabulü, Rus Hükümeti'nin faaliyeti üzerinde kontrol, Merkez Bankası, Hesaplar Odası ve İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin atanması, af beyanı ve uluslararası parlamenter işbirliği şeklindedir. Detay için bkz. Rusya Devlet Duması, <http://duma.gov.ru/en/duma/about/>, (18.04.2020).

⁵⁴⁹ The State Duma, "The State Duma established Commission on the Investigation of Foreign Interference in Russia's Internal Affairs", Duma News, 10.09.2019, <http://duma.gov.ru/en/news/46176/>, (18.04.2020).

⁵⁵⁰ Ibid.

2019'de, Dış Müdahale İnceleme Komisyonu, bir toplantının ardından Rusya'nın içişlerine 12 ülkeden 50'den fazla tüzel kişinin karışma fiilini gerçekleştirdiğini iddia etmiştir⁵⁵¹. İddialarına göre, Rusya içerisinde yurtdışından ödenen ve bir şekilde bölgelerin iç politikasını etkileyen 50'den fazla tüzel kişi bulunmaktadır. Bunların arkasında 12 Avrupa devleti ve ABD'nin aktif rol oynamakta olduğu belirtilmiştir⁵⁵².

Bunun yanında Komisyon, devlet içinde karışma amacıyla protesto düzenlenmesi ve organizatörlerini eğitmek amacıyla dış finansmanın kullanıldığı “kamplar” keşfettiğini iddia etmiştir⁵⁵³. Diğer ifade ile, başka bir devletin içerisinde karışmanın desteklenmesi için kampların kurulması veya finanse edilmesi içişlerine karışma yasağının ihlalini oluşturabilmektedir.

Diğer bir örnek de şöyledir: Komisyon, Rusya'nın içerisinde yabancı ajan olarak *Radio Liberty “North.Realities”* adlı medya projesinin çalışmakta olduğunu belirtmiştir⁵⁵⁴. Bu medyanın aşırılığı savunması, uyuşturucuların yasallaştırılmasını teşvik eden yayınları yayınlaması ve benzeri eylemlerle Rusya'nın birçok yasasını ihlal etmekte ve böylece karışma fiilini işleyebilmektedir⁵⁵⁵. Bu örnekten anlaşılıyor ki, yabancı medyalar çalışmakta oldukları devletin yasalarını ihlal etmekte ve böylece bu yabancı medyalar, kendi devletlerinin isteğine veya çıkarlarına hizmet ederek karışma fiilini gerçekleştirilebilmektedir.

3.3.5.2. 2016 ABD Başkanlık Seçiminde Rusya'nın Karışması Üzerine Yapılan Resmi Tartışmalar

Dünya gündeminde uzun süre tartışma konusu olarak yer alan Rusya'nın ABD Başkanlık Seçimine karıştığı iddiası resmi mevkilerin yapmış olduğu açıklamalarda da yer almıştır. Rusya'nın ABD seçimlerine karışması hususunda çok tartışılan *Mueller Raporu* olarak bilinen “2016 Cumhurbaşkanlığı Seçiminde Rusya Karışmasının Soruşturulması Raporu”nda oldukça açık bir şekilde Rusya Hükümeti'nin 2016 cumhurbaşkanlığı seçimine kapsamlı ve sistematik bir şekilde karıştığı iddia

⁵⁵¹ The State Duma, op. cit., <http://duma.gov.ru/en/news/46969/>, (18.04.2020).

⁵⁵² Ibid.

⁵⁵³ “Russia’s State Duma discovers foreign-funded protest training camps”, *UAWIRE*, 20.11.2019, <https://bit.ly/2SacSFF>, (19.04.2020).

⁵⁵⁴ The State Duma, op. cit., <http://duma.gov.ru/en/news/46969/>, (18.04.2020).

⁵⁵⁵ Ibid.

edilmiştir⁵⁵⁶. Yapılan soruşturmada Rusya'nın ABD'nin 2016 cumhurbaşkanlığı seçimine esasen iki operasyon ile karıştığı tespit edilmiştir: i) ilki, bir Rus kuruluşunun, başkan adayı *Donald J. Trump*'ı tercih eden ve diğer adayı olan *Hillary Clinton*'ı küçümseyen bir sosyal medya kampanyası yürütmesi; ii) ikincisi ise, bir Rus istihbarat servisinin *Clinton* kampanyasında çalışan kurumlara, çalışanlara ve gönüllülere karşı bilgisayar korsanlığı operasyonları yürütmesi ve sonrasında çalınan belgeleri yayınlamasıdır⁵⁵⁷. Bu iddialarla ilgili ABD *Ulusal İstihbarat Direktörlüğü* Ocak 2017'de açıklanan bir raporunda şunları ifade etmiştir:

*“Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in 2016 yılında ABD başkanlık seçimlerine yönelik bir etki kampanyası yürütmesine emir verdiğini değerlendirmekteyiz. Rusya'nun hedefleri, ABD demokratik sürecine yönelik kamuoyu inancını zayıflatmak, Sekreter Clinton'u aşağılamak ve onun seçilebilirliğine ve potansiyel başkanlığına zarar vermektir”*⁵⁵⁸.

Rusya Devleti, doğal olarak, ABD'nin karışma iddialarını kabul etmedi, hatta ABD'nin suçlayıcı açıklamaları üzerine Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, “umrumda değil” şeklinde yanıt vermiştir⁵⁵⁹. Seçimlerdeki karışma ile ilgili bu tartışmalar, bir sonuca ulaşamadı ve 2020'de hala devam etmektedir. *Mueller Raporu*'na ilişkin ciddi tartışma ve müzakereler devamlı olarak sürmektedir. Mayıs 2019'da ABD Başkanı Donald Trump, soruşturmaların devamına yönelik talimat vermiştir⁵⁶⁰. Soruşturmaların sonucu olumlu veya olumsuz ne olursa olsun, burada propaganda, siber saldırı ve seçimde karışma gibi dolaylı karışma biçimlerinin gerçekleştiğine yönelik pek çok iddia söz konusudur.

⁵⁵⁶ Robert S. Mueller III, “Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election (Mueller Report)”, *Washington, D.C., U.S. Department of Justice*, March- 2019, <https://www.justice.gov/storage/report.pdf>, (18.04.2020).

⁵⁵⁷ “Main Points of Mueller report”, AFP News, <https://bit.ly/356hCRR>, (18.04.2020).

⁵⁵⁸ US DNI, “Background to “Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections”: The Analytic Process and Cyber Incident Attribution”, 06.01.2017, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf, (18.04.2020).

⁵⁵⁹ Bryan Logan, “Putin on Russia's meddling in the US election: 'I don't care. I couldn't care less’”, *Business Insider*, 09.03.2018, <https://bit.ly/3eMYRay>, (18.04.2020).

⁵⁶⁰ KTLA, “Trump Steps Up Calls for Investigation Into Origin of Russia Investigation”, *AP*, 23.05.2019, <https://bit.ly/2zzh3oh>, (21.04.2020).

3.3.5.3. Singapur Hükümetinin Karışma ile İlgili Adımları

Singapur İçişleri ve Adalet Bakanı *K. Shanmugam* 25 Eylül 2019 tarihinde yaptığı bir açıklamada, devletin iç meselelerinde dış karışmayı engellemek amacıyla, iç politika ve düşünceyi etkilemek için yabancı unsurların girişimlerine karşı yasalar çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir⁵⁶¹. Yaptığı açıklamada Bakan, Singapur'un içişlerine karışma örneklerinden birçok olayla beraber “*professor Huang Jing*” ve “*The Online Citizen*” olaylarını zikretmiştir⁵⁶². Bu karışma iddiaları, sadece siyasi bir konuşma değil, devlet eliyle yürütülen ve devletin yasalarıyla desteklenmiş olan hususlarla ilgilidir.

4 Ağustos 2017 tarihinde Singapur İç İşleri Bakanlığı, karışma yasağının ihlali gerekçesiyle *Professor Huang Jing (Huang)* ve eşi *Shirley Yang Xiuping'in* ikamet ve yeniden giriş izinlerini iptal etmiş, dâimi olarak ülkeye girişlerini yasaklamıştı⁵⁶³. *Prof. Dr. Huang Jing*, Singapur Ulusal Üniversitesi'ne ait olan LKY Okulunda Asya ve Küreselleşme Merkezi Direktörü ve ABD-Çin ilişkileri konusunda Lee Vakfı Profesörü olarak görevini sürdürmekteydi⁵⁶⁴. Singapur Devleti'ne göre, Huang yabancı bir ülkenin etkili bir ajanı olarak o ülkenin istihbarat örgütleri ile işbirliğinde olup o ülkenin isteklerine uygun şekilde Singapur Hükümeti'nin dış politikasını ve kamuoyunu etkilemek için gayret göstermekteydi⁵⁶⁵. Singapur'un İçişleri Bakanlığı'nın resmi emri veya açıklaması şu şekildedir: “*Huang, LKYSPP'deki üst düzey konumunu, yabancı bir ülkenin talebi veya gündemini Singapur'un pahasına kasten ve gizlice ilerletmek için kullanmıştır. Bunu yabancı istihbarat ajanları ile işbirliği içerisinde olarak yaptı. Onun yaptıkları, Singapur'un iç politikasında yıkıma ve dış karışmaya eşittir*”⁵⁶⁶.

Buradan anlaşılan, bir devlette belli bir makam sahibi olup başka bir devletin istihbarat teşkilatına hizmet etmenin, devletin aleyhine eylemlerde bulunmanın ve başka

⁵⁶¹ Adrian Lim, “Singapore needs laws to tackle foreign interference in domestic matters”, *The Straits Times*, 25.09.2019, <https://bit.ly/2KyQ5PF>, (21.04.2020).

⁵⁶² Ibid.

⁵⁶³ Singapore Ministry of Foreign Affairs, “Cancellation of Singapore Permanent Residence (SPR) Status of Huang Jing and Yang Xiuping”, MHA Press Releases, 04.08.2017, <https://bit.ly/3eQYSKO>, (21.04.2020).

⁵⁶⁴ Royston Sim, “LKY School professor Huang Jing banned, has PR cancelled, for being agent of influence for foreign country” *The Straits Times*, 04.08.2017, <https://bit.ly/2xUO65x>, (21.04.2020).

⁵⁶⁵ Singapore Ministry of Foreign Affairs, “Cancellation of Singapore Permanent Residence (SPR) Status of Huang Jing and Yang Xiuping”, MHA Press Releases, 04.08.2017, <https://bit.ly/3eQYSKO>, (21.04.2020).

⁵⁶⁶ Ibid.

bir devletin isteğine göre devletin politikasını veya kamuoyunu etkilemeye çalışmanın, karışmayı oluşturabilmesidir.

Aynı şekilde, “*The Online Citizen*” ile ilgili açıklamada da karışma yasağına atıfta bulunulmuştur. “*The Online Citizen*” adlı bir haber sitesi tarafından yabancı yazarlar görevlendirilerek Singapur’un sosyal politikalarını bozmaya çalışan makaleler ve siyasetini etkileyen olumsuz yazılar yayımlanması şeklinde karışmanın meydana geldiği iddia edilmiştir⁵⁶⁷. Burada yabancı yazarların başka bir devletin iç meselelerine kastî karışması söz konusudur.

3.3.5.4. Kanada’nın Karışma ile İlgili Parlamento Raporu

Kanada Devleti’nin Meclis üyelerinden oluşan “Parlamentelerin Ulusal Güvenlik ve İstihbarat Komitesi”, 9 Mart 2020 tarihinde Parlamentelerin Ulusal Güvenlik ve İstihbarat Komitesi Kanunu’nun 21. maddesi uyarınca söz konusu devletin Başbakanına bir rapor teslim etmiştir. 3 bölümden oluşan bu raporun önemli parçasını oluşturan ikinci bölümde “Kanada Hükümeti’nin dış karışmaya karşı yanıtları” başlığı ile karışma olayları ve uygulamaları belirtilmiştir. Bu raporda, Kanada devleti içerisinde başka devletlerin yapmakta olduğu karışma olayları, tarzları ve karışma ile ilgili detaylar oldukça açık bir şekilde anlatılmıştır. Belirtilen karışma unsurları bir siyasi adım değil, Meclis çerçevesinde hukuki dayanağı olan devlet prosedürleridir.

Raporda, Kanada’nın küresel konumu, sağlam ekonomisi, G7 ve NATO gibi çok taraflı örgütlere üyeliği ve ABD ile yakın ilişkileri nedeniyle karışma olaylarının gerçekleşmesine bir hedef olduğu açıklanmıştır⁵⁶⁸. Ayrıca, Kanada’nın içişlerine karışmakta olan devletler olarak açık bir şekilde Çin ve Rusya suçlanmıştır⁵⁶⁹.

Kanada, Rusya’nın, Kanada hükümetinin karar alma mekanizmasını etkilemek ve kamuoyunu çalkalamak amacıyla Kanada’nın siyasi sisteminde karışma faaliyetlerinde bulunduğunu iddia etmiştir⁵⁷⁰. Ayrıca, diplomatik korumayı suistimal ederek bazı Rusya istihbarat teşkilatı mensuplarının yasadışı faaliyetlerde bulunmakta

⁵⁶⁷ Adrian Lim, “Singapore needs laws to tackle foreign interference in domestic matters: Shanmugam”, *The Straits times*, 25.09.2019, <https://bit.ly/2KyQ5PF>, (22.04.2020).

⁵⁶⁸ The National Security and Intelligence Committee of Parliamentarians of Canada, “*Annual Report 2019*”, Ottawa, ON: 2020, para. 121.

⁵⁶⁹ The National Security and Intelligence Committee of Parliamentarians of Canada, op. cit., para: 120.

⁵⁷⁰ Ibid., para. 129.

olduğunu iddia etmiştir⁵⁷¹. Aynı şekilde, Çin'in artan ekonomik servetini, Kanada'nın içişlerine karışma amacıyla kullandığını belirtmiştir⁵⁷². Kanada'nın iddiasına göre Çin, 'Fox Hunt' adlı küresel kampanya çerçevesinde gizli faaliyetleri yürüterek bireyleri hedef alan ve tehdit eden gizli ve zorlayıcı önlemler yoluyla Kanada dahil dünyanın birçok yerinde karışma eylemleri gerçekleştirmektedir⁵⁷³.

Parlamento raporunda Kanada'nın içişlerine başka devletler tarafından karışma tarzlarının birçok örneği belirtilmiştir. Burada bunlardan birkaçı aktarılmaktadır:

i. Karışma ile uğraşan yabancı devletler, Kanada'nın seçim sürecinin her aşaması ile ilgili dış karışma operasyonları yürütmektedir⁵⁷⁴. Bu devletler Çin ve Rusya'dır.

ii. Seçilmiş yetkilileri veya atanmış görevlileri kamu görevinde bulunduktan sonra yabancı devlet tarafından hedeflenmektedir. Hatta yasama meclislerinde çalışanları ve diğer büyük siyasi partilerin mensuplarını hedef altına alarak yabancı devletlerin istediklerini yerine getirmesi için çaba harcamaktadır⁵⁷⁵. Yabancı devletlerin bu karışma çabaları, devletin önemli müzakerelerini ve karar alma süreçlerini etkilemek ve kendi çıkarlarına aykırı adımları engellemek şeklinde yansımaktadır. Devletin, kendi isteklerini veya çıkarlarını elde etmek için baskı düzenlemesi, diğer bazı durumlarda ise lobi gruplarını harekete geçirmesi suretiyle karışma gerçekleşebilmektedir ve bazen hedef kişi dahi karışmaya ilişkin olarak bir devlete hizmet ettiği hususunda habersiz olabilmektedir. Bu yöntemlerde başarı olmadığı takdirde farklı yöntemleri denemektedir. Bu yöntemlerde ise devlet, üst düzey kamu görevlileri kendi görevlerinde itibarsızlaştırmaya veya saldırmaya çalışmakta ve böylece üst düzey görevlerinde alınan devlet politika eylemlerine karışmaktadır⁵⁷⁶.

iii. Çin ve Rusya, Kanada'nın ana akım ve etnik medyasını manipüle ederek karışmada bulunmaktadır. Yabancı devletler, kendi mesajlarını yaymak ve gündemlerini

⁵⁷¹ Ibid., para. 130.

⁵⁷² Ibid., para. 125.

⁵⁷³ Ibid., para. 144.

⁵⁷⁴ Ibid., para. 147.

⁵⁷⁵ Ibid., para. 151.

⁵⁷⁶ Ibid., para. 152.

iletmek için hilede bulunarak medyayı kullanmakta ve medya kuruluşlarını kontrol altına almaya gayret göstermektedir⁵⁷⁷.

iv. Çin'in Kanada'da faaliyet gösteren *Xinhua News*, *People's Daily* ve *China News Service* gibi devlete ait birkaç medya kuruluşu bulunmaktadır. Çin, bu medya kuruluşlarının yönetimine el koyarak bilgiyi kontrol etmek suretiyle Kanada'daki özgür ve bağımsız medyaya zarar vermektedir⁵⁷⁸.

v. Bazı devletler, Kanada'nın ortaöğretim sonrası kampüslerinde karışma faaliyetleri yürütmekte ve bunların yanı sıra casusluk ve fikri mülkiyet hırsızlığı gibi eylemleri tasarlamaktadır⁵⁷⁹. Bu eylemlerin arkasında Çin ve Rusya'nın başlıca tehdit aktörleri olduğu değerlendirilmiştir⁵⁸⁰. Karışma faaliyetleri kamuoyunun görüş ve tartışmalarını etkilemeye çalışmakta; böylece, konuşma ve toplanma gibi temel özgürlüklerini ve akademik kurumların bağımsızlığını engellemektedir. Örneğin, McMaster Üniversitesinde bir öğrencinin Uygurlar'a⁵⁸¹ yönelik sunum yapması, üniversitenin Çin konsolosluğu tarafından kınanmasına neden olmuştur⁵⁸².

vi. Çin, kültürel karışmanın bir fiili olarak Kanada dahil dünyanın birçok devletinde Çin dilini ve kültürünü öğreten 'Konfüçyüs Enstitüleri'ne fon sağlamaktadır. Kanada'nın New Brunswick eyaletinde geçen karışma ile ilgili şikayetler nedeniyle bir Konfüçyüs Enstitüsü'nün kapatıldığı belirtilmiştir⁵⁸³.

Kanada'nın "Parlamentelerin Ulusal Güvenlik ve İstihbarat Komitesi" tarafından sunulan bu raporunda Kanada içerisinde başka devletlerin karışma eylemlerinin bir görünümü ortaya çıkmıştır. Bu rapordan bazı karışma türleri ve sunulan örneklerden karışmayı oluşturan durumlar anlaşılmaktadır.

⁵⁷⁷ Ibid., para. 157.

⁵⁷⁸ Ibid., para. 165.

⁵⁷⁹ Ibid., para. 171.

⁵⁸⁰ Ibid., para. 172.

⁵⁸¹ Çin'in Uygurlara yönelik zulüm yapıyor olması tartışılmaktadır.

⁵⁸² The National Security and Intelligence Committee of Parliamentarians of Canada, op. cit., para. 173.

⁵⁸³ Ibid., para. 174.

3.4. Karışmama İlkesinin İstisnai Durumları

Uluslararası hukukta karışmama ilkesinin istisnaları veya karışmanın hukuka uygun olduğu ileri sürülen bazı durumlar bulunmaktadır. Devletler arası ilişkiler ve uluslararası hukukun gelişimi nedeniyle bu durumlar, belirli bir sayı ile sınırlı değildir. Ancak, hukuki belgeler ve akademik yazılarda değinilen birçok ana husus dikkate alınarak tüm durumları kapsayan durumlardan bahsedilmiştir. Bu bağlamda, şunu belirtmekte fayda vardır ki; karışmanın yasaklanmış olması bir ana prensip olduğundan diğer prensipler gibi bunun istisnaları da kaideyi bozmaz.

Bu istisnalar arasında; diğer bir devlette devam eden iç çatışmalara karışma, çatışma halinde ilgili hükümetin çağrısıyla karışma, insancıl nedenlerle karışma ve yurtdışındaki vatandaşların korunması maksadıyla yapılan karışma önemli bir yer tutmaktadır⁵⁸⁴.

3.4.1. Bir Devletin Yurtdışında İkamet Eden Vatandaşlarını Korumaya Yönelik Karışma

Karışma yasağının istisnai durumlarından biri, bir devletin yurtdışında ikamet eden kendi vatandaşlarını koruması hakkında yapılan karışma eylemidir. Devletlerin kendi vatandaşlarının yurtdışında bir tehlikeye ya da tehdiye maruz kalması halinde, vatandaşı üzerinde yapılan eylemlerin doğrudan devletlerin kendilerine yapılmış sayılarak karışmada bulunması meşru savunma hakkı kapsamında değerlendirilmektedir⁵⁸⁵. BM Antlaşması ortaya çıktıktan sonra artık bu hususlar, Antlaşma'nın 2(4) maddesi çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu tarzda yapılan karışmanın yasallığı bazı koşullara tabi tutulmaktadır⁵⁸⁶.

Genelde devletler, yurtdışında ikamet eden vatandaşları üzerinde büyükelçilikler aracılığıyla güvenlik sağlanması gibi sınırlı bir yetki alanına sahiptirler. Çünkü bir devletin başka bir devlet toprağında kendi vatandaşlarının korunması veya bununla ilgili diğer eylemlerinin, devletler arası egemenlik ve dostane ilişkiler ilkelerine göre yürütülmesi sorumluluğu vardır.

⁵⁸⁴ Keskin, op. cit., s. 107; Eren, op. cit., s. 250.

⁵⁸⁵ Keskin, op. cit., s. 108.

⁵⁸⁶ Natalie Wild, "Does A State Have The Right To Protect Its Citizens Abroad?", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://bit.ly/2KyaOTA>, s.1, (12.12.2019).

Bu hususu göz önünde bulundurarak, diğer bir devlet ülkesinde böyle bir karışmanın meşru olabilmesi için belirli koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu koşulları Keskin şöyle belirtmiştir: “ *Devletin vatandaşları o an tehdit altında olmalıdır. Ülke devlet o kişileri ya koruyamayacak durumda ya da bunu yapmak konusunda isteksiz olmalıdır ve devletin karışması yalnızca bu tehlike altındaki kişileri kurtarmak amacına yönelik olmalıdır.*⁵⁸⁷”

Diğer bir ifadeyle, bir devletin yurtdışındaki vatandaşlarını korumak amacıyla yapacağı karışmanın yasallığı için gereken şartlar şunlardır: O vatandaş veya sivil nüfusa karşı işlenmiş suçların tartışmasız kanıtlarının varlığı; bu bağlamda çok taraflı kuvvet kullanımı veya karışmaya yönelik uluslararası yetkinin bulunması; karışmanın amacının insanların acı çekmesini önlemek ve kendi halkını korumakla sınırlı olması; ve karışma, insani hedefe ulaşmak için gerekli olanı aşmamalıdır⁵⁸⁸.

Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken bir husus; bu tür karışma olaylarını baştan hukuka uygun karışmalar olarak açıklamak yerine, ancak belli koşulların yerine getirilmesi durumunda BM Güvenlik Konseyi tarafından yasal olarak kabul edilmesinin mümkün olduğudur.

3.4.2. İnsancıl Nedenlerle Karışma

Yukarıda “insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu” başlığı altında belirttiğimiz gibi, burada da insancıl nedenlerle karışma, söz konusu karışma yasağı ilkesinin istisnai durumlarından. Bilindiği üzere, bir devletin kendi vatandaşı olan veya olmayan kişilere temel insan haklarını reddedecek ve insanlığın vicdanını sarsacak biçimde davranması halinde, insan hakları ihlallerini önlemek için yapılan karışma, “insancıl nedenlerle karışma” olarak bilinmektedir⁵⁸⁹.

İnsancıl nedenlerle karışma, istisnai ve hukuka aykırı olmayan bir durum olarak nitelendirilmektedir. Keskin’e göre; “*Gerçek bir insancıl nedenlerle karışma olayı, ülke fethi veya siyasi bağımlılık içermez. İnsan haklarının ilerletilmesi ise BM'nin temel amaçlarından birisi olduğuna göre, bu nedenle karışma, hukuka aykırı değildir.*”⁵⁹⁰.

⁵⁸⁷ Keskin, op. cit., s. 108.

⁵⁸⁸ Natalie Wild , op. cit., s.1.

⁵⁸⁹ Keskin, op. cit., s. 125.

⁵⁹⁰ Ibid., s. 126

Dünya çapında birçok örnekte, devletlerin insan hakları ihlallerini önlemek veya insancıl nedenlerle karışmayı öne sürerek siyasi, ekonomik ve daha farklı amaçlar ya da farklı kazançlar elde etmek için karışmada bulunması söz konusu olmuştur⁵⁹¹.

Bu bağlamda hukuki yazılarda kesin olarak belirtilen husus, insancıl nedenlerle karışmanın yasallık kazanabilmesi için bu tür karışma eylemlerinin yalnızca insan hakları ihlallerinin engellemesi amacıyla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bunun dışında herhangi bir maksat, çıkar veya kazanç için yapılan karışma, uluslararası hukuka aykırı olacaktır.

3.4.3. Devam Eden İç Çatışmalara Karışma

BM Genel Kurulunun 1965 tarih ve 2131 sayılı kararına göre, hiçbir devlet başka bir devletteki iç çatışmaya karışmayacağına ya da rejim yıkmaya yönelik faaliyetlere yardım etmeyeceğine, finansal destek vermeyeceğine ve bunları kışkırtmayacağına dair yükümlüdür⁵⁹². Bir devletin, başka bir devlette gerçekleşen iç çatışmalara karışması uluslararası hukukta yasaklanmıştır. Ancak, bazı haklı nedenlerle iç çatışmalara yapılan karışmalar yasal görülmektedir.

Uluslararası hukukta iç çatışmalar, self-determinasyon hakkına dayanan ve dayanmayan iç çatışmalar olarak ikiye ayrılmaktadır⁵⁹³. İç çatışma, devletin denetimi altında, yerel meselelerle sınırlı ya da düzensiz bir ayaklanma ise self-determinasyon hakkına dayanmayan iç çatışma olarak sınıflandırılabilir⁵⁹⁴.

Genellikle self-determinasyon hakkına dayanmayan çatışmalar, salt iç meselelerden kaynaklı ve yerel hususlardan oluştuğu için bu tür çatışmalara veya ilgili devlet hükümetine karışılmaması gerekmektedir. UAD Nikaragua kararında ABD'nin *kontralara* yardım sağlamasını, Nikaragua'nın içişlerine karışma olarak değerlendirdiği yukarıdaki bölümde açıklanmıştır⁵⁹⁵.

Diğer taraftan, self-determinasyon hakkına dayanan iç çatışmalara karışma durumu, tartışmalı bir konudur. Self-determinasyon ilkesi, insanların uluslararası düzende kendi kaderlerini belirlemelerini ifade eder. Özellikle, bu ilke halkların kendi

⁵⁹¹ Eren, op. cit., s. 252.

⁵⁹² UN-ilibrary, *Yearbook of the United Nations 1965*, UN: December, 1965, s. 94. <https://doi.org/10.18356/cefcc82d-en>, (05.09.2020).

⁵⁹³ Keskin, op. cit., s. 111.

⁵⁹⁴ Eren, op. cit., s. 252.

⁵⁹⁵ UAD, Nikaragua Kararı, para. 122.

politik statüsünü seçmesine ve kendi ekonomik, kültürel ve sosyal kalkınma biçimini belirlemesine müsaade etmektedir⁵⁹⁶. Self-determinasyon hakkı, uluslararası teamül hukukundan doğan, ancak aynı zamanda genel bir hukuk prensibi olarak tanınan ve bir dizi uluslararası antlaşmada yer alan uluslararası hukukun temel bir ilkesidir⁵⁹⁷. Örneğin, self-determinasyon hakkı, ‘BM Antlaşması’ ve ‘Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nde “tüm halklar”ın ortak hakkı olarak korunmaktadır⁵⁹⁸. Bu bağlamda Keskin şunları ifade etmiştir:

“Bir halk, self-determinasyon sürecinde kuvvet kullanma yoluna başvurmuşsa bu halka yardım etmenin karışmama ilkesinin istisnası olduğu yolunda görüşler oldukça yaygındır. Self-determinasyon hakkı, egemenliğin hükümete değil halka ait olduğunun altını çizen bir haktır. Hukuksal bir hak olarak kabulü süreci, 1960 tarih ve 1514 sayılı Sömürgecilik Bildirisi'nin Genel Kurul'da kabul edilmesine kadar gider. Artık bu konu devletin iç işi sayılmamaktadır ve uluslararası hukukta bir self-determinasyon hakkı olduğu kabul edilmektedir”⁵⁹⁹.

Ayrıca, BM'nin 1970 tarihli Dostça İlişkiler Bildirisi'ne göre, self-determinasyon hakkının kullanılmasında diğerlerinin engel yaratması yasaklanmıştır⁶⁰⁰. Bunları göz önünde bulundurarak, self-determinasyon hakkına dayanarak yapılan iç çatışmalarda halkın kendi bağımsızlığı için veya sömürge yönetimine karşı savaşırken yardım sağlanması, ilkenin istisnai bir durumu olarak değerlendirilmektedir⁶⁰¹.

Ancak, sağlanacak olan yardımların niteliği üzerinde tartışmalar bulunmaktadır. Yapılacak yardımların askeri nitelik taşıması durumunda yasal olup olamayacağı hususunda tartışmalar vardır ve bu konuda bir uzlaşma yoktur⁶⁰². Askeri nitelikte olmadığı durumda, silah ve benzeri unsurlar hariç başka türlü yardımların hukuka uygun olduğu konusunda neredeyse bir görüş birliği söz konusudur⁶⁰³.

⁵⁹⁶ UNPO, “Self-determination”, *Unrepresented Nations and Peoples Organization*, 21.09.2017, <https://unpo.org/article/4957>, (11.08.2019).

⁵⁹⁷ Cornell Law School, “Self-determination”, *Legal Information Institute*, <https://bit.ly/2VXTnBj>, (24.02.2020).

⁵⁹⁸ Ibid.

⁵⁹⁹ Keskin, op. cit., s. 115.

⁶⁰⁰ Ibid., 116.

⁶⁰¹ Eren, op. cit., s. 255.

⁶⁰² Ibid.

⁶⁰³ Ibid.

3.4.5. İlgili Devlet Hükümetinin Davetiyle Ya Da Önceden Yapılan Bir Antlaşmaya Dayanarak Karışma

İçişlerine karışma yasağının diğer bir istisnası, ilgili hükümetin davetiyle veya rızasıyla yapılan karışmadır. Bir devlet içerisinde devam eden iç çatışmalara, ilgili hükümetin daveti veya çağrısıyla ya da kendileri arasında önceden yapılan bir anlaşmaya dayanarak karışmada bulunulması, uluslararası hukukta bir aykırılık teşkil etmemektedir⁶⁰⁴. Bir devlet, kendi rızasıyla bazı sınırlı operasyonlar için diğer bir devlete asker yollama çağrısında bulunabilmektedir. İstisnai bir durum olarak, bu tür karışmaların hukuka uygun olması için bazı şartlara uyulması gerekmektedir. Bu şartlardan birisi, ilgili devletin çağrısı veya davetinin o devletin yasal hükümeti tarafından yapılmasıdır⁶⁰⁵. Ayrıca, bu davetin baskı oluşturularak elde edilmemesi gerekmektedir⁶⁰⁶.

İlgili hükümetin çağrısı açık şekilde olacağı gibi bazı durumlarda dolaylı şekilde rızanın gösterilmesi de yeterli görülmektedir. Ayrıca, çağrıda bulunan veya davet eden devlet içinde mutlaka bir iç ayaklanma veya çatışmanın olması şart değildir. Nitekim, ilgili devlet diğer herhangi bir eylem için de çağrıda bulunabilmektedir.⁶⁰⁷ Mesela, ilgili devlette uçak kaçırılması veya benzeri eylemler sırasında yardım amaçlı çağrıda bulunabilir⁶⁰⁸.

3.5. Karışmama İlkesinden Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü

Karışma yasağı ilkesinin ihlali veya karışma eylemlerinden doğan uyuşmazlıkların varlığı halinde, devletler arası uygulamalarda çözüme dair birçok yöntemin kullanıldığı görülmektedir. Karışmama prensibi, BM çerçevesinde yürürlükte olan bir ilke olduğundan, bunun ihlali durumunda da BM'nin gösterdiği yollarla çözüme gidilmesi gereklidir. Bunun en kesin yolu, uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı çerçevesinde çözülmesidir. Ancak, uygulamada devletlerin mahkemeye başvurarak sorunu çözmeye çalışmasının yanısıra, mahkemeye gidilmeden alternatif diğer yöntem

⁶⁰⁴ Keskin, op. cit., s. 121.

⁶⁰⁵ Ibid., 123.

⁶⁰⁶ Ibid.

⁶⁰⁷ Ibid.

⁶⁰⁸ Ibid.

ve barışçıl yollarla çözümlenmenin de birçok örneği bulunmaktadır. Ancak, her durumda, bu tür uyuşmazlıkların çözümünde Uluslararası Adalet Divanı öncü rol oynamaktadır.

Karışmama prensibinden doğan uyuşmazlıklar, zaten devletler arasında uluslararası hukukun uyuşmazlıkları anlamına geldiğinden, uluslararası hukukun uyuşmazlıklarda uygulanan her türlü yöntem, burada da geçerlidir. Buradan hareketle, uluslararası hukukta ortaya çıkan uyuşmazlıklar durumunda uygulanan yöntemlerin bazıları kısaca burada zikredilmektedir. Devletler arası yaşanan uyuşmazlıkların çözüm yöntemleri, yargısal ve yargı dışı kategori şeklinde ikiye ayrılabilir⁶⁰⁹.

Yargısal Çözüm Yolları: Yargısal Çözüm Yolları olarak ilk karşımıza çıkan Uluslararası Adalet Divanı'dır. Ayrıca, karışma yasağı ilkesinin ihlali durumunda devletlerin uygulamalarında yaygın olarak kullanılan metot, Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulmasıdır. Karışmama ilkesinin ana dayanağı olan BM bünyesinde uyuşmazlıkların çözümüyle ilgili önemli görev üstlenen kurum, UAD'dir. Aynı zamanda, BM Antlaşması'nın dayandığı bir ilkenin ihlali durumunda başvuracağı resmi makam da zaten UAD'dir. UAD Statüsü'nün 36 (1). maddesi şu şekildedir: "Divan'ın yetki alanı tarafların kendisine sunacağı bütün işlerle Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda ya da yürürlükteki antlaşma ve sözleşmelerde özel olarak öngörölmüş bütün durumları kapsar"⁶¹⁰.

Ayrıca, BM'ye üye olan her devlet, kendi aralarındaki anlaşmazlığın çözülmesinde UAD'ye başvurabilmektedir⁶¹¹. UAD'nin yanısıra diğer uluslararası mahkemeler de bu konuda önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa Birliği Adalet Divanı, BM Deniz Hukuku Mahkemesi gibi birçok uluslararası mahkemeye başvurulabilmektedir. Ayrıca, devletler arası uyuşmazlıkların çözümünde uluslararası hakemlik girişimlerine de başvurulabilir⁶¹².

⁶⁰⁹ Muhammed Erdal, "Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne İlişkin Bir Müessese", *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, C. 19, Özel Sayı , (2017), s. 2876.

⁶¹⁰ Bu maddeye ilişkin bkz. UAD, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, <https://www.icj-cij.org/en/statute>, (24.04.2020).

⁶¹¹ Ibid.

⁶¹² Naomi Burke, "Annex VII Arbitral Tribunal Delimits Maritime Boundary Between Bangladesh and India in the Bay of Bengal", *American Society of International Law*, C.18, S. 20 (2014), <https://bit.ly/2Y4bfwX>, (24.04.2020).

Yargı Dışı Barışçıl Çözüm Yolları: Yargı dışı barışçıl çözüm yolları arasında görüşme, araştırma ve soruşturma, dostça girişim, uzlaştırma ve arabuluculuk yer almaktadır. Uyuşmazlığa taraf olan devletler, müzakere veya diğer barışçı yollarla uyuşmazlığın giderilmesine ilişkin olarak görüş alışverişinde bulunarak ihtilafı çözebilmektedirler⁶¹³. Bu durum, *görüşme* çerçevesinde değerlendirilmektedir⁶¹⁴.

Araştırma ve soruşturma çerçevesinde uyuşmazlığa taraf olan devletler, aralarındaki ihtilafı konuyu veya herhangi bir ihlali tespit etmek ve buna uygun çözümler ve düzenlemeler önermek için anlaşmazlığın tüm yönlerini araştırmak üzere bir soruşturma başlatmayı kabul edebilirler⁶¹⁵. Anlaşmazlığa taraf olan devletler, doğrudan kendi aralarında çözüme kavuşamadıklarında, üçüncü bir taraf, kendisinden dostça girişim olarak çözüm teklifi sunabilir. Ancak bu tür bir teklif, anlaşmazlığın tüm taraflarının kabulüne bağlıdır⁶¹⁶.

Uzlaştırma'da uyuşmazlığa taraf olan devletler, kendi aralarında bir anlaşmayla ya da ortak bir süreci takip ederek dâimi veya geçici bir uzlaştırma komisyonu belirleyecek ya da üçüncü taraf atayacak ve anlaşmazlık konusunu bu komisyona sunacaktır. Komisyonun görevi, olguları nesnel ve tarafsız bir şekilde değerlendirmek ve daha sonra bu konu hakkında bir rapor yayınlamaktır⁶¹⁷.

Arabuluculuk, taraf devletlerin, seçilen bir veya birkaç hakem tarafından uyuşmazlık konusunda taraf devletlerin argümanları alındıktan sonra bir karara vararak anlaşacakları özel bir süreçtir⁶¹⁸.

⁶¹³ BM Hukuk İşleri Bürosu Kodlama Bölümü, *Handbook on the peaceful settlement of disputes between States*, 1992, New York : UN, 1992, para: 26.

⁶¹⁴ Bu durumda devletler arası diplomatik yollarla, karşılıklı talepler üzerine veya benzer uygulamalarla görüşme gerçekleştirilebilir. Görüşme tarafları, kendi aralarında pazarlık yaparak ya da karşılıklı iddialarda bulunarak ya da ortak bir yöntem seçerek çözüme gidebilir. Hatta görüşme, bu teknolojik çağda telefon, elektronik mail veya benzer yöntemler kullanılarak da gerçekleştirilebilir. Detay için bkz. Hilal Önal, *Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Rolü*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 69.

⁶¹⁵ BM Hukuk İşleri Bürosu Kodlama Bölümü, *Handbook on the peaceful settlement of disputes between States*, op. cit., para. 74.

⁶¹⁶ *Ibid.*, para. 101.

⁶¹⁷ Rapor, uyuşmazlığın çözümü için somut teklifler içermesi gerekir; ayrıca, tarafların bu raporu kabul etmek için bir yasal zorunluluğu bulunmamaktadır. Detay için bkz. Oxford Reference, "Conciliation", *Oxford University Press Oxford Reference*, <https://bit.ly/3eXvxhZ>, (24.04.2020).

⁶¹⁸ Arbitration, *American Bar Association*, <https://bit.ly/2xPVUWn>, (24.04.2020); Bu süreçte, hakem, duruşmadan sonra bir karar vermektedir. Burada arabuluculuğun temel özelliklerinden biri, anlaşmazlığın tarafları üzerinde bağlayıcı kararlar veren bir prosedür olmasıdır. Detay için bkz. BM Hukuk İşleri Bürosu Kodlama Bölümü, *Handbook on the peaceful settlement of disputes between States*, op. cit., para: 168.

Bunların dışında, BM tarafından uyuşmazlıkların çözülmesinde uygulanan yaptırımların önemli bir rol oynadığı görülmektedir⁶¹⁹. Bu tür yaptırım uygulamaları arasında, uyuşmazlığa taraf olan devletler arası diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ekonomik yaptırımlar ve benzeri uygulamalar yer almaktadır⁶²⁰. Bununla birlikte, devletlerin uygulamalarında karışmama ilkesinin ihlali söz konusu olduğunda ilgili devlete resmi kınama verilmesi ve kamuoyuna açık raporlar sunulması şeklinde uyuşmazlığı çözüme gayreti de görülmektedir.

Müdahale ve *karışma* kavramları arasında bazı farklar olduğu düşüncesinden hareketle, yukarıda ifade edilen yöntemler, karışmama prensibi dikkate alınarak belirtilmiştir. Müdahale yasağının ihlali veya uluslararası hukukta kuvvet kullanma söz konusu olduğunda diğer uygulamalar da devreye girecektir. Kuvvet kullanmanın ihlali durumunda BM'nin belirli icrai yöntemleri bulunmaktadır. Aynı şekilde, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyinin öngördüğü uygulamalar vardır. Bu çalışma karışmaya yönelik olduğu için müdahale veya kuvvet kullanmaya ilişkin hususlardan bahsedilmeyecektir.

3.6. Değerlendirme

Uluslararası hukuk terminolojisinde karışma kavramının, müdahale kavramından farklı anlam ve uygulamayı içermekte olduğu teyit edilmiştir. Karışma kavramından anlaşılan, bir devletin, başka bir devletin iç yetki alanına giren meselelerine emredici veya zorlayıcı şekilde, doğrudan veya dolaylı olarak bir baskı veya karışmada bulunmasıdır. Bunun amacı, karışmaya maruz kalan devletin bir konudaki duruşunu değiştirmesi ya da o devletten kendi çıkarına veya isteğine uygun faydanın elde edilmesi veya o devlette karışma faaliyetinde bulunan devlet lehine bazı değişikliklerin yaratılmasıdır.

Karışmayı oluşturabilmek için “iç yetki alanı”na (*domestic jurisdiction*) giren hususlar ve “zorlama” (*coercion*) unsurunun bulunmasına dair yapılan tartışmalar burada aktarılmıştır. Karışma ile ilgili devletlerin uygulamalarında doğrudan karışma eylemlerinden ziyade dolaylı karışma biçimleri görülmektedir. Bu biçimler arasında siyasi, ekonomik, diplomatik ve siber karışma yöntemleri önemli bir yer tutmaktadır.

⁶¹⁹ Önal, op. cit., s. 70.

⁶²⁰ Ibid., ss. 76-78.

Aynı zamanda, uluslararası hukukta karışmanın meşru görüldüğü durumların tanınmış olduğundan da bahsedilmiştir.

Karışma yasağının hukuki dayanaklarından BM Antlaşması ve BM çerçevesinde birçok bildiri, çok açık ve net bir şekilde ilkenin detaylarını açıklamaktadır. Bunun yanısıra, Uluslararası Adalet Divanı, diğer uluslararası mahkemeler, bölgesel örgütler ve devletlerin yerel yasaları, karışmama ilkesinin gelişiminde önemli bir destek işlevi görmüştür. Ayrıca, karışmama ilkesinden doğan uyuşmazlıkların çözümünde hukuki açıdan birçok yöntem bulunmaktadır.

Uluslararası hukukta karışmama ilkesine yönelik birçok hukuki dayanak ve uygulama bulunmasına rağmen bu ilkenin geçerli olmadığına yönelik ifadeler de bulunmaktadır⁶²¹. Bu bağlamda Özlük şunları ifade etmiştir:

Egemenliği, disiplindeki yaygın temayülde görüleceğ üzere, daha çok pratikte yaşanan gelişmeler üzerinden anlamaya çalışanlar, egemenlikle ilgili olarak birçok etiket kullanmaktadırlar. Egemenliğin eridiği, yok olduğu, demode olduğu, azaldığı, paylaşıldığı, değiştiği, teslim olduğu gibi etiketler son dönemde oldukça sık karşılaştığımız tanımlamalardır⁶²².

Ayrıca, bu tür etiket veya tanımlamara yönelik, Maryann K. Cusimano'nun "açık toplum, açık ekonomi ve açık teknolojilerin yaygınlaşmasıyla" egemenliğin zayıfladığı tabiri⁶²³; Sindjoun'un, "küreselleşme sürecinde egemenlik yorumunun anlamını yitirdiğini" belirtmesi⁶²⁴; Sassen'in, modern dönemde egemenliğin merkezsizleştirilmiş olması ifadesi⁶²⁵; Leonard'ın, söz konusu dönüşümde egemenliğin düşüşünü savunması⁶²⁶; Linklater'in, egemenliğin geçerliliğini yitirdiğini açıklaması⁶²⁷

⁶²¹ Özlük, op. cit., s. 201.

⁶²² Ibid., ss. 148-149.

⁶²³ Ibid., s. 202; Maryann K. Cusimano, "Beyond Sovereignty: The Rise of Trans sovereign Problems", *The Catholic University of America, Carnegie Endowment for International Peace*, (1999), <https://bit.ly/332dTEs>, (26.06.2019).

⁶²⁴ Ibid., s. 204; Luc Sindjoun, "Transformation of International Relations Between Change and Continuity: Introduction", *International Political Science Review*, C. 22, S. 3 (2001).

⁶²⁵ Ibid., s. 204; Saskia Sassen, *Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalization*, New York: Columbia University Press, 1996, ss. 29-31.

⁶²⁶ Ibid., s. 204; Eric K. Leonard, "Discovering the New Face of Sovereignty: Complementarity and the International Criminal Court", *New Political Science*, C. 27, S. 1 (2005).

⁶²⁷ Ibid., s. 205; Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*, Oxon: Routledge, 2007.

ve Wallerstein'in egemenliğin "bir sarsıntı geçirmeye başladığı"⁶²⁸ ifadesi doktrinde önemle tartışılmaktadır.

Aynı şekilde bu ilkenin kapsamı ve niteliği hususunda bir uzlaşma da yoktur. Bunların nedenine ilişkin bir soru ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun cevabı araştırıldığında; karışmayı oluşturan unsurların belirli koşulların beyanının ve hukuki perspektiften net bir çizginin bulunmaması, önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu göz önünde bulundurarak net bir sınır belirlenmek adına, karışmayı oluşturabilen eylemlerin somut örneklerinin sunulması düşünülmüştür. Bu somut örneklerden en azından somut bir fikir çıkarılabilecektir. Ayrıca, ortada somut örnekler olmadığında ve bu örnek olaylar ile günümüzdeki olayların karşılaştırması yapılmadığında bu ilkenin uygulama sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunun için ilkeyi somut örneklerle incelemek önemlidir.

Bu bağlamda, yukarıda UAD içtihatları, uluslararası ve bölgesel örgütlerin pratikleri, yerel mahkemelerin kararları ve devletlerin uygulamalarının incelenmesinde karışmayı oluşturan ya da karışmama ilkesinin ihlalini gerçekleştiren bazı somut örneklerden bahsedilmiştir. Bu örneklerde belirtilen eylemler mutlaka karışmayı oluşturacak nitelikte değildir; ancak ilkenin bütün şartları yerine getirilmiş olduğunda bu eylemler, karışmayı gerçekleştirilebilmektedir.

Yukarıda zikredilen UAD kararları, uluslararası örgütlerin belirtilen durumları, yerel mahkemelerin bulguları ve devletlerin resmî açıklamalarında belirtmiş olduğu örneklerden karışmayı oluşturabilen durumlar aşağıdaki listede toplanmıştır. Karışma yasağının hukuki dayanaklarında somut örnekler olmadığı için hangi eylemlerin yasaklanmış karışma oluşturup oluşturmadığı tartışılırken bu listenin amacı, karışmanın kapsamı ve niteliği konusunda somut bir düşüncenin oluşturulmasıdır. Bununla birlikte, bir sonraki bölümde Bangladeş örneği incelenirken zikredilecek olayların değerlendirilmesinde, bu listede yer alan örnekler doğrudan yardımcı olacaktır.

⁶²⁸ Özlük, op. cit., s. 205; Immanuel Wallerstein, "States? Sovereignty?: The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition", David A. Smith, et al. (ed.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London: Routledge, 1999.

Karışma Olarak Nitelendirilebilecek Eylemlerin Örnek Listesi

a. BM'nin 9 Aralık 1981 tarihli Devletlerin İçişlerine Müdahale ve Karışmanın Kabul Edilmezliği Bildirisinde Belirtilen Eylemler

1. Başka bir devletin herhangi bir kurumunun istikrarını bozmak veya baltalamak için herhangi bir şekilde veya herhangi bir bahane altında herhangi bir eylem veya girişim;

2. Diğer devletlerin siyasi, sosyal veya ekonomik düzenini bozmak, siyasi sistemini devirmek veya değiştirmek, devletler arasında gerginliğe yol açmak veya halkı, ulusal kimlikleri ve kültürel miraslarından mahrum etmek amacıyla yapılan eylemler;

3. Diğer devletlerin bilgiye serbest erişime sahip olması, bilgi ve kitle iletişim sistemlerini siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel çıkarlarına uygun kullanmasında bir şekilde engel yaratılması;

4. Diğer devletlerin siyasi düzenini bozmayı veya birliğini parçalamayı amaçlayan herhangi bir eylem;

5. Paralı askerlerin eğitimi, finansmanı ve bu paralı askerlerin başka bir devletin ülkesine gönderilmesi;

6. Karışmak amaçlı propaganda eylemleri;

7. Başka bir devletin rızası olmadan o devletin toprağında herhangi bir ekonomik, siyasi veya askeri faaliyetin gerçekleştirilmesi;

b. UAD'nın Nikaragua Kararı

8. Bir devletin, başka bir devlete karşı baskı uygulamak amacıyla ya da istediğini zorla elde etmek için ticaret ambargosu veya ithalat-ihracat kısıtlamasının uygulanması şeklinde dolaylı karışmada bulunması;

9. Bir devletin, başka bir devletteki içişlerine karışmak amacıyla askeri veya paramiliter eylemleri her türlü doğrudan ve dolaylı finanse etmesi veya fon sağlaması;

10. Bir devletin, başka devletlerdeki siyasi partileri finanse etmesi, siyasi liderlerin yerleştirilmesini sağlaması ve siyasilere para ödemesi veya başka şekilde fayda sağlayarak ya da siyasi liderleri, çıkarları doğrultusunda destekleyerek o devletin

içişlerine karışması ve o devletten istediğini elde etmesi veya bir şekilde baskı uygulaması;

11. Bir devletin, başka bir devlet içerisinde gerek istihbarat teşkilatı aracılığıyla gerek doğrudan ‘mercenary’ veya paralı asker vasıtasıyla ya da dolaylı bir şekilde o devletin vatandaşlarını öldürmesi, yaralaması, kaçırmaması, suikast düzenlemesi, işkence yapması, tecavüz etmesi, mahkumları veya sivilleri öldürmesi ve benzeri eylemlerin gerçekleştirilmesi ya da gerçekleştirilmesine destek sağlanması;

12. Bir devletin, başka bir devletin içişlerine karışmak veya gayrı meşru eylemlerini gerçekleştirmek veya gerçekleştirilmesi desteklemek için herhangi bir provokasyon, yasadışı talimat, zararlı hilelerin beyanı ve benzeri hususları içermiş olan her türlü yayın, el kitabı, broşür veya benzeri içerikleri sağlaması veya dağıtması;

13. Başka bir devletin egemenlik sahasına yasadışı giriş yaparak herhangi bir eylemin gerçekleştirilmesi suretiyle toprak bütünlüğünün ihlali;

14. Bir devletin istediğini elde etmesi için başka bir devletin belli siyasi partilerine destek vermesi, siyasi dengelerini bozması, aynı şekilde, ekonomik baskıda bulunması, ihracatın yasaklanması veya benzer şekilde ekonomik saldırıda bulunması;

c. **UAD’nın Kongo v. Uganda Kararı**

15. Diğer bir devletin belli isyancı gruplarını veya benzeri toplulukları desteklemesi ve sınırları içerisinde yasadışı operasyon yürütmesi;

16. Bir devlet tarafından, başka bir devletin doğal kaynaklarına el konulması;

d. **ASEAN Uygulamaları**

17. ASEAN uygulamalarına göre karışma yasağı ilkesi çok kapsamlı olup başka bir devletin iç meseleleri hakkında yorum yapılması;

e. **Afrika Birliği Pratiği**

18. Bölgesel örgüt tarafından bir üye devlet içindeki iç olaylara ve yargı işlemlerine müdahale edilmesi;

f. **Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ) Uygulamaları**

ADÖ’nün yargı Komitesi’nin sunulmuş, onaylanmamış, ancak karışmayı oluşturabilen fikirleri içeren bazı eylemleri:

19. Başka bir devletin kişiliğine veya siyasi, ekonomik, sosyal veya kültürel unsurlarına karşı her türlü karışma veya teşebbüs tehdidi;

20. Başka bir devlete egemen iradesini empoze etmek ve her türlü avantajı elde etmek için ekonomik veya politik nitelikte zorlayıcı tedbirlerin kullanmak veya teşvik etmek;

21. Başka devletlerinde sivil çekişmeyi kışkırtmak, ilerletmek veya yardım etmek amacıyla tasarlanmış şüpheli silah ve savaş malzemelerinin trafiğe izin verilmesi;

22. Devletler dışındaki kişilere ve kuruluşlara devlet tarafından üretilen veya sahip olunan silahların herhangi bir yöntemle sağlanması;

23. Bir devlet tarafından, başka bir devletin belirli bir biçim veya türdeki bir hükümet kurmasının engellenmesine yönelik eylemler;

24. Başka bir ülkeye, belirli bir örgüt veya hükümeti empoze etmek için doğrudan çaba teşkil eden baskı eylemleri ve ayrıca empoze edilmiş durumu sürdürmek için tasarlanan müteakip eylemler;

25. Bölgesel anlaşmalar veya herhangi bir özel avantaj elde etmek için baskı kullanımı; bölgesel iktisapların veya herhangi bir tür baskı ile elde edilen özel avantajların tanınması;

g. **Avrupa Birliği Çerçevesi**

26. Bölgesel örgüt tarafından üye devletlerin ulusal seçimlerine müdahale edilmesi; başka bir devlet içerisinde gizli bir şekilde casusluğun yürütülmesi;

h. **Yerel Mahkeme Kararları**

27. Bir devletin başka bir devletin toprağında suikast düzenlemek için isyancı veya terör gruplarına destekte bulunması;

i. **Rusya Devlet Duması'nın Karışma İnceleme Komisyonu**

28. Başka bir devletin içişlerine karışmak amacıyla protesto düzenlenmesi veya finanse edilmesi;

j. **2016 ABD Başkanlık Seçim Üzerinde Resmi Tartışması**

29. İnternet veya sosyal medya aracılığıyla başka bir devletin ulusal seçim kampanyasına karışılması, müdahalede bulunan devletin istediği adayın kazanması için dolaylı destekte bulunulması;

k. **Singapur İçişleri Bakanlığının Karışma ile İlgili Mücadeleleri**

30. Bir devletteki belirli bir makam sahibinin başka bir devletin istihbarat teşkilatına hizmet etmesi, devletin aleyhinde eylemlerde bulunması ve başka bir devletin isteğine göre devletin politikasını veya kamuoyunu etkilemeye çalışması;

1. **Kanada'nın Karışma ile İlgili Parlamento Raporu**

31. Başka bir devletin seçimleri sonrasında seçilmiş yetkilileri veya atanmış görevlileri kamu görevinde bulunduktan sonra, aynı şekilde yasama meclislerinde çalışanları ve diğer büyük siyasi partinin mensuplarını hedef altına alarak istediğini elde etmek için çaba harcanması;

32. Bir devletin, başka bir devletin önemli müzakereleri ve karar alma süreçlerini etkilemek ve kendi çıkarlarına aykırı adımlarını engellemek için baskı yapması, bu yolda başarı sağlayamadığında lobi gruplarını harekete geçirmesi;

33. Bir devletin, başka bir devletin ana akım ve etnik medyasını manipüle ederek kendi mesajlarını yaymak ve gündemlerini iletme için medyayı kullanması ve medya kuruluşlarını kontrol altına alması.

Belirtilen durumlar içişlerine karışma yasağına ilişkin verilebilecek örneklerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesi Işığında Bangladeş Örneği

Uluslararası hukukun esas prensiplerinden biri olan devletlerin içişlerine karışmama ilkesi uyarınca her türlü karışma yasaklanmıştır. Uluslararası hukuk kaynaklarında karışmanın yasak olduğu noktasında bir uzlaşma bulunmaktadır. Ancak, küreselleşmenin etkisiyle beraber devletler arası ilişkilerde bir değişiklik söz konusu olduğundan, karışmanın niteliği ve kapsamı hususunda birçok sorun yaşanmaktadır. Bunun yanısıra, yukarıda belirttiğimiz gibi, modern teknolojik gelişmeler, uluslararası örgütlerin geniş yetki alanı ve benzeri nedenlerle karışmanın oluşumu ve şekilleri üzerinde ciddi tartışmalar yapılmaktadır. Özellikle savaşa varmayan ve dolaylı karışma biçimlerinin çeşitli görünümü bu hususu daha da zorlaştırmıştır.

Bunlara rağmen, karışma yasağı hakkındaki devlet uygulamaları ve mahkeme kararlarında birçok yöneme ve biçime yönelik tartışmalardan yukarıda bahsedilmiştir. Modern dönemde karışmama ilkesinin uygulaması ve hukuki çerçevesinin değerlendirilmesi konusunda somut örneklere değinilmiştir. Yukarıdaki bölümlerde karışmama ilkesinin anlamı ve hukuki dayanakları, birçok yönden tartışmaya çalışılmıştır. Bu tartışmalarda birkaç örnek incelenmiş, ancak örnekler büyük ölçüde teorik açıdan değerlendirilmiştir.

Şimdi ilkenin belirttiğimiz teorik yönleri, bir devlet örneği ile incelenerek modern perspektifte ilkenin uygulaması ve geçerliliği ile ilgili olarak somut bir sonuca ulaşmak amaçlanmıştır. Buradan hareketle, devletlerin içişlerine karışmama ilkesi ışığında Bangladeş'teki karışma örnekleri analiz edilecektir.

Bangladeş'teki karışma olaylarını incelemeye önce Bangladeş'i kısaca tanımak gerekmektedir. Bunu göz önünde bulundurarak bu bölümde, Bangladeş'teki karışma olayları ve ilgili tartışmaların yanısıra, Bangladeş'in oluşumu ve gelişimi hakkında bilgiler verilecektir. Bu bilgiler, hem Bangladeş hakkında bilgi sahibi olmaya hem de karışma olaylarının arka planını anlamaya yardımcı olacaktır.

4.1. 1971 Bangladeş Kurtuluş Savaşı ve Bangladeş'in Ortaya Çıkışı

Bangladeş'in oluşumunu, gelişimini, siyasetini ve sosyo-ekonomik durumunu anlamak için Bangladeş'i bağımsız bir egemen devlete dönüştüren 1971 Kurtuluş Savaşı'ndan bahsetmek gerekir. Bangladeş'in şimdiki durumunu beyan etmeden önce kısaca Bangladeş tarihine değinilecektir.

4.1.1. Savaşın Arka Planı: Doğu Pakistan Dönemi

1858'den 1947'ye kadar uzun bir süre Hindistan Alt Kıtası, İngilizler'in egemenliği altındaydı⁶²⁹. İngiliz yönetimine şimdiki Hindistan, Pakistan ve Bangladeş dahildi. İngiliz egemenliği sırasında dini ve kültürel açıdan birçok anlaşmazlık meydana gelmiştir. 23 Mart 1940 tarihinde "All-India Müslüman Birliği" adlı bir siyasi parti tarafından "Lahore Kararı" olarak bilinen bir öneri sunulmuştur⁶³⁰. Bu öneride, Müslümanlara yönelik bağımsız bir devletin kurulması çağrısı yer almaktadır⁶³¹. Bu çağrı, zaman geçtikçe güçlü bir iddia halinde ortaya çıkmıştır.

Bunun yanı sıra, Hindistan Alt Kıtasında İngiliz sömürgeciliği zamanında Hindu ve Müslümanlar arasında sık sık ayaklanma ve karışıklık meydana gelmiştir. Bu kargaşalarda Hindu ve Müslümanlar için ayrı devlet talebi önemli bir rol oynamıştı. Lahore kararı, ayaklanmalar ve benzeri birçok neden sonucunda 1947 tarihinde İngiliz yönetimi, ayrı bir devlet kurulmasına karar vermiştir. Sonuçta, Pakistan 14 Ağustos 1947 tarihinde bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmış ve ertesi gün Hindistan da ayrı bir devlet olarak tanınmıştır. Bu ayrılma sonucunda Bangladeş toprağı, Pakistan'a bırakılmıştır.

Pakistan'ın batı tarafından 1.600 kilometrelik uzakta, arada Hindistan topraklarıyla ayrılan Pakistan'ın Doğu tarafı olan Bangladeş, Doğu Pakistan olarak biliniyordu⁶³². Doğu Pakistan ve Batı Pakistan tek bir Müslüman devletti. 1951 nüfus sayımına göre, Batı Pakistan'ın nüfusu 33,7 milyon ve Doğu Pakistan'ın ise nüfusu 42

⁶²⁹ Kallie Szczepanski, "The British Raj in India", *ThoughtCo*, 28.01.2020, <https://bit.ly/2VJS8q5>, (20.03.2020).

⁶³⁰ Syed Atiqul Islam, Syed Abdullah Al Mamun Chowdhury, Ramiza Aktar, *History of The Emergence of Independent Bangladesh*, 4.b., Dhaka, Commerce Publication, 2017, ss. 61-65.

⁶³¹ Ibid.

⁶³² James Heitzman, Robert Worden, ed., *Bangladesh: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 1989, <https://bit.ly/31NpVSW> (19.04.2020).

milyon idi⁶³³. Bölünmeden önce Müslümanların, özel olarak Doğu Pakistan halkının ayrı bir devlet olacağına yönelik birçok açıdan umutları vardı. Ayrı bir devlet olarak Pakistan'ın ortaya çıkışından sonra Doğu Pakistan (şimdiki Bangladeş) halkı, doğal olarak bu beklentilerin gerçekleştirileceğine inanmışlardı. Buna rağmen, Batı-Pakistan hükümeti Doğu-Pakistan halkına yönelik hayatın sosyal, politik ve ekonomik vb. her alanında ayrımcı bir politika yürütmüştür⁶³⁴. Batı Pakistan hükümetinin Doğu Pakistan'a yönelik sistematik düzeyde ayrımcı ve baskıcı bir politikası olmuştur⁶³⁵. Bu tür ayrımcı davranışlar, Batı Pakistanlıların uyguladığı birçok haksız eylem ve benzeri nedenler, Bangladeş Kurtuluş Savaşına meydan hazırlamıştır. Savaşa neden olan bu tür eylemlerden bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Siyasi Ayrımcılık: Devletin merkezi Batı Pakistan'da kurulmuş, yönetimde ve hükümetin önemli mevkilerinde Bengali nüfusu temsil eden Doğu Pakistanlılara yer verilmemiştir. Devletin önemli kuruluşları, silahlı kuvvetler ve hükümet mekanizmaları üzerinde sadece Batı Pakistanlıların kontrolü söz konusuydu. Sadece merkezi yönetim değil; Bengal halkı, kendi eyaletlerinde bile tatmin edici bir siyasi temsile sahip değildi⁶³⁶. Doğu Pakistan'ın valilik ve daha yüksek görevlerine daima Batı Pakistanlılar atanmıştır. Batı Pakistanlılar, nüfus veya iktidarın büyüklüğü açısından çoğunluğu barındıran Bengal halkına merkezi hükümet aracılığıyla hakim olma politikası yürütmüştür⁶³⁷.

Ayrımcılık, yalnız görevler veya idari işlemlerle sınırlı değildi; siyasi partilerin hareketleri ve haklarına yönelik de birçok ayrımcılık yapılmıştır. General Ayub Han döneminde, Doğu Pakistandaki siyasi partilerin 1962 yılında yapılan seçimlere katılmasına izin verilmemiştir. Doğu Pakistan'ın birçok siyasetçisine kısıtlama koyulmuş ve bazılarının siyasi ideolojilerini yayması engellenmiştir⁶³⁸. Doğu Pakistanlıları, bağımsızlık savaşına yönlendiren nedenlerin başında, 1970 tarihli genel seçimde Doğu Pakistanlılara yapılmış haksızlıklar gösterilebilir. 1970 genel seçiminde, Doğu Pakistan'da Bengal halkının karizmatik lideri Şeyh Mujibur Rahman

⁶³³“Migration from East Pakistan (1951-1961)”,The Economic Weekly, 15.04.1961, <https://bit.ly/2BCaG4F>, (03.04.2020).

⁶³⁴ European Foundation for South Asian Studies (EFSAS), “1971 Liberation War, birth of Bangladesh and comparison with present day Pakistan”, *Publications Research Dossiers*, <https://bit.ly/2NRT8UP> (04.04.2020), s.3.

⁶³⁵ EFSAS, op. cit. s.3.; Islam vd., op. cit. s. 99.

⁶³⁶ EFSAS, op. cit. ss.3-4.

⁶³⁷ Ibid.

⁶³⁸ Ibid., s. 4.

liderliğindeki Awami Lig partisi, Doğu için ayrılan 169 koltuğun 167'sini kazanarak Ulusal Mecliste çoğunluk kazanmıştı⁶³⁹. Bu çoğunluğa dayanarak tarihte ilk kez bir Doğu Pakistanlı siyasi parti, Pakistan'da iktidara erişecekti; ancak Batı Pakistanlı liderler komplo⁶⁴⁰ düzenleyerek bunu engellemiştir⁶⁴¹. Bu kargaşa nedeniyle büyük protestolar meydana gelmiş, bağımsızlık çağruları yapılmıştır ve 1971 tarihli Bangladeş Kurtuluş Savaşı ortaya çıkmıştır⁶⁴².

Ekonomik Sömürü: Batı Pakistan hükümeti, ekonomi ile ilgili düzenlemlerde Doğu Pakistan halkını haklarından mahrum bırakmıştır. Batı Pakistanlılar, Doğu Pakistan ekonomisinden yararlanmakla birlikte Doğu Pakistan'ın maddi gelişimi için yeterli girişimde bulunmamış ve makul bir yatırım, Batı Pakistan tarafından yapılmamıştır⁶⁴³.

Doğu Pakistan'dan bol ihracat olurken ithalat çok az miktardaydı. Doğu Pakistan'ın ihracat oranı 1948-60 yıllar arasında yüzde 70 iken ithalat oranı yalnız yüzde 25'ti⁶⁴⁴. Devlet harcamaları bakımından 1950'den 1970'e kadar Batı Pakistan'da 12834 cr Rupees harcanmışken Doğu Pakistan'da sadece 4300 cr rupees harcanmıştır⁶⁴⁵. 1948'de Doğu Pakistan'ın tekstil fabrikası sayısı 11 iken 1971'de bu rakam 26'ya ulaşmış, Batı Pakistan'da bu sayı 1948'de 9 iken 1971'de 150'ye yükselmiştir⁶⁴⁶. 33.7 milyon nüfusa sahip Batı Pakistan için ulusal bütçenin büyük bir kısmı (% 75) harcanmaktayken 42 milyon nüfusa sahip Doğu Pakistan için nüfusa kıyasla daha büyük pay harcanacağı yerde çok az bir pay bırakılıyordu⁶⁴⁷. Bu senaryo karşılığında vergi gelirlerine baktığımızda toplam gelirin % 62'si Doğu Pakistan'dan

⁶³⁹ Anwar, Farid Uddin, Asaduzzaman, Azizul, *Shadin Bangladesher Ovvuddhoyer Itihash*, 4.b., Dhaka, Betikrom Publications, 2016, s. 415.

⁶⁴⁰ *Batı Pakistan liderlerinin farklı komploların olduğu tartışılmaktadır. Bunlardan, 1970 tarihli seçimde Batı Pakistan'da çoğunluk kazanmış olan Pakistan Peoples Party lideri Zulfikar Ali Vutto, seçim'den sonra Şeyh Mucibur Rahman'a hükümete geçmesine izin vermemek için Lahore'da 20 Aralık 1970 tarihinde şu kararı açıkladı: "PPP'nin rolü olmadan hükümet olamaz. PPP, mecliste ana muhalefet partisi olarak oturmayacak". Bu açıklmayı bahane olarak kullanarak o zamandaki devlet başkanı Yahya Han, meclis oturumunu tecil etmiştir.* Detay için bkz: Syed Atiqul Islam vd., op. cit., ss. 304-305.

⁶⁴¹ Ibid., s. 416.

⁶⁴² Ibid., ss. 416-417.

⁶⁴³ EFSAS, op. cit. s. 5.

⁶⁴⁴ Anwar vd., op. cit., s. 150.

⁶⁴⁵ The Planning Commission of Pakistan, *Reports of the Advisory Panels for the Fourth Five Year Plan 1970-75*, Pakistan:1970, <https://bit.ly/31GGBf9>, (23.04.2020).

⁶⁴⁶ Ibid.

⁶⁴⁷ EFSAS, op. cit. s. 5.

karşılanmaktadır⁶⁴⁸. Buna rağmen, büyük projeler veya kalkınma konusunda Doğu Pakistan'a gerekli yatırımlar yapılmamıştır. Bu tür haksızlıklar ve ayrımcılıklara karşı Doğu Bengal halkının lideri Şeyh Mucibur Rahman "Altı Nokta Hareketi" adı altında ekonomik çözümler önermişti, ancak bunlar kabul edilmediğinde bağımsızlık savaşının yolu açılmış oldu⁶⁴⁹.

Eğitim, Kültür ve Dil Hususlarında Ayrımcılık: 1955-1967 yılları arasında devlet bütçesinin eğitim için ayrılan payı Batı Pakistan için 2084 milyon Ruppes iken Doğu Pakistan için yalnız 797 milyon Rupees'ti⁶⁵⁰. 35 tane devlet burs kotasının 30 tanesi Batı Pakistan için ayrılmışken, sadece 5 tanesi Doğu Pakistan için korunmuştu⁶⁵¹. 1948-1955 yılları arasında eğitim sektöründe Batı Pakistan için 1530 crore Taka harcanmış, ama Doğu Pakistan için yalnız 240 crore Taka harcanmıştır⁶⁵². Ayrıca, 1951-1961 yılları arasında eğitim sektöründe Batı Pakistan için kişi başına düşen tahsisi 8.63 Taka iken Doğu Pakistan için sadece 5.63 Taka idi⁶⁵³. Aynı şekilde, Batı Pakistan'ın Pancab Üniversitesi için devlet bütçesinden 401 milyon Taka ayrılırken Doğu Pakistan'daki Dakka Üniversitesi için sadece 7 milyon Taka ayrılmıştı⁶⁵⁴. Batı Pakistan'ın bu tür ayrımcı davranışlar, Doğu Pakistan halkının öfke sebebi oldu.

Kültürel sömürünün görünümü de çok endişe vericiydi. Doğu Pakistan'ın ünlü şairi Kazi Nazrul İslam'ın şiir'ine yönelik kısıtlamalar getirilmişti ve bazı yerlerde tahripde bulunulmuştur⁶⁵⁵. Ayrıca, ünlü şair Rabindranath Tagor'un bazı şiirleri yasaklanmıştır⁶⁵⁶. Bengal halklarının etnik kültürel şenliklerine ve kültürel günlerini kutlamalarına engeller konulmuştu⁶⁵⁷.

Batı Pakistan hükümeti, Doğu Pakistan halkının kültürel duygularına karşı eylemler sürdürürken Pakistan ulusal dilinin seçilmesi, çok tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Batı Pakistanlılar, Urduca'nın tek resmi dil olarak tanınmasını istemekteydi. Ancak, Doğu Pakistan'ın talebi, Bengalca'nın Doğu Pakistan'daki resmi dil ve öğretim

⁶⁴⁸ Ibid.

⁶⁴⁹ Banglapedia, "Six-point Programme", *BNEB*, 27.11.2014, <https://bit.ly/38nnjfs>, (04.04.2020).

⁶⁵⁰ Mohammd Anwar Hossen, "Pakistan Amoler Boishommo O Bangladesh", *Daily Inqilab*, 16.03.2016, <https://bit.ly/2EbCgqQ>, (21.05.2020).

⁶⁵¹ Ibid.

⁶⁵² Mahbubur Rahman, *Bangladesher Itihash (1947-71)*, Dhaka: Shomoy Prokashon, 1999, S. 343.

⁶⁵³ Ibid.

⁶⁵⁴ Anwar vd., op. cit., s. 332.

⁶⁵⁵ Ibid., s. 320.

⁶⁵⁶ Ibid., s. 321.

⁶⁵⁷ Ibid.

aracı olması ve merkezi hükümet için Bengalca'nın devletin resmi dillerinden birisi olmasıydı⁶⁵⁸. Urduca, Pakistanlıların sadece yüzde 7'si tarafından kullanılırken, yüzde 56'sı Bengalca konuşmaktaydı⁶⁵⁹. Doğu Pakistanlılar, kendi dilleri olarak Bengalca dilinin resmi dil olarak tanınması için talepler ve protestolarla birlikte, dil hareketi yürütmekteydi. Bu hareket sırasında, 19 Mart 1948 tarihinde Pakistan Genel Valisi *Muhammed Ali Jinnah* Doğu Pakistan'ı ziyarete gelmiş ve Dakka'da katıldığı toplantıda açıkça Urduca'nın Pakistan'ın tek resmi dili olacağını şiddetle vurgulamıştır⁶⁶⁰. Jinnah'nın bu açıklamaları, anında doğu halkları arasında büyük bir öfke yaratmıştı. Bu öfke, protesto ve benzeri eylemlerle devamlı olarak sürdürülmüştü.

Dil Hareketi, 1952'nin başında tekrar taleplerini dile getirmiştir. *Khawaja Nazimuddin*, o zamandaki Pakistan Başbakanı, 27 Ocak 1952'de Karaçi'den Dakka'ya gelmiş ve Paltan Maidan'daki bir toplantıya hitaben yaptığı konuşmada, Urduca'nın tek resmi dil olacağını yinelemiştir⁶⁶¹. Bu ilan protesto edilmiş ve Dil Hareketçiler Komitesi, 21 Şubat, 1952 tarihinde Doğu Pakistan'da sert bir gösteri yapmaya karar vermiştir⁶⁶². Bu karar doğrultusunda 21 Şubat 1952 tarihinde düzenlenmiş protesto eylemlerinde Polisler protestoculara saldırıda bulunmuş ve saldırı sonucunda birçok öğrenci ve sivil hayatını kaybetmiştir⁶⁶³. Sonuçta bu dil hareketi, Bangladeş Bağımsızlık Savaşına doğru gelişerek devam etmiştir.

Altı Nokta Hareketi: Bangladeş Kurtuluş Savaşına yol açan eylemlerden biri de Altı Nokta Hareketidir. Altı Nokta Hareketi, Batı ve Doğu Pakistan arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve Batı Pakistan'ın Doğu Pakistandaki iç sömürge yönetimine son vermek amacıyla Şeyh Mucibur Rahman liderliğinde altı talebi gerçekleştirme çağrısıydı⁶⁶⁴. Taşkent Antlaşması ile 1965 Hint-Pak savaşı sona ermesinin ardından Batı Pakistan'ın muhalefet partisi üyeleri, 6 Şubat 1966'da Taşkent sonrası siyasi yapıyı belirlemek için Lahore'da ulusal bir toplantı düzenlemişti⁶⁶⁵. Şeyh Mucibur Rahman, bu toplantı önünde söz konusu Altı Nokta Taleplerini sunmak istedi

⁶⁵⁸ Banglapedia, "Language Movement", *BNEB*, 01.03.2015, <https://bit.ly/2C49SFw>, (18.04.2020).

⁶⁵⁹ EFSAS, op. cit. s. 6.

⁶⁶⁰ Banglapedia, "Language Movement", op. cit.

⁶⁶¹ Ibid.

⁶⁶² Ibid.

⁶⁶³ Ibid.

⁶⁶⁴ Banglapedia, "Six-point Programme", *BNEB*, 27.11.2014, <https://bit.ly/38nnjfs>, (04.04.2020).

⁶⁶⁵ Ibid.

ve toplantı gündemine dahil etmesi için ilgili komiteye verdi. Ancak, ilgili komite, bu önerileri toplantı gündemine dahil etmediği gibi Şeyh Mujibur Rahman'ı ayrılıkçı ilan etmiştir⁶⁶⁶.

Söz konusu gelişmelerin ardından Doğu Pakistan'daki Awami Lig partisi, Altı Nokta taleplerinin uygulanması için hareket başlatmıştır. Ayub hükümeti ise Şeyh Mujib'i ayrılıkçı olarak tasvir ederek bu hareketine karşı çıkmıştı ve daha sonra Mucib'e karşı dava açmıştır. Söz konusu Altı Nokta talepleri bağımsızlık için oldukça önemliydi. Altı nokta talepleri arasında, gerçek anlamda bir Pakistan Federasyonunun kurulması; federal hükümetin sadece savunma ve dış ilişkiler ile sınırlı kalması; ayrı para biriminin kullanılması; vergilendirme ve gelir toplama yetkisinin federasyon birimlerine verilmesi; dış döviz kazancı için ayrı hesabın olması ve Doğu Pakistan için ayrı ordu gücünün olması gibi hususlar yer almıştır⁶⁶⁷.

Agartala Komplu Davası: Agartala Komplu Davası, 1968'de Ayub rejimi sırasında Pakistan hükümeti tarafından Doğu Pakistan'ın *Awami Lig* lideri Şeyh Mucibur Rahman ve bazı hükümet yetkililerine karşı açılan bir davadır⁶⁶⁸. Davada onlar, Hint hükümetinin desteğiyle Doğu Bengal parçasını Pakistan'dan ayırmak için Hindistan'ın Tripura şehri Agartala'da düzenlenmiş bir komploya katılmakla suçlanmıştır⁶⁶⁹. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Şeyh Mucibur Rahman'ın Altı Nokta Talepleri, o zaman, Doğu Pakistan halkları arasında bir özerklik talebi oluşturmuştu. Ayrıca, Şeyh Mujibur Rahman hapisanede tutulmuştu. Bu olaylara karşı Doğu Pakistan halkı, hükümete karşı kitlesel hareket ve protestolar yapmış ve davanın derhal geri çekilmesini ve Şeyh Mujibur Rahman dahil tüm mahkumların serbest bırakılmasını talep etmiştir. Bu sırada, Şeyh Mujibur Rahman ile birlikte hapisanede tutulan ve bu davanın 17. mağduru olan Çavuş Zahurul Haq, Dakka Kantonment hapisanesinde gizlice öldürülmüştür⁶⁷⁰. Bu olay meydana geldikten sonra, hükümete karşı hareketler daha da yoğunlaştırılmıştı. Sonunda Ayub hükümeti, Agartala Komplu Davasını geri

⁶⁶⁶ Islam vd., op. cit. ss. 231-233.

⁶⁶⁷ Banglapedia, "Agartala Conspiracy Case", *BNEB*, 15.06.2014, <https://bit.ly/2VHF0Sp>, (23.04.2020).

⁶⁶⁸ Ibid.

⁶⁶⁹ EFSAS, op. cit. s. 8.

⁶⁷⁰ Banglapedia, "Agartala Conspiracy Case", op. cit.

çekmek zorunda kalmıştır⁶⁷¹. Ancak, halkın eylemleri durdurulamamış ve Bangladeş Bağımsızlık Savaşı için meydan hazırlamıştır.

7 Mart 1971 Tarihli Konuşma: Bu konuşma, 1971 Bangladeş Kurtuluş Savaşının açık çağrısını içeren tarihsel bir konuşma olarak bilinmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, 1970 Pakistan genel seçiminde Ulusal Meclisi'te çoğunluğu kazanmasına rağmen Batı Pakistanlı yöneticiler haksız bir şekilde Bengal lideri Şeyh Mucibur Rahman'ın başkanlık koltuğuna geçmesini engellemiştir. Seçim sonuçlarına göre Mucib, Başbakan olarak görevine başlayacaktı ancak buna Pakistan Halk Partisi lideri Zulfikar Ali Bhutto ve diğerleri itiraz etmiştir. Bunun üzerine müzakereler düzenlenmiş ve Ocak 1971'deki ilk görüşmeden sonra Devlet Başkanı Yahya Khan, Şeyh Mujib'in bir sonraki başbakan olacağı ve yeni seçilen Ulusal Meclis'in 3 Mart 1971'de toplanacağını söz vermişti. Ancak, Batı Pakistan'ın "Pakistan Halk Partisi"nin itirazı ve birçok neden bahane edilerek 3 Mart'ta başlayacak olan Ulusal Meclisin oturumunun ertelenmesi kararı alınmıştır. Bu karar nedeniyle Doğu Pakistan'da ayaklanmalar başlamış ve güvenlik güçleri tarafından birçok protestocu öldürülmüştür.

Bu olayların ardından Mucibur Rahman'ın partisi Awami Lig, 7 Mart 1971'de Dakka'nın Ramna Race Course meydanında büyük bir halk toplantısı düzenledi. Bu toplantıda Şeyh Mucibur Rahman, yaklaşık 2 milyondan fazla insanın karşısında tarihsel bir konuşma yaptı⁶⁷². Bu konuşmada "*Bu mücadele kurtuluşumuz için!, Bu mücadele bağımsızlığımız içindir*" şeklinde bağımsızlık çağrısında bulundu⁶⁷³. Bu tarihi konuşma, Doğu Pakistan halkını bağımsızlık mücadelesi için teşvik etmiş ve konuşmadan 18 gün sonra Bangladeş Kurtuluş Savaşı başlamıştır.

4.1.2. Dokuz Aylık Savaş Süresi

Işıldak Operasyonu: Işıldak Operasyonu, Batı Pakistanlı liderlerin komplo eylemlerinin bir parçası olarak 25 Mart 1971 gece yarısı yaklaşık 23:30'da başlatılan ve Mayıs ayının ortasına kadar yürütülen bir operasyondur. Bu Operasyon, Doğu

⁶⁷¹ Ibid.

⁶⁷² 30 Ekim 2017'de UNESCO, Dünya belgesel mirası olarak bu konuşmayı kayıt altında almıştı. Detay için bkz. UNESCO, "The Historic 7th March Speech of Bangabandhu Sheikh Mujibur Rahman", *Memory of the World*, <https://bit.ly/3dWJECb>, (04.05.2020).

⁶⁷³ Bangladesh Awami League, "Historical 7th March Speech of Bangabandhu", <https://bit.ly/38rrwz6> (07.03.2020).

Pakistan'daki Bengal halkının bağımsızlık mücadelesine karşı ve Doğu Pakistan halkının ayaklanmasını bastırmak için başlatılan bir müdahaledir⁶⁷⁴. Bu operasyonun amacı şu şekildedir: “*Dakka da dahil olmak üzere Doğu Pakistan'ın ana şehirlerindeki seçkin Awami Lig liderlerini, öğrenci liderlerini ve Bengal bilim adamlarını tutuklamak veya öldürmek, Bengal askeri ve polis personelini silahsızlandırmak ve telsiz ve telefon santralleri ile Doğu Pakistan eyaletinin kontrolünü ele geçirmektir*”⁶⁷⁵.

Batı Pakistanlı liderler bu operasyonu çok takdir etmişti. Pakistan Halk Partisi başkanı Zulfiqar Ali Bhutto, “Allah'a şükür ki Pakistan kurtarılmış olabilir” ifadesinde bulunmuştu⁶⁷⁶. Devlet Başkanı Yahya Han dahil diğer liderler ve ordu subayları, bu operasyon sırasında ordunun performansını alkışlamıştı. Bir gecede, sadece Dakka şehrinde yedi bin civarında Bengalli öldürülmüştü⁶⁷⁷.

Bağımsızlığın Resmi İlanı: 25 Mart 1971'deki kara gece olaylarının ardından Bengal halkı, Pakistan işgal güçlerine karşı silahlı bir mücadele yürütmeye başladı. Pakistan kuvvetleri, 25 Mart'ı 26'ya bağlayan gece saat 01:30'da Bengal lideri Şeyh Mucibur Rahmanı tutukladı⁶⁷⁸. Tutuklamanın hemen öncesinde Mucib, kablosuz bir mesaj yoluyla bağımsızlığını ilan etmişti ve EPR telsiz iletişim sistemi aracılığıyla sınırlı bir şekilde bunu yayınlamıştı⁶⁷⁹. Bu mesajın içeriği şu şekildedir:

*“Bu benim son mesajım olabilir, bugünden itibaren Bangladeş bağımsızdır. Nerede olursanız olun ve sahip olduğunuz her şeyle işgal ordusuna karşı Bangladeş halkını sonuna kadar direnmeye çağırıyorum. Pakistan işgal ordusunun son askeri Bangladeş topraklarından atılana ve nihai zafer elde edilene kadar mücadeleniz devam etmelidir”*⁶⁸⁰.

27 Mart 1971'de Doğu Bengal Alayı'nın Binbaşısı Majör Ziaur Rahman Doğu Pakistan ve bundan sonra Bangladeş'in resmi bağımsızlığını ilan etti: “*Ben Bangladeş Kurtuluş Ordusu Geçici Komutanı Binbaşısı Zia, işbu belge ile Bangladeş'in bağımsızlığını Şeyh Mujibur Rahman adına ilan ediyorum. Şunu da beyan ederim ki,*

⁶⁷⁴ EFSAS, op. cit. s. 8.

⁶⁷⁵ Banglapedia, “Operation Searchlight”, *BNEB*, 03.06.2014, <https://bit.ly/2YSYKnY> (07.04.2020).

⁶⁷⁶ Ibid.

⁶⁷⁷ Ibid.

⁶⁷⁸ Islam vd., op. cit. s. 318.

⁶⁷⁹ Banglapedia, “Declaration of Independence”, *BNEB*, 28.01.2016, <https://bit.ly/2C4kLXW> (08.04.2020).

⁶⁸⁰ Ibid.

*Şeyh Mujibur Rahman yönetiminde, yasa ve anayasaya göre faaliyet gösterme sözü veren egemen, yasal bir Hükümet düzenledik...*⁶⁸¹.

Bundan sonra Bangladeş Kurtuluş Savaşı başladı ve Bangladeş adı geçerli oldu. Bu nedenle, 26 Mart 1971, resmi Bağımsızlık Günü olarak kutlanmaktadır. Bu arada, Doğu Pakistan'ın siyasi liderleri tarafından “Bangladeş Halk Cumhuriyeti Geçici Hükümeti” kurularak Şeyh Mujibur Rahman, Bangladeş Başkanı ve Tacuddin Ahmed ise Başbakan olarak ilan edildi.

Mukti Bahini'nin Oluşumu: Savaş sırasında Bengal halkı, Batı-Pakistan ordusuna karşı “Mukti Bahini” (Bağımsızlık Gücü) adı verilen bir ordu veya acemi silahlı kuvvetler oluşturmuştu⁶⁸². Doğu Pakistan'daki Bengal askeri subayları da onlarla beraber askeri operasyonları üstlenmekteydi⁶⁸³. 17 Nisan 1971'de Albay (daha sonra General) M A G Osmany, Bangladeş Silahlı Kuvvetleri Komutanı oldu⁶⁸⁴. Sonra Batı-Pakistan ordusuna karşı gerilla operasyonlarını yürütmek için Doğu-Pakistan'ı 11 bölgeye ayırmışlardı⁶⁸⁵. Mukti Bahini güçleri savaş sürecinin ilk dönemlerinde zor zamanlar geçirmiş olmakla birlikte, Ekim 1971'den itibaren Batı Pakistan cephelerine büyük baskınlar yapmayı başarmışlardır⁶⁸⁶. Ağustos 1971 yılında Hint-Sovyet Antlaşması'nın ardından Hindistan, Bangladeş savaşına yakınlaşmaya ve daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır ve 3 Aralık 1971 tarihinde Hindistan bu savaşa resmi olarak girmiştir⁶⁸⁷.

Silahlı Mücadele ve Savaş Suçları

Pakistan Ordusuna karşı savaşmak için Mukti Bahini'ye ek olarak Bangladeş'in çeşitli yerlerinde birçok yerli *bahiniler* (güçler) de düzenlenmişti. Düzenli kuvvet (Niamita Bahini) ve 'Gana Bahini' (halkın gücü) olarak adlandırılan düzensiz güçler, Mukti Bahini'yi kuvvetlendirdi⁶⁸⁸. Mukti Bahini, ülke genelinde birçok operasyonu başardı, ancak arada kısa bir süre için güvenli sığınağa çekilmek zorunda kaldı. Sonra

⁶⁸¹ Ibid.

⁶⁸² EFSAS, op. cit., s. 10.

⁶⁸³ Ibid.

⁶⁸⁴ Banglapedia, “Mukti Bahini”, *BNEB*, 28.01.2016, <https://bit.ly/3gmLNJ1> (08.04.2020).

⁶⁸⁵ Ibid.

⁶⁸⁶ Ibid.

⁶⁸⁷ EFSAS, op. cit., s. 11.

⁶⁸⁸ Banglapedia, “War of Liberation”, *BNEB*, 28.02.2014, The, <https://bit.ly/31HqhdO> (21.04.2020).

Mukti Bahini gerekli ekipmanlar ile donatıldı ve Nisan-Mayıs 1971'den sonra güçlü adımlarla ilerlemeyi başardı⁶⁸⁹.

1971 yılının Kasım ayından itibaren Bengal halkının savaş ordusu “Mukti Bahini” ve Hindistan ordusu birlikte ortak operasyonlar sürdürdü ve bu operasyonlarda Hint Ordusu Doğu Komutanlığı Komutanı Korgeneral Jagjit Singh Aurora, Ortak Kuvvetler Komutanı olarak görev yaptı⁶⁹⁰. Mukti Bahini ve Hint Ordusu'nun bu ortak komutası ancak 3 Aralık 1971'den itibaren faaliyete geçti ve sonunda bu iki ordu 16 Aralık 1971'de zafere ulaştı⁶⁹¹.

Bangladeş'in kurtuluş savaşında kaç kişinin öldüğü konusu oldukça tartışmalıdır. Bangladeş 3 milyon kişinin öldüğünü iddia etmekte; Pakistan ise yalnız 26000 civarında bir rakamı beyan etmektedir⁶⁹². Uluslararası medyada da farklı görüşler bulunmakta, ancak 300.000 ile 3 milyon arasında bir rakam olduğu yönünde neredeyse bir görüş birliği vardır⁶⁹³.

Kadın ve azınlıklara yönelik saldırılar üzücü bir husustu. Savaş sırasında birçok insan işkence gördü, tecavüze uğradı ve öldürüldü⁶⁹⁴. Yine, kesin sayılar tartışmalı olmakla birlikte, Bangladeş'teki kaynaklara göre tecavüze uğrayan 200.000 kadının olduğu iddia edilmekte ve Pakistan raporları ise sayının çok daha küçük olduğunu belirtmektedir⁶⁹⁵. Bunun yanısıra, Bangladeş'in azınlıkları, özellikle Hindular, Pakistan Ordusu'nun en büyük hedefleriydi. Hindistan'a kaçan Bengalli mültecilerin yüzde 60'ından fazlası Hindulardı⁶⁹⁶.

Savaş sırasında Batı Pakistanlılar, Bengal entelektüellerinin topluca öldürülmesi gibi eylemler gerçekleştirmiştir. Pakistanlıların, Bengal entelektüellerine yönelik şiddet eylemleri oldukça tartışılmaktadır. Savaşta gerçekleşen katliamlara ek olarak, 14 Aralık 1971'de planlanmış bir infaz gerçekleştirildi. Dakka'da profesörler, gazeteciler, doktorlar, sanatçılar ve yazarlar toplandı, gözü kapalı bir şekilde Dakka'daki Rajarbag'a götürüldü ve toplu olarak idam edildiler⁶⁹⁷.

⁶⁸⁹ Ibid.

⁶⁹⁰ Ibid.

⁶⁹¹ Ibid.

⁶⁹² New World Encyclopedia, “Bangladesh War of Independence”, <https://bit.ly/2VIsYYY> (25.04.2020).

⁶⁹³ Ibid.

⁶⁹⁴ Ibid.

⁶⁹⁵ Ibid.

⁶⁹⁶ Ibid.

⁶⁹⁷ Ibid.

Pakistan'ın Teslim Olması ve Bangladeş'in Zaferi

Dokuz aylık savaşın son dönemlerinde Batı Pakistan askeri kamplarına sürekli saldırı düzenlendiğinden Pakistan ordusu daha önce ele geçirilen topraklar üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. Sonuç olarak, 16 Aralık 1971'de Batı Pakistan yenilgiyi kabul etmek ve ortak güçlere teslim olmak zorunda kaldı⁶⁹⁸. Dakka'daki Ramna Racecourse meydanında resmi bir törende Doğu Pakistan'da bulunan Pakistan Doğu Komutanlığı Komutanı Korgeneral A.A.K. Niazi ve Hint Doğu Komutanlığının komutanı Korgeneral Jagjit Singh Aurora arasında bir teslim belgesi imzalandı⁶⁹⁹.

Bangladeş ve Pakistan arasındaki savaşı sonuçlandıran bu teslim belgesinin imzalanmasında bir tarafta Pakistan'ın imzası olduğuna göre diğer tarafta Bangladeş Savaş Gücü Komutanı General Osmany'nin imzasının bulunması gerekirdi. Ancak, belgede, Bangladeş'in yerine Hint Doğu Komutanlığı Komutanı Korgeneral Jagjit Singh Aurora'nın imzası yer aldı ve bunun Hindistan'ın bir komplosu olduğuna yönelik birçok tartışma ortaya çıkmıştır⁷⁰⁰. Pakistan Ordusunun teslim olmasından sonra Bangladeş'in zaferi kutlanmıştır. Bağımsız bir devlet olarak Bangladeş, yeni bir adım atmaya başardı.

4.1.3. Savaş Sonrası Bağımsız Bir Bangladeş

Uluslararası Toplumda Bangladeş'in Tanınması

Bağımsızlık savaşı sırasında Bangladeş diğer devletler tarafından tanınmıştır. Bazı devletler savaş sırasında, bazıları savaşı kazandıktan sonra ve bazıları ise daha sonra, Bangladeş devletini resmi olarak tanımıştır. Savaş sırasında 6 Aralık 1971'de Hindistan ve Bhutan, Bangladeş'i bağımsız devlet olarak tanımıştır⁷⁰¹. İlk dönemlerde Bangladeş'in Birleşmiş Milletlerin bazı süreçleri dahil birçok işleminde Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'dan destek sağlanmıştı, ancak Amerika Birleşik Devletleri ve Çin, Pakistan tarafına yer almıştır⁷⁰².

Savaş sırasında, Hindistan-Pakistan arasında nükleer tehdidin söz konusu olduğu zamanda, ABD, uçak gemisini Bengal Körfezi'ne göndermişken Sovyetler Birliği de

⁶⁹⁸ EFSAS, op. cit. s. 13.

⁶⁹⁹ Islam vd., op. cit. s. 371.

⁷⁰⁰ Ibid., s. 370.

⁷⁰¹ Md. Amin, "Bangladeshke Shikriti Prodankari Prothom Desh", Daily Inqilab, 27.06.2019, <https://bit.ly/2BzuwO6> (22.04.2020).

⁷⁰² EFSAS, op. cit. s. 13.

gemi göndererek destekte bulunmuş ve iki taraf arasında bir denge yaratılmaya çalışılmıştır⁷⁰³. Sovyetler Birliği'nin bu gayreti bağımsızlık savaşına bir şekilde katkı sağlamıştı. Ayrıca, ABD'nin Pakistan'ı destekleme çabalarına karşı Sovyetler Birliği'nin Bangladeş'in yanında olması bağımsızlık savaşında önemli bir rol oynamıştır⁷⁰⁴. Sonradan ABD, 4 Nisan 1972 tarihinde ve Çin ise 31 Ağustos 1975 tarihinde Bangladeş'i tanıdı. 1975 yılı içerisinde Bangladeş, uluslararası toplumun çoğunluğu tarafından tanınmış oldu.

Birleşmiş Milletler Üyeliği

Bağımsızlık savaşının ilk döneminden itibaren BM, Bangladeş halkının yanındaydı. Mart 1971'de, o zamanki BM Genel Sekreteri *U Thant*, diğer tüm dünya liderleriyle birlikte söz konusu savaşı kınadı ve bunu *insanlık tarihinin en karanlık dönemi* olarak nitelendirdi⁷⁰⁵. 17 Nisan 1971'de Bangladeş Hükümetinin kurulmasının ardından; Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 26. oturumuna Bangladeş Hükümeti tarafından 21 Eylül 1971'de özel elçiler gönderildi⁷⁰⁶. Sonrasında BM, Bangladeş heyeti tarafından hazırlanan bir açıklamayı 4 Aralık 1971'de "Resmi Belge" olarak dağıttı⁷⁰⁷. Ayrıca, Savaş dönemlerine maruz kalan mültecilere yönelik olarak BM, aktif olarak birçok yardım projesi gerçekleştirdi.

Daha sonra 1972'de, Bangladeş Dışişleri Bakanı ve ona bağlı bir grup gözlemci, Genel Kurul oturumuna katılmış ve üye olmaya çaba göstermişti. Ancak, Bangladeş'in tam üye olma çabası, Pakistan lideri *Zulfiqar Ali Bhutto* ve Pakistan'daki hükümeti adına Çin'in Güvenlik Konseyi'ndeki vetosu nedeniyle iki kez başarısız oldu⁷⁰⁸. Bunlara rağmen, sonunda 17 Eylül 1974'te Bangladeş, Birleşmiş Milletler'e 136. üye devlet olarak resmen katıldı⁷⁰⁹. Bundan bir hafta sonra Bengal lideri *Şeyh Mujibur Rahman*, 24 Eylül 1974'te BM'de bir konuşma yaptı⁷¹⁰.

⁷⁰³ Islam vd., op. cit. ss. 363-364.

⁷⁰⁴ Ibid.

⁷⁰⁵ Banglapedia, "United Nations Organization", *BNEB*, 07.12.2014, <https://bit.ly/3itpy6c> (09.05.2020).

⁷⁰⁶ Ibid.

⁷⁰⁷ Ibid.

⁷⁰⁸ Ibid.

⁷⁰⁹ Ibid.

⁷¹⁰ "Jatishonge Bangabondhu", Dhaka Tribune, 14.03.2019, <https://bit.ly/2NQtaRo> (08.05.2020).

Yeni Anayasanın Kabülü

Savaşın ilk dönemlerinde sürgünde kurulmuş olan Bangladeş Geçici Hükümetinin 10 Nisan 1971 tarihinde yayımlanan Bağımsızlık Beyannamesi, geçici ilk anayasa olarak kabul edilmektedir⁷¹¹. O sırada 1970 seçiminde Pakistan'ın federal ve eyalet meclislerinin yaklaşık 404 Doğu Pakistan üyesi, Bangladeş Kurucu Meclisi üyesi oldu⁷¹². 16 Aralık 1971 savaş galibiyetinin ardından 1972 yılında Dr. Kamal Hossain'in başkanlığında 34 üyeden oluşan Anayasa Hazırlama Komitesi kuruldu⁷¹³.

Hazırlıklar sonucunda Bangladeş Halk Cumhuriyeti Anayasası, 4 Kasım 1972 tarihinde Kurucu Meclis tarafından kabul edildi ve Zafer Bayramı olarak 16 Aralık'ta yürürlüğe girdi⁷¹⁴. Bangladeş Anayasası, 153 madde ve on bir bölümden oluşmaktadır. 2019 yılına kadar bu anayasada 17 değişiklik yapılmıştır⁷¹⁵.

⁷¹¹ Banglapedia, "Constitution", *BNEB*, 09.11.2013, <https://bit.ly/3gkQ5kf> (09.05.2020).

⁷¹² *Ibid.*

⁷¹³ *Ibid.*

⁷¹⁴ M. Amirul Islam, "Bangladesher Shongbidhaner Potovumi", *Daily Janakantha*, 04.11.2016, <https://bit.ly/2D9UXul> (12.05.2020).

⁷¹⁵ Bangladesh Constitution, *BNEB*, 09.11.2013, <https://bit.ly/3is5n8z> (18.05.2020).

4.2. Bangladeş Kurtuluş Savaşında Hindistan Müdahalesine Yönelik Tartışmalar

1971 yılında Bangladeş Kurtuluş Savaşında Hindistan birçok yönden yardım ve savaşın son dönemlerinde resmi müdahalelerde bulunmuştur. Hindistan, bu müdahaleyi insancıl müdahale olarak değerlendirmiştir. İnsancıl müdahale olarak belirtmesinin birçok gerekçesinden biri, savaşın sona Bangladeş toprağını Hindistan'ın işgal etmemesiydi. Ancak Hindistan müdahalesinin insancıl müdahale olmadığına yönelik görüşler yer almaktadır.

Bu tür tartışmalar doğrudan bu tezin asıl amacı ile ilgili olmadığı için ayrıntılı olarak zikredilmeyecektir, ancak kısaca belirtilecektir. Çünkü bu konuya değinilmesi, Bangladeş Kurtuluş Savaşı'nda Hindistan'ın müdahalesi ile ilgili uluslararası hukuk arenasında tartışılan bazı hususları açıklayacaktır. Üstelik, bu tezin odak noktası ve ileride bahsedilecek olan Bangladeş'te Hindistan'ın karışma eylemlerinin arka planı hakkında bir fikir oluşturacaktır.

4.2.1. Savaşta Hindistan'ın Müdahalesi

Hindistan, askeri müdahalede bulunmadan önce Bangladeş Kurtuluş Savaşının ilk dönemlerinden itibaren birçok açıdan Bengal halkına destek vermişti. 25 Mart 1971 tarihindeki kara gecenin hemen ardından 27 Mart 1971 tarihinde Hindistan Başbakanı *Indira Gandhi* Batı Pakistanlıların saldırılarını kınayarak şu ifadelerde bulundu:

“Bu sadece bir hareketin bastırılması değil, aynı zamanda silahsız insanların tanklarla tanışmasıdır. Bu durumun tamamen takipçisiyiz ve neler olduğu ve ne yapmamız gerektiği ile sürekli iletişim halinde olacağız. Biz sadece teorik bir görüş benimsemiyoruz. Aynı zamanda geçerli uluslararası normlara uymalıyız”⁷¹⁶.

Bunun yanısıra, *Indira Gandhi*, Doğu Pakistan'da meydana gelen bu olaylar sırasında Doğu Pakistan'a diplomatik yolla birçok destek sağlamıştır. Batı Pakistan ordusunun saldırıları nedeniyle Doğu Pakistan'dan binlerce Bengalli Hindistan'a akın etmiştir. Hindistan, Bangladeşli sığınmacılar için güvenli bir sığınak sağlamak amacıyla

⁷¹⁶ Zaglul Haider, “A Revisit to the Indian Role in the Bangladesh Liberation War”, *Journal of Asian and African studies*, S.1 (September, 2009), s. 539.

kendi sınırını açmıştır. Hindistan'ın Batı Bengal, Bihar, Assam, Meghalaya ve Tripura hükümetleri kendi sınır tarafında mülteci kampları inşa etmiştir⁷¹⁷. Dokuz aylık Kurtuluş Savaşı sırasında yaklaşık 10 milyon Bengal halkı sığınmacı olarak Hindistan'a sığınmıştır⁷¹⁸.

Hindistan, Bengalli sığınmacılara yardım sağlamanın yanında, Hint topraklarında Doğu Pakistan sınırına yakın birçok yerde eğitim kampları inşa edilmesine yardımcı olmuştur⁷¹⁹. Bu kamplarda, Pakistan ordusuna karşı savaşmak için yaklaşık 10000 Bangladeş Kurtuluş Kuvveti mensubuna, gerilla ve sabotaj taktikleri konusunda eğitim sağlanmıştı⁷²⁰. Ayrıca, eğitim sırasında Bengal savaşçılarına sınırlı miktarda silah ve mühimmat verilmişti⁷²¹. Sığınmacılara yer verilmesi, Bengal savaş kuvvetlerine eğitim ve sınırlı şekilde mühimmat sağlanması, Hindistan tarafından yapılan yardım ve destek niteliğindedir. Ancak, bundan sonra Hindistan Ordusu, Mitro Bahini'yi (Müttefik Kuvvetler) oluşturmak için Mukti Bahini (Bengal Savaş Kuvvetleri) ile güçlerini birleştirdi⁷²².

Hindistan ordusu, Eylül ayından itibaren yavaş yavaş Kurtuluş Savaşı'na girmeye başlamıştır. İlk başta, Hindistan'ın desteği, Mukti Bahini (Bengal Kuvvetleri) birimlerine dolaylı ateş desteği (topçu desteği) ile sınırlıydı⁷²³. Kasım ayından itibaren, Hindistan ordusu Bangladeş'te 10 mil içeriye kadar operasyon yürütme yetkisine sahip olmuştu⁷²⁴. Bunun devamında, Hindistan ordusu, 3 Aralık 1971'de resmi askeri müdahalede bulunmuştur⁷²⁵. Hindistan'ın bu müdahalesi neticesinde Bengal halkının bağımsızlık mücadelesi, daha erken sonuca bağlanmıştır. 16 Aralık 1971'de Pakistan ordusu teslim oldu ve Bangladeş, bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.

⁷¹⁷ Sonia Cordera, "India's response to the 1971 East Pakistan crisis: hidden and open reasons for intervention", *Journal of Genocide Research*, C.17, S.1(2015), ss. 45-62.

⁷¹⁸ Haider, op. cit., s. 540.

⁷¹⁹ Ibid.

⁷²⁰ Drong Andrio, "India's Role In The Emergence Of Bangladesh As An Independent State", *Vestnik RUDN., International relations*, C.16, S.4 (2016), s. 739.

⁷²¹ Andrio, op. cit., ss. 740-741.

⁷²² Ibid.

⁷²³ Ibid.

⁷²⁴ Ibid., s. 739.

⁷²⁵ Ibid.

4.2.2. Müdahalenin İnsancıl Müdahale Olarak Meşrulaştırılma Çabası

Bangladeş Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan'ın yapmış olduğu müdahalenin yasallığı hakkında birçok tartışma bulunmaktadır. Hukuki dayanak olarak bu müdahaleyi yasal gören grup, bunu insancıl müdahale olarak değerlendirmektedir. Ancak, diğer grup ise bu müdahaleyi Hindistan'ın ulusal çıkarlarına uygun bir hareket veya modern sömürgeciliğinin bir adımı olarak değerlendirmektedir.

1971 yılında Doğu Pakistan'a yönelik Hindistan müdahalesinin, dünya tarihindeki ilk insancıl müdahale olarak nitelendirme çabası görülmektedir⁷²⁶. Hindistan da bunu insancıl müdahale olarak meşrulaştırma çabasıdır⁷²⁷. Hint akademisyen *Pratap Bhanu Mehta*, bu müdahaleyi, “Hindistan'ın 1971'deki Doğu Pakistan'a silahlı müdahalesi, yaygın ve adil bir şekilde soykırıma karşı insancıl müdahale konusunda en başarılı vakalardan biridir” şeklinde savunmaktadır⁷²⁸.

Michael Walzer, “Haklı Savaş, Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez” adlı kitabında, defalarca Hindistan'ın Bangladeş'te yapmış olduğu müdahaleyi insancıl müdahale olarak değerlendirmiştir⁷²⁹. Aynı şekilde Hindistan'ın resmi pozisyonunun 1971 müdahalesini, insancıl müdahale olarak vurgulama çabasını *Srinath Raghavan* da “1971: A Global History of The Creation of Bangladesh” kitabında güçlü bir şekilde teyit etmiştir⁷³⁰. Bu görüşlerde, Hindistan'ın isteksiz olarak Pakistan'ın vahşetine karşı uluslararası tepkinin yokluğu dolayısıyla insancıl müdahalede bulunmak zorunda kaldığı savunulmaktadır⁷³¹.

Ksenija Trajkovska, şunları ifade etmiştir: “Hindistan, barış ve temel insan haklarına saygının sağlanması amacıyla askeri müdahale yoluyla egemenlik rolünü üstlenmiştir. Bu bakış açısı, askeri eylemlerin insani boyutunu vurgulamaktadır...”⁷³².

⁷²⁶ Cordera, op. cit., s. 45.

⁷²⁷ MP-IDSA, “How can India justify its intervention in Bangladesh in 1971 when India was following a non-interventionist policy?”, *Ask An Expert*, <https://bit.ly/2BYVnTA> (19.05.2020).

⁷²⁸ Gary J. Bass, “The Indian Way of Humanitarian Intervention”, *The Yale Journal Of International Law*, C.40, s. 229.

⁷²⁹ Ibid.

⁷³⁰ Cordera, op. cit., s. 46.

⁷³¹ Ibid.

⁷³² Ksenija Trajkovska, “Justifying humanitarian intervention – the East Pakistan Invasion (1971)”, *Academia Edu*, ss. 5-6. <https://bit.ly/2NTh3De>, (09.08.2020).

Birçok açıklama ve yazıda, Hindistan'ın 1971 Doğu Pakistan'daki müdahalesinin insancıl müdahale olarak savunulmakta olduğu görülmektedir.

4.2.3. Müdahalenin İnsancıl Müdahale Olmadığına Yönelik Görüşler

Hindistan'ın Doğu Pakistana yapmış olduğu müdahaleyi, insancıl müdahale olarak değil, ancak ulusal çıkarlarına uygun bir hareket olarak savunanlar, gerekçelerini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur. Onlara göre, bir müdahaleyi “insancıl müdahale” olarak nitelendirmek için, müdahalede bulunan devletin tek amacının insan hakları ihlallerine son vermek olmalıdır ve bu eylem, ulusal güvenlik sorunları veya çıkarları gerekçesiyle yapılmamalıdır⁷³³. Diğer bir ifadeyle, insancıl müdahale olarak nitelendirmek için müdahalede bulunan devletin amaçlarının sorgulanması önemlidir. Buradan hareketle, 1971 Bangladeş Kurtuluş Savaş sonrası Hindistan'ın davranışları tartışılabilir görünmektedir. Özellikle Hindistan'ın Güney Asya'da bir hegemon olarak yükselmek istediği açıktır.

Daniel, Hindistan'ın yapmış olduğu müdahalenin iki amacından birinin, Pakistan'ı parçalamak ve zayıflatmak, diğerinin bölgede bir hegemon olarak yükselmek olduğunu belirtmiştir⁷³⁴. Hindistan'ın bu çıkarları göz önüne alınarak, savaşa girişi insancıl bir müdahale olarak değil, yalnızca ulusal çıkarların peşinde koşmak olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda *Daniel* ayrıca şu ifadelerde bulunmuştu:

*“Geriye dönüp bakıldığında Hindistan'ın Doğu Pakistan'a müdahalesinin insani hedefi yoktu. Hindistan bunun yerine Bangladeş Kurtuluş Savaşı'na girerek mülteci akınına durdurdu ve savaştan yararlanarak Kuzey Doğu'nun Güney Asya bölgesi üzerindeki jeopolitik etkisini arttırdı. Hindistan'ın müdahale öncesi ve savaş sonrası eylemleri, devletin Bangladeş'teki soykırımı sona erdirmek için özgeci bir insani amacı olmadığını açıkça göstermektedir”*⁷³⁵.

Aynı şekilde, 1971 tarihinde Hindistan'ın Doğu Pakistan'da yapmış olduğu müdahalenin arkasında insancıl nitelik atfedilemeyen farklı amaçların olduğu birçok

⁷³³ Daniel C. Park, “India's Intervention in East Pakistan: A Humanitarian Intervention or an Act of National Interest?”, *The Journal of Contemporary Asian studies Synergy*, C. 1, S.3. (Şubat, 2016), <https://bit.ly/2YYD0Y5>, (06.06.2020).

⁷³⁴ Ibid.

⁷³⁵ Ibid.

yönden tartışılmaktadır. *Zaglul*, Hindistan müdahalesinin arkasında Hindistan'ın, Pakistan'ı parçalamak için bu müdahaleyi bir fırsat olarak kullandığı ve bir Asya süper gücü olarak ortaya çıkma niyetinin olduğunu belirtmiştir⁷³⁶. Ayrıca, Hindistan'ın Bangladeş'te hizmet veren bir hükümet kurabileceği ve Bangladeş'in, Hindistan pazarının bir uzantısı olacağı önemli amaçlar arasındaydı⁷³⁷.

Iftekharuzzaman, Hindistan'ın müdahaleden nihai beklentisinin, Bangladeş'in Nepal ve Bhutan'la birlikte Hindistan'ın güvenlik sistemine girmesi ve böylece Hint Birliği'nin Nehruvi⁷³⁸ görüşünü gerçekleştirmesi olduğundan bahsetmiştir⁷³⁹. Aynı şekilde Ahmed, Hindistan müdahalesinin insancıl müdahale olmadığını farklı bir noktadan şöyle vurgulamıştı: “*Hindistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde düşmanca, tek taraflı ve saldırgan eylemleri*⁷⁴⁰, *Hindistan'ın Bangladeş devrimine katılmasının arkasındaki gerçek niyetinin politik-ekonomik ve stratejik çıkarları olduğunu ortaya koydu*”⁷⁴¹.

Badrudin Umar, genel stratejiyi analiz ederek Hindistan müdahalesinin dört ana hedefinin olduğunu savunmuştur⁷⁴². Bunlardan birincisi, Hindistan'ın, Pakistan'ın doğu eyaletini kaybettiğini görmek istemesi; ikincisi, mültecilerin Bangladeş'e dönmesini istemesi; üçüncüsü, Komünistlerin, özellikle de Çin yanlısı unsurların, Kurtuluş Savaşı boyunca siyasi güç kazanmasını önlemek istemesi ve dördüncüsü ise kurulacak yeni devletin Hindistan'ın bölgedeki üstünlüğünü bir gerçek olarak kabul etmesini istemesiydi⁷⁴³.

Bunların yanı sıra, 1971 yılında Bangladeş Kurtuluş Savaşı'nda Hindistan müdahalesinden ve Pakistan ordusunun teslim olmasından sonra Hindistan tarafından

⁷³⁶ Haider, op. cit., s. 537.

⁷³⁷ Ibid. .

⁷³⁸ Nehruvi görüşü, Hindistan'ın ilk başbakanı ve ülkenin önemli siyasi şahsiyet olan Jawaharlal Nehru'nun siyasi görüşleri olarak bilinmektedir. Bu görüş çerçevesinde Nehru, Hindistan Birliği'ni savunuyordu. Detay için bkz. Suneel Kumar and Gurnam Singh. “Nehruvian Vision of Global Order and Its Relevance in the Twenty-First Century”, *South Asian Survey*, C. 19, S. 2 (Eylül, 2012), ss. 255-67.

⁷³⁹ Iftekharuzzaman “India Doctrine: Relevance for Bangladesh”, M.G. Kabir and S. Hasan (eds), *Issues and Challenges Facing Bangladesh Foreign Policy*, (1989), Dhaka: Bangladesh Society for International Studies, s. 22; Haider, op. cit., s. 544.

⁷⁴⁰ Burada belirtilen eylemleri, savaştan sonra bağımsız Bangladeş'te Hindistan'ın farklı karışma eylemleridir

⁷⁴¹ Haider, op. cit., s. 545; Imtiaz Ahmed, “Super Power Strategy in the Third World: The 1971 South Asian Crisis”, in E. Ahamad (ed.), *Foreign Policy of Bangladesh: A Small State's Imperative*, 1982, Dhaka: The University Press Ltd.

⁷⁴² Haider, op. cit., s. 545; Badruddin Umar, *Indo-Bangladesh Relations*, Dhaka: Holiday Publications, 1973.

⁷⁴³ Ibid.

servetlerin yağmalanması veya ganimetlerin çalınması, Hindistan'ın amacını daha tartışılır hale getirmiştir. Pakistan ordusunca teslim olan yaklaşık 93.000 askerin bıraktığı büyük miktarda silah ve mühimmatın Hindistan ordusu tarafından ele geçirilmesi, bu müdahalenin insancıl müdahale olmadığına ve yalnızca Hindistan'ın menfaat ve çıkarı için yapıldığına yönelik görüşleri desteklemektedir⁷⁴⁴.

Bu konuya ilişkin düşüncem şöyle: 1971 yılında Bangladeş Kurtuluş Savaşı'nda Hindistan müdahalesinin arkasında Hindistan'ın menfaat ve çıkarı olduğu çok açıktır. Bunlara rağmen Hindistan'ın iddia ettiği gibi dar anlamda insancıl müdahale olduğuna yönelik görüşünü savunulabilir. Çünkü menfaat veya çıkarın olması, insancıl müdahale olmak için bir engel değil. Ancak, Hindistan'ın müdahalesi yalnız insancıl müdahaledir, başka bir şey değildir diye savunulamaz.

4.3. 49 Senelik Yolculuk Sonrasında Bangladeş

Yukarıda belirttiğimiz hususlar, Bangladeş'in ortaya çıkışını ve ilgili konuları içermektedir. Bangladeş'teki karışma olaylarını değerlendirmek için çağdaş Bangladeş hakkında düşünce sahibi olmak gerekir. Bunu göz önünde bulundurarak, çağdaş Bangladeş'in siyasi düzeni, hukuk sistemi ve ekonomik gelişmelerinden kısaca bahsedilecektir.

4.3.1. Siyasi Düzeni

Bangladeş'te tek meclisli parlamenter sistem geçerlidir. Parlamento (Jatiya Sangsad) coğrafi seçim bölgelerinden beş yıllık dönemler için doğrudan seçilen 300 üyeden, ayrıca seçilen partilerin payı oranında siyasi partiler tarafından aday gösterilen kadınlar için ayrılan 50 sandalyeden oluşmaktadır⁷⁴⁵. Parlamento üyeleri beş yıllık süre için seçilirler. Anayasa değişiklikleri, meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğunu gerektirir⁷⁴⁶. Yürütme gücü, Bakanlar Kurulundan (kabineden) sorumlu olan Başbakan'a aittir. Cumhurbaşkanı devlet başkanıdır ve beş yıllığına parlamento tarafından seçilir,

⁷⁴⁴ Haider, op. cit., s. 544.

⁷⁴⁵ Commonwealth Secretariat 2021, "Bangladesh : Constitution and politics", *The Commonwealth*, <https://bit.ly/2Zuy2kK> (07.06.2020).

⁷⁴⁶ Ibid.

ancak yetkileri büyük ölçüde temsilidir⁷⁴⁷. Cumhurbaşkanı, kabineyi ve belirli bir kısım yargı üyesini atar ve parlamentoyu fesh etme yetkisine sahiptir. Kadınlar ve etnik azınlıklar da dahil olmak üzere tüm yetişkin vatandaşlar (18 yaş ve üstü) oy kullanabilir.

Bangladeş'in idari sistemi, ulusal ve yerel olarak iki aşamalıdır. Yerel Yönetim, ilgili bakanlığa bağlı olmaktadır. İdari bölgeler, 64 il, 492 ilçe, 4,573 muhtarlık ve 3 tepe il yönteminden oluşmaktadır⁷⁴⁸. Bunların yanısıra, 11 Büyükşehir Belediyesi ve diğer 329 Belediye (pourashava) bulunmaktadır⁷⁴⁹. Demokratik bir ülke olarak Bangladeş'te resmi olarak yaklaşık 39 parti kayıtlıdır⁷⁵⁰. Ancak temel olarak Bangladeş siyaseti iki büyük partinin etkisi altındadır. Bunlardan merkez sol partisi olarak Bangladeş Awami Lig (AL) ve merkez sağ partisi olarak Bangladeş Milliyetçi Partisi (BNP) bulunur ve bu iki parti uzun zamandır Bangladeş siyasetine hâkim konumdadırlar. Bunların yanısıra, İslami ideolojiyi savunan Bangladeş Jamat İslami ve eski Cumhurbaşkanı Hussain Muhammad Ershad'ın kurduğu Ulusal Parti (Jatiya Partisi) önemli rol oynamakta ve zaman zaman benzer görüşlü partiler ile koalisyon kurarak hükümette yer almışlardır.

4.3.2. Hukuk Sistemi

Bangladeş'in hukuk sistemi temelde Anglo Sakson hukuk sistemine benzemektedir. Ancak, farklı olarak; Bangladeş Yüce Mahkemesi (*Supreme Court of Bangladesh*), Meclis (*Jatiya Sangsad*) tarafından yapılan yasaları yorumlayabilmekte ve aynı zamanda, bu yasaları temel hak ve hürriyetlere aykırı gördüğü zaman hükümsüz kılabilir⁷⁵¹. Bangladeş hukuk sistemi, İngilizlerin sömürgeciliği zamanından itibaren devam ettirildiği için İngiliz "*Common Law*" sistemini takip etmektedir. Bangladeş'te yasaların çoğu, yasama tarafından çıkarılan ve yüksek mahkemeler tarafından yorumlanan yasalardır⁷⁵². Ancak Bangladeş'te Meclis'in (Jatiya Sangsad) yasama gücü İngilizlerin Parlamentosu gibi sınırsız değildir; Meclis'in çıkardığı

⁷⁴⁷ Nations Encyclopedia, "Bangladesh - Politics, government, and taxation", *Encyclopedia of the Nations*, <https://bit.ly/2CXOjHd> (16.06.2020).

⁷⁴⁸ CLGF, "The Local Government System In Bangladesh", *Country Profile 2017-2018*, <https://bit.ly/3gtYUIF> (21.06.2020).

⁷⁴⁹ Ibid.

⁷⁵⁰ "Positions of 39 registered political parties", BD News24, 09.11.2018, <https://bit.ly/2YWKdHY> (28.05.2020).

⁷⁵¹ Md. Abdul Halim, *The Legal System of Bangladesh*, The CCB Book Center, 17 b., 2019, s. 79.

⁷⁵² Banglapedia, "Legal System", *BNEB*, 04.06.2014, <https://bit.ly/2NUwWcO>, (19.06.2020).

herhangi bir yasa, Anayasa'ya aykırı olduğu zaman geçersiz olmaktadır⁷⁵³. Bangladeş Anayasası, devletin en temel yasası olarak bilinmekte ve bu Anayasa 2019'e dek 17 değişiklik ile beraber halen yürürlüktedir⁷⁵⁴. Bangladeş Yüce Mahkemesi Anayasanın koruyucusu olarak görev yapmaktadır. Yürürlükte olan herhangi bir yasanın Anayasa'ya aykırı olup olmadığına Bangladeş Yüce Mahkemesi karar vermektedir.

Bangladeş'in ortaya çıkışından sonra 1972'de Bangladeş Yüce Mahkemesi, resmi olarak göreve başlamıştır⁷⁵⁵. Bangladeş Yüce Mahkemesi (*Supreme Court of Bangladesh*), Yüksek Mahkeme Bölümü (*High Court Division*) ve Temyiz Bölümü (*Appellate Division*) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır⁷⁵⁶. Yüksek Mahkeme Bölümü, alt mahkemelerin kararlarının temyiz ve revize edilmesi, temel hakların uygulanması için “*Writ*” niteliğinde emir ve yönlendirme yapma ve verilen hukuki yetkiye uygun diğer karar veya talimat verebilme yetkisine sahiptir⁷⁵⁷. Ayrıca, Yüksek Mahkeme Bölümünün, alt mahkemeleri denetim ve kontrol yetkileri de bulunmaktadır. Temyiz Bölümü ise, Yüksek Mahkeme Bölümünün kararlarından veya verilen hukuki yetkiye uygun olarak diğer herhangi bir organdan itirazları dinleme yetkisine sahiptir⁷⁵⁸. Temyiz Bölümünün ilan ettiği yasa yorumu veya ilgili herhangi bir karar, Yüksek Mahkeme Bölümü için ve aynı şekilde her iki bölümün ilan ettiği kanun yorumu veya karar, tüm alt mahkemeler için bağlayıcı niteliktedir. Cumhurbaşkanı, Yüce Mahkemeye danışarak alt mahkemelerin yargı görevlilerini atar ve denetler⁷⁵⁹.

Bangladeş'te esas kanunların çoğu İngilizler döneminde yürürlüğe giren kanunlardır. Zaman zaman bu kanunlara ilişkin değişiklikleri yapılarak yürürlüğü sürdürülmektedir. Bangladeş'te davalar ilgili mahkemenin yanısıra ceza ile ilgili bazı hususlarda polis karakolunda da açılabilir. Soruşturma, polis tarafından yapılmaktadır. Başsavcı (*The Attorney General*), yardımcı savcılarla beraber Yüce Mahkeme'de hükümet adına faaliyetler sürdürmektedir. Hükümet savcısı (*Government*

⁷⁵³ Ibid.

⁷⁵⁴ “17th amendment to constitution passed”, *The Daily Star*, 08.07.2018, <https://bit.ly/2ApqgQy>, (03.06.2020).

⁷⁵⁵ BD Supreme Court, “The Court History”, <https://bit.ly/3gsFYdf> (19.06.2020).

⁷⁵⁶ BD Supreme Court, “Jurisdiction of Court”, *BD Judiciary*, <https://bit.ly/3gkPP1a>, (27.06.2020).

⁷⁵⁷ Banglapedia, “Legal System”, *BNEB*, 04.06.2014, <https://bit.ly/2NUwWcO>, (19.06.2020).

⁷⁵⁸ Ibid.

⁷⁵⁹ Ibid.

Pleader), medeni hukuka ait konularda ve kamu savcısı (*Public Prosecutor*) ise ceza hukukuna ait hususlarda mahkemede kamuyu temsil etmektedir⁷⁶⁰.

4.3.3. Ekonomik Gelişme

1971’de Bangladeş yeni bir ülke olarak ortaya çıkarken negatif büyüme (yüzde -5,5) ile başlamış ve kişi başına GSYİH, 134 dolar idi⁷⁶¹. Ayrıca, nüfusun yüzde 70’inden fazlası yoksulluk sınırının altında idi⁷⁶². Bu kötü durumdan çıkarak 2019 yılında, Bangladeş’in kişi başına düşen GSYİH’sı 5.028 ABD Doları (PPP)⁷⁶³ ve 1.909 ABD Doları (nominal)⁷⁶⁴ olduğu belirtilmiştir. Uluslararası Para Fonu’nun 2019 verilerine göre Bangladeş, GSYİH (nominal) değer açısından dünyanın en büyük 39. ekonomisi haline gelmiştir⁷⁶⁵. Ayrıca, UPF raporunda satın alma gücü paritesiyle Bangladeş, dünyanın en büyük 30. ekonomisi olarak belirtilmiştir⁷⁶⁶. Bu günlerde dünya ekonomi raporlarında Bangladeş’in ekonomisi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biri olarak açıklanmaktadır⁷⁶⁷.

Tarım, Bangladeş ekonomisinin en önemli sektörüdür. Tarım alanı, ulusal GSYİH’ya %19,6 katkıda bulunmakta ve nüfusun %63’üne istihdam sağlamaktadır⁷⁶⁸. Ayrıca, Bangladeş’in hazır giyim sektörü, ihracatın kilit noktası ve önemli bir döviz kaynağı olarak ulusal ekonomiye büyük katkı sunmaktadır⁷⁶⁹. Bangladeş, her yıl yaklaşık 5 milyar dolar değerinde ürün ihraç etmekte ve giyim sektöründe %90’ı kadın olmak üzere yaklaşık 3 milyon çalışan istihdam edilmektedir⁷⁷⁰. Bunların yanı sıra, Bangladeş’in ana enerji kaynağı olarak doğal gaz rezervi önemli bir rol oynamaktadır.

⁷⁶⁰ Ibid.

⁷⁶¹ Md Joynal Abdin, “Evolution of Bangladesh economy”, *The Independent*, 11.03.2020, <https://bit.ly/3dX0X67> (25.05.2020).

⁷⁶² Ibid.

⁷⁶³ Knoema Raporu, “Bangladesh”, *World Data Atlas*, <https://bit.ly/38t5QD4> (19.05.2020).

⁷⁶⁴ “Per capita income hits \$1,909”, *The Daily Star*, 20.03.2019, <https://bit.ly/2As80pL> (28.05.2020)

⁷⁶⁵ IMF Report, “World Economic Outlook Databases”, <https://bit.ly/3d43ImI> (28.05.2020)

⁷⁶⁶ Ibid.

⁷⁶⁷ “Bangladesh to become 3rd fastest growing economy in world in 2019”, *Dhaka Tribune*, 12.01.2019, <https://bit.ly/2X4txxd> (28.05.2020).

⁷⁶⁸ Nations Encyclopedia, “Information about Agriculture in Bangladesh”, *Bangladesh Agriculture*, <https://bit.ly/36zSfJe>, (28.05.2020).

⁷⁶⁹ Fibre2Fashion, “Overview of Bangladesh Garment Industry”, 30.08.2005, <https://bit.ly/2AXV3ns>, (28.05.2020).

⁷⁷⁰ Ibid.

Bangladeş Meclis'inde verilen bilgiye göre, ülkenin gaz rezervleri 2015'e dek 14,16 trilyon fit kp (tcf) seviyesindedir⁷⁷¹ ve gaz rezervi açısından dünyada 42. sıradadır.

⁷⁷¹ "Bangladesh's gas reserve to last until 2031", The Daily Star, 29.06.2015, <https://bit.ly/31GhWHr>, (02.06.2020).

4.4. Bangladeş'teki Karışma Olaylarının İncelenmesi

Bangladeş'te birçok karışma olayı; coğrafi konum, ekonomik, siyasi ve benzeri çeşitli nedenlerden kaynaklanmıştır. Karışma ile ilgili tartışmalarda ABD, Çin, Rusya ve Avrupa dahil olmak üzere dünyanın birçok devletinden söz edilmektedir. Ancak Bangladeş perspektifinde karışma hakkında bahsedildiğinde hemen karışımıza çıkan ilk isim Hindistan olmaktadır. Bunun nedeni, Bangladeş'in üç taraftan Hindistan ile çevrili olmasıdır. Uluslararası hukuk çerçevesinde karışma, yasaklanmış bir eylem olduğundan bunun hakkında yorumlama veya değerlendirme, oldukça duyarlılık istemektedir. Ayrıca, Bangladeş'teki karışma eylemlerinde en büyük aktör zaten Hindistan'dır. Bunları göz önünde bulundurarak bu çalışmada, Bangladeş'te yalnız Hindistan'ın yapmış ve yapmakta olduğu karışma olaylarının önemle zikredilmesi amaçlanmıştır. Buradan hareketle, Hindistan'ın Bangladeş'te gerçekleştirmiş veya gerçekleştirmekte olduğu bazı karışma eylemleri hukuki çerçevede değerlendirilecektir.

Bangladeş'te Hindistan'ın karışma olayları hakkında yapılan akademik çalışmalar, Hindistan istihbarat teşkilatı tarafından yakından takip edilmektedir. Hindistan tarafından olumlu bulunmayan çalışmalara yönelik dolaylı baskı kurulması söz konusudur⁷⁷². Bu nedenle, Hindistan'ın Bangladeş'teki karışma eylemlerinden bahsedilmesi, Bangladeş'te bulunan Hindistan istihbarat teşkilatının baskısına maruz kalma ihtimali nedeniyle risklidir. Bu nedenle, bu tür tartışmalarda akademisyenlerin doğrudan oynadığı rol çok az olmakta ve bu tür konular üzerinde yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Bu kısımda Hindistan'ın Bangladeş'te gerçekleştirmiş veya gerçekleştirmekte olduğu karışma olayları hususunda açık beyanatlar, gazetelere yansıyan bilgiler, kitaplar ve yazarların görüşleri değerlendirilecektir. Bu tür değerlendirmeler, yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz karışmama ilkesinin hukuki analizi çerçevesinde Bangladeş'teki olayların yasaklanmış karışma oluşturup oluşturmadığını açıklanması ve ilkenin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesine katkı sunması planlanmaktadır..

⁷⁷² CTG Bureou, "CU Shikhhoker Biruddhe Rashtrodroho Mamlar Onumodon", Daily Inqilab, 25.07.2020, <https://bit.ly/32md0XR> (09.11.2020).

4.4.1. Bangladeş'in "Chittagong Hill Tracts (CHT)" Bölgesinde Karışma Eylemleri

Chittagong Hill Tracts (CHT) bölgesi, Bangladeş'in güneydoğu kesiminde yer alan ve büyük ölçüde etnik grupların⁷⁷³ yaşamakta olduğu geniş tepe bölgelerden oluşmaktadır⁷⁷⁴. CHT bölgesi, Rangamati, Khagrachari ve Bandarban adlı üç tepe ilini içermektedir⁷⁷⁵. Yaklaşık 13.189 km² alana sahip bu bölge, Bangladeş'in toplam alanının onda biri kadardır⁷⁷⁶. Bu bölgenin kuzey tarafta büyük ölçüde Hindistan ile Güney tarafta az miktarda Myanmar ile sınırı bulunmaktadır. Yaklaşık 11 yerli etnik grupla beraber kolektif olarak CHT bölgesinde yaşayan halk, "Jumma Halkı" olarak bilinmektedir⁷⁷⁷. Bu yerli etnik gruplar, ırk, dil, kültür, miras, din, siyasi tarih ve ekonomi açısından Bangladeş'in çoğunluğunu oluşturan Bengal insanlarından farklıdır⁷⁷⁸. İngilizler, 1860 yılda bu bölgeyi işgal etmiş ve sonradan Chittagong bölgesinin bir uzantısı olarak yönetmiştir⁷⁷⁹.

CHT bölgesinde yaklaşık 20 yıl boyunca isyan hareketi devam etmiştir⁷⁸⁰. Bu bölgede yaşayan "Çakma" veya kolektif olarak "Jumma" halkının özerkliği ve diğer talepler üzerinde 1977'de başlayan isyan hareketi, 1997'de "CHT Barış Anlaşması" ile resmen son bulmuştur⁷⁸¹. Ancak o bölgedeki isyan hareketi farklı boyutlarda devam etmektedir. CHT bölgesi gündem olduğu zaman hemen "*Parbatya Chattagram Jana Sanghati Samiti*" (PCJSS) (Chittagong Hill Tracts Birleşik Halk Partisi) ve bu partinin silahlı kanadı olan "Shanti Bahini" söz konusu olmaktadır. PCJSS, etkin grupları temsil eden en etkili parti olarak özellikle CHT bölgesinde yaşayan Jumma halkının özerklik ve

⁷⁷³ CHT bölgesinde, Chakma, Marma, Tripura, Tanchangya, Lushai, Pankho, Bawm, Mro, Khyang, Khumi ve Chak gibi on bir etnik grup yaşıyorlardır. Bunlar arasında Chakma, en büyük etnik gruptur. Detay için bkz. Wikipedia, "Tribal people in Chittagong Hill Tracts", <https://bit.ly/31BuEFB> (08.06.2020).

⁷⁷⁴ Banglapedia, "Chittagong Hill Tracts", *BNEB*, 10.02.2015, <https://bit.ly/3eZyUEy> (06.06.2020).

⁷⁷⁵ Ibid.

⁷⁷⁶ UNPO, "Chittagong Hill Tracts", *The Unrepresented Nations and Peoples Organization*, <https://bit.ly/2ZAyeyX>, (08.06.2020).

⁷⁷⁷ Ibid.

⁷⁷⁸ Ibid.

⁷⁷⁹ Banglapedia, "Chittagong Hill Tracts", *BNEB*, 10.02.2015, <https://bit.ly/3eZyUEy> (06.06.2020).

⁷⁸⁰ UNPO, "Chittagong Hill Tracts", *The Unrepresented Nations and Peoples Organization*, <https://bit.ly/2ZAyeyX>, (08.06.2020).

⁷⁸¹ Ibid.

bağımsızlığı için mücadele etmek amacıyla 1973 yılında kurulmuştur⁷⁸². Bu partinin silahlı kanadı “Shanti Bahini”, 7 Ocak 1973'te kurulduğunu ilan etmiştir⁷⁸³. “Shanti Bahini”, Bangladeş askerlerine ve hükümet güçlerine karşı uzun zaman silahlı çatışmalar yürütmüştür⁷⁸⁴.

PCJSS partisinin kurulma nedeni şöyledir: Bangladeş'in kurulmasının ardından 24 Nisan 1972 tarihinde, PCJSS Partisi kurucusu Manabendra Narayan Larma, CHT'nin özerkliği talebini içeren dört maddeli manifestosunu Bangladeş anayasasını hazırlamakla görevli komiteye sunmuş ve bu talepleri kabul edilmemiştir⁷⁸⁵. Talepler şu şekildedir;

“(i) Chittagong Hill Tracts bölgesinin özerk bir bölge ilan edilmesi ve aynı zamanda bu bölgenin ayrı bir Meclisinin olması; (ii) Anayasada “1900 tarihli Chittagong Hill Tracts Yönetmeliği”ne benzer tüzüğün dahil edilmesi; (iii) Kabile krallarının tanınması ve onların idari ofislerinin devam ettirilmesi; ve (iv) “Chittagong Hill Tracts” bölgesinin özerkliğini koruması için Anayasa'ya özerkliği koruyucu hükümlerin dahil edilmesidir”⁷⁸⁶.

Belirttiğimiz gibi, Bangladeş hükümeti Larma'nın taleplerini reddetmiştir⁷⁸⁷ ve sonra o zamanki Başbakan Şeyh Mujibur Rahman'ın suikaste uğramasının ardından Larma Hindistan'a kaçmıştır⁷⁸⁸. 1975-1977 yılları arasında PCJSS ve Shanti Bahini (SB) askeri organizasyonunu ve silahlarını geliştirmiş ve 1977'de, Bangladeş ordusuna karşı silahlı çatışmayı başlattı⁷⁸⁹. Bu çatışma yaklaşık 20 yıl sürdükten sonra söz konusu huzursuzluklara son vermek amacıyla 2 Aralık 1997 tarihinde Bangladeş hükümeti ile PCJSS arasında resmi olarak “CHT Barış Anlaşması” imzalanmıştır⁷⁹⁰. Söz konusu

⁷⁸² Banglapedia, “Parbatya Chattagram Jana-Samhati Samiti”, *BNEB*, 09.06.2003, <https://bit.ly/3ivgVIk> (11.08.2020).

⁷⁸³ Banglapedia, “Shanti Bahini”, <https://bit.ly/3ivJk0D> (11.06.2020).

⁷⁸⁴ Ibid.

⁷⁸⁵ Banglapedia, “Chittagong Hill Tracts Peace Accord, 1997”, *BNEB*, 09.06.2003, <https://bit.ly/31K92ZI> (13.06.2020).

⁷⁸⁶ Banglapedia, “Shanti Bahini”, op. cit.

⁷⁸⁷ Ratan Bikas Chakma, *An Analytical Study Of History Of Buddhism And Political Activism In Jummaland, Bangladesh*, (Doktora Tezi), Sri Lanka: University of Sri Jayewardenepura-Sri Lanka Faculty of Graduate Studies, 2019, s. 288.

⁷⁸⁸ Banglapedia, “Chittagong Hill Tracts Peace Accord, 1997”, op. cit.

⁷⁸⁹ Ibid.

⁷⁹⁰ Ibid.

anlaşma bölgeye geçici ve sembolik bir istikrar getirmişse de bu istikrar devam etmedi ve son zamanlarda bölgede birçok kargaşanın hakim olduğu görülmektedir.

Bangladeş'in 49 senelik yolculuğunda Bangladeş hükümeti, CHT bölgesinde devam eden silahlı çatışmalar, terör eylemleri, isyancı hareketler, siyasi karışıklıklar ve benzeri faaliyetlere karşı mücadele etmektedir. Bu huzursuzlukların arkasında mevzu bahis olarak Hindistan'ın elinin olması, *Jummaland*⁷⁹¹ adlı ayrı bir devletin kurulması ve Hindistan'ın bir parçası haline getirilmesi gibi nedenler tartışılmaktadır. Herhangi bir tartışmada bu bölgeye yönelik dış güçlerin karışma eylemleri söz konusu olmaktadır. Özellikle, Hindistan'ın rolü çok tartışmalı bir konu olarak ortada durmaktadır.

Hindistan'ın Karışma Eylemleri: Hindistan'ın egemen bir devlet olarak Bangladeş ülkesinde silahlı gruplara yasadışı destekte bulunması, Bangladeş askerlerine ve devlet güçlerine karşı yapılan saldırı eylemlerinde doğrudan veya dolaylı yardım etmesi ve benzeri eylemleri açıkça karışma eylemi olmaktadır. "CHT Barış Anlaşması"nın imzalanmasından önce Hindistan'ın PCJSS partisini ve diğer silahlı gruplarını desteklemesi, neredeyse çok açıktı. 1997'de bu anlaşma sonrasında, PCJSS ve ilgili gruplarına, Hindistan tarafından gizli ve dolaylı destek sağlandığı ve yardım edildiği yönünde görüşler bulunmaktadır. Hatta, Bangladeş'in o zamandaki muhalefet partileri, bu anlaşmayı da Hindistan'ın bir hilesi olarak görmüştür⁷⁹². İleride bahsedilecek CHT bölgesinde Hindistan tarafından gerçekleştirilmiş karışma eylemlerinin, uluslararası hukuk uyarınca yasaklanan karışma olarak değerlendirmesi mümkündür. CHT bölgesinde Hindistan'ın gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmekte olduğu karışma eylemlerinin bazıları aşağıda aktarılacaktır.

1971-1997 yıllar arasında PCJSS'in silahlı kanadı olan Shanti Bahini, CHT bölgesinde bağımsızlık veya tam özerklik talebiyle birçok isyancı eylem ve gerilla hareketi gerçekleştirmişti⁷⁹³. Bangladeş Anayasası'na ve devlet egemenliğine aykırı olan bu tür

⁷⁹¹ Chakma, op. cit., s. 65; CHT bölgesinde bu adı ile ayrı bir devletin ortaya çıkarma çabası tartışılmaktadır.

⁷⁹² Caf Dowlah, "Jumma insurgency in Chittagong Hills Tracts: how serious is the threat to Bangladesh's national integration and what can be done?", *Small Wars & Insurgencies*, C.24, S. 5 (2013), s. 777.

⁷⁹³ Syed Serajul Islam, "The Insurgency Movement in the Chittagong Hill Tracts of Bangladesh: Internal and External Dimensions", *University Press of Florida: Journal of Third World Studies*, C. 20, S. 2 *Third World Developments In Historical Perspective* (Sonbahar, 2003), s. 138.

eylemler arasında, sivilleri öldürmekten başlayarak hükümet güçlerine saldırmaya kadar çeşitli eylemler yer almaktadır. Bir egemen devlet içerisinde yasadışı olarak silahlı eylemlerin sürdürülmesi zaten hukuka aykırı eylemlerdir. Şimdi bu tür terör eylemi ve yasadışı eylemlere, başka bir devletin doğrudan veya dolaylı destekte bulunmasının veya yardım etmesinin yasaklanmış karışma oluşturacağı hususunda hiçbir şüphe yoktur. Ayrıca, 1997’den bu yana CHT bölgesinde hala Shanti Bahini ve diğer isimlerle örgütün silahlı eylemleri devam etmektedir. Bu günlerde de CHT bölgesine yönelik olarak bu bölgenin Hindistan’ın parçası olması, Bangladeş’ten ayrılarak “*Jummaland*” adlı ayrı bir devletin kurulması ve benzeri konular gündem olmaktadır. Hatta bu konuda Hindistan’ın doğrudan veya dolaylı şekilde destek vermesi hususu tartışılmaktadır. Bunları göz önünde bulundurarak Hindistan’ın PCJSS ve Shanti Bahini’ye çeşitli destekler vermesine dair deliller, Hindistan’ın CHT bölgesinde karışma eylemlerinde bulunduğu hakkında güçlü bir ispat ortaya koymaktadır:

1. CHT bölgesinde isyancıların ayrılıkçı hareketleri sürdürmelerinde, Hindistan hükümetinin isyancılara sığınak, kaynak, eğitim tesisi, silah ve mühimmat sunma desteği çok önemli bir rol oynamıştı⁷⁹⁴. Hindistan’ın istihbarat teşkilatı olan “Araştırma ve Çözümleme Kanadı” (*Research and Analysis Wing*) (RAW), CHT bölgesinde büyük bir aktör olarak faaliyet sürdürmüştü⁷⁹⁵. 1991 yılında yakalanan “Shanti Bahini” kaptanı *Animesh Dewan*, 1989’da Hindistan’ın SB isyancılara operasyonlarını yoğunlaştırmaları için 300 G-3 tüfeği verdiğini itiraf etmiştir⁷⁹⁶. Bangladeş’in Chittagong ordugâhında bulunan bir müzede, ordunun CHT bölgesinde isyancılardan ele geçirdiği silah ve mühimmatlar arasında çok sayıda Hindistan menşeli silah ve mühimmatı bulunduğu belirtilmiştir⁷⁹⁷. Ayrıca, PCJSS aktivistleri Hindistan desteği ile farklı ülkelere seyahat etmiş ve isyancılar Hint medyası aracılığıyla uluslararası alanda tanınırlık kazanmıştır⁷⁹⁸.

⁷⁹⁴ S. Islam, op. cit., s. 146.

⁷⁹⁵ Ibid., s. 147.

⁷⁹⁶ Ibid.

⁷⁹⁷ Ibid.

⁷⁹⁸ Ibid.

2. Bangladeş'in Dakka Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hasanuzzaman Chowdhury ve aynı Üniversitenin Coğrafi ve Çevre Bilimleri Bölümü Prof. Dr. Mohammad Abdur Rob'un yazdığı ünlü kitap "*Parbotto Chattogram Vurajniti o Biponno Sharvoumotto*"da bu hususlar üzerinde önemli noktalara değinmiştir. Bu kitapta zikredilen 12 Şubat 1991 tarihli bir raporda şunlar belirtilmiştir: "*Shanti Bahini (CHT bölgesinde) ilk operasyonlarına yerel silahlarla başladı. Sonra, Hindistan onlara tüfekten başlayarak mitralyöze kadar çeşitli silahlar sağladı. Yeni tip silahları ele geçirdikten sonra bölgede saldırı ve cinayetler çok sayıda arttı*"⁷⁹⁹.

3. Ünlü yazar *Çimmoy Mutşuddhi*, kitabında, 15 Ağustos 1975 tarihinde, Şeyh Mucibur Rahman ve partisi Awami Lig hükümetinin sona ermesinden sonra Hindistan'ın, (CHT bölgesinde) Shanti Bahini sorumlusu MN Larma ile doğrudan iletişime geçtiğini ve Larma da Hindistan yetkililerle anlaşmaya geçerek gizli hareketlere başladığını belirtmiştir⁸⁰⁰. Hindistan'ın Shanti Bahini'ye yapmış olduğu destek hakkında aynı ifadeyi M.R. Shelly şöyle yapmıştır: "*1975'in ortalarında yaşanan siyasi değişikliklerle M.N. Larma kendisini gizledi ve silahlı isyanı yönetmek amacıyla Hindistan'a geçti*"⁸⁰¹.

4. CHT bölgesinde isyancı operasyonların Hindistan'dan yürütüldüğü veya sürdürüldüğü, "Chittagong Hill Tracts Komisyonu"nun bir raporunda şöyle açıklanmıştır: "*Bu yaygın olarak biliniyor ki, Hindistan'daki Indira Gandhi Hükümeti, Shanti Bahini isyancılarına Hindistan'daki üslerden operasyon yapmalarına izin vererek aktif destek vermiştir*"⁸⁰².

5. "*The Chittagong Hill Tracts: Falconry in the Hills*" kitabında, Hindistan'ın Shanti Bahini'ye yardım etmesi, eğitim vermesi, silah ve mühimmatları sağlaması ve CHT bölgesinden Çakma halkının zorla Hindistan'ın Tripura ve Mijoram'da bulunan sığınmacı kamplarına götürülerek gerekli eğitimden

⁷⁹⁹ Hasanuzzaman Chowdhury, Mohammad Abdur Rob, *Parbotto Chattogram Vurajniti o Biponno Sharvoumotto*, 1.b., Dhaka: Choukosh, 1998, s. 41.

⁸⁰⁰ Chowdhury, Rob, op. cit., s. 39.

⁸⁰¹ Ibid., s. 40.

⁸⁰² Ibid., s. 40; The Report of the Chittagong Hill Tracts Commission, *Life is not our's : Land and Human Rights in the Chittagong Hill Tracts of Bangladesh*, May 1991, s. 16

sonra Shanti Bahini'ye gönderilmesi hususunun gizli bir mesele olmadığı önemle vurgulanmıştır⁸⁰³. Syed Mortuza Ali, Shanti Bahini'nin komşu ülkeden (Hindistan) yardım ve diğer lojistik destekler aldığını açıkça ifade etmiştir⁸⁰⁴.

6. Haftalık gazete “Agami”nin 13 Eylül 1991 tarihli sayısında yayımlanmış bir raporda şunlar belirtilmiştir:

“*Shanti Bahini üyeleri, CHT bölgesindeki Çakma ve diğer etnik kişileri zorlayarak Hindistan'a götürürdü. Bundan iki menfaatleri vardı: i) mültecilere verilen gıda ve parasal yardımdan payını alıyordu ve ii) uluslararası medyada Bangladeş'te etnik halklara zulüm yapıyor şeklinde şikayetlerde bulunuyordu. Üstelik, bu kişilere silahlı eğitim vererek terör eylemlerinde kullanılmaktaydı*”⁸⁰⁵.

7. Shanti Bahini'nin liderliğinin Hindistan istihbarat teşkilatı olan RAW tarafından yürütüldüğü de zikredilmiştir. Bu bağlamda, PCJSS'nın lideri olan Upendro lal Çakma, Shanti Bahini hakkında “örgütün liderliği şu an Hindistan'daki istihbarat memurlarının elinde” şeklinde beyanat vermiştir⁸⁰⁶.

8. “*Morning Sun*” gazetesinde Hindistan bağlantısının açıklandığı 13 Kasım 1991 tarihli bir raporda, Shanti Bahini'nin silahlı eylemcilerinin, Hindistan Sınır Güvenlik Gücü olan BSF ile doğrudan işbirliği içinde bölgede terör eylemleri gerçekleştirdikleri iddia edilmiştir⁸⁰⁷.

9. Bu bağlamda eski Bangladeş bakanı ve ünlü akademisyen M.R. Shelly, kitabında, Shanti Bahini'nin, Hindistan Sınır Güvenlik Kuvvetleri olan *Border Security Force (BSF)*'nin sağladığı yardım ve destek aracılığıyla sınır boyunca ve Bangladeş topraklarının içinde Bangladeş sınır güvenlik gücü olan *Bangladesh Rifles (BDR)*⁸⁰⁸ kamplarına baskınlar düzenlediğini belirtmiştir⁸⁰⁹.

⁸⁰³ Chowdhury, Rob, op. cit., s. 40; Khaled Belal, *Chittagong Hill Tracts : Falconry in the Hills*, Chittagong, 1992, ss. 10-11.

⁸⁰⁴ Chowdhury, Rob, op. cit., s. 40.

⁸⁰⁵ Ibid., s. 41.

⁸⁰⁶ Ibid., s. 42.

⁸⁰⁷ “Shanti Bahini”, *Morning Sun*, 13.11.1991; Chowdhury, Rob, op. cit., s. 43.

⁸⁰⁸ *Şimdiki adı, Border Guards Bangladesh (BGB)'dir.*

⁸⁰⁹ M.R. Shelley, *The Chittagong Hill Tracts of Bangladesh The Untold Story*, s. 126; Chowdhury, Rob, op. cit., s. 44.

10. “İngiliz Mülteci Konseyi Asya Komitesi” başkanı *Lord David Ennals*, Mayıs 1992’de Bangladeş ziyareti sırasında verdiği bir röportajda, Shanti Bahini tarafından masum insanların öldürülmesi hususunu şiddetle kınayarak Shanti Bahini hakkında “sınırların ötesindeki kuvvetlerin (Hindistan kuvvetlerinin) yardım ve desteği vardır” ifadesini kullanmıştır⁸¹⁰.

11. Hindistan’ın desteği hakkında Shanti Bahini üyeleri birçok itirafta bulunmuştur. Shanti Bahini üyesi olan *Shanti Çakma* 2 Şubat 1991 tarihinde ve *Captain Riko* 17 Ekim 1989 tarihinde, diğer bazı üyelerle beraber teslim olurken, kendilerine Hindistan tarafından sığınak ve eğitim verildiğini itiraf etmiştir⁸¹¹. Aynı şekilde, Shanti Bahini Bölgesel Komutanı *Tribid Çakma*, Bangladeş hükümetine teslim olurken yaptığı bir basın açıklamasında, Hindistan’ın mülteci krizi, Shanti Bahini’nin yasadışı eylemleri ve yalan propaganda aracılığıyla CHT sorununu uluslararası hale getirme çabasında olduğunu ve Hindistan’ın birçok bölgesinde Shanti Bahini eğitim kampları olduğunu itiraf etmiştir⁸¹².

12. Shanti Bahini’nin teslim olmuş üyelerinden *Alok Bikash Çakma*, “22 yıllık terör hayatının sözleri” başlıklı bir yazıda, Shanti Bahini liderlerinin Hindistan istihbarat teşkilatı RAW ile sıcak ilişki içinde olduğunu, Hindistan’ın Tripura ve Mijoram bölgesinde iki büyük askeri eğitim kampının bulunduğunu ve bu tür kamplarda silah kullanma tekniği öğretildiğini açıklamıştır⁸¹³.

13. Hindistanlı ünlü araştırmacı *Ashok A Bishwas*, “RAW’s Role in Furthering India’s Foreign Policy” adlı kitabında şunları ifade etmiştir: “RAW şimdi Bangladeş’te yıkıcı faaliyetler yürüten *Chakma kabileleri* ve *Shanti Bahini’nin isyancılarını eğitmektedir*”⁸¹⁴. Aynı şekilde, Hindistan’ın başkenti Yeni Delhi’ye atanmış eski Konsolos/ Yüksek Komiser *Faruq Sobhan* da “Asia Age” gazetesine verdiği bir röportajda, “Bangladeş Hükümeti, ‘Shanti Bahini’ için ana desteğin

⁸¹⁰ “Lord David Annals”, The Daily Star News, 22.05. 1992 (Dhaka, S. Weekend); Chowdhury, Rob, op. cit., s. 44.

⁸¹¹ Chowdhury, Rob, op. cit., s. 46.

⁸¹² Ibid., s. 47.

⁸¹³ Ibid., ss. 48-49.

⁸¹⁴ Ibid., s. 54.

Hindistan'daki Araştırma ve Çözümleme Kanadı RAW tarafından sağlandığını algılamaktadır" ifadesini kullanmıştır⁸¹⁵.

14. Hindistan Ordusunun eski Ordu başkanı *General Shankar Roy Chowdhury*, Hindistan'ın Mizoram bölgesinin Vairengte'de bulunan "The Counter-Insurgency and Jungle Warfare School (CIJWS)" isimli harp okulunda ziyaret yaparken orada eğitim alan Shanti Bahini üyelerine şunları söylemiştir: "*Yakında Shanti Bahini saygıyla kendi ana vatanı Jummaland'a dönebilecektir*". Bu ifadesinde Hindistan'ın Jummaland'a yönelik önbilgilerinin olduğu ortaya çıkmaktadır⁸¹⁶.

15. "Gazetecinin Gözünde CHT ve Shanti Bahini" adlı kitabında *Alimuzzaman Harun*, Hindistan'ın, Shanti Bahini sorununu yaşatarak kendi amaç ve çıkarlarını elde etmek istediğini ve Hindistan desteği ile etnik liderlerin isyan hareketlerinin devam etmekte olduğunu belirtmiştir⁸¹⁷. Ayrıca, kitabında, Hindistan'ın CHT bölgesindeki terör örgütlerini sığınak, eğitim, silah ve mühimmat sağlayarak desteklediğini ifade etmiştir. Yazara göre, bölgede terör örgütlerinin zaferi Hindistan için önemli değildir; ancak Hindistan'ın asıl amacı, bölgede sadece sorun yaşatarak Bangladeş'in gelişmesini engellemektir⁸¹⁸.

16. Uluslararası ilişkiler uzmanı, Bangladeş eski başbakanının basın sekreteri ve Bangladeş Basın Enstitüsü Eski Direktörü Dr. Rezwan Ahmed, "Bangladeş Hindistan İlişkisi ve CHT" adlı kitabında, CHT bölgesinde Shanti Bahini'nin doğrudan Hindistan'ın desteği ile cinayetler ve isyancı hareketler gerçekleştirmekte olduğunu belirtmiş⁸¹⁹ ve özellikle bölgede birçok sivil ve polisi öldürdüğünü iddia etmiştir⁸²⁰.

17. Yazar, Muhammad Nurul Islam, Hindistan'ın CHT bölgesinde PCJSS ve onun kanadı olan diğer örgütleri desteklemesiyle Bangladeş ile arasında

⁸¹⁵ Ibid.

⁸¹⁶ Chowdhury, Rob, op. cit., s. 55.

⁸¹⁷ Alimuzzaman Harun, *Shangbadiker Chokhe Parbotto Chattogram o Shantibahini*, 1.b., Dhaka: Jakia Zaman, 1992, ss. 12-13.

⁸¹⁸ Harun, op. cit., s. 26.

⁸¹⁹ Rezwan Siddiqui, *Bangladesh Bharat Somparka O Parbatta Chattagram*, 1.b., Dhaka: Sucheepatra, 2004, s. 42.

⁸²⁰ Siddiqui, op. cit., s. 45.

bir pazarlık aracı oluşturarak Chittagong limanına el koyma ve CHT bölgesinde Hindistan'ın etkisini artırma çabasında olduğunu ifade etmiştir⁸²¹. Ayrıca İslam, Hindistan'ın karışmakta olduğu CHT bölgesini seçmesinin önemli nedenleri arasında; bu bölgedeki etnik halkların çokluğu, etnik halkları alet olarak kullanabilmenin kolay olması, CHT bölgesinin Bangladeş için çok önemli bir stratejik alan olması ve özellikle Chittagong Limanının CHT bölgesine yakın olmasından bahsetmiştir⁸²².

18. 11 Haziran 1989 tarihinde “The New York Times” gazetesinde Shanti Bahini'nin sözcüsü *Bimal Çakma*, vermiş olduğu bir röportajda Hindistan'ın Shanti Bahini'ye yapmakta olduğu desteğini itiraf etmişti ve bunun hakkında gazeteci, “*Bangladeşli İsyancı Hindistan'ın Onları Desteklediğini Söyledi*” başlıklı bir rapor hazırlamıştı⁸²³. Ayrıca, *Bimal Çakma*, Hindistan Hükümetinin gerektiği kadar silah vermediği hususunda sitemlerini de eksik etmemiştir⁸²⁴.

CHT bölgesinde Shanti Bahini'nin isyancı eylemleri, bölgedeki diğer yasadışı ve ayaklanma faaliyetleri ve Shanti Bahini'ye Hindistan'ın destek vermesi veya yardım etmesi konusu; uluslararası düzeydeki birçok komisyon raporunda, uluslararası örgütlerin bilgi tablolarında, insan hakları örgütlerinin ve stratejik araştırma merkezlerinin raporlarında yer almış bulunmaktadır. Bunların bazıları aşağıdadır:

a) Mayıs, 1991 Tarihli Uluslararası Chittagong Hill Tracts Komisyonu Raporu:

Uluslararası CHT Komisyonu, CHT bölgesindeki gelişmeler konusunda çalışmalar yapmaktadır⁸²⁵. Mayıs, 1991 tarihinde Uluslararası CHT Komisyonu, Hollanda merkezli

⁸²¹ Muhammad Nurul Islam, “Parbotto Chattogram shamassha: Sharup O Shomadhaner Upay”, *Dhak, Pathagar*, (2010), s. 15, <https://bit.ly/3grMRLl> (07.06.2020).

⁸²² Nurul Islam, op. cit., s. 16.

⁸²³ Sanjoy Hazarika, “Bangladeshi Insurgents Say India Is Supporting Them”, *The New York Times*, 11.06.1989, <https://nyti.ms/2YZ5SPH> (18.06.2020).

⁸²⁴ Ibid.

⁸²⁵ CHTC, “Chittagong Hill Tracts Commission”, *International CHT Commission*, <https://www.chtcommission.org/index.php> (10.08.2020).

“Organising Committee Chittagong Hill Tracts Campaign” ve Danimarka merkezli küresel insan hakları örgütü “International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA)” ile birlikte “Bangladeş’in CHT Bölgesinde Arazi ve İnsan Hakları” adlı bir rapor yayımlamıştır⁸²⁶. Raporunda, Shanti Bahini’nin isyancı eylemleri ve Hindistan tarafından Shanti Bahini’ye yapılmış destek hakkında bilgiler verilmiştir. Hindistan’ın desteği hususunda şunlar belirtilmiştir: “1975’ten sonra Hindistan’daki Indira Gandhi hükümetinin Shanti Bahini isyancılarına aktif destek verdiği ve Hindistan’daki üslerden faaliyet göstermelerine izin verdiği yaygın olarak bilinmektedir”⁸²⁷. Ayrıca, raporda Shanti Bahini tarafından 29 Nisan 1986 tarihinde Bangladeş ordu kampına yapılan saldırı⁸²⁸ eylemleri dahil birçok olay yer almıştır.

b) Kanada Göçmenlik ve Mülteci Kurulu Araştırma Müdürlüğü’nün İnsan Hakları Raporu:

Kanada devleti, insan hakları durumlarını açıklayan ülke raporları yayımlamaktadır. Bu bağlamda Ocak 1997 tarihinde “Bangladeş İnsan Hakları Durumu” adlı bir rapor yayımlanmıştır⁸²⁹. Raporunda, CHT bölgesinde Shanti Bahini tarafından yapılan isyancı eylemleri kanıtlarla açıklanmıştır. Ayrıca, raporda, 11 Eylül 1996 tarihinde Shanti Bahini isyancılarının Rangamati bölgesinde 28-30 Bengalli oduncuyu öldürdüğü olayları dahil birçok olay belirtilmiştir⁸³⁰.

⁸²⁶Organising Committee Chittagong Hill Tracts Campaign, “Life Is Not Ours: Land And Human Rights In The Chittagong Hill Tracts Bangladesh”, *The Report Of The Chittagong Hill Tracts Commission*, May 1991, https://www.iwgia.org/images/publications//0129_Life_is_not_ours_1-108.pdf (10.08.2020).

⁸²⁷ Ibid., s. 15.

⁸²⁸ Ibid., s. 19.

⁸²⁹ Canada Department of Justice, “Issue Paper of Bangladesh Human Rights Situation 1997”, *Human Rights Report*, ss.1-28, https://www.justice.gov/sites/default/files/eoir/legacy/2013/11/07/ISSUES_PAPER_HUMAN-RIGHTS-SITUATION.pdf (10.08.2020).

⁸³⁰ Ibid., s. 12.

c) Barış ve Çatışma Çalışmaları Enstitüsü (Institute of Peace and Conflict Studies) (IPCS)'in Bilgi Tablosu (Fact sheet):

Hindistan merkezli Barış ve Çatışma Çalışmaları Enstitüsü (IPCS) adlı bir düşünce kuruluşu CHT bölgesindeki Shanti Bahini hakkında 30 Kasım 1999 tarihinde bir bilgi tablosu (*fact sheet*) yayımlamıştır⁸³¹. Raporda şunlar belirtilmiştir:

“1975'ten beri, Araştırma ve Analiz Kanadının (RAW) da Shanti Bahini'ye silah tedariki, üsler ve eğitim konusunda yardım ettiğine inanılmaktadır. 'Dehrahun' bölgesine yakın 'Chakrata'da bulunan merkezde Shanti Bahini'ye patlayıcı ve pusu kullanımıyla ilgili özel eğitim verildiği iddia edildi. SB İsyancılarının Hindistan'da Tripura'da kurulan üslerden operasyon yapmalarına izin verildi”⁸³².

Yukarıda belirttiğimiz hususlarda, Hindistan'ın CHT bölgesinde gerçekleştirdiği karışma eylemleri sunulmuştur. Ancak, Hindistan'ın karışma çabaları hala devam etmekte olup birçok karışma eylemini gerçekleştirmekte olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda, yakın zamanlarda medya gündeminde yer alan bazı konular aşağıda zikredilmiştir.

Hindistan'ın Tripura bölgesinde 17 Ağustos 2019 tarihinde “*Chakma National Council Of India*” ve “*Tripura Chakma Students Association*” adlı örgütler, farklı yerlerde düzenledikleri protestolarda CHT'nin Hindistan'ın “ayrılmaz bir parçası” olduğunu iddia etmişlerdir⁸³³. Bu tür iddialar yeni değildir; uzun zamandır Hindistan'da farklı örgütler veya farklı isimlerle ortaya çıkan gruplar CHT'nin Hindistan'ın parçası olarak ilan edilmesini istemektedir⁸³⁴. Hindistan içerisinde düzenlenen bu eylemler için Hindistan'ın gösteriler için izin vermesi ve diğer benzeri destekte bulunması kolayca tahmin edilebilir bir noktadır.

12 Şubat 2020 tarihinde Hindistan'ın “*North East Now*” gazetesi, PCJSS baş lideri *Santu Larma*'nın Hindistan'a tıbbi tedavi kapsamında gelip, büyük bir gizlilikle hareket

⁸³¹ Zarin Ahmad, “Shanti bahini”, *IPCS*, 30.11.1999, http://www.ipcs.org/comm_select.php?articleNo=293, (10.08.2020).

⁸³² Ibid.

⁸³³ Debraj Deb, “Chittagong Hill Tracts of Bangladesh integral part of India: Chakma bodies of Tripura”, *The Indian Express*, August 17, 2019, <https://bit.ly/3giVCrw>, (22.06.2020).

⁸³⁴ “Parbotto Chattogram Bharater Obiccheddo Ongsha”, *Daily Manabzamin*, 19.08.2019, <https://bit.ly/38trk2z>, (08.05.2020).

etmekte olduğunu belirtmiş ve Hindistan'ın CHT bölgesine müdahalesini isteyerek Hint hükümetine çeşitli taleplerde bulunduğunu iddia etmiştir⁸³⁵.

CHT bölgesinde bugüne kadar cinayetler, terör eylemleri ve karışıklıklar devam etmektedir. Bangladeş hükümet gücü sürekli bölgede PCJSS, UPDF ve diğer örgütlerin üyelerini terör eylemlerinden dolayı tutuklamaktadır⁸³⁶. Tutuklanan kişilerin yabancı silahları da bulunmaktadır⁸³⁷. Özellikle bölgede hükümet güçleri tarafından toplanan silahların Hindistan menşeli olduğu ortaya çıkmaktadır ve silah ticaretinin Hindistanlı tüccarlar tarafından yapılmakta olduğu da belirtilmektedir⁸³⁸. PCJSS ve diğer örgütler Hindistan tarafından desteklendiği için bu karışıklıkların arkasında Hindistan'ın dolaylı elinin olduğu tartışılmaktadır. Bunların yanısıra, Hindistan tarafından CHT bölgesine yönelik *Jummaland* adında ayrı bir devlet kurma çalışması bulunmaktadır⁸³⁹.

Bangladeş toprağında bulunan CHT bölgesinde Hindistan'ın yapmış ve yapmakta olduğu karışma eylemleri, uluslararası hukukun “devletlerin içişlerine karışmama” ilkesinin açık bir ihlalini oluşturmaktadır. Özellikle UAD'nin Nikaragua kararında belirttiği gibi Hindistan'ın CHT bölgesinde isyancı hareketleri yasadışı desteklemesi ve her türlü yardımda bulunması, karışmama ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

4.4.2. Bangladeş-Hindistan Sınır Bölgelerinde Hindistan'ın Karışma Eylemleri

Hindistan, Bangladeş'in sınır bölgesinde yasaklanmış karışma eylemlerinden; başka bir devletin vatandaşlarına karşı şiddet, sivilleri yasadışı öldürme, gayri meşru saldırılar düzenleme, izinsiz giriş, kaçakçılık yapma, başka bir devletin toprağını yasadışı işgal etme, başka bir devlet toprağında o devlet vatandaşlarına işkence yapma ve benzeri eylemleri gerçekleştirmektedir. Bu tür karışma eylemlerinin amacı, Hindistan'ın planlarını gerçekleştirmek amacıyla Bangladeş'in diz çökmesini sağlamak, Bangladeş halkı üzerinde

⁸³⁵ “Bangladesh: Push for Chittagong Hill Tracts Accord”, North East Now News, 12.02.2020, <https://bit.ly/3gtSOrM> (04.04.2020).

⁸³⁶ “Parbotto Onchale Gato Mashe 30 Shontrashike Greftar Korese Shenabahini”, Banglatribune, 09.07.2019, <https://bit.ly/3hvrquK>, (28.05.2020).

⁸³⁷ “Parbotto News”, Banglatribune, 03.09.2019, <https://bit.ly/3ff2khF>, (28.05.2020).

⁸³⁸ Ibid.

⁸³⁹ Chakma, op. cit., s. 65

zihinsel bir baskı oluşturmak, bu tür olayları normalleştirmek ve böylece Bangladeş'in içişlerini kontrol etmektir⁸⁴⁰.

4.4.2.1. Bangladeş Toprağını İşgal Etme Çabası

Padua İşgali: Hindistan Sınır Güvenlik Gücü BSF, 18 Temmuz 2009 tarihinde Bangladeş'in Sylhet bölgesinin Gowainghat ilindeki Padua sınırında Bangladeş'e ait yaklaşık iki yüz dönüm araziye işgal etmeye çalışmıştı⁸⁴¹. Gowainghat Upazila West Jaflong Muhtarı Faizul İslam *bdnews24.com* gazetesine şu beyanatları vermişti: “BSF, Bangladeş'in Panthumai ve Pratappur köylerinin çiftçilerine ait yaklaşık iki yüz dönüm araziye zorla gasp etmeye çalıştı.”⁸⁴² Bangladeş Sınır Güvenlik Gücü BDR yetkilileri, BSF'nin son bir hafta boyunca Padua sınırındaki 60. Sütun'un yanında yaklaşık 200 dönüm araziye işgal etmeye çalıştığını ve bu toprağa son 15 gün içinde BSF'nin en az 20 kez girdiğini belirtmiştir⁸⁴³. Sonrasında, Hindistan, BDR'nin girişiminden dolayı bu hedefini başaramamıştır.

Ancak, Hindistan, bu topraklara tekrardan 14 Aralık 2010 tarihinde 300'den fazla BSF ve 200'den fazla Hindistan vatandaşı ile birlikte yasadışı olarak Bangladeş sınırının 300 metre içerisine girdi ve 1260. ve 1261. sütunlara bitişik 230 dönüm araziye işgal etmeye çalıştı⁸⁴⁴. Bu olay, BDR ve BSF arasında yoğun gerginliğe neden olmuştur. İki devlet arasında yapılan görüşmeler sonucunda Hindistan güçleri işgal altındaki bölgeden çekilmiştir⁸⁴⁵. Bu toprağa yönelik olarak Hindistan, uzun zamandır işgal çabasındaydı. Hatta bu nedenle iki devletin sınır güçleri arasında savaş mevzu bahis olmuştur. 15 Nisan 2001 tarihinde Hindistan güçleri bu bölgede illegal şekilde yol yapmaya çalıştı; ancak Bangladeş sınır güçleri, Bangladeş toprağının içinde Hindistan'ın yol yapmasına engel olmuştur⁸⁴⁶. Sonuçta iki devlet güçleri arasında çatışma meydana gelmiştir⁸⁴⁷. Bu çatışmada

⁸⁴⁰ Muhammad Nurul Islam, “Bangladesh shimante Bharatiya Shontrash”, *Dhaka, Pathagar*, (2012), s.3, 23. <https://bit.ly/2Aue9BX> (07.06.2020).

⁸⁴¹ “Sylhet-e BSF”, *Banglanews24*, 18.06.2009, <https://bit.ly/2NX0MgO>, (07.06.2020).

⁸⁴² *Ibid.*

⁸⁴³ *Ibid.*

⁸⁴⁴ “Padua BSF”, *banglanews24*, 15.12.2010, <https://bit.ly/3grtlz3>, (07.06.2020).

⁸⁴⁵ *Ibid.*

⁸⁴⁶ “BSF Hottakando”, *Daily Sangram*, 18.04.2012, <https://bit.ly/3f0Fz1k>, (07.06.2020).

⁸⁴⁷ *Ibid.*

maddi zarar meydana gelmiş, ancak, can kaybı olmamıştır⁸⁴⁸. Bu olay, bu çatışma sonrasında meydana gelen Boraibari olayı için bir altyapı oluşturmuştur.

Boraibari İşgali: 17 Nisan 2001 tarihinde Hindistan Sınır Güvenlik Gücü BSF, Bangladeş'in Kurigram bölgesinin Roumari ilçesinin Boraibari köyünü işgal etmeye çalıştı⁸⁴⁹. O gün, BSF gücü Bangladeş topraklarına herhangi bir sebep göstermeden aniden girmiş ve oradaki 108/3 numaralı sınır sütununu geçerek Boraibari BDR kampı da dahil olmak üzere çevredeki köyleri ele geçirmek için saldırılarda bulunmuştu⁸⁵⁰. Sonra, Bangladeş Sınır Güvenlik Gücü (BDR) karşılık vererek bu toprakları Hindistan işgalinden kurtarmıştı⁸⁵¹. Bu olayda şehit edilenleri anmak için her senenin 17 Nisan tarihi, Boraibari günü olarak kutlanmaktadır⁸⁵². Bu olay Bangladeş'te çok konuşulan ve bilinen bir olaydır. Bu olayda iki devlet güçleri arasında ağır çatışma meydana gelmiştir. Çatışma sonucunda BDR'nin 3 üyesi ve BSF'nin 16 üyesi canlarını kaybetmiştir⁸⁵³. BDR'nin güçlü ilerlemesi neticesinde Hindistan güçleri meydana geri çekilmeye mecbur kalmıştır⁸⁵⁴. Bu şekilde iki güç arasındaki bu çatışma son bulmuştur.

Matiranga İşgali: 11 Şubat 2012 tarihinde Bangladeş "Kaler Kontho" gazetesi, "Hindistan'ın işgalinde Matiranga'dan 1600 dönüm arazi" başlıkla bir rapor yayımlamıştı⁸⁵⁵. Bu raporda, Bangladeş'in Matiranga Upazila merkezinden yaklaşık 50 km uzaklıktaki Taindong Union'a ait 1700 dönüm arazinin Hindistan tarafından işgal edildiği belirtilmiştir⁸⁵⁶. Kaler Kantha gazetesi, Bangladeş'in o zamanki Su Kaynakları Bakanı Mahbubur Rahman Talukder'e bu işgal olayını sorduğunda, "Bu araziyi kurtarmak için farklı zamanlarda girişimlerde bulunuldu. Biz de deniyoruz. Umarım bir şeyler olur" ifadelerinde bulunmuştu⁸⁵⁷. Bu sorun hala çözülmemiştir. Hindistan, Bangladeş egemenlik

⁸⁴⁸ Ibid.

⁸⁴⁹ "Boraibari dibosh", Daily Kalerkantha, 17.04.2016, <https://bit.ly/2YWLDSDM>, (09.06.2020).

⁸⁵⁰ "BSF Hottakando", Daily Sangram, 18.04.2012, <https://bit.ly/3f0Fz1k>, (07.06.2020).

⁸⁵¹ "Boraibari dibosh", Daily Kalerkantha, 17.04.2016, <https://bit.ly/2YWLDSDM>, (09.06.2020).

⁸⁵² Ibid.

⁸⁵³ Ibid.

⁸⁵⁴ Ibid.

⁸⁵⁵ "Bharat-er Dakhol e", Daily kalerkantha, 11.02.2012, <https://bit.ly/2ZuMuZS> (09.06.2020).

⁸⁵⁶ Ibid.

⁸⁵⁷ Ibid.

haklarının tam ihlalininde bulunarak bu tarz işgal çabalarını devam ettirmektedir. Ayrıca, bu tür eylemler, açıkça karışmama ilkesinin ihlalini oluşturmaktadır.

4.4.2.2. Bangladeş İçerisinde Sivil Vatandaşların Öldürülmesi

Sınır bölgelerindeki öldürme olaylarının uluslararası hukuk çerçevesinde farklı boyutları vardır. Ancak, burada yalnızca Hindistan güçlerinin Bangladeş sınırları içerisindeki Bangladeşli silahlı sivilleri öldürme olaylarından bahsedilecektir. Bangladeş ve Hindistan arasında yaklaşık 2429 mil sınır bölgesi bulunmaktadır⁸⁵⁸. Bangladeş'in önde gelen insan hakları kuruluşlarından *Odhikar*, Bangladeş-Hindistan sınırını dünyanın en savunmasız ve en kanlı sınırı olarak nitelendirmektedir: “*Sınır bölgelerinde Hindistan'ın silahlı Bangladeşli sivilleri vurması, öldürmesi, işkence etmesi ve kaçırmaları örnekleri, uluslararası normları ve antlaşmaları açıkça ihlal etmektedir. BSF üyeleri, ayrıca yasa dışı bir şekilde Bangladeş topraklarına girmekte, sınır boyunca ikamet eden insanlara saldırmakta, Bangladeşli vatandaşları vurmakta ve kaçırmaktadır*”⁸⁵⁹.

Odhikar'ın yayımlanmış raporuna göre 2000-2017 yılları arasında sınır bölgelerinde Hindistan güçleri tarafından 1112 Bangladeşli sivil öldürülmüştür⁸⁶⁰. Bu tür yaşam hakkı ihlalleri günümüzde devam etmektedir. *Odhikar*'ın yayımlanmış diğer bir raporuna göre Ocak-Mart 2020 aralığında Hindistan Sınır Güvenlik Gücü BSF tarafından 16 Bangladeşli sivil öldürülmüştür⁸⁶¹. Ocak-Mart 2020 aylarına ilişkin raporunda *Odhikar*, şunları ifade etmiştir: “*2020 yılının ilk üç ayında, BSF üyeleri tarafından çok sayıda yaşam hakkı ihlali gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde BSF üyeleri, Bangladeş bölgesindeki arazide tarım işi yapan bir çifti öldürdü ve Bangladeş tarafındaki nehirde Bangladeşli balıkçıları balık tutarken tutukladı*”⁸⁶².

⁸⁵⁸ *Odhikar*, “Violations in the Border Area”, *Odhikar Reports*, <https://bit.ly/38r0JmJ> (16.06.2020).

⁸⁵⁹ *Ibid.*

⁸⁶⁰ “India Bangladesh Border Killing”, *South Asia Journal*, 03.12.2017, <https://bit.ly/2ZF62en> (08.06.2020).

⁸⁶¹ *Odhikar*, “Three-month Human Rights Monitoring Report on Bangladesh”, *Odhikar Reports*, <https://bit.ly/3e5OUnm> (28.05.2020).

⁸⁶² *Odhikar*, “Three-month Human Rights Monitoring Report on Bangladesh”, *Odhikar Reports*, <https://bit.ly/3e5OUnm>, s. 38. (28.05.2020).

Hindistan'ın Bangladeş içerisine yasadışı girerek, Bangladeş vatandaşlarını öldürme olayları sayısızdır. Bangladeş toprakları içerisinde gerçekleştirilen bu olayların birkaçı aşağıda aktarılmıştır.

Olay 1: 11 Ocak 2001 tarihinde Hindistan'ın BSF üyeleri, Bangladeş'in Shatkhira ilinin Kaliganj ilçesinin Khanjira bölgesindeki İsamoti nehrinin Gharkaghat sahili su sınırının içerisine yasadışı bir şekilde girerek bir yolcu gemisini zorla batırması ve Dudhli köyünden Jinnah adındaki 32 yaşındaki bir genci öldürmüştür⁸⁶³. Ayrıca, BSF, 6 Ocak 2001 tarihinde Bangladeş'in Shundarbhan bölgesinin Kalindi nehrinde yolcu gemisini vurarak 2 kişiyi öldürmüştür⁸⁶⁴.

Olay 2: İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) Aralık 2010 tarihinde “Mutlu Tetik: Hindistan Sınır Muhafızları Tarafından Bangladeş Sınırında Aşırı Güç Kullanımı” başlıklı bir raporunda belirtilen öldürme olaylarından bir hikayeyi şöyle zikretmiştir:

“.....BSF [Sınır Güvenlik Gücü] tarafından kovalandığımızı keşfettiğimizde, saat 18:30 civarında Shing Nagar sınırından Bangladeş'e girdik. O saatte Bangladeş topraklarının 200 metre içerisinde olan Chulkani Bil'i çoktan geçmiştik. BSF bize tarafsız bölgeden ateş etmeye başladı. Silah sesleri ateşlendiğinde herkes dağıldı, ama Monirul yere düştü. Göğsünden vurulmuştu... Daha sonra BSF, Monirul'un cesedini almaya ve Hindistan'a götürmeye çalıştı. Ancak bu arada, çok sayıda köylü toplanmıştı ve BSF Monirul'un cesedini terk ederek geri dönmek zorunda kaldı”⁸⁶⁵.

Burada Monirul, Bangladeş toprağının 200 metre içerisinde vurulmuştur.

Olay 3: İnsan Hakları İzleme Örgütünün “Mutlu Tetik” raporunda Bangladeş toprağı içerisinde yaşanan diğer bir ölüm vakası şu şekildedir:

“13 yaşındaki Abdur Rakib'i de Bangladeş topraklarında öldürüldü. 13 Mart 2009'da, bir BSF askeri, Dohalkhari Gölü'nde balık tutan bir çocukla tartışmaya başladı. Bu çocuk uluslararası sınırdan ancak 20 metre uzakta Bangladeş toprağının içerisindeydi. Asker ateş

⁸⁶³ Muhammad Nurul Islam, “Bangladesh shimante Bharatiya Shontrash”, *Dhaka, Pathagar*, (2012), <https://bit.ly/2Aue9BX>, (07.06.2020); Daily Ittefaq News, 12.01.2001.

⁸⁶⁴ Ibid.

⁸⁶⁵ Human Rights Watch, “Trigger Happy Excessive Use of Force by Indian Troops at the Bangladesh Border”, 09.12.2010, s. 27, <https://bit.ly/2ZGjrTg>, (09.06.2020); Lacin Idil Oztig, “Justification by the US and India for their border controls against illegal immigration”, *Asian Journal of Political Science*, C.24, S.3, (2016), s. 270.

*açtı ve yakındaki mandalarını otlatan diğer iki çocuğa vurdu. Abdur Rakib göğsünden vuruldu ve anında öldü*⁸⁶⁶.

Olay 4: Hindistan'ın BSF gücü, 15 Temmuz 2004 tarihinde çiftçi Karim Box'u Jessore bölgesinin Shikarpur köyündeki arazisinde sulama yaparken öldürdü⁸⁶⁷.

Olay 5: 4 Şubat 2020 tarihinde, dört Bangladeşli çiftçi, Bangladeş topraklarında, Kushtia Bölgesinin Daulatpur Upazila'ya ait Cholim Char sınırında hardal hasatı yaparlarken Hindistan BSF üyeleri, herhangi bir sebep olmaksızın onlara ateş etti⁸⁶⁸. Çiftçi Solaiman vuruldu ve daha sonra tedavi aşamasında iken öldü⁸⁶⁹.

4.4.2.3. Sınıra Yakın Bangladeş Toprağının İçerisinde BSF'nin İşkence ve Saldırı Eylemleri

Hindistan'ın BSF üyeleri, sınır bölgelerine, Bangladeş topraklarının içerisine yasadışı şekilde girerek sivillere işkence yapmıştır. Aynı şekilde, köylülere, çiftçilere ve nehirlerde balık tutan kişilere gayri meşru saldırılar yapılmış ve yapılmaktadır. Odhikar, yıllık raporunda, sadece 2019 yılında BSF tarafından 40 Bangladeşli vatandaşa işkence yapıldığını ve 2018⁸⁷⁰ yılında ise 24 kişiye işkence yapıldığını belirtmiştir⁸⁷¹. Bu tür eylemlerden bazıları aşağıda zikredilmiştir:

Olay 1: 2 Eylül 2019 tarihinde BSF üyeleri, bir kamyonla Bangladeş toprağının içine yasadışı şekilde girip Rajshahi Bölgesi'ndeki Char Khanpur sınırında arazileri üzerinde çalışan 10 Bangladeşli çiftçiye saldırarak yaraladı⁸⁷².

Olay 2: 4 Ekim 2009 tarihinde 12 yaşındaki Rumi Akhter Nipa, Bangladeş toprağının içinde bulunan Kurigram bölgesinin Nawdapar köyünde kendi okuluna giderken BSF üyeleri tarafından vuruldu ve Rumi yaralandı⁸⁷³. Bu olay, Bangladeş sınır güçleri BDR

⁸⁶⁶ HRW, "Trigger Happy", s. 29.

⁸⁶⁷ Muhammad Nurul Islam, "Bangladesh shimante Bharatiya Shontrash", op. cit.

⁸⁶⁸ Odhikar, "Three-month Human Rights Monitoring Report on Bangladesh", *Odhikar Reports*, <https://bit.ly/3e5OUnm>, s. 40. (11.06.2020).

⁸⁶⁹ Ibid.

⁸⁷⁰ Odhikar, Annual Report, 2018, <https://bit.ly/38s1Tyd> (11.06.2020).

⁸⁷¹ Ibid.

⁸⁷² Ibid.

⁸⁷³ HRW, "Trigger Happy", s. 32.

komutanı tarafından doğrulandı ve sonra BDR, bu olayla ilgili BSF ile iletişime geçtiğinde ise BSF bu olayı itiraf etti⁸⁷⁴.

Olay 3: 18 Ocak 2019 tarihinde BSF üyeleri, Bangladeş'in Lalmonirhat bölgesinin Patgram ilçesinin Burimari sınırını geçerek Munglibari köyünde 45 yaşındaki Ajimuddin'in evine saldırıda bulundu⁸⁷⁵. Sonra köylülerin girişiyle BSF üyeleri kaçmıştır⁸⁷⁶.

Olay 4: 05 Aralık 2019 tarihinde BSF üyeleri, Bangladeş'in Rajshahi bölgesinin Godhaghari ilçesinin Forhadpur Nirmalchar sınırından girerek 55 yaşındaki Abdur Rahim ve 32 yaşındaki Omar Ali'yi yasa dışı şekilde tutuklayarak işkence yapmıştır⁸⁷⁷. Bu olay hakkında Bangladeş sınır güçleri komutanı Jiauddin, BSF ile iletişimde olduğunu açıklamıştır⁸⁷⁸.

Olay 5: 15 Ekim 2011 tarihinde Dinajpur bölgesinin Hili sınırında 15 yaşındaki Sumon, Hindistan'ın BSF üyeleri tarafından Bangladeş toprağında bulunmuşken taşlandı ve neticesinde ağır bir şekilde yaralandı⁸⁷⁹.

4.4.2.4. Bangladeş Ülkesine İzinsiz Giriş Eylemleri

Hindistan'ın BSF üyeleri, sınır bölgelerinde Bangladeş topraklarına o kadar çok izinsiz giriş yapmıştır ki, uluslararası hukuk uyarınca yasak olan bu eylem BSF için normal bir fiil haline gelmiştir. Bangladeş sınır muhafız güçleri defalarca uyarı yapmasına rağmen Hindistan'ın BSF üyeleri günümüzde de bu tür ihlalleri gerçekleştirmektedir. Hindistan'ın BSF üyelerinin yapmış olduğu bazı izinsiz giriş olayları aşağıda belirtilmiştir:

Olay 1: 20 Şubat 2020 tarihinde Hindistan'ın BSF üyelerinden 4 kişi, Cumilla bölgesinde Brahmanpara ilçesi Ramchandrapur sınırından Bangladeş toprağının 200 metre içerisine yasadışı bir şekilde girmişti⁸⁸⁰. Bangladeş sınır muhafızlarından BGB, bu durumu fark ettiğinde , BSF'nin 4 üyesini tutukladı ve sonrasında iki devletin sınır muhafız

⁸⁷⁴ Ibid.

⁸⁷⁵ “Bangladeshe Duke Barite Hamla”, Banglatribune, 03.09.2019, <https://bit.ly/2zGmPEN>, (28.04.2020).

⁸⁷⁶ Ibid.

⁸⁷⁷ “Bangladeshe Probesh Kore BSF”, North Bengal24, 05.12.2019, <https://bit.ly/3gD8RDJ>, (28.04.2020).

⁸⁷⁸ Ibid.

⁸⁷⁹ Muhammad Nurul Islam, “Bangladesh shimante Bharatiya Shontrash”, *Dhaka, Pathagar*, (2012), s.13, <https://bit.ly/2Aue9BX>, (07.06.2020).

⁸⁸⁰ “BSF Shodoshsho Atok”, Banglatribune, 20.02.2019, <https://bit.ly/2Y9v5qq>, (28.04.2020).

güçlerinin sorumluları arasında yapılan resmi “Bayrak Toplantı”nın ardından onları iade etti⁸⁸¹.

Olay 2: 31 Ocak 2020 tarihinde BSF üyeleri, Bangladeş’in Rajshahi bölgesinin Khorchaka sınırından Bangladeş toprağının 1 kilometre içerisine yasadışı şekilde izinsiz girmiş olup Padma nehrinde balık tutmakta olan 5 balıkçıyı kaçırmıştır⁸⁸². Bangladeş toprağının 1 kilometre içerisine izinsiz girişi ve kaçırma olaylarını protesto etmek için Bangladeş sınır güçleri *Border Guard Bangladesh* (BGB)⁸⁸³, Hindistan yetkililerini toplantıya çağırmıştır⁸⁸⁴. Toplantıda BGB, balıkçıların iadelerini istedi ancak BSF balıkçıları iade etmedi. Hindistan, balıkçılara, yasadışı yollarla Hindistan’a girildiği suçlaması yapmıştır⁸⁸⁵. Sonrasında olay iki devletin üst makamları tarafından ele alınıp çözüldü.

Olay 3: Hindistan’ın izinsiz giriş eylemlerinden bahsederken Dr. Rezwan Siddiqi, kitabında, Hindistan’ın askeri istihbarat teşkilatının helikopterinin iki kere Bangladeş hava sahasını ihlal ederek Bangladeş’e izinsiz girdiğini ve hatta bir helikopterden askerlerin, Bangladeş toprağına inerek insanlarla konuştuğunu ve soruşturmada bulunduğunu belirtmiştir⁸⁸⁶.

Olay 4: 2 Aralık 2019 tarihinde BSF üyelerinden 4 kişi, Bangladeş’in Jesshore bölgesinin Benapole sınırındaki anayolu kullanarak Bangladeş toprağının 200 metre içerisine izinsiz girişte bulunmuştur⁸⁸⁷. Hemen ardından Bangladeş’in BGB üyeleri, BSF üyelerini kovalayarak kaçırmış; ancak BSF üyelerinin komutanı Sri Choitoono tutuklanmıştı. Sonra, bayrak toplantısının ardından Komutan iade edilmiştir⁸⁸⁸. Bu tür izinsiz giriş olayları çok sık meydana gelmektedir; ancak burada sadece birkaç tanesi aktarılmıştır.

⁸⁸¹ Ibid.

⁸⁸² “5 Jeleke Opohoron”, Jago News24, 06.02.2020, <https://bit.ly/3glYNhW> (28.03.2020); BBC News, <https://bbc.in/31Q3pJv> (28.04.2020).

⁸⁸³ *Bangladeş Sınır Güçlerinin eski adı BDR idi, ancak 23 Ocak 2011 tarihinde isim değiştirme sonucunda BGB olarak belirtilmiştir.*

⁸⁸⁴ Ibid.

⁸⁸⁵ “5 Jeleke Opohoron”, Jago News24, 06.02.2020, op. cit.

⁸⁸⁶ Siddiqui, op. cit., s. 53.

⁸⁸⁷ “Onuprobesh Kore Bangladeshike Mardhor” Dhaka Tribune, 02.12.2019, <https://bit.ly/3fBoRoW>, (28.04.2020).

⁸⁸⁸ Ibid.

4.4.2.5. Sınır Bölgelerinde Hindistan'ın Kaçakçılık ve Yağma Eylemleri

Hindistan BSF üyeleri, Bangladeş topraklarına girerek Bangladeş vatandaşlarının mal varlıklarını yağmalamaktadır. Ayrıca, sınır bölgelerinde İliş balığı ve uyuşturucu dahil çeşitli ürünlerin kaçakçılığı BSF üyeleri tarafından yapılmaktadır. Bu tür eylemleri; başka bir devletin toprağında zarar verici faaliyetlerin düzenlenmesi, egemenlik haklarını ihlal ederek ekonomi dahil iç piyasayı karıştırmaları ve yasadışı faaliyetlerle ilgili devletin vatandaşlarına zarar vermesi çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. BSF'nin bu karışma eylemlerinden bazıları aşağıdadır:

Olay 1: Hindistan Sınır Güvenlik Gücü BSF, Bangladeş toprağının içine girerek Panchagarh bölgesinin Tentulia ilçesinin Sarialjot sınırına yakın köyde bulunan çiftçilerden 34 ineği yağmaladı⁸⁸⁹. Olay, 8 Eylül 2013 tarihinin pazar akşamı meydana geldi⁸⁹⁰. Protesto edilmesi ve ineklerin geri alınması için Bangladeş Sınır Muhafızları, BSF yetkililerini bayrak toplantısına katılmaya çağırdı, ancak BSF yanıt vermedi⁸⁹¹.

Olay 2: 16 Aralık 2012 tarihinde, Hindistan BSF'sinden 40 üyeden oluşan bir grup, Sylhet bölgesinin Haor sınırlarında 1284 nolu sütunu geçerek Bangladeş toprağının 400 metre içerisine girmiş ve balıkçıların balık ağlarını, balıkları ve diğer ekipmanları yağmalamıştır⁸⁹².

Olay 3: 6 Ocak 2020 tarihinde "Daily Jugantor" gazetesindeki ilgili bir raporda, Hindistan'ın BSF üyelerinin, Bangladeş sınır bölgelerinde uyuşturucu kaçakçılığı yapılmasına destek ve yardımda bulunduğu ileri sürülmüştür⁸⁹³. BSF'nin uyuşturucu kaçakçılığına yardımı ve desteği hususunda sadece Bangladeş güçlerinin değil, aynı zamanda, doğrudan Hindistan polisinin de şikayeti bulunmaktadır⁸⁹⁴. Hindistan'ın Batı Bengal polisi, Hindistan Sınır Güvenlik Gücü BSF'nin bir kısmının Hindistan-Bangladeş

⁸⁸⁹ "Bangladeshe Onuprobesh", Daily Prothomalo, 10.09.2013, <https://bit.ly/2BmDy0A>, (28.04.2020).

⁸⁹⁰ Ibid.

⁸⁹¹ Ibid.

⁸⁹² "DB Haore BSF", Daily Sangram, 16.12.2012, <https://bit.ly/37QP6Fz>, (28.04.2020).

⁸⁹³ "BSF er Doitoniti", Daily Jugantor, 06.01.2020, <https://bit.ly/30T1SSn>, (28.04.2020).

⁸⁹⁴ "Shimante Chorachalane Shohojogi BSF", BBC News, 26.01.2013, <https://bbc.in/3gHQe1I>, (09.08.2020).

sınırı boyunca birçok bölgede insan, uyuşturucu ve sığır kaçakçılığı yaptığını iddia etmiştir⁸⁹⁵.

Olay 4: 17 Ekim 2019 tarihinde birkaç Hindistanlı balıkçı, Bangladeş'in Rajshahi bölgesindeki Chorghat sınırından Bangladeş ülke sınırları içerisinde bulunan Padma nehrine yasadışı bir şekilde girerek hilsa balığı yakalamaktaydı⁸⁹⁶. Bunu gören Bangladeş'in BGB üyeleri, onları kovalamış ve sadece birini tutuklayabilmiş, diğer iki kişi ise kaçırmıştı⁸⁹⁷. Kaçmış olanlar BSF'ye bildirildiğinde, BSF üyeleri, Bangladeş sınırına geçerek gözaltında tutulan balıkçıların serbest bırakılmasına zorladılar ve kaçakçılara her türlü destek ve yardımda bulunmuşlardır⁸⁹⁸.

⁸⁹⁵ Ibid.

⁸⁹⁶ “Shimante BSF er Barabari”, Daily Inqilab, 10.02.2020, <https://bit.ly/3eezwFY>, (28.04.2020).

⁸⁹⁷ Ibid.

⁸⁹⁸ Ibid.

4.4.3. Bangladeş'te Hindistan Çıkarlarına Karşı Çıkan Kişilerin Kaçırılması veya Zorla Kaybettirilmesi

Hindistan, uluslararası hukukun devletlerin içişlerine karışmama ilkesini ihlal ederek, Bangladeş'te Hindistan çıkarlarına karşı rol oynayan siyasi liderleri, gazetecileri, yazarları ve başka kişileri yasadışı şekilde kaçırmış ve kaçırılmaktadır. Burada belirtmekte olduğumuz kaçırma olayları sınırlarla ilgili bir durum değildir; tamamen Bangladeş'in başkent ya da ana şehirlerinden siyasi lider veya yazar fark etmeksizin Hindistan çıkarlarına karşı ses çıkaranlar ya da bir şekilde engel çıkaranlar gizlice kaçırılıp öldürülmekte, korkutulmakta veya başka zorlamalara maruz kalmaktadır.

Özellikle, geçen 10 sene boyunca Hindistan'ın kaçırma olayları Bangladeş siyasetini fazlasıyla etkilemiştir. Bu bağlamda, Bangladeş'in Gono Bishwabidyalay Üniversitesi Kurucusu ve *ana muhalefet koalisyonu Jatiya Oikya Front* kurucu lideri Dr. Jafrullah Chowdhury şunları belirtmiştir: “*Bangladeş aşırı bir geçiş sürecinden geçmektedir. Hindistan, ülkemizi sömürülen bir devlete dönüştürmek için kendi istihbarat teşkilatı RAW'ı kullanmaktadır. Hindistan'ın RAW teşkilatı, Bangladeş'te yaşanan.....bütün kaçırma olayları ile bağlantılıdır*”⁸⁹⁹.

Hindistan herhangi bir çıkarını engelleyen herhangi bir kimseyi, istediği zaman doğrudan kaçırma veya zorla kaybettirme yoluyla kendisi için problem olmaktan çıkarabilmektedir. Ayrıca, Bangladeş'te Hindistan çıkarlarına uygun hareket eden siyasi partiler ya da kurumlar, Hindistan'ın istediği doğrultuda bu eylemleri dolaylı şekilde desteklemektedir. Bu bağlamda, Bangladeş'in şimdiki iktidar partisi Awami Lig'in Hindistan'ın isteklerini desteklemesi hususu tartışılmaktadır. Bangladeş'te meydana gelen kaçırma olaylarında mağdur kişilerin çoğunun sonradan Hindistan'da veya Hindistan sınırında bulunması, konuyu daha çok netleştirmektedir⁹⁰⁰. Bangladeş'te Hindistan'ın RAW teşkilatının gerçekleştirdiği kaçırma olaylarının bazıları aşağıda zikredilmiştir:

⁸⁹⁹ “Ilias Ali Gum”, Daily Jugantor, 22.04.2018, <https://bit.ly/37EHt4E>, (03.05.2020); DBC News tv, <https://bit.ly/3fCYdwc>, (03.05.2020).

⁹⁰⁰ Aşağıda ayrı başlık altında bununla ilgili örnek olayları belirtilmiştir.

4.4.3.1. Ana Muhalefet Partisi Lideri Ilias Ali'nin Kaçırılması

Ilias Ali'nin kaçırılması, Bangladeş medyasında en çok tartışılan kaçırma olaylarından biridir. Bangladeş'in ana muhalefet partisi BNP'nin merkezi teşkilat başkanı ve Bangladeş parlamentosunun eski milletvekili Ilias Ali, 17 Nisan 2012 tarihinde başkent Dakka'nın Banani bölgesinde evine dönerken şoförü ile beraber kaçırılmıştır⁹⁰¹. Polis, sonrasında o bölgede onun arabasını bulmuştur⁹⁰².

Ilias Ali, Bangladeş'te Hindistan'ın haksızlıklarına karşı ses veren öncü liderlerden biriydi⁹⁰³. Ilias Ali'nin yaşadığı ve parlamentoda temsil ettiği bölge; özellikle sınır çatışmalarının yoğun olarak yaşandığı ve çok verimli topraklara sahip olarak bilinen, Hindistan'ın hedefinde ilk sıralarda yer alan ve Hindistan ile en çok tartışmaya girilen Sylhet'dir⁹⁰⁴. Ayrıca, Ilias Ali, Sylhet bölgesinde en etkili liderlerden biri olarak halk tarafından çok sevilme ve uzun zamandır Sylhet bölgesini parlamentoda temsil etmekteydi. Ayrıca, Sylhet'in hem yerel hem de ana muhalefet partisinin merkezi teşkilat başkanı olarak ulusal siyaset içinde önemli bir kişiydi⁹⁰⁵.

Bangladeş ve Hindistan arasında yaşanan anlaşmazlıklar arasında ilk sıralarda yer alan diğer bir konu, Tipaimukh Barajı meselesidir. Hindistan, Bangladeş'in Megna nehrinin kaynak yeri olan Hindistan toprağında bulunan Borak nehrinin Bangladeş sınırındaki Tipaimukh bölgesinde bir baraj kurmaktadır⁹⁰⁶. Barajın söz konusu bölgeye yapılması halinde doğuracağı negatif etki, Bangladeş'in Sylhet bölgesinde hem çevre zararının hem de su sorununun aşırı şekilde yaşanması olacaktır⁹⁰⁷. Devletler arası anlaşmalar ve uluslararası hukuk gereğince bu barajın kurulması, Bangladeş'in zararına olduğu gibi uluslararası hukuka da dayanmamaktadır⁹⁰⁸.

⁹⁰¹ "BNP Neta İlias Ali", BBC News, 18.04.2012, <https://bbc.in/2YPbj2s>, (03.05.2020); Daily Manab Zamin, "İlias Ali" 17.04.2018, <https://bit.ly/3fIwCtu>, (03.05.2020).

⁹⁰² Ibid.

⁹⁰³ "Ki gotese İlias Ali" Sylhetview24, 17.04.2018, <https://bit.ly/2BsZBCv>, (05.05.2020).

⁹⁰⁴ "İlias Alike Niye Dhumrojal", Daily Sangram, 24.04.2012, <https://bit.ly/3df51hL>, (03.05.2020).

⁹⁰⁵ "İlias Alir Poribar", BBC News, 30.08.2016, <https://bbc.in/3ejAZea>, (05.05.2020).

⁹⁰⁶ "Tipaimukh Badh", Daily Sangram, 22.11.2011, <https://bit.ly/2YhxmV>, (08.05.2020).

⁹⁰⁷ Ibid.

⁹⁰⁸ Ibid.

Uluslararası hukuk uyarınca Hindistan, BM'nin 1997 tarihli “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Maksatlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme” (*Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses*) ve Helsinki Kararlarına uymakla yükümlüdür⁹⁰⁹. Bu hukuki yükümlük ve özellikle 5-8 ve 32. maddeleri uyarınca Hindistan, bu barajı kuramaz⁹¹⁰. Çünkü ileri sürülen hukuki dayanaklara göre, yukarı nehir ülkesi tarafından aşağı nehir ülkesinin sudan mahrum bırakılmaması ve nehrin akışının engellememesi gerekmektedir⁹¹¹.

Ancak Hindistan bu kurallara uymamakta ve Bangladeş'e zarar verecek şekilde bu barajı kurmaya karardır. Bu Tipamukh Barajı konusu, Bangladeş'te büyük bir tepki yaratmıştır. Özellikle Sylhet bölge halkları doğrudan bu zarara maruz kalacağı için protestolar düzenlemişlerdir. Bu protesto ve hareketlerde öncü rol oynayan bir lider olarak Ilias Ali, önemli bir figürdü ve sorun ile ilgili olarak önemli adımlar atmıştı⁹¹².

Ayrıca, Hindistan-Bangladeş sınırında, özellikle Sylhet bölgesinde, Hindistan ile çatışma yaşandığı durumlarda Ilias Ali, Hindistan'ın Bangladeş toprağını işgal etme çabası, nehirlerin ve suların dağıtımında haksızlık yapılması ve benzeri eylemlere karşı öncü rol oynamış, sesini yükseltmiş ve protestolar yapmıştır⁹¹³.

Ilias Ali kaçırılmaya maruz kalmadan hemen önce, Sylhet bölgesinde 01 Ekim 2011 tarihinde Hindistan'ın yaptığı haksızlıklara karşı büyük bir protesto düzenlenmişti⁹¹⁴. “Amra Shimantobashi” platformu adıyla 1 Ekim 2011 tarihinde düzenlenen Sylhet merkezinden Bangladeş'in sınır bölgesi olan Zafolong'a yapılan uzun yürüyüş, binlerce insanın katılımıyla ülke genelinde büyük bir destek toplamış ve çok etkili bir protesto olmuştur⁹¹⁵. Sylhet bölgesinin etkili lideri olan Ilias Ali, bu protestonun gerçekleştirilmesinde çok önemli bir rol oynamıştı. Ilias Ali, bu protestoda şunları ifade etmişti:

⁹⁰⁹ Ibid.; BM Genel Kurulu 51/229. Sayılı Kararı, A/51/49, 21.05.1997, Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses. <https://bit.ly/2Yj28Yx>, (03.02.2019).

⁹¹⁰ Ibid.

⁹¹¹ Ibid.

⁹¹² “Amader Dhorjer Badh”, Daily Prothom Alo, 30.09.2012, <https://bit.ly/31EVG0G>, (08.05.2020).

⁹¹³ “Neta Kormider Biswas”, Bangladesh Pratidin, 18.04.2016, <https://bit.ly/3gpW5YT>, (08.05.2020).

⁹¹⁴ “Jafolong Ovimukhe”, Banglanews24, 01.10.2011, <https://bit.ly/3e0aola> (08.05.2020).

⁹¹⁵ “Vumi Rokkhay Sylhet”, Daily Sangram, 02.10.2011, <https://bit.ly/2YSIjXB> (08.05.2020).

“Begüm Khaleda Zia ülkeyi savunmak için bir hareket duyurdu. Bugün sınır halkı, topraklarını korumak için mücadele ediyor. Sylhet'teki tüm sınıf ve mesleklerden insanlar bugün sınır halkının haklarını korumak için birleşti. Sınırı koruma mücadelesinin Mahmudur Rahman liderliğinde başarılı uzun bir yürüyüş ile etkili olacağını umuyoruz”⁹¹⁶.

Hindistan'ın çıkarlarına karşı düzenlenmiş olan bu protestodan birkaç ay sonra İlyas Ali kaçırıldı⁹¹⁷. Her zaman Hindistan'ın haksızlıklarına engel olmaya çalışan İlyas Ali'nin kaçırılmış olmasının altında, doğal olarak Hindistan'ın RAW teşkilatının eli olup olmadığı tartışılmıştır⁹¹⁸. Bu bağlamda, Bangladeş ana muhalefet partisi BNP dâimi komitesinin üyesi olan ve ülkenin eski bakanı Avukat Rafiqul Islam Mia, Hindistan istihbarat teşkilatı RAW'ın, BNP lideri İlyas Ali'nin kaçırılmasıyla irtibatlı olduğunu iddia ederek şunları belirtmiştir: *“İlyas'ın düzenlenmiş olduğu Tipaimukh yönündeki dev protesto organizasyonları herkesi etkiledi. Aynı zamanda Hint gazetelerinde de yayımlanmıştır. Bu nedenle İlyas'ın kaçırılması eylemi Hindistan'ın istihbarat ajansı RAW ile bağlantılı olabilir”⁹¹⁹.*

Gono Bishwabidyalay Üniversitesi Kurucusu ve Bangladeş'in ana muhalefet koalisyonu Jatiya Oikya Front kurucu lideri Dr. Jafrullah Chowdhury, Sylhet Bölgesi BNP tarafından düzenlenen kayıp kişilerin geri gönderilmesini talep eden 'Muhelif Siyasi Liderlerinin Kaybettirmesi ve Geleceğin Siyaseti' üzerine bir seminerde baş misafir olarak yaptığı konuşmada şunları belirtmiştir: “BNP lideri M İlyas Ali de dahil olmak üzere tüm kaçırma olayları, Hindistan'ın RAW'ı ile bağlantılıdır. İlyas Ali, Hindistan'ın Tipaimukh Barajı'nın inşasına karşı kitlesel bir protesto düzenlediği için kaçırılmıştır”.

Hindistan'ın Bangladeş'te yapılan haksızlıklarına karşı önemli rol oynayan Bangladeş'in ünlü gazetelerinden “Daily Amardesh”ın editörü ve Bangladeş'de önceki hükümetler döneminde enerji danışmanlığı yapmış olan Mahmudur Rahman, yazdığı “Gumrajje Prottabotton” başlıklı kitabında İlyas Ali'nin kaçırılması ile ilgili olarak şunları beyan etmiştir:

⁹¹⁶ Ibid.

⁹¹⁷ “BNP Neta İlyas Ali”, BBC News, 18.04.2012, <https://bbc.in/2YPbj2s> (08.05.2020).

⁹¹⁸ “İlyas Ali Gume RAW”, Banglanews24, 18.04.2014, <https://bit.ly/2VJ3qL6> (16.05.2020).

⁹¹⁹ Ibid.

“Özellikle onun (Ilias Ali) ilgisi ve yönetiminde, Sylhet'ten Jaflong sınırına kadar Hindistan'ın toprak işgaline karşı binlerce araçla başarılı bir uzun yürüyüş gerçekleştirdik. Ayrıca, (Ilias Ali) her zaman Tipaimukh barajı hakkında sesini çıkardı. Hindistan'ın yerli hizmetkarları tarafından vatansever ve inatçı karakteri nedeniyle hedef alındı. Bundan sonra kaçırma listesinde sırada kimin olduğunu bilmiyorum. Ama umut noktası şöyledir ki, Sylhet halkının onları protesto hareketleri sürmektedir”⁹²⁰.

4.4.3.2. Çevre Avukatı Syeda Rizwana Hasan'ın kocası Abu Bakar Siddique'nin Kaçırılması

17 Nisan 2014 tarihinde Bangladeş'in ünlü avukatlarından ve Bangladeş Çevre Avukatları Birliği (BELA) Başkanı Syeda Rizwana Hasan'ın kocası Abu Bakar Siddique, Başkent Dakka'da kaçırıldı⁹²¹. Siddique'nin, Dakka'nın en yoğun Dhaka-Narayanganj Link Yolu bölgesinde, bir minibüsteki 7-8 silahlı adam tarafından kaçırıldığı belirtilmiştir⁹²². Burada kaçırmaya maruz kalan Abu Bakkar Siddique'nin karısı Syeda Rizwana Hasan, Bangladeş medyasında ve özellikle çevre ile ilgili hususlarda ülke genelinde herkes tarafından bilinen birisidir.

Syeda Rizwana Hasan, 1993 yılından beri Bangladeş Çevre Avukatları Birliği (BELA) ile çalışmakta ve bir aktivist olarak Bangladeş'te iyi bir çevre ve yönetim sağlamak için mücadele vermektedir⁹²³. 2006 yılında Bangladeş Çevre ve Orman Bakanlığında madalya almıştır; 2009 yılında uluslararası ödül olan Goldman Ödülü'nü kazandı ve aynı yıl, ABD'nin Time dergisi onu dünyanın 'çevre kahramanlarından' birisi olarak ilan etmiştir⁹²⁴. Özellikle gemi söküm endüstrisinin yol açtığı çevre kirliliği ve işçilerin ölüm riski ile ilgili verdiği yasal mücadelesi, dünyanın dikkatini çekti⁹²⁵. Abu Bakar Siddique'nin kaçırılmasının arkasında yatan nedenin, Syeda Rizwana Hasan'ın

⁹²⁰ Mahmudur Rahman, *Gum Rajje Prottabotton*, 2.b., Dhaka: Kashban Prokashon, 2014, s. 79.

⁹²¹ “BELA er Nirbahi Porichalok”, Daily Ittefaq, 17.04.2014, <https://bit.ly/3gu1Tkm>, (16.05.2020).

⁹²² Ibid.

⁹²³ “Syeda Rizwana Hasan”, BD News24, <https://bit.ly/2V3CC85>, (16.05.2020).

⁹²⁴ Ibid.

⁹²⁵ Ibid.

verdiği çevre mücadelenin bir şekilde Hindistan'ın çıkarlarına engel olduğu iddiası yer almaktadır⁹²⁶.

Bangladeş'in yazarlarından Farhad Majhar, özellikle, Hindistan'ın Bangladeş'te her türlü egemenlik hakkı ihlaline karşı tavır sergileyen önemli bir yazar olarak tanınmaktadır. 2017 yılında kendisinin kaçırılarak sınır ötesine götürülmesi için bir teşebbüste bulunulmuştur⁹²⁷. Farhad Majhar, Abu Bakar Siddique'nin kaçırılması hakkında 18 Nisan 2014 tarihinde *'Demokratik Kriz: Çıkış Yolu'* başlıklı bir programda Hindistan RAW teşkilatının, Rizwana'nın kocasının kaçırılması ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir⁹²⁸. Ayrıca, şunları belirtmiştir: *“Yabancı istihbarat teşkilatlarının başka bir ülkedeki insanı kaçırıp kendi ülkelerine götürebildiği garip bir ülkede yaşıyoruz. Hiçbir bağımsız ülkede bunlar yaşanmaz. Burada kimse güvende değil. Rizwana'nın kocasının kaçırılması sonuçta bizi şok etti”*⁹²⁹.

Abu Bakar Siddique'nin kaçırılması ile ilgili Bangladeş'in ana muhalefet partisi BNP'nin Merkezi Lider ve Genel Sekreter Yardımcısı Ruhul Kabir Rizvi, bir basın açıklamasında, çevre avukatı Syeda Rizwana Hasan'ın kocası Abu Bakar Siddique'ı kaçıran kişilerin BNP lideri Ilias Ali'yi kaçıran kişiler ile aynı olduğunu iddia etmiştir⁹³⁰. Ayrıca, Dakka'da Hindistan istihbarat ajansı RAW tarafından bir ISI ajanının ele geçirilmesine işaret ederek Rizvi, RAW'ın Bangladeş'ten bir Pakistan ajanını kaçırıp Hindistan'a götürmesini Bangladeş yasasının göz ardı edilmesi olarak belirtmiştir⁹³¹.

4.4.3.3. Kaçırılan Kişilerin Hindistan'da Bulunması

Bangladeş'te siyasi ve gazeteci dahil kaçırılan kişilerin büyük bir kısmı, sonraki bir zamanda Hindistan'da bulunmuştur. Kaçırılmış kişilerin Hindistan'da bulunması, dolaylı olarak, bu olayların arkasında Hindistan'ın eli olduğunu göstermektedir. Kaçırılmaya maruz kalan ve Hindistan'da bulunmuş olanlardan birkaçı aşağıda aktarılmıştır:

⁹²⁶ “BELA er Rizwana Hasan”, Daily Prothomalo, 16.04.2014, <https://bit.ly/37MThSL>, (16.05.2020).

⁹²⁷ “Amake Opohoron...: Farhad Mojhar”, BBC News, 09.12.2017, <https://bbc.in/31K3tKI>, (16.05.2020).

⁹²⁸ “Rezwanar Shami”, Daily Sangram, 18.04.2014, <https://bit.ly/2V2jJ5z>, (18.05.2020).

⁹²⁹ Ibid.

⁹³⁰ “Same Group Kidnapped İlias Ali”, The Daily Star, 19.04.2014, <https://bit.ly/3gpXa2T>, (19.05.2020).

⁹³¹ Ibid.

Olay 1: Bangladeş siyasetinin ana muhalefet partisi BNP'nin sözcüsü, merkezi lider ve eski bakanı Salahuddin Ahmed, başkent Dakka'daki evinden 10 Mart 2015 tarihinde kaçırılmıştır⁹³². Sonrasında 13 Mayıs 2015 tarihinde kendisi, Hindistan Meghaloy'de bulunmuştur⁹³³. Siyasette aktif birisi olan Salahuddin Ahmed, Hindistan çıkarlarını protesto eden BNP partisinin önemli bir lideridir⁹³⁴. Kaçırılmasından sonra Hindistan'da bulunması, bu işin altında Hindistan'ın olduğuna dair soru işaretlerini artırmaktadır⁹³⁵.

Olay 2: Hindistan çıkarlarına karşı ses yükselten Bangladeş'in diğer bir partisi Bangladeş Jamaat e Islami'nin merkezi liderlerinin yargılandığı Bangladeş Uluslararası Suçlar Mahkemesinde (ICT) Delwar Hossain Sayedee davasında bir kovuşturma tanığı olan Shukhoranjan Bali, Mahkemenin giriş kapısından kaçırılmıştır⁹³⁶. Bali, Delwar Hossain Sayedee'nin aleyhine tanık olmayacağını ifade etmesi dolayısıyla onun kaçırıldığı iddia edilmiştir⁹³⁷. Kaçırılmış olmasından sonra, dünya basınında bu olay oldukça tartışılmıştır⁹³⁸. Sonra, Shukhoranjan Bali, Hindistan'ın bir hapisanesinde bulunmuştur⁹³⁹. Bali'nin Hindistan'da bulunması büyük tartışma konusu olmuştur⁹⁴⁰.

4.4.3.4. Hindistan'ın RAW'ın Bangladeş'ten Pakistanlı “*Inter Services Intelligence (ISI)*” Ajanını Kaçırması

“The Times of India” gazetesi “*RAW agents raced ahead of ISI to nab IM's Pak operative Waqas In Dhaka*” başlığı ile bir rapor yayımlandıktan sonra, bu haber Bangladeş'te tartışma konusu haline gelmiştir⁹⁴¹. Bunun hakkında Bangladeş siyasi

⁹³²“Salahuddin Atok” Daily Manabzamin, 03.11.2015, <https://bit.ly/3f1GVc1>,(18.05.2020);DW, “Salahuddinke niye Rohossher Jhot”, <https://bit.ly/3doO9VL>, (18.05.2020).

⁹³³ “Nikhoj Salahuddin Bharote Grefar”, Daily Ittefaq, 13.05.2015, <https://bit.ly/2YWE52k>, (18.05.2020).

⁹³⁴ Ibid.

⁹³⁵ “Salahuddinke niye Rohossher Jhot”, DW, 19.05.2015, <https://bit.ly/3doO9VL>, (18.05.2020).

⁹³⁶ HRW, “Bangladesh: Find Abducted Witness”, <https://bit.ly/311z1v9>, (22.05.2020); WSJ, “Bangladeshi Claims Torture by India”, <https://on.wsj.com/3hPMfks>, (22.05.2020).

⁹³⁷ “Shukhronjon Bali”, ABC News BD, 16.05.2013, <https://bit.ly/2BpP7Ec>, (23.05.2020).

⁹³⁸ WSJ, “Bangladeshi Claims Torture by India”, <https://on.wsj.com/3hPMfks>, (24.05.2020).

⁹³⁹ “Nikhoj Shukhronjon”, Daily Prothomalo, 17.05.2013, <https://bit.ly/2V4ADAn>, (25.05.2020).

⁹⁴⁰ Ibid.

⁹⁴¹ “RAW agents raced ahead of ISI to nab IM's Pak operative Waqa ..”, The Times of India, 15.04.2014, <https://bit.ly/3dmtHFh> (26.05.2020).

partileri, Bangladeş hükümetinden açıklama yapmasını istemişlerdir⁹⁴². Olay şöyle yansıtılmıştı: Pakistanlı operatif ve ISI ajanı Zia-ur Rehman, diğer adı Waqas, Bangladeş'te saklanıyordu ve Dakka'dan Pakistan'a geçerken havalimanında Bangladeş Polisi, pasaportta gerekli mührün bulunmaması nedeniyle Zia-ur Rehman'ı tutukladı⁹⁴³. Ancak, Hindistan RAW bunu öğrenince onu bir şekilde kaçırıp Hindistan'a götürdü⁹⁴⁴. RAW tarafından bu kaçırma olayında Bangladeş polisinin desteğinin olduğu tahmin edilerek muhalefet partileri bu durumun açıklanmasını istemişlerdi⁹⁴⁵. Burada, Hindistan RAW'ın Bangladeş toprakları içinde, başka bir devlet olan Pakistan'ın ajanını kaçırması, Bangladeş'in egemenliğinin ihlali olarak değerlendirilmektedir.

4.4.3.5. Sınır Bölgelerinde Binlerce Bangladeş Vatandaşının Kaçırılması

Bangladeş'in öncü insan hakları örgütü *Odhikar*, 2019 yılı raporunda, Hindistan BSF tarafından Bangladeş sınır bölgelerinden 2000-2019 yılları arasında 1401 Bangladeş vatandaşının kaçırıldığını belirtmiştir⁹⁴⁶. Ayrıca, Bangladeş'te UNECOSOC danışma statüsüne sahip bir hukuki yardım ve insan hakları kuruluşu olan Ain o Salish Kendra (ASK) bir raporunda, 2009-2019 yılları arasında Hindistan'ın BSF tarafından 518 kişinin kaçırıldığını zikretmiştir⁹⁴⁷.

⁹⁴² “BNP seeks explanation on RAW operation”, The Daily Star, 16.04.2014, <https://bit.ly/3emy58i> (27.05.2020).

⁹⁴³ Ibid.

⁹⁴⁴ Ibid.

⁹⁴⁵ Ibid.

⁹⁴⁶ Odhikar, “Statistics Border 2000-2019”, <https://bit.ly/2Cp1fWl> (28.05.2020).

⁹⁴⁷ “Death toll rising on the India-Bangladesh border”, Asia Times, 14.01.2020, <https://bit.ly/3dhGgl3> (29.05.2020).

4.4.4. BDR İsyanı ve Katliamında Hindistan'ın Bağlantısı

2009'de Dakka'da bulunan BDR merkezi karargahında gerçekleştirilen isyan ve katliam, 1971'de Bangladeş'in ortaya çıkışından bu yana Bangladeş tarihinin kara ve üzücü olayı olarak bilinmektedir. Bangladeş'in egemenliğini koruyan bu kadar yetenekli ve üst düzeydeki ordu mensuplarının öldürülmesi olayı, Bangladeş halkını hala gözyaşına boğmaktadır.

İsyan olayı sırasında, BDR'nin Direktörü General Shakil Ahmed de dahil olmak üzere 57 subayın yanısıra toplam 74 kişinin öldürülmesi⁹⁴⁸, sadece bir ayaklanma olayı olmadığını, ancak önceden planlanmış bir katliam olduğu ihtimalini gündeme getirmektedir⁹⁴⁹. Bangladeş'in ana muhalefet partisi BNP'nin genel sekreteri Alamgir, BDR katliamını, "Bangladeş güvenlik sistemini tahrip etmek ve ordunun moralini zayıflatmak için bir komplo" olarak nitelendirmiştir⁹⁵⁰.

Pilkhana Katliamı: 25 Şubat 2009 tarihinde Bangladeş güvenlik unsurlarının önemli birimlerinden biri olan BDR'nin merkezi karargahında yıllık toplantılar sırasında BDR üyelerinden bazıları tarafından isyan başlatılmıştır⁹⁵¹. İsyan eden BDR mensupları isyan eylemleri sırasında yaptıkları açıklamalarda, isyanın nedeni olarak kendilerinin bazı özlük haklarından maruz kaldığını, maaşlarının haklı bir şekilde dağıtılmadığını ve onların yürüttükleri "Operasyon Dhal Vat" adlı görevleriyle ilgili bazı memnuniyetsizliklerin yaşandığını belirtmiştir. "*BDR katliamı işbirlikçileri, şimdi gerçek meseleleri saklayarak BDR askerlerine karşı Mahkemelerde kitlesel davalar açarak ve aynı şekilde olayın gerçek yüzünü bilenleri öldürerek olayın kilit planlamacılarını kurtarmaya çalışmaktadır*".

Ancak, özlük hakları ile ilgili anlaşmazlık ve benzeri meselelerden kaynaklanan memnuniyetsizlikler, böyle bir büyük katliamı yaşatmanın makul gerekçeleri olarak görülemez. Katliamda, 57 subay dahil olmak üzere 74 kişinin öldürülmesinin yanısıra tophanenin yağmalanması, değerli eşyaların çalınması, ordu mensuplarına ve onların aile

⁹⁴⁸ Kristin Skare Orgeret, Hillol Sobhan, "The BDR mutiny in Bangladeshi media. From a 'proletarian revolution' to a 'brutal massacre'", *Conflict & Communication online*, C. 11, S. 1, (2012), s. 1, www.cco.regener-online.de, (03.07.2020).

⁹⁴⁹ "Pilkhana Hottakando", *BD Journal*, 25.02.2019, <https://bit.ly/2NsB6Iu>, (03.07.2020).

⁹⁵⁰ *Ibid.*

⁹⁵¹ "Jevabe Roktakto Pilkhana", *Banglanews24*, 05.11.2013, <https://bit.ly/2YxXjLF>, (03.07.2020).

üyelerine saldırılması ve benzeri çeşitli suç eylemleri gerçekleştirilmiştir⁹⁵². 33 saatlik isyanın ardından 26 Şubat 2009 akşamı isyancı üyeler teslim olmuş ve böylece olaylar sona ermiştir⁹⁵³.

BDR isyanı, Bangladeş güvenliğine ve yaklaşık iki yüz yıllık bir kuruma büyük bir zarar vermiştir. Kumar'a göre, bu isyan, BDR gücünün komuta zincirinin bozulması ve Bangladeş ve Güney Asya'nın güvenlik ortamında istikrarsızlık yaratmanın bir nedeni olmuştur⁹⁵⁴. Ayrıca, isyan, devletin güvenlik zincirine büyük bir hasar vermiş ve güvenlik güçlerinin morali üzerinde olumsuz anlamda büyük bir etki yaratmıştır⁹⁵⁵. Bunun, devletin terörle mücadelesinde ve BDR'nin kendi görev kabiliyetinde de etkili olduğu söylenmektedir⁹⁵⁶. Bunların yanısıra, isyan sırasında silah ve mühimmatların yağmalanması ve aynı şekilde, devletin önemli bilgilerinin çalınması ve imha edilmesi, Bangladeş güvenliği için büyük bir tehdit oluşturmuştur⁹⁵⁷.

BDR isyanında nihai olarak kimin menfaat elde edeceği hususu dikkate alındığında ve ayrıca, birçok işaret, delil ve kanıt göz önünde bulundurulduğunda ve uluslararası toplum dahil Bangladeş'in iç analistlerinin yorumları veya farklı bakış açıları değerlendirildiğinde, bu olayın arkasında Hindistan'ın olduğu tartışılmaktadır. Hindistan'ın olaya dahil olduğu yönündeki görüşler, yazılar ve kanıtlar uyarınca bu eylem, açık bir karışma eylemidir. Bu olayın da Hindistan ile bağlantılı olduğu hakkında ileri sürülen görüşlerden bazıları aşağıda zikredilmektedir:

1. Institute for Conflict Management (ICM)'nin yürüttüğü South Asia Terrorism Portal'ında (SATP), BDR katliamı üzerinde çok önemli ve ayrıntılı yorumlar bulunmuştur. ICM ve SATP, BDR katliamını, Bangladeş güvenlik mekanizmasına karşı önceden planlanmış bir katliam olarak şöyle nitelendirilmiştir: *“BDR katliamı, artık Bangladeş'in bağımsızlığını savunamayacak hale getirmek*

⁹⁵² “Jevabe Roktakto Pilkhana”, Banglanews24, 05.11.2013, <https://bit.ly/2YxXjLF>, (01.07.2020).

⁹⁵³ Ibid.

⁹⁵⁴ Anand Kumar, “The BDR Mutiny: Mystery Remains but Democracy Emerges Stronger”, *Journal of Defence Studies*, C.3, S.4, (October, 2009), s. 112.

⁹⁵⁵ Kumar, op. cit., s. 113.

⁹⁵⁶ Ibid.

⁹⁵⁷ Ibid, s. 114.

amacıyla parlak, dik ve yetenekli subayların çoğunu ortadan kaldırmak için Orduda planlanan bir katliamdı”⁹⁵⁸.

Ayrıca, bu katliamın ve BDR isyan olayının arkasında Hindistan’ın istihbarat teşkilatı RAW’ın bağlantısı olduğu teyit etmektedir. ICM ve SATP, bu katliamın asıl sorumlusunun doğrudan RAW olduğunu iddia etmekte ve sahada olan diğerlerinin, onların yardımcıları olduğunu şöyle belirtmiştir:

“(Asıl oyuncu veya sorumlu RAW’dır) General ve kıdemli subaylardan bazıları da dahil olmak üzere (Bangladeş’teki) yolsuz siyasi liderlerden bazıları, komşu yabancı İstihbarat Teşkilatı RAW’ın yanında yerel yardımcılardı. Bu, Bangladeş Askeri Kuvvetlerinin mensuplarına ve yerli halkın çoğuna bir sır değildir”⁹⁵⁹.

ICM ve SATP, BDR katliamı işbirlikçilerinin, katliam sonrasında bu olayın oyuncularını, kilit planlamacılarını veya sorumlularını kurtarmaya çalışılmakta olduğunu açıkça belirtmiştir⁹⁶⁰. Aynı şekilde, katliamın amacı, Hindistan çıkarlarına karşı rol alan veya sesini yükselten vatansever Bangladeş ordusunun yetenekli üyelerinin saf dışı bırakılmasıdır. ICM ve SATP, bu bağlamda şunları belirtmiştir: *“Katliamın tamamı, ülkeyi 'Sikkim' gibi Hindistan’ın vekil devleti yapmak için bir adımdı. Bu vatansever şehit subaylar, bu yardımcı planın önündeki en büyük engellerdendi”⁹⁶¹.*

2. Bangladeş Başbakanı Şeyh Hasina’nın Medya Danışmanı Iqbal Sobhan Chodhury’nin editörlüğünde olan ve Bangladeş’in önemli İngilizce gazetesi “Daily Observer”da şunlar belirtilmiştir:

“Eğer şimdi burada bir komplo varsa o da şöyledir ki; bu isyan olayı, Hint birliklerini göndermek için anormal bir durum yaratmak amacıyla Hint istihbarat teşkilatları tarafından sahnelendi. Ancak bu teori şuna dayanmaktadır ki; Kasım 1971’de sürgün halindeki Bangladeş hükümeti, Bangladeş’in düzenli profesyonel Silahlı Kuvvetler kurmayacağına yönelik bir önkoşul imzalamak zorunda kaldı.

⁹⁵⁸ Institute For Conflict Management, “Mid-level Officers of Bangladesh Army”, *South Asia Terrorism Portal*, <https://bit.ly/3grJ15e>, (01.07.2020).

⁹⁵⁹ Ibid.

⁹⁶⁰ Ibid.

⁹⁶¹ Ibid.

Dönüşünde Şeyh Mujibur Rahman ön koşulu reddetti ve Silahlı kuvvetleri kurdu. BDR isyanı da bu uzun süredir devam eden planın bir parçasıydı ”⁹⁶².

Bu yazıda, Hindistan’ın bağlantısı olduğu şundan dolayı söylenmektedir ki; İddiaya göre, Hindistan, Bangladeş’in ilk zamanlarda düzenli silahlı kuvvetler kurmayacağına yönelik bir şart kabul ettirmişti, ancak bu şart sonradan reddedildi⁹⁶³. Bunun karşılığı olarak bu isyan gerçekleştirildi. Ayrıca, Hint politika belirleyicilerinin açıklamaları ve savaş hazırlıkları, özellikle Hindistan Dışişleri Bakanı Pranab Mukherjee'nin Bangladeş'e sözde Hint barış misyonu gönderme önerisi ve Hint medyasının İslamcı militanların olaylara katılımı yönündeki öndeğerlendirmesinin yayımlanması, Hindistan'ın bu isyan olayında bağlantılı olduğu yönündeki kanıyı kuvvetlendirmektedir⁹⁶⁴.

3. Hindistan gazetesi “The Telegraph”ın da belirttiği gibi, olay sırasında Hint ordusunun Paraşüt Alayı’nı Bangladeş sınırında hazır tutması ve hava kuvvetlerinin bir grubunu teyakkuz halinde bırakması, Hindistan’ın bu olay üzerinde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir⁹⁶⁵. Ayrıca, isyan olayı sonrasında ana suçlulardan biri olarak yargılanan BDR personeli *DAD Tawhidul*’un telefonu incelendiğinde, Tawhidul’un Hindistan’ın üst düzey görevlileri ile iletişimde olduğu, hatta olay gününde defalarca iletişim kurduğu anlaşılmıştır. Bu da Hindistan ile bağlantıyı gösteren diğer bir delildir⁹⁶⁶.

4. BDR isyan ve katliam olayının ardından BDR’ye atanan yeni Direktör Brig. General Md Mainul Islam, yaptığı bir açıklamada, “*Pilkhana'daki katliam sırasında çekilen video görüntüleri, BDR üniforması giyen bazı bilinmeyen insanların hareketlerini gösteriyor*” şeklinde ifade etmiştir⁹⁶⁷. Aynı şekilde, BDR’nin eski Başkanı, Major General Anwar Hossen, BDR olayı sırasında maske

⁹⁶² Mohammad Joynal Abedin, *Pilkhanay Hottakando: Target bangladesh*, 1.b., U.K.: Eastern Publication, 2009, ss. 119-120.

⁹⁶³ Ibid.

⁹⁶⁴ Abedin, op. cit., ss. 115-116.

⁹⁶⁵ Ibid., s.124.

⁹⁶⁶ Ibid., s.124.

⁹⁶⁷ “Video footage shows outsiders in uniform”, The Daily Star, 04.03.2009, <https://bit.ly/3e0Orm2> (02.07.2020).

takmış⁹⁶⁸ bazı kişilerin hareketlerinin tartışıldığı sırada “Daily Ittefaq” gazetesine verdiği bir röportajda şunları belirtmiştir: “*Maske takmış olanlar hiçbir şekilde BDR üyesi olamaz. Onlar yurtdışından gelenlerdir. Onlar asıl katillerdir.*”⁹⁶⁹ Burada belirtilen bilinmeyen insanlar veya yurtdışından gelen insanların Hindistan ile bağlantılı olduğundan bahsedilmektedir.

5. Bangladeş’in ünlü gazetecilerinden ve kitapları en çok satılanlar listesinde yer alan bir yazar olarak bilinen Daily Amardesh Editörü Mahmudur Rahman, kitabında, BDR katliamıyla ilgili çeşitli teorilerinin olduğunu belirtmiştir⁹⁷⁰. Ona göre, tüm bu teorilerin ortak unsuru, Hindistan istihbaratının ölüm mangalarının katliama katıldığı iddiasıydı⁹⁷¹. Ayrıca, Katliam tamamlandıktan sonra bu ölüm mangalarının Bangladeş’ten ayrıldığı da belirtilmiştir⁹⁷². Bunların yanı sıra, Hindistan tarafından Roumary olayının cevabında Bangladeş savunma güçlerine karşı bir intikam olarak bu olayın gerçekleştirdiği de bahsedilmektedir⁹⁷³.

BDR katliamından sonra Bangladeş’i ziyaret eden Federal Soruşturma Bürosu (FBI) soruşturma ekibi, herhangi bir ülkeyi adlandırmadan olay arkasında bir “komplo”dan şüphelendiğini ifade etmişti⁹⁷⁴. Bangladeş’teki bir gazete⁹⁷⁵, isim vermeden Suç Araştırma Dairesi (CID) kaynaklarından alıntı yaparak konuk FBI ekibinin, BDR genel merkezindeki katliamı "bir komplo" olarak nitelendirdiğini açıklamıştır⁹⁷⁶. Bu yorum, FBI ajanlarının, BDR olayını diğer ülkelerdeki askeri ve paramiliter güçler tarafından sahnelenen ayaklanmalarla karşılaştırdıktan sonra ortaya koyduğunu belirtmiştir⁹⁷⁷. FBI’nın açıklamış olduğu komplo, Hindistan’ın komplosuydu.

⁹⁶⁸ Maske takarak kendi kimliğini gizlemeye çalışılmıştır.

⁹⁶⁹ “Major Anwar Hossen Mask pora lokra”, Daily Ittefaq, Dhaka, 03.03.2009; Abedin, op. cit., s.143.

⁹⁷⁰ Mahmudur Rahman, *The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of faith*, 1.b., UK: Cambridge Scholars Publishing, 2019, s. 307.

⁹⁷¹ Ibid.

⁹⁷² Ibid.

⁹⁷³ Ibid.

⁹⁷⁴ Rahman, *The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of faith*, op. cit., s. 308.

⁹⁷⁵ Yazar gazetenin adı belirtmedi.

⁹⁷⁶ Ibid.

⁹⁷⁷ Ibid.

4.4.5. Hindistan'ın Bangladeş'te Siyasi Bakımından Karışmaları

Bangladeş'in siyasetine Hindistan'ın karışmaları açıktır. Siyasi liderlik, ulusal seçim, iktidar ve hükümetin yönetimi dahil her alanda Hindistan'ın eli bulunmaktadır. Seçim ve siyasi değişiklik sırasında ülke genelinde Hindistan'ın rolünün ne olacağı tartışılmaktadır⁹⁷⁸. Burada bazı olaylar zikredilmiştir.

Seçimlerde Hindistan'ın karışması, Bangladeş'te bir sır değildir. Bangladeş Başbakanı Şeyh Hasina, 11 Mart 2017 tarihinde Dakka'da bulunan “Krishibid Institution Auditorium”da yaptığı bir konuşmada, “*BNP'nin 2001 seçimlerini Hindistan'a gaz satma taahhüdü vererek kazandığı*” yorumunda bulunmuştur⁹⁷⁹. Ayrıca, Şeyh Hasina, BNP'nin seçimde zafer kazanması için RAW ajanlarının rol oynadığını belirtirken şunları ifade etmiştir: “*(BNP başkanı Begum Khaled Zia'nın o zamandaki siyasi ofisi) Hava Bhaban'da RAW ajanları, (seçim çalışmaları için) vardı. Aynen eskiden “ABD büyükelçiliğindeki kişiler (ajanlar) gibi”*⁹⁸⁰.

Bangladeş Başbakanı Şeyh Hasina, ana muhalefet partisi BNP'nin 2001 seçimlerini kazanmış olmasının arkasında Hindistan'ın eli olduğunu; diğer bir ifadeyle, Bangladeş'in Hindistan'a gaz satma taahhüdü vererek kazanabildiğini açıklamıştı. Şeyh Hasina şu ifadelerde bulundu: “*Hindistan'a gaz satmak için 'muchleka' veren (taahhüt eden) Khaleda Zia idi ve bu taahhüt ile iktidara geldiler*”⁹⁸¹.

Başbakan Şeyh Hasina, onun partisi Awami Lig'in 2001 seçimlerini kaybetmesinin nedeni olarak Hindistan'ın rol sahibi olduğunu şöyle belirtmiştir: “*Awami Lig, 2001 seçimlerini kaybetti; çünkü Bangladeş gazının bir ABD şirketi vasıtasıyla Hindistan'a satışına izin vermedik*”⁹⁸². Bangladeş Başbakanı'nın bu tür açıklamaları, 2001 seçiminde Hindistan'ın karışma eylemlerini gerçekleştirdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁹⁷⁸ “Bangladesher Nirbachone Bharoter Provab”, BBC News, 03.06.2018, <https://www.bbc.com/bengali/news-44699665> (10.08.2020) ; “Bangladesher Nirbachone Jevabe Provab Rakhbe Bharot”, Daily Naya Diganta, 11.11.2018, <https://www.dailynayadiganta.com/usacanada/363805/ND> (10.08.2020).

⁹⁷⁹ “PM: A RAW agent was always in BNP office”, Dhaka Tribune, 11.03.2017, <https://bit.ly/2BtqBT6> (02.07.2020).

⁹⁸⁰ Ibid.

⁹⁸¹ Ibid.

⁹⁸² Ibid.

Aynı şekilde, Bangladeş'in en büyük muhalefet partisi olarak bilinen BNP'nin genel sekreteri *Mirza fakhrul Islam Alamgir*, bir açıklamasında, Hindistan istihbarat teşkilatı RAW tarafından 2014 yılında *Hasina'nın* partisinin (Awamilig Partisi) iktidara gelmesinde yardım ettiğini ve önemli rol oynadığını iddia etmiştir⁹⁸³. BNP liderinin bu açıklamasına göre 2014 seçiminde de Hindistan'ın rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Hindistan'ın karışması sadece seçimlerde değil, artık her konuda gerçekleşmektedir. Mahmudur Rahman'ın belirttiği üzere, son on yılda, Hindistan yavaş yavaş Bangladeş'teki tüm kurumlar üzerinde kontrol kurmayı başarmıştır⁹⁸⁴. Ona göre, Dakka şimdi Delhi'deki dış politika kuruluşunun bir uzantısıdır ve her konuda Hint çizgisini takip etmektedir⁹⁸⁵. Ayrıca, bu bağlamda, Bangladeş'in egemenliğinin *Bhutan*'dan bile çok daha zayıf olduğunu belirtmiştir⁹⁸⁶.

Hindistan'ın, Bangladeş'te bu kadar geniş kontrol yetkisine işaret eden bir Hindistanlı General, Bangladeş'teki durumu şu şekilde tasvir etmiştir: "*Bangladeş'in artık Hint radarının dışında kalmasına izin verilmeyecek*"⁹⁸⁷. Hindistanlı General'in bu açıklamaları, Hindistan'ın Bangladeş'te sahip olduğu kontrolü iyi bir şekilde ifade etmektedir.

Hindistan'ın Bangladeş içerisinde yasadışı eylemler sürdürmesinde, Hindistan'ın RAW teşkilatı çok önemli bir rol oynamaktadır. Bangladeş'in önemli ve gizli bilgilerinin çalınması ile RAW'ın bağlantısı Aralık 2019'da medyada fazlasıyla tartışılmıştır. Bangladeş'in gizli bilgilerini Hindistan İstihbarat Teşkilatı RAW'a transfer etme ve aynı şekilde, RAW'ın casusluk eylemlerine yardım etme suçlamalarıyla üst düzey bir polis komiseri, bir polis memuru, bir ordu askeri ve bir sivil personel tutuklandı ve 15 Aralık 2019 tarihinde onlara karşı dava açıldı⁹⁸⁸. Bu olay medya gündeminde büyük tartışmalara yol açtı. Özellikle Hindistan'ın gizli eylemlerinin açık bir kanıtı olarak ve RAW'ın yasadışı faaliyetlerinin bir göstergesi olarak bu olay ortaya çıktı. Casusluk ve devlete karşı isyana

⁹⁸³ Subir Bhaumik, "Behind the "RAW" tirade" The Daily Star, 18.03.2017, <https://bit.ly/2NR3RPO> (03.07.2020).

⁹⁸⁴ Rahman, *The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of faith*, op. cit., s. 303.

⁹⁸⁵ Ibid.

⁹⁸⁶ Ibid.

⁹⁸⁷ Ibid.

⁹⁸⁸ Muktedir Rashid, "Bangladesh cops, soldier prosecuted for spying for India's RAW", New Age, 19.12.2019, <https://bit.ly/2NSSndZ> (04.07.2020).

teşvik suçlamasıyla tutuklanan bu kişiler ve ordu personeli, Bangladeş'in gizli bilgilerini, Hindistan RAW'ın muhbirleri *S. Chakrabarty* ve *Pintu*'ya aktarıyordu⁹⁸⁹. Tutuklanan Dev Prasad, 2018'in sonunda Hindistan'a hassas bilgiler içeren bir veri sürücüsü götürdü ve tekrardan başka hassas bilgiler içeren bir veri sürücüsünü Hindistan'daki *S. Chakrabarty* ve *Pintu*'ya verirken tutuklandı⁹⁹⁰. RAW'ın Bangladeş içerisinde atanmış kişilerle yasadışı eylemlerini sürdürmesi, bu kişilerin tutuklanmasıyla gün yüzüne çıkmaktadır.

Hindistan'ın RAW teşkilatı, Bangladeş'te siyasi partilerin karar alma süreçlerinde etki yaratabilmektedir. Bazen RAW'ın tavsiyelerine göre bazı kararlar alınmakta veya partilerin siyasi kararlarında kontrole sahip olmaktadırlar. Özellikle, seçimde kimin aday olacağına yönelik kararlarda etki yaratabilme gücüne sahiptir. Bangladeş'in Ulusal Güvenlik İstihbaratı *National Security Intelligence* (NSI) eski başkanı *Major General Golam Kader*, "Daily Inqilab" gazetesine verdiği bir röportajda Hindistan'ın RAW teşkilatının siyasi partilerin karar alma süreçlerine karışabilmesinden bahsederek ulusal parlamento seçiminde RAW'ın bir aday için lobi oluşturduğunu zikretmiştir⁹⁹¹.

Bangladeş Ulusal Güvenlik İstihbaratı NSI'nın 1994-1996 dönem başkanı Bigradier Aminul Haq, RAW'ın faaliyetlerinden bahsederken şunları belirtmiştir: "*RAW, Bangladeş'in siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlarının yanı sıra askeri ve dini arenada da faaliyetler sürdürmektedir. ... Onlar, gizli bir şekilde parasal ve diğer fırsatlar vererek medya personelini ve köşe yazarlarını kendi çıkarları doğrultusunda çalıştırmaktadır*"⁹⁹².

Aynı şekilde, Bangladeş'in Askeri İstihbarat Genel Müdürlüğü *Directorate General of Forces Intelligence* (DGFI)'nin eski Müdürü Major General M. A. Matin, bir röportajında, RAW tarafından Bangladeş'in bağımsızlığına zarar vermek amacıyla "Hindu-Bouddho- Khrishtan Oikko Porishod" isimli aşırı bir örgütün kurulduğunu belirtmiştir⁹⁹³. Bu örgütün ortaya çıkmasından bu yana, egemenlik ihlaline kadar götürülebilen çeşitli

⁹⁸⁹ Ibid.

⁹⁹⁰ Ibid.

⁹⁹¹ Abu Rushd, *Bangladesh-e RAW*, 4.b., Dhaka: ZINAF Bhashani Bhavan, 2003, s.243.

⁹⁹² Rushd, op. cit., s. 238.

⁹⁹³ Ibid., s. 253.

konularda komplo düzenlemekte olduğu görülmektedir⁹⁹⁴. Maalesef bu örgüt, Bangladeş'te hala çok etkin bir grup olarak eylemlerini devam ettirmektedir⁹⁹⁵.

Hindistan'ın RAW teşkilatı, Bangladeş içerisinde zaman zaman çeşitli konular üzerinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bangladeş'in askeri istihbarat teşkilatı DGFI'nın eski müdürü *Major General Z. A. Khan*, bir röportajında Bangladeş'in Güney-Batı bölgelerinde gerçekleşen “Bongovumi Hareketi”nin tamamen RAW tarafından yürütüldüğünü belirtmiştir⁹⁹⁶.

Bangladeş Ulusal Savunma Koleji'nin eski komutanı Korgeneral *Chowdhury Hasan Sarwardy*, 14 Temmuz 2020 tarihinde, Hindistan'ın Bangladeş'teki karışmaları hakkında açık ifadelerde bulunarak Bangladeş gündemini fazlaca meşgul etmiştir⁹⁹⁷. Hatta bu açıklamaların ardından *Sarwardy* çeşitli tehditler nedeniyle kendisini saklanma mecburiyetinde kalmıştır⁹⁹⁸. Ona karşı kaçırma tehdidi de yapılmıştır⁹⁹⁹. 14 Temmuz 2020 tarihinde *Sarwardy*, ABD merkezli gazeteci Kanak Sarwar'a verdiği röportajında çok açık bir şekilde Hindistan'ın Bangladeş'e karışmakta olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁰⁰. Açıklamasında *Sarwardy*, Hindistan'ın karışma eylemleri olarak Bangladeş'in ordu subay veya personel atamaları konusunda ve aynı şekilde, devletin üst düzey personellerinin ataması konusunda Hindistan istihbarat teşkilatının karar vermekte olduğunu belirtmiştir¹⁰⁰¹. Hindistan lobilerinin baskısından korkarak kimsenin ifade edemediği bir zamanda *Sarwardy*'nin bu açık beyanatları, ancak bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda aktarılmış kanıtların önemli bir kısmı Bangladeş ordusunun üst düzey mensuplarından gelmiştir. Bunun nedeni, devletin güvenlikle ilgili önemli işlemlerinin ve Bangladeş istihbarat teşkilatlarının ilgili görevlerinin doğrudan ordu personelleri tarafından yürütülmesi ve dolayısıyla konuya hakim bir konumda bulunmalarıdır.

⁹⁹⁴ “7 Dofa Dabit, Manob Bandhan”, Jago News24, 20.05.2016, <https://bit.ly/2YZmCq1> (04.07.2020).

⁹⁹⁵ Ibid.

⁹⁹⁶ Rushd, op. cit., ss. 264-265.

⁹⁹⁷ “Jibon Niye Shonkay L. G. Sarwardy”, Sheershakhobor News (18.07.2020), <https://bit.ly/2OBiAy3> (19.07.2020).

⁹⁹⁸ “Retired Lieutenant General in hiding”, Netra News, 16.07.2020, <https://bit.ly/2WxVFZ9> (19.07.2020).

⁹⁹⁹ Ibid.; “Jibon Niye Shonkay L. G. Sarwardy”, Sheershakhobor News, 16.07.2020, <https://bit.ly/2OBiAy3> (19.07.2020).

¹⁰⁰⁰ Ibid.

¹⁰⁰¹ Ibid.

4.4.6. Değerlendirme

Bu bölümün son kısmında belirtildiği gibi Hindistan'ın Bangladeş'te gerçekleştirdiği karışma eylemlerinin genel bir tablosunun çizilmesine gayret gösterilmiştir. Belirtilen eylemlerde siyasi ve benzeri karışma eylemleri önemli bir yer tutmuştur. Ancak, bu eylemlerin haricinde ekonomik, dini, sosyal ve kültürel alanlarda da Hindistan'ın karışma eylemleri bulunmaktadır. Burada, diğer konulara yönelik karışma eylemlerinin zikredilmesinden ziyade siyasi hususlar vurgulanmıştır. Çünkü, karışma eylemlerini içeren birkaç önemli örnek ile konunun değerlendirmesinin yeterli olacağı düşünülmüştür. Bunların yanısıra, ekonomi alanında karışma ile ilgili tartışmalar çok geniş ve kapsamlı konuları teşkil etmektedir.

Uluslararası hukukun devletlerin içişlerine karışmama ilkesi uyarınca Hindistan'ın Bangladeş'te gerçekleştirdiği eylemler, açık bir şekilde bu ilkenin ihlalini oluşturmaktadır. Bangladeş'in CHT bölgesinde Hindistan'ın PCJSS ve Shanti Bahini'yi desteklemesi; BM önermeleri, UAD'nin Nikaragua kararı ve diğer hukuki belgeler açısından yasaklanmış bir karışma eylemi olarak değerlendirilmelidir. Aynı şekilde, Bangladeş'in sınır bölgelerinde Bangladeş ülkesinde Hindistan'ın BSF'sinin yasadışı eylemleri, Bangladeş'in toprak bütünlüğüne açık bir saldırı ve karışmama ilkesinin ihlalidir.

Bunların yanısıra, Hindistan'ın Bangladeş'te gerçekleştirdiği kaçırma olaylarından başlayarak diğer hukuk dışı faaliyetleri de karışmama ilkesinin hukuki dayanakları çerçevesinde yasaklanmış karışma eylemlerini oluşturmaktadır. Özellikle, BDR katliamında Hindistan'ın bağlantısı veya ilgisi, doğrudan Bangladeş'in içişlerine bir karışmadır. Ayrıca, Bangladeş'in siyasi alanından ekonomiye, sosyal konularından dini perspektifine kadar her alanda Hindistan'ın el atması veya karışması, uluslararası hukuk uyarınca devletler arası ilişkileri koruyan karışmama prensibinin açık bir ihlalidir. Hindistan'ın yapmış ve yapmakta olduğu her karışma eylemi tek tek incelendiğinde, özellikle üçüncü bölümün değerlendirme kısmında belirtilen örneklerde yer alan eylemler ile karşılaştırıldığında, Hindistan eylemlerinin devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin açık ihlalini oluşturduğunu görmekteyiz.

Hindistan'ın Bangladeş'teki karışma eylemleri üzerinde uluslararası toplumun yanıtları yeterli değildir. Bunun nedeni, Bangladeş'in mevcut hükümetinin, kendi iktidarının devamı için Hindistan güçleriyle işbirliği yapması; bundan dolayı da Hindistan'ın yaptığı karışma eylemlerini resmi olarak itiraf edememesidir.

Ayrıca, Hindistan hükümeti ve Hindistan lobileri Güney Asya'da önemli bir aktör olarak rol oynamaktadır. Böylece, Hindistan, uluslararası toplumun ses çıkartabileceği ülkelere belli çıkarları teklif ederek veya bir şekilde kendi lehine etkileyerek onları manipüle edebilmektedir.

Burada uluslararası hukuk uyarınca yasaklanmış bir karışma söz konusu olduğu için Bangladeş bu ihlaller doğrultusunda yasal çözüm yollarına başvurabilir. Bunlar için UAD'ye başvurması veya diğer mahkemelere götürmesinin yanısıra, hukuk çerçevesinde belirtilen diğer uygulamalara başvurarak bu uyuşmazlıkları çözebilir. Bunların bazı yöntemleri üçüncü bölümde kısaca belirtilmiştir. Uluslararası hukuk çerçevesinde Bangladeş'in nerelere başvuracağı ve başvuru süreçlerinin nasıl olacağı, çok geniş ve ayrı bir konudur. Uluslararası hukukun bir unsuru olarak bir devleint bu tür ihlaller karşısında ne gibi yöntemlere başvurabileceği ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bunun için bu husus üzerinde burada fazla durmayacağız.

İcrai yöntemlerden daha önemli olanı, Hindistan'ın eylemlerinden hangilerinin karışmama ilkesinin ihlalini oluşturmakta olduğunun tespit edilmesidir. Uluslararası hukukun mevcut yapıları çerçevesinde karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliği üzerinde bir kesinlik bulunmadığından karışma eylemlerinden hangilerinin ilkenin ihlalini oluşturacağını belirlemek zordur. Ancak bu çalışmada, bu hususlardan ayrıntılı bir şekilde bahsedilerek genel bir tablo ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çizgiler çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman, Hindistan'ın Bangladeş'te gerçekleştirdiği karışma eylemlerinin, yasaklanmış karışmayı meydana getirdiği ortaya çıkmaktadır.

Hindistan'ın Bangladeş'teki karışma eylemlerine karşı Bangladeş hükümeti, UAD'ya başvurma gibi çok etkili ve güçlü adımlar atamadı. Ancak siyasi, diplomatik ve hukuki açıdan birçok çözüm yoluna başvurmuştur. Hindistan'ın karışma eylemlerine karşı Bangladeş'in güçlü adımlar atamamasının birçok nedeni bulunmaktadır. Güney Asya'da Hindistan büyük bir siyasi ve ekonomik aktör olarak rol oynamaktadır. Hindistan'ın siyasi

ve diplomatik lobilerinin çalışmalarının etkisi bu bölgede çok güçlüdür. Güney Asya'nın bütün ülkelerinde Hindistan'ın istihbarat teşkilatı ve çalışmaları aktif bir durumdadır. Bangladeş'in üç tarafı Hindistan ile çevirili olduğundan Bangladeş'in güvenliği ve ekonomisinde Hindistan büyük rol oynamaktadır. Bangladeş'in üst düzey resmi makamlarına yönelik Hindistan'ın güçlü lobi çalışmaları bulunmaktadır. Bangladeş'in her alanında Hindistan ajanları güçlü rol oynayabilmektedir. Bangladeş'i en çok yöneten Bangladeş Awami Lig partisi Hindistan'ın etkisi altında kalmış durumdadır. Hindistan, Bangladeş'in ekonomik, siyasi ve kültürel alanlar dahil her alanında etki yaratma ve kontrol etme gücüne sahiptir. Ayrıca, Bangladeş'in toplam nüfusunün yaklaşık %9'u Hindudur. Bangladeş'te yaşayan Hinduların çoğu Hindistan'ı desteklemekte ve Hindistan lobileri bu Hindulardan yeterli destek alabilmektedir.

Bunlara rağmen Bangladeş, Hindistan'ın karışma eylemlerine karşı siyasi, diplomatik ve hukuki açıdan birçok yöntemle sorunları çözmeye gayret göstermiştir. Bunların bazıları aşağıdadır:

a) **Siyasi Çözümler:** Bangladeş ve Hindistan arasında başbakan¹⁰⁰² ve cumhurbaşkanı¹⁰⁰³ düzeyinde birçok görüşme yürütülmüştür¹⁰⁰⁴. Hindistan her defasında söz vermesine rağmen uygulamada verilen sözlere uymamaktadır. Bakanlar düzeyinde de defalarca görüşme ve ikili ülke ziyareti gerçekleştirilmiştir¹⁰⁰⁵. Hatta iki devlet arasında birçok MOU anlaşma da imzalanmıştır¹⁰⁰⁶. Bunların yanısıra Bangladeş, hükümet düzeyinde Hindistan'ın birçok karışma eylemine karşı resmi protestolar düzenlemiş ve endişelerini Hindistan'a bildirmiştir¹⁰⁰⁷. Bangladeş hükümeti, özellikle Bangladeş'in sınır

¹⁰⁰² “Modi Hasinar Boithak”, Indian Express, 05.10.2019, <https://bengali.indianexpress.com/general-news/today-modi-to-hold-bilateral-talks-with-sheikh-hasina-147587/#> (11.08.2020).

¹⁰⁰³ “Rashtrotike Ashshosto Korlen Modi”, Daily Prothom Alo, 19.12.2014 <https://www.prothomalo.com/international/article/401638?print=1> (11.08.2020)

¹⁰⁰⁴ “Bangladesh PM Sheikh Hasina”, Zeenews, 03.09.2019, https://zeenews.india.com/bengali/nation/bangladesh-pm-sheikh-hasina-arrives-in-india-on-4-day-visit_280161.html. (11.08.2020).

¹⁰⁰⁵ “Pororashtr Montri Porjaye Boithok”, DW News, 18.09.2014, <https://bit.ly/3fNAoBe> (11.08.2020); BBC News, 22.10.2017, <https://bbc.in/2DTXXuU> (11.08.2020).

¹⁰⁰⁶ BD Foreign Ministry, “Varot Bangladesher Moddhe 22 ti Chukti”, Toththo Batayon, 09.04.2017, <https://bit.ly/3kBTk06> (11.08.2020).

¹⁰⁰⁷ “Shimanto Hotta Niye Bangladesh Udvigno”, Daily Banhladesh Pratidin, 13.01.2020, <https://www.bd-pratidin.com/first-page/2020/01/13/491693> (11.08.2020).

bölgelerinde meydana gelen karışma eylemlerine yönelik sorunların çözümünde aktif rol oynamıştır¹⁰⁰⁸. Bu konuda ikili görüşme, protesto, resmi bildiriye bulunma, toplantı dahil birçok yola başvurulmuştur¹⁰⁰⁹. Ayrıca, bu hususlarda Bangladeş sınır güçleri BGB, Hindistan Sınır güçleri BSF ile defalarca resmi toplantı ve görüşme gerçekleştirmiştir¹⁰¹⁰.

b) Diplomatik Çözümler: Bangladeş hükümeti, Hindistan'ın karışma eylemlerine karşı birçok diplomatik yola başvurmuştur. Hindistan ve Bangladeş, kendi elçilik bünyelerinde farklı diplomatik adımlar atmıştır¹⁰¹¹. Diplomatik düzeyde defalarca ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir¹⁰¹². Ayrıca, diplomatik çözüm yolları olarak bilinen birçok yaygın ve etkin yöntem de başvurulmuştur. Örneğin, Hindistan'ın yaptığı eylemlere karşı Bangladeş hükümeti, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla defaatle diplomatik nota vermiş ve benzeri bir çok yöntem deneyimlenmiştir¹⁰¹³. Bunların yanısıra, diplomatik yoluyla sorunları çözümüne Bangladeş hükümeti, birçok kez Bangladeş'te bulunan Hindistan elçiyi icrai yöntem olarak bilinen diplomatik resmi çağrıda bulunmuştur¹⁰¹⁴.

c) Hukuki Çözümler: Yukarıda belirtildiği gibi Bangladeş hükümeti, Hindistan'ın karışma eylemlerine karşı UAD'ya başvuru gibi güçlü hukuki yolları denemedi. Ancak sınır karışmaları dahil birçok hususta iki devletin kendi yerel mahkemelerine çözüm için başvurulmuştur¹⁰¹⁵. Bunlar arasında “Felani Öldürme” olayı önemli yer almaktadır¹⁰¹⁶. Ayrıca, Hindistan ve Bangladeş arasında karışma ile ilgili sorunların hukuki çözümü amacıyla Bangladeş hükümeti, uluslararası mahkemeye de başvurmuştur. Bu bağlamda,

¹⁰⁰⁸ “Varot Shimante Hottar Ghotonay Pororashtro Montronaloyer Udveg”, Bahumatrik News, 12.01.2020, <https://bit.ly/3gPzcPo> (11.08.2020); DW News, 19.10.2019, <https://bit.ly/2Fgcty5> (11.08.2020).

¹⁰⁰⁹ BD Foreign Ministry, op. cit.

¹⁰¹⁰ “Shimanto Nirapotta Issute BSF BGB Boithok”, DW News, 22.08.2014, <https://bit.ly/3kzJXHC> (11.08.2020).

¹⁰¹¹ “Delhi’te Bangladesher Dut Bolsen”, BBC News, 17.10.2017, <https://www.bbc.com/bengali/41652755> (11.08.2020).

¹⁰¹² Ibid.

¹⁰¹³ “Udvigno Pororashtro Montronaloy”, Bangla News24, 12.01.2015, <https://m.banglanews24.com/fullnews/news/bd/356792.details> (11.08.2020).

¹⁰¹⁴ “Bangladesh Foreign Secretary Had Called Indian High Commissioner”, Sangbadpratidin news, 13.12.2019, <https://www.sangbadpratidin.in/bangladesh/bangladesh-foreign-secretary-had-called-indian-high-commissioner/> (11.08.2020).

¹⁰¹⁵ “Bharote Felani Hotta Mamla”, Daily Kaler Kantho, 14.02.2020, <https://www.kalerkantho.com/online/national/2020/02/14/874507> (11.08.2020).

¹⁰¹⁶ Detay için bkznz. Ibid.

“Permanent Court of Arbitration” (PCA) (Daimi Hakemlik Mahkemesi)’e yaptığı başvuru önemlidir¹⁰¹⁷. Bangladeş hükümeti, 8 Ekim 2009 tarihinde Hindistan’a karşı Daimi Hakemlik Mahkemesi’nde bir başvuruda bulunmuştur¹⁰¹⁸. Başvuru sonrasında, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi”nin 7. Ekine göre oluşturulan Tahkim Mahkemesi konuyu inceleyerek 7 Temmuz 2014 tarihinde Bangladeş lehine Kararını vermiştir¹⁰¹⁹. Bu davada, Bangladeş ve Hindistan arasında Bengal körfezinde yaşanan denizcilik sınırları ile ilgili sorunların çözümüne büyük bir çaba gösterilmiştir¹⁰²⁰.

Son cümlede tekrar belirtmekte fayda vardır ki; Hindistan’ın Bangladeş’teki karışma eylemleri, yukarıda zikredilen karışma yasağının hukuki dayanakları ve elde ettiğimiz örnek durumları ile karşılaştırarak değerlendirildiğinde yasaklanmış karışma olarak nitelendirilebilmektedir.

¹⁰¹⁷ Permanent Court of Arbitration, “Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration between Bangladesh and India (Bangladesh v. India)”, 08.06.2014, <https://pca-cpa.org/en/news/bay-of-bengal-maritime-boundary-arbitration-between-bangladesh-and-india-bangladesh-v-india/> (11.08.2020).

¹⁰¹⁸ Permanent Court of Arbitration, “Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration between Bangladesh and India”, 08.10.2009, <https://pca-cpa.org/en/cases/18/> (11.08.2020).

¹⁰¹⁹ Permanent Court of Arbitration, , “Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration between Bangladesh and India (Bangladesh v. India)”, op. cit.

¹⁰²⁰ Sınırla ilgili bu tartışmanın arkasında da karışma eylemi bulunmaktadır diye burada bahsedilmiştir.

SONUÇ

Uluslararası hukukun önemli ilkelerinden devlet egemenliği teorisi günümüzde halen yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Ayrıca, egemenlik kavramı “*en zor ve en kapsamlı konu*”¹⁰²¹ olarak belirtilmektedir. Aynı şekilde, egemenliğe yönelik tanımlamalarda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Genelde, “*egemenlik, devletin hem iç ilişkilerinde hem de dış ilişkilerinde bağımsız olması*”¹⁰²² ve devlet egemenliğinin, “*kendi ülke sınırları içinde devletin özünde olan bir üstünlük ve devletler arası ilişkilerde bağımsızlık*”¹⁰²³ olduğu ifadeleri, kavramın ana odak noktasını vurgulamaktadır.

Egemenlik, klasik anlayışta “*sürekli, mutlak, devredilemez ve bölünemez*” şeklinde ifade edilmiştir¹⁰²⁴. Ayrıca, klasik egemenlik anlayışı, 1648 tarihinde Vestfalya Antlaşmaları ile ortaya konulan Vestfalyan modeli olarak da belirtilmekteydi. Ancak, 20. yüzyılın başından itibaren literatürde klasik egemenlik anlayışında bir değişim olduğu tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda egemenlik kavramı; küreselleşme sürecinin etkisi, devlet dışı aktörlerin önemli rolü, Avrupa Birliği gibi örgütlerin ortaya çıkması, uluslararası kuruluşların artırılmış yetki alanı, insan hakları teorisinin yeni bakış açıları ve benzeri konular çerçevesinde yoğun bir şekilde tartışılmıştır.

Egemenliğin söz konusu değişimi tartışmalarında, bazı görüşler, egemenliğin yok olduğunu, eridiğini veya etkisini yitirdiğini savunmakta, bazıları ise klasik anlamının geçerliliğini koruduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, “açık toplum, açık ekonomi ve açık teknolojilerin yaygınlaşmasıyla egemenliğin zayıfladığı”¹⁰²⁵, “küreselleşme sürecinde egemenlik yorumunun anlamını yitirdiği”¹⁰²⁶, hatta egemenliğin geçerliliğini yitirdiği ve benzeri ifadelere şahit olunmuştur. Diğer taraftan ise, bu görüşlerin yanlış olduğu veya

¹⁰²¹ Lütem, op. cit., s. 3.

¹⁰²² Gevorgyan, op. cit., s. 445.

¹⁰²³ Ibid., s. 433.

¹⁰²⁴ Koçak, op. cit., s. 81.

¹⁰²⁵ Özlük, op. cit., s. 202.

¹⁰²⁶ Ibid., s. 204.

“egemenliğin yok olduğunu ilan edenlerin tarihi yanlış okuduğu”¹⁰²⁷ açıklamaları görülmüştür. Bunların yanı sıra, doğrudan egemenlik kavramına yönelik eleştiri ve savunma çabaları görülmüştür.

Küreselleşme çağında klasik egemenlik anlayışında bazı değişikliklerin olduğu doğrudur. Ancak bu değişiklikler sonucunda egemenlik düşüncesinin erimediği veya yok olmadığı belirtilmiştir. Söz konusu durum yürürlükte olan hukuki belgelerde görülmüştür. Ayrıca, bu değişikliklere rağmen ilkenin esas prensiplerinde olan devlet egemenliği teorisi, devletlerin egemen eşitliği ve devletlerin içişlerine karışılmasının yasaklanması ilkelerinin korunduğu da ortadadır.

Devletlerin egemen eşitliği; uluslararası toplumda devletlerin ortak davranışlarını düzenleyen bir model olarak devletlerin bir araya toplanabilmesi ve devletler arası ilişkilerin düzenlenmesi gibi konularda uluslararası hukuk alanında çok önemli bir rol oynamaktadır. Devletlerin birçok alanda çeşitli farklılıklarına ve eşitsizliklerine rağmen yasal açıdan eşit haklara sahip olması, devletler arası haklar ve yükümlülükler bakımından eşit konumda olması ve benzeri hususlar, egemen eşitlik ilkesinin bir tezahürüdür. Ayrıca, bu ilke çerçevesinde, başka devletlere ayrımcılık gösterilmemesi ve müdahale girişiminde bulunulmaması yükümlülüklerinin de yer aldığı belirtilmektedir.

Egemen eşitlik ilkesine uymayan bazı durumların da bulunduğu görülmektedir. Özellikle, BM Güvenlik Konseyinin daimi üyelerinin veto gücü, Uluslararası Para Fonu gibi uzmanlaşmış kurumlarda eşit ağırlıklı oy hakkının sağlanmaması ve benzeri bazı hususlar doktrinde tartışılmaktadır. Devlet egemenliği teorisinin diğer önemli ilkesi, devletlerin içişlerine karışmamadır. Ayrıca bu ilke, uluslararası hukukun temel bir yapıtaşı olarak da sayılmaktadır. Devletlerin içişlerine karışmama ilkesi, *müdahale yasağı* ve *karışmama* kavramlarını kapsamaktadır. İki terim, birbiriyle bağlantılıdır, ancak anlam ve önem bakımından farklı olmakla birlikte bazen biri diğerinin yerine de kullanılmaktadır.

¹⁰²⁷ Krasner, *Sovereignty*, op. cit., s. 20.

Genel anlamda müdahale yasağı, kuvvet kullanma yolları ile şiddet, savaş ve silahlı çatışma gibi eylemleri içermektedir. Ancak, *karışma* kavramından, savaşa varmayan zorlayıcı eylemler, dolaylı karışma biçimleri ve başka bir devletin siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karışma veya başka bir devletin bir hususa ilişkin tutumunu değiştirmek amacıyla yapılan zorlayıcı veya emredici eylemler kastedilmektedir. Uluslararası hukuk çerçevesinde birkaç istisnai durum hariç her ikisi de yasaklanmıştır. Ancak, müdahale yasağı hususunda hukuki belge ve dayanaklar çok açık olduğu için bu konu artık literatürde yerleşik durumdadır.

Karışma kavramının, müdahale kavramından farklı anlam ve uygulamaları içermekte olduğu doktrinde teyit edilmiştir. Karışmanın, i) diğer devletlerin siyasi, sosyal veya ekonomik düzenini bozmak için tehdit veya dolaylı girişimde bulunmayı; ii) diğer devletlerin siyasi sisteminin istikrarsızlaştırması için teşebbüste bulunmayı; iii) diğer devletlerin siyasi veya ekonomik düzenini baltalamayı veya birliği bozmayı amaçlayan herhangi bir eylemin doğrudan veya dolaylı olarak teşvik edilmesi veya desteklenmesini; iv) başka devletlere karşı düşmanca propaganda yapılmasını ve benzeri konuları içermekte olduğu belirtilmiştir.

Karışma ile ilgili iç yetki alanı (*domestic jurisdiction*) ve zorlama (*coercion*) terimleri tartışılmıştır. İç yetki alanı, bir devletin içsel veya içişleri ile ilgili olan ve kendi iç yargı yetkisi dahilindeki devletin faaliyet alanlarını ifade eder. Ayrıca, klasik yaklaşımda, karışmanın yasaklanmış olması için zorlama unsurunun bulunması gerekliydi; ancak modern anlayışa göre dolaylı karışmalar, karışma tehditleri ve benzeri eylemler sonucunda da karışma meydana gelebilmektedir.

Karışma ile ilgili devletlerin uygulamalarında doğrudan karışma eylemlerinden ziyade dolaylı karışma biçimleri görülmektedir. Bunlardan; bir devletin, diğer bir devletin iç politik süreçlerine karışması veya seçim müdahaleleri şeklinde siyasi karışması; başka bir devlete ekonomik baskı veya karışmada bulunması; diplomatların dokunulmazlığını kullanarak diplomatik karışmalarda bulunması; propaganda yapması; siber saldırıda bulunması ve benzeri konularda karışmanın gerçekleştirilmesi önemli bir yer tutmaktadır.

Karışmama ilkesinin hukuki dayanakları olarak BM Antlaşması, BM bünyesinde alınan bazı kararlar, UAD'nin içtihatları, diğer uluslararası ve yerel mahkemelerin kararları, bölgesel örgütlerin kurucu antlaşmaları ve uluslararası sözleşmelerin çok önemli rol oynadığı yapılan incelemelerde görülmüştür. Ayrıca, karışmama yasağının istisnai durumlarının olduğu da belirtilmiştir. Bunların yanı sıra, karışmama ilkesinden doğan uyuşmazlıkların çözüm yolları da kısaca zikredilmiştir.

Uluslararası hukukta karışmama ilkesine yönelik güçlü hukuki dayanakların bulunmasına rağmen, bazıları bu ilkenin geçerliliğini yitirdiğine yönelik ifadelerde bulunmuştur. Ayrıca, bu ilkenin kapsamı ve niteliği hususunda bir uzlaşmanın bulunmadığı da görülmüştür. Bunların nedeni olarak, karışmayı oluşturan unsurlar veya şartlar üzerinde hukuki perspektifte net bir çizginin bulunmaması olduğu belirtilmektedir.

Buradan hareketle, ilkenin kapsamı ve niteliğini belirlemek amacıyla net bir sınır belirlenmek adına, karışmayı oluşturabilen eylemlerin somut örneklerinin sunulmuştur. Söz konusu somut örnekler, karışmayı oluşturan olayların koşullarını, biçimlerini ve türlerini açıklayarak ilkenin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Ayrıca, ortada somut örnekler olmadığında ve bu örnek olaylar ile günümüzdeki olayların karşılaştırması yapılmadığında bu ilkenin uygulama sorunu ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, UAD kararlarında, uluslararası örgütlerin belirtilen durumlarında, yerli mahkemelerin bulgularında ve devletlerin resmi açıklamalarında belirtilen eylemlere ilişkin örneklerin incelenmesi sonucunda karışma kapsamındaki örnek olayların bir listesi sunulmuştur. Bu liste, karışmanın kapsamı ve niteliği konusunda somut bir düşüncenin oluşturulmasında ve Bangladeş'teki karışma olaylarının değerlendirilmesinde doğrudan destek sağlamaktadır.

Karışmama ilkesinin hukuki incelenmesi aşamasında belirtilen örneklerde hangi koşullarda veya biçimlerde karışmanın gerçekleştirildiği noktası vurgulanmaya çalışılmıştır. Yasaklanmış karışmayı oluşturabilen bu durumlar, karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliği konusunda fikir vermektedir.

Bangladeş açısından belirtilen örnek durumlar, teorik açıdan önem taşımaktadır; ancak modern perspektifte ilkenin uygulaması ve geçerliliği ile ilgili olarak somut bir sonuca ulaşmak ve Bangladeş olaylarını değerlendirilmek amacıyla devletlerin içişlerine karışmama ilkesi ışığında Bangladeş'teki karışma örnekleri analiz edilmiştir.

Güney Asya'da çok önemli bir konumda bulunan Bangladeş'te meydana gelen karışma olaylarının arkasında coğrafi konum, ekonomik rekabet, siyasi hakimiyet mücadelesi ve benzeri çeşitli nedenler yer almaktadır. Bangladeş'teki karışma eylemlerinin en büyük aktörü Hindistan'dır. Buradan hareketle, Bangladeş'te Hindistan tarafından yapılan karışma eylemleri değerlendirilmiştir.

Bangladeş'te Hindistan'ın karışma olaylarının tartışılması, Hindistan'ın baskısına maruz kalmak için yeterlidir. Bu nedenle, bu konuda yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma bu konuya yönelik ilk çalışmalardan biridir. Bunun sebebi de Hindistan'ın baskısının yanı sıra, Bangladeş'in mevcut iktidarının Hindistan'ın etkisi altında kalmış olması ve Hindistan'ın Bangladeş'in içişlerine karışmasının iktidar tarafından resmi olarak ilan edilmemesidir.

Ayrıca, Hindistan'ın Bangladeş'te yaptığı karışma eylemleri konusunda uluslararası toplumun yeterli tepki vermemesinin nedeni de Bangladeş'in mevcut iktidarının Hindistan'ın etkisi altında kalmış olması ve dolayısıyla karışma eylemlerini resmi olarak itiraf etmemesidir. Hindistan lobileri, Güney Asya'da önemli bir aktör olarak uluslararası toplumu kendi lehlerine etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, Bangladeş'teki karışma olaylarına yönelik derin tartışmalara değinilmesinden ziyade bu konudaki açık beyanatlar, gazetelere yansıyan haberler, nadir kitaplar ve yazarların görüşleri üzerinde durulmuştur.

Hindistan'ın Bangladeş'teki eylemleri açık bir şekilde devletlerin içişlerine karışmama ilkesinin ihlalini oluşturmaktadır. Bangladeş'in CHT bölgesinde, Hindistan'ın isyancı grup olarak bilinen PCJSS ve Shanti Bahini'ye destek sağlaması ve benzeri eylemleri, BM Antlaşması ve önermeleri, UAD'nin Nikaragua kararı ve diğer hukuki belgeler uyarınca yasaklanmış bir karışma olarak değerlendirilmiştir.

Aynı şekilde, Bangladeş'in sınır bölgelerinde, Bangladeş toprağının içerisinde, Hindistan'ın BSF teşkilatının yasadışı eylemleri, Bangladeş'in toprak bütünlüğüne açık bir saldırıdır ve karışmama ilkesinin ihlalidir. Bunların yanı sıra, BDR katliamında Hindistan'ın bağlantısı doğrudan Bangladeş'in içişlerine karışma oluşturur.

Bu araştırmada, Hindistan'ın Bangladeş'te yaptığı karışma eylemlerinden siyasi ve toprak bütünlüğü ile ilgili konular değerlendirilmiştir. Bunların haricinde ekonomik, dini ve benzeri alanlardaki karışma olayları ele alınmamıştır. Ayrıca zaman sınırlaması olarak da son dönemdeki karışma olayları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ayrıca, Bangladeş'in karışmama ilkesinin bu tür bir ihlali karşısında UAD'ye veya benzeri diğer uygulamalara başvurması mümkündür. Buna ilişkin bazı yöntemler, üçüncü bölümde belirtilmiştir. Bangladeş'in nerelere başvuracağı ve başvuru süreçlerinin nasıl olacağı, çok geniş ve ayrı bir tez konusudur.

Bu tezde iki önemli sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan birincisi, karışmama ilkesinin kapsamı ve niteliğini belirlemek veya bu konuda bir sınır çizmek amacıyla örnek durumların sunulmasıdır. Bu örnek durumların, ilkenin kapsamı ve niteliğinin belirlenmesinde literatüre bir katkı sunacağı umulmaktadır. Diğeri ise, uluslararası toplumun bir üyesi ve bir egemen devlet olarak Bangladeş'e yönelik Hindistan'ın karışma eylemlerinin hukuki çerçevede içişlerine karışma olarak değerlendirilmesidir.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

- ABEDIN Mohammad Joynal, *Pilkhanay Hottakando: Target bangladesh*, 1.b., U.K.: Eastern Publication, 2009.
- ACER Yücel, İbrahim KAYA, *Uluslararası Hukuk*, 2. b., Ankara: Usak Yayınları, 2011.
- AHMED İmtiaz. “Super Power Strategy in the Third World: The 1971 South Asian Crisis”, ed.E. Ahamad, *Foreign Policy of Bangladesh: A Small State’s Imperative*, Dhaka: The University Press Ltd, 1982.
- ALOUPI Niki, "The Right to Non-intervention and Non-interference", *Cambridge Journal of International and Comparative Law*,S.3 (2015), ss. 566-587.
- ANDRIO Drong, “India’s Role In The Emergence Of Bangladesh As An Independent State”, *Vestnik RUDN., International relations*, 16 (4), (2016), ss. 736-744.
- ANSONG Alex, “The Concept of Sovereign Equality of States in International Law”, *Ghana Institute of Management and Public Administration (GIMPA) Law Review*, C. 2, S. 1, (2016), ss.14-34, <https://bit.ly/3gzyUvR>, (02.03.2019).
- ANWAR Farid Uddin, Asaduzzaman, Azizul, *Shadin Bangladesher Ovvuddhoyer Itihash*, 4.b., Dhaka, Betikrom Publications, 2016.
- ARSAVA A. Füsün, “Devletlerin Egemen Eşitliği Prensibi Ve Fiili Eşitsizlik”, *İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.11, S. 2 (2014)- C.12, S. 1 (2015), ss. 44-61.
- ARSLAN Sinem, *Bir Egemenlik Sorunu Olarak İnsani Müdahaleler*,(Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- AYBAY Rona, *Kamusal Uluslararası Hukuk*, 1.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

- BANGLAPEDIA: *the National Encyclopedia of Bangladesh*, ed. Sirajul Islam, Sajahan Miah, Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003, <https://www.banglapedia.org/> (13.06.2020).
- BAR-ON Anat Eisenstein, “The (il)Legality of Interference in Elections under International Law”, <https://bit.ly/3aPoy7v>, (25.01.2020).
- BASS Gary J., “The Indian Way of Humanitarian Intervention”, *The Yale Journal Of International Law*, C.40, ss. 228-287.
- BENNOUNA Mohamed, *The Corfu Channel case and the concept of sovereignty, The ICJ and the Evolution of International Law*, ed. Karine Bannelier, Théodore Christakis, Sarah Heathcote, 1.b., London: Imprint Routledge, 2012, <https://bit.ly/3ihqyJN> (04.07.2019).
- BERİŞ Hamit Emrah, *Egemenliğin Dönüşümü: Tarihsel ve Siyasal Açından Egemenlik Kavramının Yeni Anlamı*, (Doktora Tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- BERİŞ Hamit Emrah, *Küreselleşme Çağında Egemenlik*, Ankara: Lotus yayınevi, 2006.
- BIARDEAUD Juliette Ringeisen-, “Let’s take back control”: Brexit and the Debate on Sovereignty”, *French Journal of British Studies*, XXII-2, (2017), ss.1-17, <https://journals.openedition.org/rfcb/1319> (27.07.2019)
- BISWAS Ashok A, “Raw’s Role in Furthering India’s Foreign Policy”, *Dhaka, The New Nation*, (31.08.1994).
- CHAKMA Ratan Bikas, *An Analytical Study Of History Of Buudhism And Political Activism In Jummaland, Bangladesh*, (Doktora Tezi), Sri Lanka: University of Sri Jayewardenepura-Sri Lanka Faculty of Graduate Studies, 2019.
- CHETCHAIWONG Klidtakorn, “ASEAN and Non-Interference Principle: Political Rhetoric and Practices”, *UK*, ss.1-28, <https://bit.ly/3eVvZgG>, (23.03.2020).

- CHOWDHURY Hasanuzzaman, Mohammad Abdur ROB, *Parbotto Chattogram Vurajniti o Biponno Sharvoumotto*, 1.b., Dhaka: Choukosh, 1998.
- COOPER Christine G., “Act of State and Sovereign Immunity: A Further Inquiry”, *Loyola University Chicago Law Journal*, C.11, S.2 (1980), ss. 193-236.
- CORDERA Sonia, India's response to the 1971 East Pakistan crisis: hidden and open reasons for intervention, *Journal of Genocide Research*, 17:1, (2015), ss. 45-62.
- CORTHAY Eric, “The ASEAN Doctrine of Non-Interference in Light of the Fundamental Principle of Non-Intervention”, *Asian-Pacific Law & Policy Journal*, C. 17,S.2 (2015), ss. 1-41.
- CUSIMANO Maryann K., “Beyond Sovereignty: The Rise of Trans sovereign Problems”, *The Catholic University of America, Carnegie Endowment for International Peace*, (1999), <https://bit.ly/332dTEs>, (26.06.2019).
- CUTLER Claire, “Critical Reflections on the Westphalian Assumptions of International Law and Organization: A Crisis of Legitimacy”, *Cambridge University Press, Review of International Studies*, C. 27, S. 2 (Nisan, 2001), ss. 133-150.
- CZAPLIŃSKI Wladyslaw, “Sources of International Law in the Nicaragua Case”, *The International and Comparative Law Quarterly*, C. 38, S. 1 (Ocak, 1989), ss.151-166, <https://bit.ly/3gz7C8Q>, (12.07.2019).
- ÇELİK Metin, *Bir Uluslararası İlişkiler Miti Olarak Devletlerin Egemen Eşitliği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ÇİFTÇİ Selda, “Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ss. 491-511, <https://bit.ly/2xdInr8>, (27.01.2020).
- DICKINSON Edwin De Witt, *The Equality Of States In International Law*, Cambridge : Harvard University Press, 1920.

- DİLEK Mehmet Sait, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, *Uluslararası İlişkiler*, C.10, S.37 (Bahar 2013), ss. 145-169.
- DOWLAH Caf, “Jumma insurgency in Chittagong Hills Tracts: how serious is the threat to Bangladesh's national integration and what can be done?”, *Small Wars & Insurgencies*, C.24, S. 5 (2013), ss. 773-794. DOI: 10.1080/09592318.2013.866419.
- ERDAL Muhammed, “Uluslararası Uyuşmazlıkların Barişçil Çözümüne İlişkin Bir Müessese”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’a Armağan*, C. 19, Özel Sayı , (2017), ss. 2871-2892.
- EREN Yusuf, “Uluslararası Hukukta Savaşa Varmayan Kuvvet Kullanma Yolları”, *Malatya, İ.Ü.H.F.D.*, C.3, S.2 (2012), ss. 229-260.
- FOWLER Michael Ross, Julie Marie BUNCK, *Law, Power, And The Sovereign State*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1995.
- GENÇ Mehmet, *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı*, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1999.
- GEVORGYAN Karen, “Concept of State Sovereignty: Modern Attitudes”, *Materials of conference devoted to 80th of the Faculty of Law of the Yerevan State University*, Yerevan: YSU Press, 2014, ss. 431-448, http://ysu.am/files/Karen_Gevorgyan.pdf (07.05.2019).
- GLAHN Gerhard von, *Law among nations : an introduction to public international law*, 1970, <https://trove.nla.gov.au/work/6844661> (22.08.2019).
- GLANVILLE Luke, "Traditional Sovereignty", *International Studies Quarterly*, C. 57, S. 1 (Mart, 2013), ss. 79-90.
- GOLDSMİTH Jack, “Review: Sovereignty, International Relations Theory, and International Law”, *Reviewed Work(s): Sovereignty: Organized Hypocrisy by*

Stephen D. Krasner, *Stanford Law Review*, C. 52, S. 4 (Nisan., 2000), ss. 959-986, <https://bit.ly/3a22YxF>, (07.05.2019).

GÖZLER Kemal, *Devletin Genel Teorisi*, 7. b., Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2016.

GUPTA Sukant, *Reconceptualizing sovereignty of states in the context of foreign intervention in the era of globalization*, (Doktora Tezi), Chandigarh: Panjab University faculty of Law, 2007.

HAIDER Zaglul, “A Revisit to the Indian Role in the Bangladesh Liberation War”, *Journal of Asian and African studies*, S. (Eylül 2009), ss. 537-551.

HALIM Md. Abdul, *The Legal System of Bangladesh*, 17 b., Dhaka: The CCB Book Center, 2019.

HARUN Alimuzzaman, *Shangbadiker Chokhe Parbotto Chattogram o Shantibahini*, 1.b., Dhaka: Jakia Zaman, 1992.

HEITZMAN James, Robert WORDEN, *Bangladesh: A Country Study*, Washington: GPO for the Library of Congress, 1989.

HINSLEY F. H., *Sovereignty*, 2. b., Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

HOFER Alexandra, Luca FERRO, “Sanctioning Qatar: Coercive interference in the State’s domaine réservé?”, *EJIL Talk*, 30 Haziran, (2017), <https://bit.ly/3ihi45p>, (25.07.2019).

IFTEKHARUZZAMAN “India Doctrine: Relevance for Bangladesh”, ed. M.G. Kabir and S. Hasan, *Issues and Challenges Facing Bangladesh Foreign Policy*, Dhaka, *Bangladesh Society for International Studies*, (1989) s. 22.

ISLAM M. Amirul, “Bangladesher Shongbidhaner Potovumi”, <https://bit.ly/2D9UXul> (12.05.2020).

- ISLAM Muhammad Nurul, “Bangladesh shimante Bharatiya Shontrash”, *Dhaka: Pathagar*, (2012), s.3-23, <https://bit.ly/2Aue9BX> (07.06.2020).
- ISLAM Muhammad Nurul, “Parbotto Chattogram shamassha: Sharup O Shomadhaner Upay”, *Dhaka, Pathagar*, (2010), ss. 1-20, <https://bit.ly/3grMRLl> (07.06.2020).
- ISLAM Syed Atiqul, Syed Abdullah Al Mamun CHOWDHURY, Ramiza AKTAR, *History of The Emergence of Independent Bangladesh*, 4.b. , Dhaka, Commerce Publication, 2017.
- ISLAM Syed Serajul, “The İnsurgency Movement in the Chittagong Hill Tracts of Bangladesh: Internal and External Dimensions”, University Press of Florida: *Journal of Third World Studies*, C. 20, S. 2 *Third World Developments In Historical Perspective* (Sonbahar, 2003), ss. 137-160.
- İNAN Ahmet, *Çağdaş egemenlik teorisi ile Kur`an'ın hakimiyet kavramının karşılaştırılması*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- JACKSON John H., “Global Economics and International Economic Law”, *Journal of International Economic Law*, S.1,(1998), ss. 1-24.
- JACKSON John H., “Sovereignty Modern: A New Approach to an Outdated concept”, *The American Journal of International Law*, C. 97, S. 4 (Ekim, 2003), ss. 782-802.
- JAMNEJAD Maziar, Michael WOOD, "The Principle of Non-intervention", *Leiden Journal of International Law* C.22, S.2 (Haziran 2009), ss. 345-381.
- KAPANİ Münci, *Politika Bilimine Giriş*, 17.b., İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2005.
- KARABÖCEK Can, *Modern Devlette Egemenlik Sorunu*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

- KARAKOÇ İrem, “Uluslararası Hukukta Emredici Kural Olgusuna Tarihsel Bir Yaklaşım”, <https://bit.ly/33yuvWm>, (04.08.2019).
- KELSEN Hans, “Principles of international law”, New York: Rinehart & Company, <https://bit.ly/2C7z6Dy>, (05.09.2019).
- KELSEN Hans, “The Principle of Sovereign Equality of States As A Basis For International Organization”, *New Haven, Yale Law Journal*, C.53, S.2 (1944), ss. 207-220.
- KELSEN Hans, *Peace Through Law*, New Jersey: The Lawbook Exchange Ltd, 2000.
- KESKİN Funda, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998.
- KHAN Ambrina, “Principle of Non-intervention and Non-use of Force: Customary Norm With Changing Interpretations”, *international journal of socio-legal analysis and rural development*, C.3, S.2, s. 120.
- KILIÇ Ali Şahin, “Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Devletlerin Egemenliği Üzerine Ulusal Egemenlik Odaklı Bir İnceleme”, *Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.58, S.3 (2009), ss. 615-657.
- KILIÇ Seval, *Kanun-i Esasi’de Egemenlik Anlayışı*, (Yüksek Lisans tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2014.
- KISSINGER Henry, *World Order*, Kindle Edition 1.b., London: Allen Lane, 2014.
- KİRAZ Sami, “Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü”, Niğde: *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.5, S.1 (2012), ss. 93-102.
- KLABBERS Jan, “The Emergence of Functionalism in International Institutional Law: Colonial Inspirations”, *European Journal of International Law*, C. 25, S. 3(August 2014), ss. 645-675.

- KOÇAK Mustafa, *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik*, 1.b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.
- KOHEN Marcelo, "The Principle of Non-Intervention 25 Years after the Nicaragua Judgment", *Journal of International Law*, C.25, (2012), ss. 157-164.
- KOKOTT Juliane, "States, Sovereign Equality", *Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law*, Heidelberg and Oxford University Press, 2010, ss. 1-16, <https://bit.ly/3a2j2Q7>, (25.08.2019)
- KOOIJMANS P. H., *The doctrine of the legal equality of states: An inquiry into the foundations of international law*, Leyden: A.W. Sythoff, 1964.
- KRASNER Stephen D., "Sovereignty", *Foreign Policy*, No. 122 (Ocak- Şubat, 2001): Slate Group, LLC, 2001, ss. 20-29, <https://bit.ly/3fyOPJe> (07.05.2019).
- KRASNER Stephen D., *Sovereignty Organized Hypocrisy*, New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- KREIJEN Gerard, *State Failure, Sovereignty and Effectiveness*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2004.
- KUMAR Anand, "The BDR Mutiny: Mystery Remains but Democracy Emerges Stronger", *Journal of Defence Studies*, C.3, S.4, (October, 2009), s. 103-117.
- KUMAR Suneel and Gurnam SINGH. "Nehruvian Vision of Global Order and Its Relevance in the Twenty-First Century." *South Asian Survey* C. 19, S. 2 (Eylül, 2012), ss. 255–267. doi:10.1177/0971523114539602.
- KUNIG Philip, "Prohibition of Intervention", *Oxford University Press, Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, (2015), ss. 1-15.
- LAKE David A., "The New Sovereignty in International Relations", *International Studies Review*, C. 5, S. 3 (Eylül., 2003), ss. 303-323.

- LIMSIRITONG Nattapat, “Why ASEAN Fails to Play Role in the Rohingya Situation from the Perspective of ASEAN Charter”, *Asian Political Science Review*, C. 1, S. 2 (Temmuz-Aralık, 2017), ss. 73-79.
- LÜTEM İlhan, *Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk*, Ankara: Sakarya Basımevi, 1947.
- MAFTEİ Jana, “Sovereignty in International Law”, *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, C. 11, S. 1 (2015), ss. 54-65, <https://bit.ly/31o84An> (09.04.2019).
- MAZILU Dumitru, *Dreptul internațional public/Public international law*, Bucharest: Lumina Lex, 2001.
- MERAY Seha L., *Devletler Hukuka Giriş*, C.2, 3.b., Ankara: AÜ Basımevi, 1965.
- MISHRA Atul, “Theorising State Sovereignty in South Asia”, *Economic and Political Weekly*, C. 43, S. 40 (Oct. 4 - 10, 2008), ss. 65-72, <https://bit.ly/2DzWVEm>, (02.03.2019).
- MOLTHOF Mieke, “ASEAN and the Principle of Non-Interference”, (2012), ss. 1-7, <https://bit.ly/2Y5K84B>, (02.01.2020).
- MOSLEMİ Behrooz, Ali BABAEİMEHR, “Principle of Sovereign Equality of States in the Light of the Doctrine of Responsibility to Protect”, *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, Özel Sayı (Aralık, 2015), ss. 687-697, <https://www.ijhcs.com/index.php/ijhcs/article/view/1640>, (11.08.2019).
- MURPHY Natalie, *Non State Sovereignty: A case of the European Union*, (Yüksek Lisans Tezi), San Francisco: University of San Francisco, Master of Arts in International Studies, 2018.
- OHLIN Jens David, “Did Russian Cyber Interference in the 2016 Election Violate International Law?”, *95 Texas Law Review*, (2017), ss. 15879-1598, <https://bit.ly/30upoV0>, (06.06.2019).

- ORALLI Levent Ersin, *Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Kuruluşlar ve Devlet Egemenliği*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2011.
- ORGERET Kristin Skare, Hillol SOBHAN, “The BDR mutiny in Bangladeshi media. From a ‘proletarian revolution’ to a ‘brutal massacre’”, *Conflict & Communication online*, C. 11, S. 1, (2012), ss. 1-16, www.cco.regener-online.de (03.07.2020).
- ORMANÖĞLU Hatice Derya, “Modern Devletin Bir Unsuru Olarak Egemenlik ve Uluslararası Ceza Mahkemesi”, Malatya: *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1 (2018), ss. 245-274.
- OZTIG Lacin Idil, “Justification by the US and India for their border controls against illegal immigration”, *Asian Journal of Political Science*, C.24, S.3, (2016), ss. 269-284. DOI: 10.1080/02185377.2016.1226910.
- ÖĞÜT Selman, “Egemen Eşitlik Prensiğine Modern Uluslararası Hukuk Açısından Bir İstisna Hali Olarak Yaklaşma”, *İstanbul, MÜHF – HAD*, C. 19, S. 3 (2013), ss. 147-162.
- ÖNAL Hilal, *Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözümünde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Rolü*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ÖZDEMİR Ali, Mehmet AKGÜL, “Avrupa Birliği ve Devlet Egemenliği İklemi”, *İzmir, D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan*, C.19, Özel Sayı (2017), ss. 2997-3023.
- ÖZLÜK Erdem, *Uluslararası İlişkilerde Devlet egemenliğinin Dönüşüm Sorunu*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

- ÖZTÜRK Yasin, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, *Keyseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XLII, S.1 (2017), ss. 37-53.
- PARK Daniel C., “India’s Intervention in East Pakistan: A Humanitarian Intervention or an Act of National Interest?”, *The Journal of Contemporary Asian studies Synergy*, C. 1, S.3. (Şubat, 2016), <https://bit.ly/2YYD0Y5>, (06.06.2020).
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, 11.b., Ankara: Turhan kitabevi, 2017.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 5. b., Ankara: Turhan kitabevi, 2007.
- PETERSEN Keith S., "The Uses of the Uniting for Peace Resolution since 1950", *Cambridge University Press, International Organization*, C. 13, S. 2 (1959), ss. 219-232.
- PREUSS Ulrich K., "Equality of States - Its Meaning in a Constitutionalized Global Order", Şikago, *Chicago Journal of International Law*, C.9, S. 1 (2008), ss. 17-49, <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol9/iss1/3>. (03.08.2019).
- RAHMAN Mahbubur, *Bangladesher Itihash (1947-71)*, Dhaka: Shomoy Prokashon, 1999.
- RAHMAN Mahmudur, *Gum Rajje Prottabotton*, 2.b., Dhaka: Kashban Prokashon, 2014.
- RAHMAN Mahmudur, *The Political History of Muslim Bengal: An Unfinished Battle of faith*, 1.b., UK: Cambridge Scholars Publishing, 2019.
- RAMCHARAN Robin, “ASEAN and Non-interference: A Principle Maintained”, *Contemporary Southeast Asia*, C. 22, S. 1 (2000), ss. 60-88.
- RAMOS Dora, *The Principle of Non-Interference in Other States' Affairs*, (Doktora Tezi), Geneva: The Graduate Institute, 2012.

- RATTAN Jyoti, “Changing Dimensions of Intervention Under International Law: A Critical Analysis”, *SAGE Open*, S. April-June, (2019), s.1-12, <https://bit.ly/2ScaEWv>, (27.01.2020).
- RAYNOVA Denitsa, “Towards a Common Understanding of the Non-Intervention Principle”, *European Leadership Network Post Workshop Report*, (2017), ss.1-10.
- REÇBER Kamuran, *Diploması ve Konsolosluk Hukuku*, 1. b., Bursa: Dora Yayıncılık, 2011.
- REÇBER Kamuran, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 3. b., Bursa: Dora Yayıncılık, 2018, s. 64.
- REÇBER Sercan, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, 1.b., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2016.
- RUSHD Abu, *Bangladesh-e RAW*, 4.b., Dhaka: ZINAF Bhashani Bhavan, 2003.
- SIDDIQUI Rezwan, *Bangladesh Bharat Somparka O Parbatta Chattagram*, 1.b., Dhaka: Suheepatra, 2004.
- SIMMA Bruno, Daniel-Erasmus KHAN, Georg NOLTE, Andreas PAULUS (ed.), Nikolai WESSENDORF (yrd ed.), *The Charter of the United Nations: A Commentary*, 3.b., C. 1., Oxford University Press, 2012.
- SIMPSON G., *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- SNYMAN Anél Ferreira, “Sovereignty and the changing nature of public international law: towards a world law?”, *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, C.40, S. 3 (Kasım, 2007), ss. 395-424, <https://bit.ly/2DiREBs>, (23.12.2018).
- TOSUN Fatih, “Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma ve Karışma Kavramlarının Değişen Anlamı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.9, ss.90-118.

- TRAJKOVSKA Ksenija, “Justifying humanitarian intervention – the East Pakistan Invasion (1971)”, *University of Groningen*, ss. 1-8, <https://bit.ly/2NTh3De>, (23.12.2018).
- TSAGOURIAS Nicholas, “Electoral Cyber Interference, Self-Determination and the Principle of Non-Intervention in Cyberspace”, *EJIL TALK*, <https://bit.ly/2KG4gCM>, (23.12.2018).
- TÜRKAY Şeyda, “Siber Savaş Hukuku Ve Uygulanma Sorunsalı”, *İstanbul, İ.Ü.H.F.M.*, C. LXXI, S. 1, (2013), ss. 1177-1228.
- TWISS Sir Travers, *The Law Of Nations Considered As Independent Political Communities; On The Rights And Duties Of Nations In Time Of Peace*, London: Oxford Clarendon Press, 1884.
- UDDIN Masbah, G. M, Mirza Zillur RAHMAN, and Khaled BELAL, *The Chittagong Hill Tracts: Falconry In the Hills*, Chittagong: s.n., 1992.
- UMAR Badruddin, *Indo-Bangladesh Relations*, Dhaka: Holiday Publications, 1973.
- UYGUN Oktay, *Kamu Hukuku İncelemeleri*, 1.b., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011.
- VİNCENT R.J., *The Principle of Non Intervention And International Order*, (Doktora Tezi), Australian National University, 1971.
- VIOLA Lora Anne, Duncan SNIDAL, Michael ZURN, “Sovereign (In) Equality in the Evolution of the International System”, *The Oxford Handbook Of Transformations Of The State*, ed. Stephan leibfried, evelyne huber, matthew lange, jonah d. Levy, frank nullmeier, and john d. Stephens. Croydon, Oxford University Press: 2015, s. 221-236.

- WALT Stephen M., “Could There Be a Peace of Trumphalia?”, *Foreign Policy*, (2016), <https://bit.ly/2DAGdov>, (14.05.2019).
- WATTS Sean, “Low-intensity Cyber Operations and the Priniple of Non-intervention”, *Baltic Yearbook of International Law*, S. 14, (2014), ss. 137-161, <http://ssrn.com/abstract=2479609>, s. 7. (12.01.2020).
- WEINSCHHEL Herbert, “The Doctrine of the Equality of States and Its Recent Modifications”, *The American Journal of International Law*, C. 45, S. 3 (Temmuz, 1951), ss. 417-442.
- ZANDER Michael, “The Act of State Doctrine”, *The American Journal of International Law*, C. 53, S. 4 (Ekim, 1959), ss. 826-852.
- ZEWEI Yang, “The Legal Effect of the Principle of Sovereign Equality of States”, *Hubei, Wuhan University Institute of International Law Scholar Reviews*, (2018), s. 1-11, <http://translaw.whu.edu.cn/en/index.php/index-view-aid-679.html> (12.08.2019).
- ZIEGLER Katja S, “Domaine Réservé”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law [MPEPIL]*, para. 2, s. 1, <https://bit.ly/2xiwRee>, (29.01.2020).

KARARLAR

- Permanent Court of Arbitration, Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration between Bangladesh and India, Bangladesh V. India, <https://bit.ly/3jRkacN>, (11.08.2020).
- U.S. Supreme Court, “The Antelope Case”, 1825, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/23/66/> (13.06.2019).
- U.S. Supreme Court, “The Schooner Exchange v. McFaddon & Others Case”, 1812, <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/11/116> (10.07.2019).

UAD, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), 27.06.1986, <https://bit.ly/358MK3m>, (03.05.2019).

UAD, Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), 19.12.2005.

UAD, Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), 09.04.1949, <https://bit.ly/2YdlUps>, s. 30. (03.05.2019).

UAD, Land and Maritime Boundary between Cameroon and Nigeria (Cameroon v. Nigeria: Equatorial Guinea intervening), <https://www.icj-cij.org/en/case/94> (07.06.2019).

UAD, Questions relating to the Seizure and Detention of Certain Documents and Data (Timor-Leste v. Australia), 03.03.2014, <https://bit.ly/2DEoDzX> (03.05.2019).

UAD, United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran), <https://www.icj-cij.org/en/case/64>, (05.06.2019).

USAD, Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco, *Advisory Opinion*, 07.02.1923.

USAD, The Case of the S.S. Lotus, 07.09. 1927, <https://bit.ly/2Dsgej7>, (07.04.2019).

USAD, The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China), <https://pca-cpa.org/en/cases/7/>, (28.06.2019).

BELGELER

AB Antlaşması, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (19.04.2020).

AB Deklarasyonu, <https://bit.ly/2DqGV7V>, (09.08.2019).

ADÖ Kurucu Antlaşması, <https://bit.ly/3hd80ds>, (08.03.2020).

Afrika Birliği Kurucu Antlaşması, <https://bit.ly/3aDiosl>, (12.07.2019).

ASEAN Kurucu Antlaşması, <https://bit.ly/2YhPwRI>, (12.07.2019).

Asya Afrika Konferansı Tebliği, <https://bit.ly/30wfHW8>, (14.18.2019).

Bangkok Deklarasyonu, <https://bit.ly/2W36OzQ>, (09.02.2020).

BM Dokümanları, A/59/2005, <https://undocs.org/A/59/2005>, (03.02.2020).

BM Dökümanları, UN Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes between States, <https://bit.ly/2QZEbl9>, (09.02.2020).

BM Genel Kurulu 1803 sayılı kararı, <https://bit.ly/31YVSzp>, (03.02.2019).

BM Genel Kurulu 2200 A (XXI) sayılı kararı, <https://bit.ly/35bQAZq>, (09.02.2020).

BM Genel Kurulu 2625 sayılı kararı, [https://www.undocs.org/A/RES/2625\(XXV\)](https://www.undocs.org/A/RES/2625(XXV)), (03.02.2019).

BM Genel Kurulu 3281 sayılı kararı, <https://bit.ly/2DAIMs7>, (03.02.2019).

BM Genel Kurulu 42/22 sayılı Kararı, <https://bit.ly/3bwwdJH>, (05.07.2019).

BM Genel Kurulu, 2131 (XX). sayılı kararı, <https://bit.ly/3gxJJyk>, (08.09.2019).

BM Genel Kurulu, A/RES/31/91, <https://bit.ly/3bJyiBl>, (03.02.2020).

BM Genel Kurulu, A/RES/36/103, <https://undocs.org/en/A/RES/36/103>, (05.07.2019).

BM Genel Kurulu, A/RES/36/103, <https://undocs.org/en/A/RES/36/103>, (04.02.2020).

Charter of Economic Rights and Duties of States, <https://bit.ly/2PwIhk4>, (18.18.2019).

Declaration On Principles Of International Law Friendly Relations And Co-Operation Among States In Accordance With The Charter Of The United Nations, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/3dda1f104.pdf>, (07.08.2019).

Devletlerin Ekonomik Hakları ve Yükümlülükleri Antlaşması, <https://bit.ly/2xd31Yn>, (06.02.2020).

Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi, 1961, <https://bit.ly/3aPpIQp>, s.

Dünya Ticaret Örgütü Antlaşması, <https://bit.ly/2Zc9rSe> (03.09.2019).

European Union, “The European Union explained — How the European Union works”, *Luxembourg: Publications Office of the European Union*, 2012, <https://bit.ly/38Oeego>, s.3. (03.04.2019).

Güneydoğu Asya'da Dostluk ve İşbirliği Antlaşması, <https://bit.ly/3aBmvDB>, (09.02.2020).

Kuala Lumpur Deklarasyonu, <https://bit.ly/2y0C0Yv>, (09.02.2020).

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, <https://bit.ly/321opfM>, (20.06.2019).

Moscow Declaration, <https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp>. (07.06.2019).

OAU Charter, <https://bit.ly/3aDiosl>, s.3. (23.03.2020).

OIC Antlaşması, <https://bit.ly/3238RXH>, (12.07.2019).

SAARC Kurucu Antlaşması, <http://saarc-sdmc.org/charter>, (12.07.2019).

Selected Documents, *The United Nations Conference on International Organization*, California (1945), <https://bit.ly/3ftSXXI> (05.09.2019).

UAD Statüsü, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/adalet_divani.pdf (20.08.2019).

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, <https://bit.ly/2QWi4fs>, (09.07.2019).

RAPORLAR VE GAZETELER

CHT Komisyonu Raporu 1991, <https://bit.ly/2Zdb1TX>, (10.08.2020).

IMF Report, <https://bit.ly/3d43ImI> (28.05.2020)

Kanada İnsan Hakları Raporu 1997, <https://bit.ly/3i5RDjb> (10.08.2020).

Knoema Raporu, <https://bit.ly/38t5QD4> (19.05.2020).

Life is not our's : Land and Human Rights in the Chittagong Hill Tracts of Bangladesh :
The Report of the Chittagang Hill Tracts Commission, May 1991.

The National Security and Intelligence Committee of Parliamentarians of Canada, “Annual Report 2019”, Ottawa, ON, 2020.

The planning commission of Pakistan, *Reports of the Advisory Panels for the Fourth Five Year Plan 1970-75*, C. I, <https://bit.ly/31GGBf9>, (23.04.2020).

U.S. Department of Justice, Mueller Report, <https://bit.ly/2FbrZLy>, (18.04.2020).

US DNI, Report, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf, (18.04.2020).

ABEDIN Md Joynal, “Evolution of Bangladesh economy”, The Independent, <https://bit.ly/3dX0X67> (25.05.2020).

ADIBE Jideofor, “Nigeria’s Call For AU”, Sahara Reporters, 17.11.2020, <https://bit.ly/3bFbsLa>, (08.03.2020).

AP, “Trump Steps Up Calls for Investigation Into Origin of Russia Investigation”, KTLA, 23.05.2019, <https://bit.ly/2zzh3oh>, (21.04.2020).

Bangladesh Agriculture, “Information about Agriculture in Bangladesh”, <https://bit.ly/36zSfJe>, (28.05.2020).

Bangladesh Constitution, <https://bit.ly/3is5n8z> (18.05.2020).

Bangladesh to become 3rd fastest growing economy in world in 2019, Dhaka Tribune, <https://bit.ly/2X4txxd> (28.05.2020).

Bangladesh: Push for Chittagong Hill Tracts Accord, North East Now News, 12.02.2020, <https://bit.ly/3gtSOrM> (04.04.2020).

Bangladesh’s gas reserve to last until 2031, The Daily Star, <https://bit.ly/31GhWHr>, (02.06.2020).

Bangladeshe Duke Barite Hamla, Banglatribune, 03.09.2019, <https://bit.ly/2zGmPEN>, (28.04.2020).

Bangladeshe Probesh Kore BSF, North Bengal24, 05.12.2019, <https://bit.ly/3gD8RDJ>, (28.04.2020).

Bangladesher Nirbachone Bharoter Provab, BBC News, 3 Temmuz 2018, <https://www.bbc.com/bengali/news-44699665> (10.08.2020) ;

Bangladesher Nirbachone Jevabe Provab Rakhbe Bharot, Daily Naya Diganta, 11 Kasim 2018, <https://www.dailynayadiganta.com/usa-canada/363805/ND> (10.08.2020).

Bangla News24, Udvigno Pororashtro Montronaloy, 12.01.2015,
<https://m.banglanews24.com/fullnews/news/bd/356792.details> (11.08.2020).

BD News24, “Positions of 39 registered political parties”, <https://bit.ly/2YWKdHY>
(28.05.2020).

Bharat-er Dakhol e, Daily kalerkantha, 11.02.2012, <https://bit.ly/2ZuMuZS>
(09.06.2020).

Bharote Felani Hotta Mamla, Daily Kaler Kantho, 14.02.2020,
<https://www.kalerkantho.com/online/national/2020/02/14/874507> (11.08.2020).

BHAUMIK Subir, “Behind the “RAW” tirade” The Daily Star, 18.03.2017,
<https://bit.ly/2NR3RPo> (03.07.2020).

Boraibari dibosh, Daily Kalerkantha, 17.04.2016, <https://bit.ly/2YWLDSM>,
(09.06.2020).

BSF Hottakando, Daily Sangram, 18.04.2012, <https://bit.ly/3f0Fz1k>, (07.06.2020).

CALA Andrés, “Spanish Judge Accuses Venezuela of Aiding Basque and Colombian Militants”, The New York Times, 01.03.2010, <https://nyti.ms/2y1URT3>,
(16.04.2020).

CHT Commission, <https://www.chtcommission.org/index.php> (10.08.2020).

CLGF, “The Local Government System In Bangladesh”, <https://bit.ly/3gtYUIF>
(21.06.2020).

DEB Debraj, “Chittagong Hill Tracts of Bangladesh integral part of India: Chakma bodies of Tripura”, The Indian Express, August 17, 2019, <https://bit.ly/3giVCrw>,
(22.06.2020).

Delhi’te Bangladesher Dut Bolsen, BBC News, 17.10.2017,
<https://www.bbc.com/bengali/41652755> (11.08.2020).

DESK News, “5 Jeleke Opohoron”, Jago News24, <https://bit.ly/3glYNhW> (28.03.2020); BBC News, <https://bbc.in/31Q3pJv> (28.04.2020).

DESK News, “7 Dofa Dabite Manob Bandhan”, Jago News24, <https://bit.ly/2YZmCq1> (04.07.2020).

DESK News, “Amader Dhorjer badh”, Daily Prothom Alo, 30.09.2012, <https://bit.ly/31EVG0G>, (08.05.2020).

DESK News, “Amake Opohoron.: Farhad Mojhar”, BBC News, 09.12.2017, <https://bbc.in/31K3tKI>, (16.05.2020).

DESK News, “AU calls for sanctions on Eritrea”, BBC News, 23.05.2009, <https://bbc.in/2yLpRGS> (13.02.2020).

DESK News, “Bangladeshe Onuprobesh”, Daily Prothomalo, 10.09.2013, <https://bit.ly/2BmDy0A>, (28.04.2020).

DESK News, “BELA er Nirbahi Porichalok”, Daily Ittefaq, 17.04.2014, <https://bit.ly/3gu1Tkm>, (16.05.2020).

DESK News, “BELA er Rizwana Hasan”, Daily Prothomalo, 16.04.2014, <https://bit.ly/37MThSL>, (16.05.2020).

DESK News, “BNP Neta İlias Ali”, BBC News, 18.04.2012, <https://bbc.in/2YPbj2s>, (03.05.2020).

DESK News, “BSF er Doitoniti”, Daily Jugantor, 06.01.2020, <https://bit.ly/30T1SSn>, (28.04.2020).

DESK News, “BSF Shodoshsho Atok”, Banglatribune, 20.02.2019, <https://bit.ly/2Y9v5qq>, (28.04.2020).

DESK News, “DB Haore BSF”, Daily Sangram, 16.12.2012, <https://bit.ly/37QP6Fz>, (28.04.2020).

DESK News, “Death toll rising on the India-Bangladesh border”, Asia Times, 14.01.2020, <https://bit.ly/3dhGgI3> (29.05.2020).

DESK News, “17th amendment to constitution passed”, The Daily Star, 08.07.2018, <https://bit.ly/2ApqgQy>, (03.06.2020).

DESK News, “EU, Ukraine condemn Russia's interference in Austria's affairs”, Kyiv Post, 10.11.2018, <https://bit.ly/3eQWeEP>, (20.04.2020).

DESK News, “İlias Ali Gum”, 22.04.2018, Daily Jugantor, <https://bit.ly/37EHt4E>, (03.05.2020); DBC News tv, <https://bit.ly/3fCYdwc>, (03.05.2020).

DESK News, “İlias Ali Gume RAW”, Banglanews24, 18.04.2014, <https://bit.ly/2VJ3qL6> (16.05.2020).

DESK News, “İlias Alike niye Dhumrojal”, Daily Sangram, 24.04.2012, <https://bit.ly/3df51hL>, (03.05.2020).

DESK News, “İlias Alir Poribar”, BBC News, 30.08.2016, <https://bbc.in/3ejAZea>, (05.05.2020).

DESK News, “Jafolong Ovimukhe”, Banglanews24, 01.10.2011, <https://bit.ly/3e0aola> (08.05.2020).

DESK News, “Jevabe Roktakto Pilkhana”, Banglanews24, 05.11.2013, <https://bit.ly/2YxXjLF>, (03.07.2020).

DESK News, “Jibon Niye Shonkay L. G. Sarwardy”, Sheershakhobor News, <https://bit.ly/2OBiAy3> (19.07.2020).

DESK News, “Kashmir: Why India and Pakistan fight over it”, BBC News, 27.02.2019, <https://bbc.in/31rsfx8>, (04.08.2019).

DESK News, “Kırgızistan Türkiye'ye nota verdi: İşlerimize karışmayın”, Euronews, 06.06.2019, <https://bit.ly/3kf3UDv>, (04.08.2019).

DESK News, “Ki gotese İlias Ali” Sylhetview24, 17.04.2018, <https://bit.ly/2BsZBCv>, (05.05.2020).

DESK News, “Neta Kormider Biswas”, Bangladesh Pratidin, 18.04.2016, <https://bit.ly/3gpW5YT>, (08.05.2020).

DESK News, “Nikhoj Salahuddin Bharote Greftar”, Daily Ittefaq, 13.05.2015, <https://bit.ly/2YWE52k>, (18.05.2020).

DESK News, “Nikhoj Shukhronjon”, Daily Prothomalo, 17.05.2013, <https://bit.ly/2V4ADAn>, (25.05.2020).

DESK News, “Onuprobesh Kore Bangladeshike Mardhor” Dhaka Tribune, 02.12.2019, <https://bit.ly/3fBoRoW>, (28.04.2020).

DESK News, “Pilkhana Hottakando”, BD Journal, 25.02.2019, <https://bit.ly/2NsB6Iu>, (03.07.2020).

DESK News, “PM: A RAW agent was always in BNP office”, Dhaka Tribune, 11.03.2017, <https://bit.ly/2BtqBT6> (02.07.2020).

DESK News, “Retired Lieutenant General in hiding”, Netra News, 16.07.2020, <https://bit.ly/2WxVFZ9> (19.07.2020).

DESK News, “Rezwanar Shami”, Daily Sangram, 18.04.2014, <https://bit.ly/2V2jJ5z>, (18.05.2020).

DESK News, “Russian Hacking and Influence in the U.S. Election”, *The New York Times*, <https://nyti.ms/2DFPD1I>, (04.08.2019).

DESK News, “Salahuddin Atok” Daily Manabzamin, 03.11.2015, <https://bit.ly/3flGVc1>, (18.05.2020).

DESK News, “Salahuddinke niye Rohossher Jhot”, DW, <https://bit.ly/3doO9VL>, (18.05.2020).

DESK News, “Same Group Kidnapped İlias Ali”, The Daily Star, 19.04.2014, <https://bit.ly/3gpXa2T>, (19.05.2020).

DESK News, “Shimante BSF er Bararbari”, Daily Inqilab, <https://bit.ly/3eezwFY>, (28.04.2020).

DESK News, “Shukhronjon Bali”, ABC News BD, <https://bit.ly/2BpP7Ec>, (23.05.2020).

DESK News, “Syeda Rizwana Hasan”, BD News24, <https://bit.ly/2V3CC85>, (16.05.2020).

DESK News, “Theresa May accuses EU of election interference”, Al Jazeera News, 03.05.2017, <https://bit.ly/2yLXF6M>, (17.04.2020).

DESK News, “Tipaimukh Badh”, Daily Sangram, 22.11.2011, <https://bit.ly/2YhxxMv>, (08.05.2020).

DESK News, “Tragedy sowed by Operation Dal-Bhat”, The Daily Star, 06.11.2013, <https://bit.ly/3ixEkIS>, (04.07.2020).

DESK News, “Venezuela 'helped Eta and Farc plot against Uribe”, BBC News, 01.03.2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/8543349.stm>, (18.04.2020).

DESK News, “Video footage shows outsiders in uniform”, The Daily Star, 04.03.2009, <https://bit.ly/3e0Orm2> (02.07.2020).

DESK News, “Vumi Rokkhay Sylhet”, Daily Sangram, 02.10.2011, <https://bit.ly/2YSIjXB> (08.05.2020).

Dhaka Tribune, “Jatishonge Bangabondhu”, <https://bit.ly/2NQtaRo> (08.05.2020).

DRAGHÌ Mario, “Sovereignty in a globalised world”, *Speech at the University of Bologna*, 22 February 2019, <https://bit.ly/3gRivCM>, (06.04.2019).

HAZARIKA Sanjoy, “Bangladeshi Insurgents Say India Is Supporting Them”, The New York Times, June 11, 1989, <https://nyti.ms/2YZ5SPH> (18.06.2020).

HAZARIKA Sanjoy, “Bangladeshi Insurgents Say India Is Supporting Them”, The New York Times, June 11, 1989, <https://nyti.ms/2YZ5SPH> (18.06.2020).

HOSSEN Mohammad Anwar, “Pakistan Amoler Boishommo O Bangladesh”, Daily Inqilab, 16.03.2016, <https://bit.ly/2EbCgqQ>, (21.05.2020).

HRW, “Bangladesh: Find Abducted Witness”, https://bit.ly/311z1v9_ (22.05.2020);

Human Rights Watch, “Trigger Happy Excessive Use of Force by Indian Troops at the Bangladesh Border”, 09.12.2010, <https://bit.ly/2ZGjrTg>, (09.06.2020).

India Bangladesh Border Killing, South Asia Journal, 03.12.2017, <https://bit.ly/2ZF62en> (08.06.2020).

Institute For Conflict Management, South Asia Terrorism Portal, <https://bit.ly/3grJ15e>, (01.07.2020).

IPCS, “Shanti bahini”, http://www.ipcs.org/comm_select.php?articleNo=293, (10.08.2020).

ISLAM M. Amirul, “Bangladesher Shongbidhaner Potovumi”, <https://bit.ly/2D9UXul> (12.05.2020).

Jibon Niye Shonkay L. G. Sarwardy, Sheershakhobor News (18.07.2020), <https://bit.ly/2OBiAy3> (19.07.2020).

JOSHUA Segun, Faith OLANREWAJU, “The AU’s Progress and Achievements in the Realm of Peace and Security”, *India Quarterly*, 73(4), (2017), s. 6.

LIM Adrian, “Singapore needs laws to tackle foreign interference in domestic matters”, The Straits Times, 25.09.2019, <https://bit.ly/2KyQ5PF>, (21.04.2020).

LLANA Sara Miller, “Hugo Chavez looms large over Colombia election” CS Monitor, 30.05.2010, <https://bit.ly/2zzgqep>, (12.04.2020).

LOGAN Bryan, “Putin on Russia's meddling in the US election: 'I don't care. I couldn't care less’”, Business Insider, 09.03.2018, <https://bit.ly/3eMYRay>, (18.04.2020).

MFA Singapore, Press Release, <https://bit.ly/3eQYSKO>, (21.04.2020).

Modi Hasinar Boithak, Indian Express, 05.10.2019,
<https://bengali.indianexpress.com/general-news/today-modi-to-hold-bilateral-talks-with-sheikh-hasina-147587/#> (11.08.2020).

RASHID Muktadir, “Bangladesh cops, soldier prosecuted for spying for India's RAW”,
New Age, 19.12.2019, <https://bit.ly/2NSSndZ> (04.07.2020).

Nations Encyclopedia, “Bangladesh - Politics, government, and taxation”,
<https://bit.ly/2CXOjHd> (16.06.2020).

Odhikar, “Three-month Human Rights Monitoring Report on Bangladesh”,
<https://bit.ly/3e5OUm>, s. 40. (11.06.2020).

Odhikar, “Violations in the Border Area”, <https://bit.ly/38r0JmJ> (16.06.2020).

Overview of Bangladesh Garment Industry, <https://bit.ly/2AXV3ns>, (28.05.2020).

Padua BSF, banglanews24, <https://bit.ly/3grtlz3>, (07.06.2020).

Parbotto Chattogram Bharater Obiccheddo Ongsha, Daily Manabzamin, 19.08.2019,
<https://bit.ly/38trk2z>, (08.05.2020).

Parbotto News, Banglatribune, 03.09.2019, <https://bit.ly/3ff2khF>, (28.05.2020).

Parbotto Onchale Gato Mashe 30 Shontrashike Greftar Korese Shenabahini,
Banglatribune, 09.07.2019, <https://bit.ly/3hvrquK>, (28.05.2020).

Pororashtro Montri Porjaye Boithok, DW News, <https://bit.ly/3fNAoBe> (11.08.2020);
BBC News, 22.10.2017, <https://bbc.in/2DTXXuU> (11.08.2020).

Rashtoprotike Ashshosto Korlen Modi, Daily Prothom Alo, 19.12.2014
<https://www.prothomalo.com/international/article/401638?print=1> (11.08.2020)

Shimante Chorachalane Shohojogi BSF, BBC News, 26 Ocak 2013,
<https://bbc.in/3gHQe1I>, (09.08.2020).

Shimanto Hotta Niye Bangladesh Udvigno, Daily Banhladesh Pratidin, 13.01.2020,
<https://www.bd-pratidin.com/first-page/2020/01/13/491693> (11.08.2020).

Shimanto Nirapotta Issute BSF BGB Boithok, DW News, 22.08.2014,
<https://bit.ly/3kzJXHC> (11.08.2020).

SIM Royston, “LKY School professor Huang Jing banned, has PR cancelled, for being agent of influence for foreign country” The Straits Times, 04.08.2017,
<https://bit.ly/2xUO65x>, (21.04.2020).

Sylhet-e BSF, Banglanews24, <https://bit.ly/2NX0MgO>, (07.06.2020).

The Commonwealth, “Bangladesh : Constitution and politics”, <https://bit.ly/2Zuy2kK>
(07.06.2020).

The Daily Star, “BNP seeks explanation on RAW operation”, 16.04.2014,
<https://bit.ly/3emy58i> (27.05.2020).

The Times of India, “RAW agents raced ahead of ISI to nab IM’s Pak operative Waqa ..”, 15.04.2014, <https://bit.ly/3dmtHFh> (26.05.2020).

The Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO), “Chittagong Hill Tracts”, <https://bit.ly/2ZAYeyX>, (08.06.2020).

UAWIRE, “Russia’s State Duma discovers ‘foreign-funded protest training camps’”, 20.11.2019, <https://bit.ly/2SacSFF>, (19.04.2020).

Univision News, “Colombia denunció ante...”, <https://bit.ly/3cKGNfB>, (10.04.2020).

WEBB Jason, Nigel DAVIES, “Spanish court says Venezuela helped ETA, FARC” Reuters, 01.03.2010, <https://reut.rs/2Y2HzAt>, (14.04.2020).

WSJ,” Bangladeshi Claims Torture by India”, <https://on.wsj.com/3hPMfks>,
(22.05.2020).

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Abu Saleh MD Mahmudul	Hasan
Doğum Yeri ve Yılı	Chandpur/ Bangladeş	1990
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İleri düzeyde	Türkçe, İngilizce, Arapça, Bengalca
	Orta düzeyi	Urduca
Eğitim Durumu		
Lise (HSC)	2006	Hasha Fazil Madrasha, Bangladeş
Lisans - LL.B. (Hons) Hukuk	2012 Güz Dönemi (Fakülte Birinci)	Uluslararası İslam Üniversitesi Chittagong, Bangladeş
Lisans – (Bachelor of Arts)	2009	İslam Üniversitesi, Kushtia, Bangladeş
Yüksek Lisans – LL.M. Hukuk	2013 (Bahar Dönemi) (Tezli: Devlet Güvenliği Bakımından Bilgi Edinme Hakkı Yasasının Analizi)	Uluslararası İslam Üniversitesi Chittagong, Bangladeş
Yüksek Lisans – (Master of Arts)	2011 (Tezsiz)	İslam Üniversitesi, Kushtia, Bangladeş
Doktora	Devam	Bursa Uludağ Üniversitesi SBE Kamu Hukuku
Çalıştığı Kurum (lar)		
Öğretim Üyesi	Hukuk Fakültesi	Uluslararası İslam Üniversitesi Chittagong, Bangladeş
Avukat	Chittagong Yerel Mahkemesi	Chittagong District Bar Association
Avukat	Bangladeş Yüksek Mahkemesi	Bangladesh Supreme Court Bar Association
Makaleler, Tebliğ ve Kitap Bölümleri		
1.	“Anglo-Sakson Hukuk Sistemine Sahip Bangladeş’te Kabahatler Hukuku”, <i>Kabahatler Hukuku Yazıları-II</i> , ed. Doç. Dr. Zeynel T. KANGAL, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018, ss.145-160.	
2.	“Osmanlı Devleti ve Hint Altı Kıtası Arasındaki İlişkilerinin Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, <i>CenRaPS Journal of Social Sciences, S. 1 (Contemporary World- 2018)</i> , ss. 121-132.	
3.	“Protecting Human Rights in Kosovo and Expected Role From Turkey: Right to Information, Media and Health Perspective”, <i>Necmettin Erbakan Üniversitesi 2. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Dergisi, S. 2 (2016)</i> , ss. 652-660.	
4.	“Right to Information and Balance Between State Security and Right to Privacy: Turkey and Bangladesh Perspective”, <i>4th 360 Degree with International Student Congress, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, 2012, s.3.</i>	

5.	“Osmanlı Devleti ve Hint Altı Kıtası Arasındaki İlişkilerinin Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, <i>Bülent Ecevit Üniversitesi Geleceğin Sosyal Bilimcileri Ulusal Kongresi IIKitabı</i> , 2017, ss. 578-589.
6.	“Right of Woman in Bangladesh: Rhetorics and Realities, A Legal Focus On Local Laws, UN Conventions, NWDP and Islamic Perspective”, <i>IIUC Justice Journal</i> , S. 3 (2011), ss. 46-52.
7.	“Traditional Labour Day: Law and Practices”, <i>Desh Jagat Magazine</i> , Mayıs- 2008, ss. 3-13.
	Tarih İmza Adı-Soyadı